

Вісник

Національного університету
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»

Серія: Філософія, філософія права,
політологія, соціологія

Збірник наукових праць

Виходить щоквартально

Заснований у серпні 2009 р.

№ 4 (23) 2014

Харків
«Право»
2014

Рекомендовано до друку вченою радою Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (протокол № 12 від 27.06.2014 р.)

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 19315–9115ПП від 08.05.2012 р.

Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол.: А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2014. – № 4 (23). – 360 с.

Засновник — Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

Видавець — Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

А. П. Гетьман – доктор юридичних наук, професор (голова редакційної колегії); **О. Г. Данильян** – доктор філософських наук, професор (заступник голови редакційної колегії); **М. П. Требін** – доктор філософських наук, професор (заступник голови редакційної колегії); **Є. М. Мануйлов** – доктор філософії, професор (відповідальний секретар); члени редколегії: **Е. А. Афонін** – доктор соціологічних наук, професор; **О. К. Бурова** – доктор філософських наук, професор; **Л. М. Герасіна** – доктор соціологічних наук, професор; **О. П. Дзьобань** – доктор філософських наук, професор; **Ю. Ю. Калиновський** – доктор філософських наук, професор; **Г. П. Клімова** – доктор філософських наук, професор; **Г. М. Куц** – доктор політичних наук, доцент; **Н. М. Лисиця** – доктор соціологічних наук, професор; **В. О. Лозовой** – доктор філософських наук, професор; **С. І. Максимов** – доктор юридичних наук, професор; **Н. П. Осипова** – доктор філософських наук, професор; **О. В. Петришин** – доктор юридичних наук, професор; **В. Л. Погрібна** – доктор соціологічних наук, професор; **І. О. Поліщук** – доктор політичних наук, професор; **С. Ю. Римаренко** – доктор політичних наук, професор; **О. В. Сердюк** – доктор юридичних наук, доцент; **В. Ф. Смоляннюк** – доктор політичних наук, професор; **В. Д. Титов** – доктор філософських наук, професор; **С. В. Шефель** – доктор філософських наук, професор; **Л. Є. Шкляр** – доктор політичних наук; **О. М. Юркевич** – доктор філософських наук, професор

Вісник Національного університету «Юридичної академії України імені Ярослава Мудрого» зареєстрований ВАК України як фахове видання (Бюлетень ВАК України. – 2010. – № 3)

Відповідальний за випуск Є. М. Мануйлов

Адреса редакційної колегії: 61024, Харків, вул. Пушкінська, 77,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
тел. 704-11-35

ЗМІСТ

Філософія

<i>Данильян О. Г.</i> ПОЛІТИЧНА ВЛАДА ЯК МЕХАНІЗМ РЕГУЛЮВАННЯ КОНФЛІКТІВ У СУЧАСНИХ СУСПІЛЬСТВАХ.....	7
<i>Владленова І. В.</i> МІФОРЕЛІГІЙНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ІДЕОЛОГІЇ.....	14
<i>Дорожко І. І.</i> ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ДИТИНИ У СУСПІЛЬСТВІ РИЗИКУ	26
<i>Мануйлов Є. М.</i> ПРОБЛЕМА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ МОРАЛІ І ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ	36
<i>Ценко М. Б.</i> ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ.....	41
<i>Міхеєва В. В.</i> СОЦІОКУЛЬТУРНІ ЧИННИКИ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ У СОЦІАЛЬНІЙ САМОРЕГУЛЯЦІЇ В УКРАЇНІ.....	50
<i>Прудникова О. В.</i> КУЛЬТУРА ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА: КЛЮЧОВІ КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ.....	57
<i>Сідак Л. М.</i> АНТИНОМІЧНІСТЬ ЛЮБОВІ Й ЕГОЇЗМУ В КОНТЕКСТІ САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ	66
<i>Гончаренко Л. О.</i> ЗДОРОВ'Я СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ: ЦІННОСТІ ТА СУПЕРЕЧНОСТІ	76
<i>Фінін Г. І.</i> ВПЛИВ РОДИНИ НА ПІДГОТОВКУ ВІЙСЬКОВОГО ФАХІВЦЯ: ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНІЙ ВИМІР.....	81
<i>Панфілова Я. О.</i> СУБ'ЄКТ В ОСВІТІ: КЛАСИЧНА ТА НЕКЛАСИЧНА ПАРАДИГМИ	91

Філософія права

<i>Клімова Г. П.</i> АТРИБУТИВНИЙ І ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ.....	100
<i>Мелякова Ю. В.</i> ДЕКОНСТРУКТИВНІ ВОЗМОЖНОСТІ ПРАВОВОГО НАРРАТИВА	107
<i>Трофименко В. А.</i> СУДОВА СИСТЕМА УКРАЇНИ В ПРИЗМИ АНТРОПОЛОГІЧНОГО ЗРІЗУ	123
<i>Меліхова Ю. А.</i> МОРАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНА КУЛЬТУРА СУДДІ.....	130

Політологія

<i>Герасіна Л. М.</i> ГЛОБАЛЬНА КОНСТРУКЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ СВІТУ В УМОВАХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ЗРУШЕНЬ СУЧАСНОСТІ	140
<i>Романюк О. І.</i> ПРО ХАРАКТЕР СУЧАСНОГО ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ РОСІЇ.....	152
<i>Зимогляд В. Я.</i> РЕГІОН У СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН	160

<i>Сахань О. М.</i> ДЕСТРУКТИВНИЙ ВПЛИВ ВЛАДИ НА ПЕРЕБІГ СУЧАСНОГО ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ.....	173
<i>Тімашова В. М.</i> ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ ЯК ФОРМОУТВОРЮЮЧІ КАНАЛИ СТАБІЛЬНОЇ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ СФЕРИ.....	189
<i>Гаврилюк Г. І.</i> НЕУЗГОДЖЕНИЙ ДЕМОКРАТИЧНИЙ ТРАНЗИТ: ЄГИПЕТСЬКИЙ ВАРІАНТ.....	197

Соціологія

<i>Погрібна В. Л.</i> СОЦІАЛЬНІ РИЗИКИ ЯК СУСПІЛЬНИЙ ФЕНОМЕН: МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ АНАЛІЗУ.....	208
<i>Золотарьова Ю. І.</i> КОНФЛІКТИ ТА ДЕЛІНКВЕНТНА ПОВЕДІНКА МОЛОДІ.....	217
<i>Маркозова О. О.</i> ЗНАЧЕННЯ ОСВІТНЬОГО КАПІТАЛУ ЛЮДИНИ ДЛЯ ДОСЯГНЕННЯ ЖИТТЄВОГО УСПІХУ.....	223
<i>Шинкаренко О. Є.</i> ОСНОВНІ ЧИННИКИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ЗМІНУ ЕЛЕКТОРАЛЬНИХ ОРІЄНТАЦІЙ БЕЗПОСЕРЕДНЬО В ПРОЦЕСІ ВИБОРЧОЇ КАМПАНІЇ.....	230

Наукове життя

ВСЕУКРАЇНСЬКА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ «УКРАЇНА ПЕРЕД ГЛОБАЛЬНИМИ ВИКЛИКАМИ СУЧАСНОСТІ» (ХХVІІ ХАРКІВСЬКІ ПОЛІТОЛОГІЧНІ ЧИТАННЯ) (ХАРКІВ, 5 ЧЕРВНЯ 2014 РОКУ)

<i>Вступне слово (А. П. Гетьман).....</i>	239
<i>Герасіна Л. М.</i> ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ЯК ВИКЛИКИ СВІТОСИСТЕМНІЙ СТРУКТУРИ.....	241
<i>Полющук І. О., Лур'є В. К.</i> ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА УКРАЇНУ.....	244
<i>Требін М. П.</i> УКРАЇНА ПЕРЕД ВОЄННИМИ ВИКЛИКАМИ СУЧАСНОСТІ.....	246
<i>Кузь О. М.</i> ПРИМАРИ ІДЕНТИЧНОСТІ У СВІТІ «ПОЛІТИЧНОГО».....	251
<i>Погрібна В. Л.</i> «КУЛЬТУРНА ТРАВМА» В ЕПОХУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ.....	254
<i>Колісник В. П.</i> ПЕРСПЕКТИВИ ПРОВЕДЕННЯ РЕФЕРЕНДУМУ ЯК ПРАВОВОГО ЗАСОБУ ПОДОЛАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КРИЗИ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ УКРАЇНИ.....	256
<i>Калиновський Ю. Ю.</i> УКРАЇНСЬКА СОБОРНІСТЬ ЯК ІНТЕГРАТИВНИЙ ЧИННИК БУТТЯ ПРАВОВОГО СУСПІЛЬСТВА.....	258
<i>Клімова Г. П.</i> ОСНОВНІ НАПРЯМИ ЗДІЙСНЕННЯ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ В СУЧАСНИХ УМОВАХ.....	261
<i>Мануйлов Є. М.</i> СПІВВІДНОШЕННЯ ПОЛІТИКИ І ПРАВА ЯК СОЦІАЛЬНИХ РЕГУЛЯТОРІВ.....	263
<i>Остпова Н. П.</i> КРИЗОУТВОРЮЮЧІ СУПЕРЕЧНОСТІ СУЧАСНОГО СТАНУ УКРАЇНИ.....	265

<i>Поліщук І. О.</i> ТРАДИЦІЙНА ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА УКРАЇНИ	267
<i>Романюк О. І.</i> ПРОБЛЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ КРИЗИ СВІТОВОГО ПОРЯДКУ	269
<i>Зінченко О. В.</i> ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОСТІ ТА УКРАЇНА	272
<i>Панченко Т. В.</i> ЗМІЦНЕННЯ ІНСТИТУЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД: АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ПОЛОЖЕНЬ КОНЦЕПЦІЇ РЕФОРМУВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ	274
<i>Анучина Л. В., Грицаненко В. Г.</i> УКРАЇНЦІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	276
<i>Байрачна Л. К.</i> ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ: СУЧАСНИЙ ВИМІР	278
<i>Веніславський Ф. В.</i> КОНСТИТУЦІЙНІ ЦІННОСТІ ЯК ОСНОВА КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ	281
<i>Воднік В. Д.</i> НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	283
<i>Волянська О. В.</i> ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ В УКРАЇНІ	285
<i>Дахова І. І.</i> ПОВНОВАЖЕННЯ УРЯДУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ	287
<i>Евсеев О. П.</i> ВОЗМОЖНІ ПУТИ ПРИЗНАННЯ УКРАИНОЙ ЮРИСДИКЦИИ МЕЖДУНАРОДНОГО УГОЛОВНОГО СУДА	290
<i>Жданенко С. Б.</i> ЩОДО ПИТАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УКРАЇНІ	292
<i>Закоморна Л. О.</i> КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ В ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНИХ КРАЇНАХ СХІДНОЇ ЄВРОПИ	294
<i>Зимогляд В. Я.</i> ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ: ПИТАННЯ ЗМІСТУ І ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ УКРАЇНИ	296
<i>Золотарьова Ю. І.</i> ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЯК ФАКТОР СОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІ	299
<i>Карчевська О. В.</i> КОМП'ЮТЕРНА ДЕМОКРАТІЯ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА	302
<i>Кушніренко О. Г.</i> СУТНІСТЬ І ЗНАЧЕННЯ ГРОМАДСЬКИХ РУХІВ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ УКРАЇНИ	304
<i>Максімішина Т. М.</i> ПОЛІТИКО-КУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	306
<i>Прудникова О. В.</i> ДО ПРОБЛЕМИ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ	308
<i>Сахань О. М.</i> ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ ЯК ЧИННИК КОНСОЛІДАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА	310
<i>Слінько Т. М.</i> ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ЗАХИСТУ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ УКРАЇНИ	312
<i>Стасевська О. А.</i> ГЛОБАЛЬНА ЕТИКА: ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ	315
<i>Чхейло І. І.</i> ЕКОЛОГІЗМ ЯК РІЗНОВИД СУЧАСНОЇ ІДЕОЛОГІЇ	317

<i>Бірюков Д. С., Якушенко Л. М.</i> ЕКОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ ЗАСТОСУВАННЯ «М'ЯКОЇ СИЛИ»: СТАН ТА ПРОГНОЗИ ДЛЯ УКРАЇНИ	319
<i>Закіров М. Б.</i> УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ У СВІТЛІ ПОЛІТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЙ ДІЯЧІВ РОСІЙСЬКОГО ЗАРУБІЖЖЯ	322
<i>Пашина Н. П.</i> КРИЗА ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ФАКТОР	324
<i>Прошин Д. В.</i> СОСТОЯНИЕ ТЕРРОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ В УКРАИНЕ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ.....	326
<i>Рудницький С. В.</i> ПОЛІТИКО-КУЛЬТУРНІ ІНТЕРЕСИ ПОЛЬСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНШИНИ НА ТЛІ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ.....	328
<i>Стовпець А. В.</i> СООТНОШЕНИЕ КАТЕГОРИЙ «КУЛЬТУРА» И «ЦИВИЛИЗАЦИЯ» В СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКОМ ДИСКУРСЕ	331
<i>Чеховська М. М.</i> ГЛОБАЛЬНІ ВИКЛИКИ У СУЧАСНОМУ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ	333
<i>Бажинова О. А.</i> МЕХАНІЗМИ КОМУНІКАЦІЇ ВЛАДИ ТА ГРОМАДСЬКОСТІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	335
<i>Сльникова М. О.</i> ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ІДЕЇ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ	338
<i>Ковальчук О. І.</i> ПЕРСПЕКТИВИ ТА ШЛЯХИ ЗАПОЗИЧЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНОГО МОВЛЕННЯ ДЛЯ УКРАЇНИ	340
<i>Поклонская О. И.</i> ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЖУРНАЛИСТА В УКРАИНЕ.....	342
<i>Ткаченко В. С.</i> ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ЗДІЙСНЕННЯ ТА ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ОРГАНІВ САМООРГАНІЗАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ У М. ХАРКОВІ.....	344
<i>Вальковець Г. І.</i> ПРИЧИНИ ПОЛІТИЧНИХ ПРОТЕСТІВ В УКРАЇНІ КІНЦЯ 2013 — ПОЧАТКУ 2014 Р.....	346
<i>Жекало Г. І.</i> ПРИЧИНИ ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ	349
<i>Матвиенко А. О.</i> ПУБЛИЧНАЯ ПОЛИТИКА В УКРАИНЕ: АДАПТАЦИЯ К СОВРЕМЕННЫМ ВЫЗОВАМ	351
<i>Прибегин И. С.</i> ЯЗЫКОВАЯ ПРАКТИКА В СОВРЕМЕННОМ ИЗРАИЛЕ: ПОЛИТОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ	353
НАШІ АВТОРИ	356
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК.....	357
ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ.....	358

ФІЛОСОФІЯ

УДК 14:(316.48+316.83)

О. Г. Данильян, доктор філософських наук, професор

ПОЛІТИЧНА ВЛАДА ЯК МЕХАНІЗМ РЕГУЛЮВАННЯ КОНФЛІКТІВ У СУЧАСНИХ СУСПІЛЬСТВАХ

Розглянуто особливості політичної влади як певного механізму регулювання конфліктів у сучасних суспільствах. Констатовано, що механізм регулювання конфліктів у політичній сфері є жорстко інституціоналізованим, тобто існує у формі державно-правових інститутів. Виділено три типи механізмів регулювання конфліктів у сучасному суспільстві: демократичний, тоталітарний та трансформаційний.

Ключові слова: політична влада, механізм регулювання конфліктів, соціальний конфлікт, тоталітарне суспільство, демократичне суспільство, трансформаційне суспільство.

Актуальність проблеми. Відомо, що серед багатьох функцій політико-правових інститутів однією з найважливіших є функція забезпечення функціонування суспільства як системи. Проблема забезпечення функціонування суспільства жорстко пов'язана також із питанням про створення ефективних механізмів регулювання й управління конфліктами та з обґрунтуванням напрямів їхньої оптимізації.

Ще класики теорії конфлікту висловлювали думку, що хоча суперечності і конфлікти є неминучими подіями, які складають невід'ємну частину соціально-політичного життя, а все ж кожний окремий конфлікт так чи інакше завершується [12, р. 85]. Але тільки останніми десятиріччями через певні причини сформувалося переконання, що розв'язання соціально-політичних суперечностей, конфліктів не може бути автоматичним або стихій-

ним процесом. Це процес, який вимагає управлінського впливу, створення ефективних інститутів, органів, які могли б своєчасно мінімізувати негативні наслідки загострення суперечностей і вплив деструктивних конфліктів. У сучасному суспільстві такими інститутами насамперед виступають політико-правові інститути, що у даному випадку можуть розглядатися як механізми врегулювання конфліктів, консолідації суспільства. Особливо ця ідея є слушною для політико-правових інститутів суспільств, які знаходяться на трансформаційному етапі свого розвитку і для яких це питання є не просто актуальним, а життєво важливим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На тісний взаємозв'язок, навіть тотожність цих двох процесів (процесу реалізації політичної влади, управління у сфері політичного життя і процесу регулювання, управління конфліктами), вказували багато мислителів, учених, починаючи зі стародавності і закінчуючи сучасною епохою.

Так, уже в Давньому Китаї Конфуцій і Мо-цзи, звертаючи увагу на божественну і природні сторони походження влади, обґрунтовували необхідність її існування як механізму розв'язання наявних у суспільстві колізій, підтримання порядку в спілкуванні між людьми, особливо пов'язаних відносинами домінування і підпорядкування.

Близький до цього погляд на сутність політичної влади мав Аристотель, який у роботі «Політика» стверджував, що владний механізм необхідний для організації і регулювання «спілкування між людьми», оскільки «верховна влада повсюди пов'язана з порядком державного управління» [1, IV, с. 455].

У Новий час розуміння державної влади як доцільного механізму регулювання конфліктів знайшло своє розгорнуте обґрунтування в теорії «суспільного договору». Наприклад, один з його творців Т. Гоббс писав про необхідність організації загальної державної влади шляхом взаємної угоди людей для подолання природного стану «війни всіх проти всіх» [3, с. 311].

Цінні ідеї про політичну владу як механізм підтримання порядку і згоди між людьми, оптимального управління і регулювання конфліктів у суспільствах містяться в працях Ф. Бекона, Дж. Локка, Ш. Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, Г. В. Ф. Гегеля, К. Маркса, Г. Морґентау і багатьох інших філософів [4; 7].

Уже в нинішній час цією проблематикою активно займалися прихильники системної і структурно-функціональної концепції суспільства Т. Парсонс, Д. Істон, Г. Алмонд, М. Крозье та ін. Наприклад, за Т. Парсонсом, влада — це особлива інтегративна властивість соціальної системи, яка має за мету підтримання цілісності цієї системи, координацію спільних колективних цілей з інтересами окремих елементів, а також яка забезпечує функціональну взаємозалежність підсистем суспільства на підставі консенсусу громадян і легітиматії лідерства [9, с. 66–67].

Творці концепцій «позитивно-функціонального конфлікту» (Л. Козер) і «конфліктної моделі суспільства» (Р. Дарендорф) та їхні послідовники розглядають політичну владу як основний «стабілізатор» у системі суспільних відносин, який забезпечує шляхом регулювання конфліктів, що постійно виникають у суспільстві з приводу розподілу і перерозподілу обмежених ресурсів, соціальну рівновагу і політичний консенсус.

Близьку до цих концепцій позицію займають і послідовники комунікативної теорії (Х. Арендт, Ю. Хабермас). Наприклад, Ю. Хабермас дотримується погляду, за яким влада є тим макромеханізмом опосередкування конфліктів, що виникають між публічною і приватною сферами життя, який поряд із грошима і солідарністю забезпечує відтворення природних каналів комунікацій між політичними суб'єктами [11, с. 124].

Виклад основного матеріалу. Використовуючи такі підходи, можна констатувати, що з позиції соціальної філософії політична влада — це публічний, легітимізований механізм регулювання конфліктів у соціальному житті суспільства, що спирається на специфічні прийоми, засоби та апарат державного примушення. До цих специфічних прийомів і засобів регулювання конфліктів у політичній сфері можна віднести: засоби виробництва, інформацію, засоби мас-медіа, гроші, зброю тощо. Вирішальним засобом застосування влади, на думку багатьох дослідників, виступає монополія на фізичне насильство, як внутрішнє (право покарання), так і зовнішнє (право на війну).

Важливо також підкреслити, що механізм регулювання конфліктів у політичній сфері є жорстко інституціоналізованим, тобто існує у формі державно-правових інститутів: права, держави, уряду, парламенту, судових органів тощо. Вся діяльність цих закладів з попередження, розв'язання, регулювання, а також відтворення низки конфліктів становить найважливішу функцію політичної системи суспільства [5, с. 202].

Оскільки системи політичної влади в сучасному суспільстві є різноманітними (розрізняють демократичні системи, ліберальні, авторитарні, тоталітарні, перехідні та ін.), то логічно припустити, що кожній політичній системі властивий свій специфічний механізм регулювання конфліктів, який опосередковується ідеологічними настановами правлячої верстви, панівним способом виробництва, рівнем відкритості або закритості суспільства, характером соціальних зв'язків (пластичні або ригідні), рівнем легітимності режиму та деякими іншими обставинами. Такий підхід підтримується й іншими дослідниками. «Слід підкреслити, — зауважують із цього приводу П. Бергер і Т. Лукман, — що концептуальні механізми підтримання універсуму самі є продуктами соціальної діяльності, подібно всім формам легітимності, і дуже рідко їх можна зрозуміти незалежно від діяльності спільності,

що розглядається. Зауважимо, що успіх певних концептуальних механізмів залежить від влади, якою наділені ті, хто керує цими механізмами» [2, с. 178].

Для концепції нашого дослідження важливо встановити особливості механізму регулювання конфліктів у трансформаційних суспільствах, у тому числі в Україні, що у свою чергу передбачає аналіз особливостей регулювання конфліктів у початковій і кінцевій точках їхнього перехідного періоду, тобто в тоталітарній і демократичній системах.

Як відомо, у суспільстві тоталітарного типу конфлікт не визнається. Він виключається з галузі регулювання суспільних відносин і замінюється односторонністю та повною згодою із системою влади, що існує. Це пояснюється тим, що сутнісною характеристикою тоталітарного режиму є монополізм у всіх сферах життя суспільства. Його значення полягає у тому, що різко зростає кількість суб'єктів, які приймають рішення в будь-якій сфері діяльності. Панівне становище суб'єкта-монополіста забезпечує йому абсолютну владу і повну свободу дій у досягненні поставлених цілей. У результаті цього монополізму політична система тоталітаризму втрачає обмежувачі помилкових рішень, вона не спроможна створити механізми зворотних зв'язків, інституціональні засоби тиску на владні структури.

Якщо йти за визначенням, за яким соціальний конфлікт — це вияв соціальної діяльності, самоорганізації суспільства, то доведеться констатувати, що в системі, де владні структури монополізували права і можливості на будь-яку суспільну діяльність, де зв'язки і відносини здебільшого вертикальні (тобто соціальні спільності взаємодіють безпосередньо з владою, а не одна з одною), легальні соціальні конфлікти практично неможливі. Але у прихованій, перетвореній формі вони існують і в умовах тоталітарної політичної системи.

Звичайно, і тоталітарна політична система створює свій специфічний механізм регулювання конфліктів. Однак у цьому механізмі деструкція серед форм регулювання конфліктів відіграє переважну роль, оскільки успішніше за все тоталітаризм вирішує руйнівні завдання (заборонити, ліквідувати, стерти грань тощо). Як слушно зазначають М. Фарукшин і А. Юртаєв, універсальний механізм розв'язання проблем при тоталітаризмі — «це їх деструктуризація: суспільна структура розщеплюється, дезінтегрується, знищується складність, стирається багатокольоровість соціальної тканини суспільства» [10].

Відсутня у тоталітарного режиму й система обмежувачів — морального, правового, соціального характеру, яка контролює правомірність тих чи інших технологій у розв'язанні конфліктів.

Таким чином, у рамках тоталітарної політичної системи, в якій соціальні конфлікти придушуються або ж розв'язуються силовим шляхом, не може

бути вироблена культура ненасильницького цивілізованого вирішення спірних проблем. У результаті тоталітарна система виявляється безпорадною перед необхідністю розв'язання внутрішніх суперечностей і конфліктів, іманентних будь-якому суспільству. Тому різкий сплеск соціальної конфліктності, який є наслідком руйнування режиму тоталітарної влади, застає і владні структури, і суспільну свідомість знеацька.

Отже, політичну систему тоталітаризму можна охарактеризувати як механізм розв'язання політичних конфліктів шляхом їх придушення, «відміни», а в деяких випадках і «розпалювання» з метою виправдання наступних репресій чи знищення однієї або обох сторін, що беруть участь у конфлікті.

У суспільстві ж демократичного типу однією з найважливіших властивостей є визнання припустимості конфлікту і різноманіття інтересів, що не збігаються. У демократичній системі конфлікти вбудовуються в її інститути, легальний механізм зміни влади, відіграють позитивну роль стимулятора розвитку. Така система, визнаючи конфлікти як об'єктивну реальність суспільної групи, створює умови для їх запобігання і регулювання.

Важливо відзначити, що в демократичній політичній системі більшість конфліктів розв'язуються не державою, а іншими політичними і неполітичними інститутами. Держава бере участь у розв'язанні соціальних конфліктів у таких випадках:

1) конфлікти погрожують серйозно порушити інтереси людей, які не беруть участі в них;

2) здійснення людьми, що беруть участь у конфлікті, актів насильства, неприпустимих з боку закону;

3) загроза перетворення конфлікту на причину масового, тривалого насильства одних членів суспільства над іншими [8, с. 50].

Тобто в демократичній системі держава становить лише один із механізмів саморегулювання суспільства, заснованого на політичній, економічній та духовній свободі індивіда. Таке суспільство називається громадянським. Специфічні інтереси соціальних груп у такому суспільстві опосередковано виражаються в діяльності суспільних організацій — профспілок, політичних партій, масових рухів та ін.

Таким чином, демократію можна уявити як особливий механізм регулювання політичних конфліктів, який функціонує шляхом відкритого зіставлення інтересів соціальних груп, верств, їх змагальності в галузі політичних відносин, боротьбі за вплив на владу і участь у ній.

Порівняння двох типів механізму регулювання політичних конфліктів — демократичного і тоталітарного — дозволяє зробити висновок про їх несумісність, а отже, неможливість швидкого переходу від одного типу до іншого. Політичні системи більшості трансформаційних суспільств (за винятком тих,

де закріпилися авторитарні режими), які поєднують несумісні принципи тоталітаризму і демократії, не спроможні створити ефективні механізми регулювання політичних конфліктів. З одного боку, ці режими недостатньо авторитарні, щоб повністю придушити вияв групових інтересів репресивними методами (аж до терору — єдиного варіанта остаточного «розв'язання» соціальних проблем), а з другого — вони не настільки демократичні, щоб могли піти на поступки з метою досягнення соціального консенсусу або компромісу для забезпечення стабільності політичної системи. Внаслідок цього посттоталітарні системи створюють передумови для більш чіткого вияву в політичній сфері різних субкультур, носіями яких є різні професійні, національні, релігійні, вікові, територіальні та інші групи. Суспільство розколюється на групи з інтересами, які не збігаються, а нерідко й протистоять, а також особливо різко виявляють себе у сфері міжетнічних відносин. Однак трансформаційне суспільство не спроможне вжити радикальних заходів, щоб розв'язати проблеми цих соціальних груп і тим більше створити ефективний механізм урегулювання цих конфліктів. У цьому — одна з причин еволюції трансформаційних режимів у бік авторитаризму, підсилення ролі армії в політичному житті, неміцності політичних систем, що виникли після краху тоталітаризму. Відсутність легітимних механізмів урегулювання таких колізій створює загрозу посилення використання державою потенціалу фізичного насильства, що у свою чергу викликає ще більш сильну відповідну реакцію, наприклад, під час спроби в такий спосіб ліквідувати етнонаціональні конфлікти.

Висновки. Особливості формування механізмів регулювання політичних конфліктів у перехідних системах пов'язуються перш за все з труднощами перетворення деструктивних механізмів, притаманних тоталітаризму, на правові, консенсусні механізми, які переважають у демократичному суспільстві, а також із браком досвіду, культури регулювання конфліктів у трансформаційному суспільстві, відсутністю в ньому легітимних технологій розв'язання багатьох конфліктів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аристотель. Сочинения : в 4 т. / Аристотель ; АН СССР, Ин-т философии. – М. : Мысль, 1975–1983. – Т. 1 : Метафизика; О душе, 1975. – 550 с.
2. Бергер П. Социальное конструирование реальности: трактат по социологии знания : пер. с англ. / П. Бергер, Т. Лукман. – М. : Моск. филос. фонд и др., 1995. – 323 с.
3. Гоббс Т. Избранные произведения : пер. с лат. и англ. : в 2 т. / Т. Гоббс ; АН СССР, Ин-т философии. – М. : Политиздат, 1989. – Т. 1. – 621 с.
4. Данильян О. Г. Развитие взглядов на общество и его противоречия в истории философской мысли / О. Г. Данильян. – Харьков : ХВУ, 1997. – 55 с.

5. Данильян О. Г. Соціальні протиріччя у посттоталітарних системах: методологія дослідження та розв'язання / О. Г. Данильян. – Харків : Основа, 1998. – 253 с.
6. Данильян О. Г. Місце та функції конфліктів у трансформаційний період розвитку суспільства / О. Г. Данильян // Вісн. Нац. ун-ту «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол.: А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2014. – Вип. 2 (21). – С. 5–12.
7. Дегтярев А. А. Политическая власть как регулятивный механизм социального общения / А. А. Дегтярев // Полис. – 1996. – № 3. – С. 108–120.
8. Куприяшин Г. Л. Политическая модернизация / Г. Л. Куприяшин. – М. : Наука, 1991. – 144 с.
9. Осипова Е. В. Власть: отношение или элемент системы? (Реляционистские и системные концепции власти в немарксистской политологии) / Е. В. Осипова // Власть: очерки современной политической философии Запада. – М. : Высш. шк., 1989. – С. 65–94.
10. Фарукшин М. Х. Противоречия демократизации в условиях реформирования / Х. М. Фарукшин, А. Н. Юртаев // Соц.-полит. науки. – 1991. – № 11. – С. 3–11.
11. Хабермас Ю. Отношения между системой и жизненным миром в условиях позднего капитализма : пер. с англ. / Ю. Хабермас // Thesis. – 1993. – Т. 1, вып. 2. – С. 123–136.
12. Coser L. A. (ed) Political sociology: Selected essays / L. A. Coser. – N. Y. : Published by Harper Torchbook, 1966. – 274 p.

ПОЛИЧЕСКАЯ ВЛАСТЬ КАК МЕХАНИЗМ РЕГУЛИРОВАНИЯ КОНФЛИКТОВ В СОВРЕМЕННЫХ ОБЩЕСТВАХ

Данильян О. Г.

Рассмотрены особенности политической власти как определенного механизма регулирования конфликтов в современных обществах. Констатируется, что механизм регулирования конфликтов в политической сфере жестко институционализован, т. е. существует в форме государственно-правовых учреждений. Выделены три типа механизмов регулирования конфликтов в современном обществе: демократический, тоталитарный и трансформационный.

Ключевые слова: *политическая власть, механизм регулирования конфликтов, социальный конфликт, тоталитарное общество, демократическое общество, трансформационное общество.*

POLITICAL POWER AS MECHANISM OF THE REGULATION CONFLICT IN MODERN SOCIETY

Danilian O. G.

Particularities political authorities are considered as determined mechanism of the regulation conflict in modern society. It is done conclusion that mechanism of the regulation

conflict in political sphere hard institutionalization that is to say exist in the form state-legal institutions. Stand out three types mechanism regulations conflict in modern society: democratic, totalitarian and transformational type.

Key words: *political power, mechanism of the regulation conflict, social conflict, totalitarian society, democratic society, transformational society.*

УДК 316.75:1

І. В. Владленова, доктор філософських наук, доцент

МІФОРЕЛІГІЙНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ІДЕОЛОГІЇ

Проаналізовано міфореелігійні аспекти формування ідеології. Показано, що сучасна масова культура народжує нові міфи, здатні змінювати реальність на користь тих чи інших соціальних, політичних, культурних запитів. Наведено особливості логіки міфореелігійного мислення, яке пов'язане з чуттєвим сприйняттям дійсності. У сучасному світі міфореелігійне мислення може формуватися під впливом різних ідеологічних програм.

Ключові слова: *міфологія, релігія, ідеологія, масова культура, політика.*

Актуальність проблеми. Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю аналізу, по-перше, сутності смислової кризи сучасної цивілізації, що породжує потребу в нових духовних орієнтирах, і по-друге, активізацією міфологічного мислення, яке формується у взаємодії з ідеологічними програмами. **Метою статті** є виявлення особливості логіки міфореелігійного мислення, пошуки зв'язку між його актуалізацією в ідеології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Міф як феномен культури вивчається в руслі різних підходів: історико-культурологічному (С. Аверінцев, Д. Лихачов, О. Лосєв, Д. Кемпбелл, С. Токарев, М. Фуко, М. Еліаде та ін.); етнографічному (К. Армстронг, Ю. Бородай, А. Наговіцин, Е. Тайлор, Дж. Фрезер та ін.); філологічному (В. Іванов, Е. Мелетинський, В. Пропп, В. Топоров, О. Фрейденберг та ін.); структурно-семіотичному (Р. Барт, Ю. Кристева, К. Леві-Строс, Ю. Лотман, Б. Успенський та ін.). Акцент на взаємному зв'язку міфологічного та ідеологічного ставиться в роботах у галузі соціології релігії, головним чином у працях М. Вебера, П. Бергера,

Б. Малиновського. Сучасна масова культура породжує міфи, які здатні не тільки змінювати реальність на користь тих чи інших соціальних, політичних, культурних запитів, а й міфологічну концептосферу. Нові міфи заповнюють обмеженість людських можливостей, наповнюють життя сенсом, звільняють від страхів (або, навпаки, вселяють страх) перед невідомими і неконтрольованими процесами, що відбуваються в сучасній культурі. Міфи також здатні релятивізувати цінності та спотворити різні смисли.

Виклад основного матеріалу. Міфологія і релігія являють собою історично сформовані форми світогляду. Поняття «світогляд» та «ідеологія» сумісні, проте не є тотожними. Ідеологія охоплює лише ту частину світогляду, яка орієнтована на соціально-політичні явища, класові відносини. Релігія — це складна система взаємодіючих елементів. Світогляд у цілому належить до всієї об'єктивної дійсності та людини. Таким чином, не можна ототожнювати, наприклад, конфуціанство з політичною ідеологією, яка не може бути водночас і релігійним напрямом. Однак релігія може набувати політико-соціальної спрямованості, в такому випадку правомірно констатувати в ній наявність ідеологічних констант.

Актуальним є дослідження еволюції релігії та її ролі в контексті взаємодії з процесами, які безперервно модернізуються під впливом зростаючих сучасних глобалізаційних та реформаційних процесів різних держав. Деякі проблеми, найбільш гострі й актуальні для сучасного світу, які пов'язані з природою і витоками релігії, залишаються недостатньо розробленими. Можна виділити дві крайні позиції стосовно ролі релігії як чинника формування ідеологічних основ. З одного боку, в надрах релігії можуть формуватися радикальні настрої, що дестабілізують світову політичну ситуацію, на основі яких конструюються фундаменталізм, екстремізм, радикалізм, фанатизм і под., що справляють деструктивний вплив на світову політичну ситуацію, а з другого — релігія може виступати в ролі морального орієнтира (Вл. Соловйов).

У релігії під моральним ідеалом розуміється віра у вищі цінності. М. Вебер у роботі «Протестантська етика і дух капіталізму» описав механізми впливу морально-релігійних настанов у капіталістичному суспільстві і показав, що соціальний статус знаходиться у взаємозв'язку з релігійними уподобаннями [1].

Нове ставлення до релігійності складається в умовах зростання соціально-економічної та інтелектуальної незалежності. У країнах пострадянського простору після ослаблення позицій комуністичної ідеології утворився ідеологічний вакуум і розпочалися пошуки нових підстав духовності, у тому числі на основі релігійності, яка маніфестує певний моральний ідеал, котрого потрібно прагнути в міжособистісних стосунках. У такому разі релігія

представляється системоутворюючим орієнтиром в упорядкуванні всіляких політичних, юридичних взаємовідносин, який покликаний оптимальним чином збалансувати різноманітні соціальні інтереси. Релігія просякнута міфологією, з якою вона пов'язана історичними коренями.

Міф як форма міфологічного світогляду функціонує в його рамках. До фундаментальних робіт із дослідження міфу можна віднести праці Е. Кассіра, К. Леві-Строса, Д. Фрезера та ін. Серед сучасних праць вітчизняних авторів, які присвячені проблематиці політичного міфу та заклали теоретичну основу для розуміння феномену політичного міфу, процесу його виникнення та характеру функціонування, слід особливо відзначити роботи М. Шестова, О. Гончарик, С. Поцелуєва. Філософський аналіз змісту міфологічної свідомості здійснив Е. Кассіра, який представляє міф як механізм, що виконує певну і необхідну функцію осягнення світу [2, с. 15]. Міф можна також представити як самостійний, замкнутий у собі світ. Будь-яка спроба зробити цей світ «зрозумілим», на думку Е. Кассіра, відкидається. Адже порівняння міфологічної форми з іншими основними духовними формами загрожує нівелюванням її справжньої внутрішньої складової, якщо розглядати її в суто сюжетному плані і спробувати обґрунтувати тільки змістовними відносинами. Справді, немає недоліку в спробах «пояснити» міф, зводячи його до якої-небудь іншої форми духу, чи то пізнання, мистецтво чи мова [2, с. 32]. Міф, за Е. Кассіром, об'єднує уяву і реальність; у міфі вигадка розуміється як щось справжнє, правильне, тотожне з правдою, а божественна священна брехня, що обернулася для людей «подобною правди», покликана не просто обдурити, а випробувати, загартувати людину і перевірити її.

Д. Белл на базі понять «колективна пам'ять» і «політичний міф», аналізуючи національну ідентичність, вводить концепт «міфопанорами» (*mythscape*) [3]. Міфопанорама – це дискурсивна сфера, в якій міфи нації постійно вигадуються, передаються, обговорюються та відновлюються. У рамках міфопанорами конструюється тканина міфу, на фундаменті якої можуть формуватися ідеологічні компоненти (ідеї, цінності, програми, настанови і т. д.). Таким чином, стверджується ідея не тільки відтворення міфів, а й постійного конструювання.

За Ф. Кессіди міф формується на основі фундаментальності віри та обмеженості знання: «Здавалося б, у наш час видатні успіхи в галузі природничих наук і техніки виключають будь-яке міфічне сприйняття речей і явищ, тобто такий стан свідомості, за якого продукти фантазії приймаються за справжні реальності. Те саме стосується й міфомагічного психологічного настрою, для якого реально існує лише назване, а неназване не існує зовсім» [4, с. 172]. Далі автор виводить, що «ніякі приголомшливі досягнення науки

і техніки не спроможні розтрити гіпнотичну силу міфів, особливо так званих універсальних міфів, зокрема соціально-політичних (про «острова блаженних», рай, можливості подолання людських недосконалостей, всіх соціальних недоліків і остаточного торжества «золотого століття»), поки міф залишається живим міфом – несвідомим вираженням сподівань і надій людей, їх масової свідомості. Міф ірраціональний, «глухий» до раціональних доводів» [4, с. 175]. Міф служить не для пояснення (хоча пояснення за допомогою уявлення супроводжує міф) чого-небудь, а для виправдання певних («священних») установлень, тобто санкціонування певної свідомості та поведінки. Ця властивість пояснення — виправдання дій, що здійснюються з боку влади, синкретичність і т. п. лежать в основі формування так званих політичних міфів, які наділяють сенсом ідеологічні програми. Можна виділити міфологічні підстави будь-якої ідеології, наприклад, нацистської, радянської ідеології або класичного англійського лібералізму. Релігійний культ убудовується в структуру політичної ідеології у спотвореному вигляді. Зокрема, в трансформаційному вигляді в структуру політичної ідеології убудовуються релігійний культ, ритуал, багато образів, канони і ритуали релігії. Його зміст визначається відповідними релігійними уявленнями, ідеями, догматами. У політичній ідеології культ стає важливою складовою й актуалізується у вигляді шанування і поклоніння політичним лідерам (вождям, політичним діячам), культурним героям, котрі набувають статусу міфічних героїв як борці зі стихійними силами, ворогами народу (капіталізмом, кулаками, фашистами тощо). Так, у Радянському Союзі були сакралізовані В. Чкалов, П. Осипенко, В. Гризодубова, Ю. Гагарін, Г. Титов, З. Космодем'янська, П. Морозов та ін. [5]. Образ у міфологічному мисленні сприймається як секулярна форма персоніфікації сакрального. У давнину існували місця поклоніння героям: храми, культові споруди, священні місця. У сучасному суспільстві місцями міфологічного поклоніння можуть стати церкви, музеї, пам'ятники, червоні куточки тощо. Шанування релігійних предметів, таких як ікона, хрест і под., заміщується / інтегрується в сучасному суспільстві на фетишизацію державної символіки (державний герб, прапор, гімн і т. д.), портретами політичних лідерів, які наділяються, як і в релігійному культі, надприродними властивостями. Наприклад, «вічно живий» вождь В. І. Ленін, який «жив, живий і буде жити», якого забальзамовано в Мавзолей, що нагадує вавилонський зикурат, як і єгипетські фараони, має смислове навантаження бога, який вмирає і воскресає (Осіріс, Адоніс, Таммуз) [5]. У пострадянських країнах, після розпаду СРСР, у якому релігія була територією нон грата, утворився вакуум, що заповнюється релігійними уявленнями, портрети політичних лідерів, як правило, мирно сусідять з релігійними іконами. Військові паради, цивільні демонстрації, спортивні

свята, комуністичні суботники, політичні мітинги аналогічні за своїм символічним змістом релігійним святам. У Радянському Союзі релігійні проповіді замінювалися потужною політичною пропагандою, для чого були створені просвітницька організація «Знання», «Союз воявничих безбожників» і т. д.

Міфологічне мислення за природою є дуалістичним, воно ділить світ на добро і погане, своїх і ворогів (комунізм — капіталізм, комуніст — ворог/друг народу, свої, хороші — Росія, чужі, погані — Америка тощо). У рамках політичної ідеології звеличується фігура політичного лідера, який цю саму ідеологію, політичну систему уособлює. При сакралізації політичний лідер починає трактуватися і сприйматися як певний символ. Наприклад, під час анексії Криму політтехнологи формували образ Путіна як «батька нації», «господаря всієї Русі», «збирача руських земель», «гаранта демократії», «захисника знедолених» тощо). Сакралізовані були так звані герої Майдану, які в очах проукраїнських активістів боролися за демократичні цінності; тих, хто загинув, стали називати «Небесною Сотнею». Як правило, сакралізований політичний лідер вважається поза політичною конкуренцією, він наділений надприродними здібностями, які недоступні для інших лідерів. Сакралізація політичного лідера сягає корінням історії формування культурного героя, найважливіша місія якого — творче перетворення світу, його впорядкування зі стану хаосу, безладу, подальший благоустрій для життя людей. Культурні герої в різних міфологічних системах не обов'язково були надприродними істотами, міф може співвідносити їх із деякими видатними історичними особистостями минулого.

Політична боротьба між опонентами, як правило, також реалізується в конструйованому міфологічному просторі, вона спрямована на знищення сформованого образу політика. Так званий «чорний піар» спрямований на погіршення іміджу противника. Наприклад, Юлія Тимошенко, яку політтехнологи називали Леді Ю, газовою принцесою, опоненти намагалися знищити, пов'язавши її образ зі смертю — Жінкою з косою — такий образ обіцяв нізвелічування образу монаршої особи, однак смерть завжди несла якийсь відбиток таємничості і містичності, в міфологічному мисленні смерті, з одного боку, боялися, а з другого — вважали божественним даром, після якого людину очікує вічне і щасливе життя, а тому смерті протистоїть не життя, а народження. Імідж В. Януковича було спрямовано, з одного боку, на формування образу Залізного господаря. З другого боку, опоненти намагалися нав'язати йому образ Бандюковича, аби пов'язати з кримінальним минулим політика. В. Ющенко позиціонувався як ікона опозиції, культова фігура, національний ідол, опоненти називали його Пасічником. У такий спосіб вони намагалися прив'язати до нього образ некомпетентного політи-

ка. Історію з його отруєнням було згодом подано як міф про вмираючого і воскресаючого бога, сам епізод з отруєнням презентувався як символ мучеництва, котрий змінив зовнішність жертви, перебіг виборчої кампанії. Головний персонаж багатьох міфів — бог, який вмирає і воскресає у вороженчі з драконом, хтоничним демоном або божеством, що втілює деструктивні сили природи; такими були Осіріс із Сетом, Балу з Муту, Інанна з Ерешкігаль. У результаті конфлікту бог — герой міфу гине, але потім відроджений бог або відновлює свій колишній статус, або одночасно стає богом підземного царства. Міфам про вмираючих богів притаманна, як правило, землеробська семантика. Історія кримінальних справ проти Тимошенко також відкрила простір для реалізації міфу про вмираючого і воскресаючого бога в просторі політичного дискурсу.

Герої в міфах — це певні істоти, які за своєю могутністю перевершують пересічну людину; культурний герой фіксує образ людини, яка подолала самообумовленість власної природи, він знаходиться на зовсім іншому якісному рівні порівняно з іншими людьми. Культурний герой не може мати конкурентів, і навіть у дуальній міфологічній парі один із героїв має перевагу над іншим. Наприклад, давньогрецькі Діоскури Кастор і Полідевк: перший був смертний, другий безсмертний мав певні переваги. Найвідоміший приклад дуальної пари в політиці: тандем Путін — Медведєв відкриває змістовну лінію для реалізації цього міфу. Сюжетом космогонічних міфів, як правило, є протистояння сил творення і сил руйнування. Такі міфи притаманні дуалістичним міфологіям. Такими парами є Ахура Мазда і Ангра-Майнью, Ен і Омель, Кугу-Юмо і Йин. Протистояння Ахура-Мазди і Ахрімана — сюжет про одвічну вселенську боротьбу добра і зла. На основі подібної дуальної дихотомії може будуватися сприйняття міфологічного образу країни (свій — хороший, добрий, чужий — поганий, злий). Наприклад, у російських ЗМІ в політичному дискурсі образ Америки, образ Заходу використовується як метафора, заснована на дихотомії «свій-чужий», а також на стратегіях презентації свого і дискредитації чужого. За даними Всеросійського центру вивчення громадської думки 70% жителів Росії жодного разу не були за кордоном, а тому єдиний для них можливий спосіб дізнатися про Америку — черпати інформацію зі ЗМІ [6]. Проте в ЗМІ інформація подається метафорично, засобами виразності мовлення, які засновано на перенесенні значення, певної концептуалізації, оцінки та редукованого пояснення світу. Ідеологічне кліше «американський спосіб життя» в Америці презентується як спосіб життя у вільному суспільстві достатку і свободи, але в Росії образ Америки формувався в період радянського тоталітаризму, в якому Америка поставала як «загниваючий Захід». Більшість стереотипів про Америку перенеслося у російську парадигму, в якій Аме-

рика постає як стереотип радянської ідеології, але більшість проблем, які були в американському суспільстві, — класова нерівність, проблема наркотиків та ін., що порівняно з американцями позицінувалися як переваги радянської системи, перенеслися в російську дійсність [7]. Є об'єктивні взаємодії між різними державами, які формуються на ґрунті геополітичних засад, і є інша реальність, яка формується ЗМІ на ґрунті міфології. Наприклад, незважаючи на антизахідну пропаганду, більшість дітей пострадянських політиків навчаються та живуть на Заході, саме там вони мають певний бізнес, нерухомість тощо. Така тенденція має історичну традицію ще за часів Радянського Союзу (наприклад, дочка Сталіна Світлана емігрувала в Америку). Незважаючи на зверхню антиамериканську тактику С. Лаврова, його дочка Катерина — випускниця Колумбійського університету міста Нью-Йорк [7].

Сучасні інформаційні війни базуються на міфологічних підставах у тісному зв'язку з ідеологічними програмами, вони запозичують деякі методи і прийоми, що використовувалися засобами пропаганди епохи «холодної війни». Сьогодні для російського народу формується національний образ Росії в конфронтації, дистанціоналізації до західної цивілізації як спроба національно-державної самоідентифікації. Формується негативний образ прозахідних формувань типу НАТО, незважаючи на те що у 2002 р. була підписана так звана Римська декларація «Відносини Росія — НАТО: нова якість». Росія не тільки бере участь у спільних навчаннях, а й проводить спільні з НАТО миротворчі операції [8]. З деякими членами НАТО у Росії є договори про військово-технічне співробітництво та спільну розробку різних продуктів військового призначення. Попри це в російських ЗМІ образ НАТО підноситься в ролі агресора і ворога. З другого боку, на Заході формується образ Росії як посттоталітарної держави, як особливий світ зі своїми власними унікальними рисами, способом життя, психологічним складом характеру і культурою та тоталітарним минулим, яке викликає побоювання. Бар'єри, що збудувалися за часів Радянського Союзу, заважають досягненню адекватного взаємсприйняття і взаєморозуміння двох цивілізацій.

Під час взаємодії світів «Росія–Захід» актуалізується проблема національного образу, який виступає однією з компонентів національної самосвідомості та не може існувати автономно, без співвіднесення, порівняння «себе» з «іншими» — так реалізується усвідомлення людиною своєї приналежності до певної соціальної спільності як носія культури. Проблема формування, пошуку національної ідентичності завжди була актуальною для українського народу [9]. Однак не треба думати, що народний характер і світогляд визначають цілісність народу. В кожній нації завжди співіснують різні психологічні типи людей, певні різноманітні соціальні типи, є, нарешті,

місцеві відмінності. Усі ці різноманітності дуже ускладнюють національне обличчя народу і роблять його характеристику надзвичайно складним завданням. Під час політичного протистояння між Україною та Росією у 2014 р. в Україні формувалася образ українця як захисника своєї держави, революціонера, цивілізованої людини, що прагне європейських загальнолюдських цінностей, але із самобутньою культурою; домінуванням її етнозахисних та етнозберігаючих функцій. У просторіччі з'являється поняття «євромайда-нівець», на кшталт йому в межах «чорного піару» формується поняття спочатку бандерівець, націоналіст, але у зв'язку з нечітким визначенням цих понять, що пов'язано з різними інтерпретаціями історії, вони трансформуються в слова «фашист» та «хунта» (замість «революціонер»), які мають достатньо визначене значення та негативний відтінок. У свою чергу, в українському просторі формуються поняття «проросійський активіст», яке згодом замінюється на поняття «федераліст», потім «сепаратист» і, нарешті, «терорист». В лоні проросійських настроїв формуються уявлення про необхідність слов'янської єдності на чолі з Росією. Ці дві тенденції мають давні корені, що сягають часів формування двох течій — західників та слов'янофілів. У проукраїнському просторі на тлі міжнародної конфронтації трансформуються образ Росії як ворога, агресора та загарбника на кшталт тієї самої дихотомії, яку використовує Росія стосовно західної цивілізації. Таким чином, образ Росії для українців служить мобілізуючим фактором і контрастом, який відтінює національну приналежність, формує образ України як поневолено-го народу.

Специфічною одиницею міфу виступає міфологема. Вона характеризується рухливістю, мінливістю, короткочасністю, більшою мірою через те, що в сучасному суспільстві міфологія як частина культури визначається ідеологією і залежить від неї. Наприклад, ймовірно, короткочасною є поява такої міфоідеологеми, як «тітушка». Це збірний термін спочатку виник в Україні для найменування людей, що використовуються в політичних цілях як провокатори. Спочатку сформувалося поняття «тітушка» (від імені Вадима Тітушки, який брав участь у бійках проти опозиції, згодом був засуджений умовно на два роки, а потім відмовився від своїх поглядів і дотримувалася євроінтеграції [10]). Тому це поняття замінили спочатку на «тітушку», а згодом — на «тітушки». Поняття має негативну конотацію. Таким чином, тітушки — це наймані провокатори, які використовуються для дестабілізації ситуації, підриву, розхитування обстановки, впливу на динаміку різноманітних процесів. Тітушки не належать до так чи інакше зацікавленої в результаті конфлікту ідеологічної групи, а діють відповідно до певної вигоди, за матеріальну винагороду, своїми діями провокують відповідь з метою штучного створення певних обставин або наслідків. Як

правило, їх дії орієнтовані на реакцію громадської думки, негативну щодо противника. Зокрема, серед методів провокації може бути вчинення непорядних дій під виглядом свого супротивника, завдати шкоди його відомим опонентам аби викликати реакцію співчуття у громадській думці. Вони можуть проводити операції під фальшивими символами (прапорами, пов'язками, розпізнавальними знаками). Тітушки діють в умовах нестабільності, а також анархії в певних соціальних прошарках, групах, організаціях, де виникають невідповідності поглядів. Як правило, дії тітушок призводять до певних безладів. Ці тенденції характерні для всіх протидорчих сторін, тому образ тітушок, з одного боку, дозволяє уникнути відповідальності за безлади, а з другого — апелює до стародавніх міфологем. Поняття «тітушки» використовується на початковій стадії конструювання політичної міфологеми, коли ще невиразно сформовано образ ворога. Тітушка має іншу основу. Якщо керівники партій, держав, лідерів можна віднести до міфологем, які формуються на базі вищої міфології (боротьба добра і зла), в міфології існують також представники «нижчої касті» (наприклад, шкідливі духи потойбічного світу) — «нижчий демонарій». Вони не можуть вийти на рівень світової боротьби, але нашкодити, перешкодити — будь ласка.

Якщо хтось винен, то хто? На рівні буденної свідомості, що оперує міфологемами, не ставиться запитання: «Що робити?». Як віднайти причинно-наслідкові зв'язки? Достатньо знайти винуватого, а хто це буде — віртуальна особистість, істота з потойбічного світу — не дуже важливо. «Хто винен у тому, що немає дощу?» — запитували первісні племена, — одночасно з цим питанням знаходилась і відповідь: «У цьому винен злий дух». У сучасних суспільствах аналогічне міфологічне мислення реалізується подібним чином: «Хто винен у тому, що в анексованому Криму проблеми з водою?» — відповідь формується теж на рівні міфологічного сприйняття дійсності — «Бандерівці винні в цьому». І тільки на рівні логічного, раціонального, критичного мислення вибудовується причинно-наслідковий ланцюг, що шукатиме відповідь у руслі економічних, соціально-культурних, геополітичних зв'язків, але такі аналітичні спроби не притаманні пересічному громадянину, йому це і не потрібно, для нього необхідні прості запитання і прості відповіді на рівні дихотомій. Раціональне мислення вимагає знання міжнародних відносин у контексті глобалізаційних процесів інформаційної цивілізації, знання всього спектру зовнішніх і внутрішніх факторів, які впливають на перебіг політичних подій тощо. Сформовані міфологеми розраховані не на аналітичний аналіз, а на миттєве сприйняття, яке спирається на почуття, які подібні до тих, що відчувають віруючі люди. Сучасні міфи в яскравих і доступних образах опредмечують колективні фобії: страх перед чужим, незвіданим, перед руйнуванням, хаосом, бідністю і под.

Відзначимо міфологічність образу «фашист», який використовують як українська, так і російська сторони. Історично в пострадянських державах поняття «фашист» формувалося у вкрай негативному контексті на тлі війни з нацистською Німеччиною. Тому поняття «бандерівець», яким спочатку називали будь-якого українця, котрий активно захищав свої національні інтереси, було замінено на поняття «фашист». Це поняття формувалося в особливій міфологічній концептосфері, основа якої репрезентована образом ворога нижчого демонарію. Зрештою, формування поняття «бандерівець» (бандерофашист) являє собою системно організований комплекс найменувань нереальних істот. Це та сама міфологема, що реалізує концепти надприродного відображення дійсності. Розвиток «нижчого демонарію» відображає сприйняття повсякденного мислення в рамках певної історії, культури, ідеології, економіки і т. д. Характерні ознаки сучасного фашизму — націоналізм (в очах російського обивателя), тоталітаризм, гегемонія (в очах українського обивателя). Під час російсько-українського конфлікту 2014 р. поняття «фашист» використовувалося обома сторонами. Це поняття трансформувалося під впливом масової культури, мас-медіа та ідеології. У понятті «фашизм» можна виділити центр і периферію міфологічної концептосфери. Центр цієї периферії ґрунтується на негативному ставленні до фашизму як до історичного явища. Негативна домінанта в політичній комунікації, що припускає приховане або явне протистояння політичних опонентів, поширює негативні настрої в масовій свідомості, йде з глибини підсвідомості — це рівень архетипів, міфів, за яким слідує національні, культурні символи, естетичні ідеали історичних епох.

Міф як структурна складова міфологічної картини світу являє собою форму цілісного масового переживання і тлумачення дійсності за допомогою чуттєво-наочних образів, що вважаються самостійними явищами реальності. Міф синкретичний, гармонійний, у ньому відсутні межі між природним і надприродним, об'єктивним і суб'єктивним. У міфологемах можна виділити каталізатори, що збільшують загальну енергію слова, наприклад, «фашист» — слово каталізатор для «бандерівця», «хунта» — слово каталізатор для поняття «військовий переворот», «революція», які збільшують негативну конотацію терміна в межах «чорного піару».

Висновки. Спостерігається трансформація міфорелігійного світогляду, втілення його в ідеологічних програмах. Це специфічне образне синкретичне уявлення про Всесвіт, універсальна форма суспільної свідомості та духовно-практичного способу освоєння світу. Окремі елементи міфологічної творчості та світосприйняття від амулетів, вірувань в астрологічні прогнози, порчу, забобони до сакралізації політиків і фетишизації державних символів формуються у двосторонньому напрямі: на рівні буденної свідомості,

народної творчості та спеціалістами-ідеологами, іміджмейкерами тощо. Нові міфи покликані маніпулювати свідомістю та пояснювати складні політико-економічні події для пересічного громадянина: формувати відчуття причетності до політичних подій шляхом набуття певного сенсу буття, людського призначення, визначення доброго та поганого, питання майбутнього тощо. Міфологічні переживання не віддільні від емоційної сфери, а тому потребують ігрового програвання подій, втілення в масових святах, заходах, мітингах тощо — у первісному колективі це відбувалося у процесі ритуалу, масових релігійних свят.

Для міфології характерна своя просторово-часова структура, тому в міфологічному мисленні набувають значення стародавні міфи про золоте століття, коли люди жили в злагоді і все було добре (в сучасності, наприклад, таким століттям можуть бути часи Радянського Союзу тощо). На тлі цього виникають перекручування історичних подій, які були в минулому, виривання з контексту фраз, вигадкування неіснуючих деталей тощо. Взагалі міфологічному мисленню притаманний потяг до минулого (далекого міфологічного часу), а не спрямованість у майбутнє. Сукупність ідей, які використовують задля маніпуляції свідомістю, спрямована на розвиток забезпечення консолідації на рівні спільнот або державності, прихильність до набору ідеалів. За певних умов феномен політичного міфу трансформується в засіб прихованого впливу на масову свідомість в інтересах певних політичних організацій.

У світогляді виділяють пізнавальні, ціннісні та нормативно-поведінкові компоненти. Будь-який світогляд — це не набір поглядів і відомостей, а певна цілісність, система. У ньому відбивається прагнення побачити світ як упорядковане ціле, що включає людину, а також її саму з усім її духовним світом. Тим самим політичний міф (спрощене уявлення) мотивує політичну, громадянську діяльність. Із переосмисленням специфіки феномену міфології та її ролі в сучасному суспільстві, сучасної міфотворчості, ми неминуче підходимо до проблеми ідеології. У сучасному світі міфорелігійне мислення може формуватися під впливом різних ідеологічних програм, але питання про їх співвідношення залишається відкритим. Це стосується також критерію, який дозволив би розмежувати міфологічне, релігійне мислення та ідеологію, розкрити процес їх взаємодії, що потребує подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма / М. Вебер // Избранное: Протестантская этика и дух капитализма. – М. : РОССПЭН, 2006. – 656 с.
2. Кассирер Э. Техника современных политических мифов [Электронный ресурс] / Э. Кассирер. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Hrestom/61.php.

3. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество / Д. Белл. – М. : Академия, 2004. – 578 с.
4. Кессиди Ф. Х. От мифа к логосу: становление греческой философии / Ф. Х. Кессиди. – М. : Мысль, 1972. – 312 с.
5. Эдельман О. Легенды и мифы Советского Союза [Электронный ресурс] / О. Эдельман. – Режим доступа: http://www.ruthenia.ru/logos/number/1999_05/1999_5_15.htm.
6. Туристическая немобильность россиян [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ng.ru/economics/2012-10-01/4_tourism.html.
7. Министр Сергей Лавров [Электронный ресурс] // Рос. газ. – Режим доступа: <http://www.rg.ru/2008/11/18/lavrov.html>.
8. Военные России и НАТО возобновили сотрудничество [Электронный ресурс] // РИА Новости, 26/01/2010Россия — НАТО (СРН). История создания, цели и задачи. – Режим доступа: http://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/pdf_2013_12/20131127_131201-MediaBackgrounder-NRC_ru.pdf.
9. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні / Д. Чижевський. – К. : Видво «Орій» при УКСП Кобза, 1992. – 230 с.
10. Вадим Титушко присоединился к Евромайдану [Электронный ресурс] // Аргументы и факты. – Режим доступа: <http://www.aif.ua/society/people/1110404>.

МИФОРЕЛИГИОЗНЫЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ИДЕОЛОГИИ

Владленова И. В.

Проанализированы мифорелигиозные аспекты формирования идеологии. Показано, что современная массовая культура рождает новые мифы, способные изменять реальность в пользу тех или иных социальных, политических, культурных запросов. Приведены особенности логики мифорелигиозное мышления, которое связано с чувственным восприятием действительности. В современном мире мифорелигиозное мышление может формироваться под влиянием различных идеологических программ.

Ключевые слова: мифология, религия, идеология, массовая культура, политика.

MYTHIC AND RELIGIOUS ASPECTS OF FORMATION OF IDEOLOGY

Vladlenova I. V.

Analyzed the mythic and religious aspects of the formation of ideology. Since shown that modern mass culture creates new myths that can alter reality in favor of particular social, political, and cultural needs. Are the features of the logic of the mythic and religious thinking, which is associated with sensory perception of reality. In today's world, the mythic and religious thinking can be shaped by a variety of ideological programs.

Key words: mythology, religion, ideology, popular culture, and politics.

УДК 37.018.1:130.2

І. І. Дорожко, доктор філософських наук, доцент

ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ДИТИНИ У СУСПІЛЬСТВІ РИЗИКУ

Проблема захисту прав дитини для XXI ст. є найголовнішою ідеєю прав людини. Права дитини — це система прав і свобод, що характеризують правовий статус дитини, з урахуванням особливостей її розвитку. Для родинного виховання у суспільстві ризику принципового значення набувають правові механізми захисту дитини. Родинне виховання має здійснюватись у рамках фундаментальних прав дитини.

Ключові слова: дитинство, права дітей, моральні норми, родина, родинне виховання, суспільство ризику, сімейна політика.

Актуальність проблеми. Науковий світ вивчає дітей та дитинство як об'єкт і продукт діяльності дорослих. Знання про підростаюче покоління завжди виступали своєрідною проекцією уявлень світу дорослих.

Визначення потреб дитячого світу і важливості забезпечення повноцінного догляду за дітьми є одним із найважливіших етичних принципів (психологічних, педагогічних), відомих як громадянські права. Визнання цінності особистості, захист її гідності — життєво необхідний пріоритет сьогодення.

Для людини важливо жити та взаємодіяти з іншими членами суспільства. Зворотний бік прав — відповідальність і обов'язки. Якщо ці два аспекти, як зазначає Дж. ван Б'юрен, розглядаються у сукупності і мають форми законів, звичаїв, традицій, то людська цивілізація робить крок уперед у своєму розвитку. В умовах глобалізаційних процесів значно поширився процес консолідації різних держав і впроваджуються в життя міжнародні угоди. Останні угоди включають загальні права і обов'язки, які регулюють відносини на рівні суспільної свідомості. Найважливішими угодами вважаються ті, що пов'язані із захистом прав дитини. Безперечно, підростаюче покоління належить до категорії населення, яке не може захистити свої права на рівні дорослих. Угоди, які захищають права людини у цілому, без включення правових аспектів щодо захисту дітей, не є достатніми.

Зусилля, спрямовані на визнання міжнародним правом прав дитини, не свідчать про зменшення значення сім'ї. Міжнародне право піднімає рівень гідності та поваги до всіх членів сім'ї. Одним із потенційно важливих є те, що у міжнародних угодах і досі сім'я розглядається як організований осередок суспільства. На основі сім'ї фундується структура суспільних від-

носин. Дж. ван Б'юрен робить висновок на предмет того, чому існує зацікавленість держави в підтримці сімейної єдності. Таким чином, можна було б уникнути потенційно неадекватних, руйнівних ситуацій, що призводять до відокремлення дитини від сім'ї. Міжнародні та регіональні документи проголошують сім'ю основним осередком суспільства, який необхідно захищати та підтримувати. Міжнародне право докладає значних зусиль щодо захисту сімейних відносин, накладаючи на державу систему обов'язків стосовно їх захисту в правовому, економічному, соціальному полі. У ст. 16(3) Загальної декларації прав людини визнається, що сім'я є природним і основним осередком суспільства і має право на захист з боку суспільства та держави. Цей принцип проголошується у міжнародних пактах, Конвенції про права дитини [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що особистість втрачає спосіб існування у прямих і особистісних зв'язках, відбуваються зміни на рівні правових механізмів захисту дитини у суспільстві ризику. Сімейна політика та родинне виховання мають тенденції змінюватися залежно від контексту і часу, просторових характеристик.

Проблема захисту прав дитини для ХХІ ст. є найголовнішою ідеєю прав людини. Права дитини — це система прав і свобод, що характеризують правовий статус дитини, з урахуванням особливостей її розвитку. Нормативна база міжнародного і національного права регулює права дитини. За Законом України «Про охорону дитинства» (2001 р.) основними постулатами є такі: всі діти на території України незалежно від політичних і національних аспектів, від раси, кольору шкіри, статі, релігії, соціального походження, майнового стану, стану здоров'я або будь-яких інших важливих аспектів мають рівні права. Закон України гарантує дітям рівний доступ до безкоштовної юридичної допомоги, необхідної для захисту прав підростаючого покоління. До системи прав дитини належать такі права: рівноправність усіх дітей незалежно від умов перебування; набуття громадянства; піклування з боку сім'ї; свобода совісті та релігії; особисте та сімейне життя; рівноправність між батьками щодо виховання дитини; забезпечення належного рівня життя, необхідного для духовного, морального, фізичного, соціального розвитку. Реалізація прав дитини забезпечується усією системою органів державної влади, органів місцевого самоврядування, адвокатури, прокуратури та інших правоохоронних органів [2, с. 668].

Мета статті — проаналізувати правові механізми захисту дитини у суспільстві ризику.

Виклад основного матеріалу. З глобальної точки зору права дитини стали домінантою в міжнародному діалозі, особливо після вступу в силу Конвенції про права дитини, яка була ратифікована членами Організації

Об'єднаних Націй, за винятком США. Права дитини порівнюються до прав людини, що веде до інтенсивних дебатів про ефективність роботи кампаній стосовно зниження рівня соціальної нерівності. І прихильники, і борці за таке бачення, як правило, голосують за спрощене поняття універсального дитячого права, яке не враховує місцевих проблем, змін та особливих рис. Права реалізуються в конкретному контексті і соціально-історичному часі за допомогою різноманітних шляхів.

Правові функції не лише відмінні в різних суспільствах, а й зазнають значних змін у рамках одного суспільства. Сім'я наділяє ім'ям індивіда і визначає його основний правовий стан. Наявність цих складових дає можливість розраховувати на спадщину, забезпечення засобами, за допомогою яких індивіди ідентифікуються в макросвіті.

У західних суспільствах спостерігаються значні зміни щодо правового забезпечення.

П. Бергер удається до порівняльної характеристики, а саме — на одному полюсі необхідно уявити сім'ю Стародавнього Риму, на іншому полюсі — сімейне право, не тільки в Америці, а й в інших західних суспільствах [3, с. 106].

На одному полюсі — сім'я Стародавнього Риму відрізняється патріархальністю, в якій батько займає позицію абсолютної правової влади. На іншому полюсі — сімейне право забезпечує незалежні права кожного члена сім'ї, враховуючи дітей.

П. Бергер підкреслює: «Дійсно, сучасне західне право розробило широке забезпечення щодо захисту індивіда від його родини (як, наприклад, правовий захист дитини у взаємодії «дитина» – «батько»). Більше того, держава пов'язує себе з індивідом прямо, незалежно від його сімейного статусу (прикладом є допомога залежним дітям)» [3, с. 107].

Універсальний характер концепції прав, які можна знайти у Конвенції ООН про права дитини, ґрунтується на побудові індивідуальності, яка є самостійною і має безпосередні стосунки з державою. Ця директива передбачає, що особистий інтерес має першорядне значення, і права можуть постійно переглядатися. Зазначене припущення супроводжувалося тим, що дитина знаходиться окремо від дорослих, але є рівною з ними у наданні прав. Це, наприклад, право на громадянство. Громадянин засновує свій вибір на раціональному прийнятті рішень і намагається максимально передбачити, мінімізувати втрати.

Інноваційний внесок Конвенції ООН про права дитини полягає у визнанні прав дітей на участь у суспільному житті, праві висловлювати свої думки. Діти запрошуються до участі в рішеннях, які вони ухвалюють від їх імені, висловлюють думки, мають свободу думки і релігії. Таке тлумачення при-

звело до усвідомлення щодо розширення участі дітей не тільки в житті сім'ї і громади, а й як голос в національних та глобальних процесах. У широкому розумінні концептуальних положень, які підписала Конвенція про права дитини, простежується тенденція до глобалізації концепції дитинства. В основному це приєднується до ідеї, за якою всі діти «те ж саме», і що людська особистість є загальною.

Заклопотаність у зв'язку з правами дітей видається синхронним актом із посиленням глобальної взаємозалежності у 1990 та 2000 р. Зокрема, деякі питання отримали міжнародну популярність: використання дітей як працівників у магазинах, як проститутток і т. д. У суспільному розумінні щодо ролі дітей у сім'ї та суспільстві відбулися різкі зіткнення із зображенням дітей в таких місцях, як Кенія, Індія, Мексика. Ці образи призвели до складних питань щодо продуктивної і репродуктивної ролі дітей у сучасному суспільстві і підкреслили надзвичайність економічних змін, які можуть впливати на розвиток підростаючого покоління [4, с. 113].

Глобалізація змінює власне процес акумуляції знань — як вони продукуються, де розподіляються і як отримуються, інтерпретуються. Це стосується як розуміння власне глобалізації, так і феноменів, з якими вона перехрещується. Розкриття цього питання є обов'язковим, коли йдеться про дослідження зв'язку між динамікою сім'ї та іншими близькими стосунками, їх перетинанням із глобалізаційними процесами. Так само важливо усвідомлювати не тільки те, що відбувається в сім'ях, а й те, як ці внутрішні процеси позначаються на масовій культурі. Сім'я ініціює та адаптується до змін, як вона інтерпретує вплив значних конструктивних змін на її власне функціонування, є однією з найбільш перспективних галузей дослідження. Сім'я є активною діючою силою в динамічній взаємодії між громадськими установами та суспільними змінами. Сім'я не просто реагує у відповідь на суспільні впливи. Вони є активними учасниками гри, які планують, ініціюють та часом відкидають зміни. Саме цей взаємозв'язок потрібно взяти до уваги, аби краще зрозуміти соціальні процеси і динамічну природу сімей у суспільстві.

У випадку суспільства, суспільних відносин, хоча й помилково, поширюється думка, згідно з якою якість всього можна і навіть потрібно вимірювати через розрахунок середньої якості усіх його частин. Якщо якість будь-якої з його частин падає нижче середнього, це може погано позначитися на певній частині, але навряд чи на якості, життєздатності та оперативному потенціалі у цілому. Коли перевіряються та оцінюються стан суспільства, показники доходів, рівня життя, здоров'я виходять вище, ніж ті, що були підраховані; ступеня, у якому такі показники змінюються від однієї частини суспільства до іншої, а ширина щілини між верхніми сегментами та най-

нижчими зрідка розглядається як відповідні показники. Насправді єдиний показник, який зазвичай розглядається як міра добробуту і критерій успіху або невдач влади, доглядається за допомогою моніторингу та захисту здатності нації протистояти викликам, а також її здатності нації до розв'язання проблем, яким ця нація колективно протистоїть. З. Бауман порушує питання соціальної нерівності серед молоді. Він вказує на те, що у деяких країнах бідність та хронічне безробіття або чорна робота — нерегулярна, короткострокова, не потребує ніякої участі та безперспективна — корелюють з підвищеним рівнем злочинності; наприклад, у Бредфорді 40% молоді живе у сім'ях, в яких жодна людина не має регулярної роботи. Один з десяти молодих людей вже має кримінальний досвід. Однак такі статистичні кореляції саме по собі не виправдовують рекласифікацію бідності як кримінальну проблему. В будь-якому випадку З. Бауман підкреслює необхідність розглядати злочинність серед неповнолітніх як соціальну проблему. Зниження відсотка молодих людей, які вступають у конфлікт із законом, вимагає визначення коріння цього явища, а його коріння — соціальне. Воно лежить в основі споживчої філософії життя, що поширюється, та прищеплено тиском споживчо зорієнтованої економіки і політики, а саме — швидке скорочення життєвих можливостей, доступних для бідних, та відсутність підвищення показників у відсотковому значенні серед населення щодо реалістичної перспективи вирватися з бідності таким чином, аби це було соціально схвалюваним і впевненим.

Ось дві речі, що мають бути зроблені у випадку Бредфорду, так само як і багатьох інших схожих випадках, що трапляються по всьому світу. По-перше, пояснити їх адекватно з посиланням на місцеві, безпосередні і прямі причини (не кажучи вже про те, щоб зв'язати їх однозначно чийось злим умислом) — взагалі марна спроба. По-друге, мало таких місцевих агентств, але вони спритні і готові діяти, можуть зробити щось для запобігання або їх усунення. Посилання на явище «Бредфорд» сягають далеко за межі міста. Становище молоді в Бредфорді складне, це супутні жертви корисливої, неконтрольованої та нескоординованої глобалізації [5, с. 5].

Чи справді така небезпека реально існує? Проаналізуємо морально-психологічну атмосферу українського суспільства за час його самостійного існування. З одного боку, розхитаність моральних засад суспільства. Такі зміни виступають закономірним наслідком руйнування попередньої соціальної системи і культивованої нею ієрархії цінностей. З другого боку, інтенсивний темп сучасного життя, спричинений глобалізаційними процесами.

У національній доповіді «Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави» за 2009 р. запропоновано дані численних соціологічних досліджень, які свідчать про те, що населення досить песимістич-

но налаштоване щодо оцінки моральності тих засобів, якими співгромадяни здатні скористатися для задоволення власних потреб і досягнення життєвого успіху. За даними Всеукраїнського опитування Інституту соціології НАН України, понад 88 % опитаних бачать серед більшості оточуючих людей тих, хто не зупиниться перед порушенням моральних і правових норм, якщо цього потребуватимуть їхні інтереси. При цьому близько половини з них (41,7 %) впевнені, що більшість сучасників не нехтуватимуть будь-якими засобами задля досягнення власних цілей. Лише кожний восьмий (11,9 %) учасник опитування вважає, що правові і моральні заборони переважають як життєві орієнтири порівняно із тиском. Тож мусимо констатувати помітну моральну деградацію суспільства, здатну призвести до повного морального банкрутства і руйнації навіть тих примарних інституційних засад громадянського суспільства, які існують на сьогодні.

Ці чинники негативно впливають на морально-психологічну атмосферу суспільства. Загальна стабілізація економічної, політичної та правової ситуації в Україні є перспективним шляхом подолання цієї негативної тенденції. Невіра в дієвість моральних норм має долатися на рівні підвищення довіри та впевненості особистості у можливості захистити власні права на рівні закону [6, с. 390].

Правові аспекти сімейних відносин не зводяться до регуляції взаємозв'язків батьків і дітей, чоловіків і дружин, інтеракцій між поколіннями, між членами нуклеарних і розширених сімей. Питання сім'ї та права треба ставити в широкому соціальному контексті як міжінституціональні відносини між інститутом сім'ї та всіма іншими соціальними інститутами [7, с. 217].

Мережа незалежних освітніх інститутів поступово усуває освітні функції родини, проникаючи у ранні фази дитинства, отрочтва, юнацтва на рівні дитячих садків, шкіл, університетів. Відбуваються трансформаційні зміни у сфері сімейних відносин. Сім'я втрачає певні функції, вони значно видозмінюються. Нові функції охоплюють особистісні потреби, експектації індивіда [3, с. 108].

Сімейне життя не відділене від ширшої соціальної сфери (П. Бурдье). Зміни в значеннях, цінностях та категоріальних відносинах є частиною нашого прогресивного світу. Аби отримати ширше уявлення про ці перетворення, потрібно дослідити, як ці зміни відбуваються і реалізуються на рівні сім'ї. Наприклад, складним і малозрозумілим є вивчення феномену дитинства у різних країнах, особливо в таких, що розвиваються. Глобалізація значно вплинула на місце дитини серед дорослих. Широкі показники свідчать про те, що дитяча праця знаходиться на підйомі, незважаючи на стурбованість міжнародного співтовариства, яке засуджує це явище. Міжнарод-

на організація праці включає у свої оцінки таку статистику: приблизно 352 млн від 5- до 17-річних дітей по всьому світу брали участь у будь-яких типах виробничої діяльності. Із цієї групи приблизно дві третини молодих працівників визначаються як «дитяча праця». Більшість із цих дітей працюють або на сімейних фермах, у господарствах, невеликих організаціях обробної промисловості. Менше, але вельми помітні групи дітей, які живуть на вулиці, беруть участь у широкому спектрі законної або незаконної діяльності, залучені до проституції [4].

У нашому нинішньому дискурсі дитячий світ має характеризуватися з різних точок зору. Це говорить про позицію, засновану в поточній концепції дитячого розвитку, модернізації, прогресу та глобалізації. Безперечним залишається той факт, що багато дітей в промислово розвинених країнах живуть у поганих умовах, з недостатньою охороною здоров'я і поганими перспективами для їх майбутнього. Для безлічі дітей, як на Заході, так і в країнах, що розвиваються, безтурботні споживання у дитинстві не належать до щоденних реалій їх життя.

Окреслена проблематика висуває ще одне запитання. Що мається на увазі, коли йдеться про «ситуацію дитини»? Можна міркувати про сучасну ситуацію людства, про феномен дитинства, а саме про той виклик моральному розуму, що постає в небезпеці глобалізаційних процесів. Очевидною є ситуація, в якій люди змушені взяти на себе спільну відповідальність за майбутнє суспільної свідомості у планетарному масштабі.

Дорослі мають право на створення сім'ї, і що це може означати? Батьки мають право на своїх дітей? Якими є принципи керівництва захистом дітей? Як можна використати Конвенцію ООН, захищаючи права та інтереси дитини? Що означає правильний баланс між інтересами дитини, батьками та суспільством. Виникає велика кількість запитань, але відповіді потребують ґрунтовних пояснень.

Зростає філософський інтерес до таких феноменів, як сім'я, родинне виховання, дитинство. Чому? По-перше, існує значний інтерес стосовно правових аспектів. Постає ключове запитання: хто може розглядатися на рівні правовласника? Діти являють собою цікавий «прецедент» для обговорення і вирішення даного питання. По-друге, зростає увага до теми громадянської освіти та набуття дорослих навичок, схильностей, знань. Ці рефлексивні дії необхідні для усвідомлення себе як громадян у суспільних відносинах. Діти, звичайно, повинні стати дорослими. По-третє, тема справедливості є актуальною у моральній та політичній філософії, філософії освіти. По-четверте, соціальні, політичні та філософські роздуми не можуть не прагнути того, аби зрозуміти зміни на рівні суспільних відносин. Останніми роками спостерігається розширення можливостей для дорослих, по-

роджених новими репродуктивними технологіями. Відбувається деформація у сімейних формах: стійке зростання розлучень, визнання одностатевих шлюбів на соціальному та юридичному рівнях, жінки спрямовані на кар'єрне зростання, набувають поширення сім'ї, які складаються з одного батька та дитини.

Одним з найважливіших, насправді актуальним, є питання про те, чи існують у дітей права. В умовах сьогодення постає питання про те, що діти володіють такими правами, як і дорослі. З другого боку, існує думка, за якою вони мають лише деякі права. У багатьох країнах дитина має право вільно висловлювати свою думку з питань, що стосуються її. Стаття 12.1 Конвенції ООН гарантує і дає дитині впевненість, що цим думкам буде надана належна увага згідно з її віком і зрілістю. Право бути почутим є цінним правом. Важливо, аби дитині приділялася належна увага. Право бути почутим — це тільки право. Для того, щоб мати можливість впливати на людину, яка буде вибрана для дитини. Зверніть увагу, пише Д. Арчард, що право дитини бути почутим зачіпає її власні інтереси і є заміною свободи в праві робити власний вибір. Відповідно постає питання, яке потребує пояснень. Аби зробити свій вибір, дитина повинна мати достатнє розуміння і розум у сфері певної проблематики. Що це означає для дитини, аби досягти певної точки у своєму розвитку? Автор виокремлює два способи, в яких є можливість інтерпретувати ідеї дитини щодо відображення певного рівня розуміння та інтелекту — це поріг і пропорційність показань. У свою чергу є два варіанти порогу: сильний та слабкий. Про сильну інтерпретацію порогу дитини можна констатувати, якщо вона відображає достатнє розуміння й інтелект. Тобто дитина має право приймати рішення з питань, що стосуються її інтересів, тільки у разі демонстрації розумових та інтелектуальних якостей. Згідно із зазначеними аспектами є два порогові значення для набуття права дорослої свободи. Одним з них є прийняття повноліття, а інший — когнітивні здібності, які будуть досягнуті до цього віку. Це два різні види порогу. Людина стає або «зрілою неповнолітньою», або великою. Залежно від порогу молода людина, яка досягає повноліття, володіє правом свободи дорослого. Існує думка, за якою батьківські права поступаються правам дитини. Свобода молодій людині — це право вирішувати для себе, успішно і повністю замінює право батьків вирішувати за неї. Це батьківське право вибору завершує свою дієвість як тільки поріг буде пройдено.

Д. Арчард слушно зауважує, що по обидва боки порогу або пропорційності необхідно визначити міру здатності, яка фіксує поріг. Скільки розуму і розуміння, наприклад, є достатніми? Але рівень пізнавальних здібностей все ж таки має відносні показники. Дитина, як і дорослий, може не відображатися в усіх своїх рішеннях, котрі вона придбала як загальну здібність [8].

За наших часів спостерігаються неоднозначні ситуації, парадоксальність яких дозволяє констатувати, що ніколи ще концепція прав людини не мала такого авторитету і водночас не була предметом критики. А. Репа пише: «З одного боку, права людини вважаються добрим і справедливим “спільним ідеалом” для всіх, “нормативним мірилом”, що претендує на універсальну і безумовну рецепцію в усьому світі, а з другого — риторичною фігурою, за якою приховують не надто привабливий реальний стан справ, прикриття подвійних стандартів і всякого роду цинічних імперіалізмів. Моральний вибір очевидний: не ховатися від світу в зручному коконі несуперечливої і звичної теорії, яка категорично розділяє чисті ідеї та вульгарну реальність, а мислити праволюдні принципи та цінності співвідносно суворій правді, утримуючи реальний конфлікт між насильством і нормами, завжди відкритим для філософії та політики» [9]. У моральному сенсі закон чинний тоді, коли його приймають усі в перспективі кожного. Ю. Габермас підкреслює, що мають право панувати лише ті закони, які можуть приймати «кожен стосовно всіх і всі стосовно кожного». Моральні норми можуть мати значущість для кожного члена суспільства, але це не розкриває їх когнітивного змісту, якщо їх розглядати окремо [10].

Зміни відбуваються на рівні моральних і правових норм. Стосунки в сім'ї пов'язані з різноманітними емоціями, переживаннями. Правовими дозволами чи заборонами їх не врегулювати, тому мають діяти ще норми моралі [11]. Любов батьків до дітей виявляється по-різному: одні дорослі більше люблять своїх дітей, інші — значно менше. Але закон зобов'язує всіх, наприклад, матеріально забезпечувати дітей до досягнення ними повноліття. У сімейному праві ця норма є і моральною, і правовою. Важливе місце в такому захисті посідають міжнародні стандарти. Найважливішими з них є Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, Конвенція про права дитини. Що стосується українських правових норм, то важливим правовим актом, який регулює сімейні відносини, є Сімейний кодекс України. Основними завданнями цього Кодексу є: побудова сімейних відносин на добровільному шлюбному союзі чоловіка та жінки; підтримка та зміцнення сім'ї; виховання дітей; охорона інтересів матері та дитини; піклування батьків про дітей.

Висновки. Аналіз дії моральних і правових норм у площині родинних відносин свідчить про те, що найважливішою умовою міцних стосунків у сім'ї, умовою стійкого існування шлюбу є моральний рівень членів родини. Моральний рівень людей включає насамперед той чи інший рівень моральної свідомості. Рівень розвитку моральної свідомості особистості визначає її поведінку, діяльність у сфері сімейних стосунків та родинному

вихованні. Останнє має здійснюватись у рамках фундаментальних прав дитини. Це зрештою визначає можливості застосування правових і моральних регулятивів у сучасному родинному вихованні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Б'юрен Дж. ван. Міжнародне право в галузі прав дитини / Дж. ван Б'юрен ; [пер. з англ. Г. Є. Краснокутський]. – О. : АОБАХВА, 2006. – 524 с.
2. Великий енциклопедичний юридичний словник / [за ред. Ю. С. Шемшученка]. – К. : Юрид. думка, 2007. – 992 с.
3. Бергер П. Социология: Биографический подход / П. Бергер, Б. Бергер // Личностно-ориентированная социология. – М. : Акад. проект, 2004. – С. 103–128.
4. Trask B. Globalization and Families / B. Trask. – L. : Dordrecht Heidelberg, 2010. – 220 p.
5. Bauman Z. Collateral damage: social inequalities in a global age / Z. Bauman. – United Kingdom : Polity Press, 2011. – 224 p.
6. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави : нац. доповідь / [за заг. ред. В. М. Гейця]. – К. : НВЦ НБУВ, 2009. – 687 с.
7. Антонов А. И. Судьба семьи в России XXI века / А. И. Антонов, С. А. Сорокин. – М. : Грааль, 2000. – 418 с.
8. Archard D. W. Children, family and the state / D. W. Archard. – UK, Hampshire : Ashgate Publishing Company, 2003. – 190 p.
9. Філософія прав людини : пер. з нім. / [за ред. Ш. Госепата та Г. Ломанна]. – К. : Ніка-Центр, 2008. – 320 с.
10. Габермас Ю. Залучення іншого: Студії з політичної теорії / Юрген Габермас ; [пер. з нім. Андрій Дахній]. – Львів : Астролябія, 2006. – 416 с.
11. Лінецький С. В. Основи правознавства : навч. посіб. / С. В. Лінецький. – К. : А. С. К., 2000. – 272 с.

ПРАВОВЫЕ МЕХАНИЗМЫ ЗАЩИТЫ РЕБЕНКА В ОБЩЕСТВЕ РИСКА

Дорожко И. И.

Проблема защиты прав ребенка для XXI в. является главной идеей прав человека. Права ребенка — это система прав и свобод, характеризующих правовой статус ребенка, с учетом особенностей его развития. Для семейного воспитания в обществе риска принципиальное значение приобретают правовые механизмы защиты ребенка. Семейное воспитание должно осуществляться в рамках фундаментальных прав ребенка.

Ключевые слова: *детство, права детей, моральные нормы, семья, семейное воспитание, общество риска, семейная политика.*

LEGAL MECHANISMS FOR CHILD PROTECTION IN THE RISK SOCIETY

Dorozhko I. I.

The problem of protecting the rights of the child for twenty-first century is the main idea of human rights. Rights of the Child is a system of rights and freedoms that characterize the legal status of the child, taking into account the peculiarities of its development to adulthood. Legal protection mechanism of the child become fundamental important for family education in risk society. Family education should be carried in framework of fundamental child's rights.

Key words: *childhood, children's rights, moral norms, family, family education, society risk, family policy.*

УДК 371.13.37

Є. М. Мануйлов, доктор філософії, професор

ПРОБЛЕМА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ МОРАЛІ І ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ

Розглянуто поняття моральної і професійно-етичної відповідальності особистості. Доведено, що відповідальність особистості в контексті моралі і професійної етики — важлива складова ефективної та соціально адекватної професійної діяльності суб'єктів в умовах сучасного суспільства.

Ключові слова: *мораль, етика, відповідальність, діяльність, особистість, суспільство.*

Актуальність проблеми. У сучасних умовах прискорення розвитку суспільства роль особистості в різних сферах життєдіяльності, рівень її свободи істотно зростають, у зв'язку з чим стає все більш актуальною проблема її відповідальності в контексті моралі і професійної етики.

Основні принципи та норми моралі і професійної етики завжди були в центрі уваги не тільки філософів, учених, державних діячів, політиків, а й усіх верств населення. Ще Сократ приділяв велику увагу моральності і вважав її одним із критеріїв професійної діяльності. Платон і Аристотель також зазначали, що метою будь-якої професії є утвердження моральності. Але кожна епоха виробляє свої вимоги до моралі і професійної етики особистості.

Аналіз наукових джерел і публікацій свідчить про те, що на сьогодні існує достатня кількість досліджень проблеми відповідальності особистості (Г. Балл, О. Бондаренко, Ф. Василюк, Г. Васянович, В. Горovenko, Г. Зиммель, О. Клепиков, Є. Несенко, В. Понок, В. Рибалко, В. Семиченко, Ю. Стребков, О. Титаренко, І. Тимошук та ін.). У працях науковців розкриваються види відповідальності, аналізуються причини та механізми виникнення відповідальних дій у процесі життєдіяльності особистостей. У той же час практичні аспекти проблеми відповідальності особистості в контексті моралі і професійної етики залишаються недостатньо розробленими.

Отже, *метою* статті є визначення понять професійної етики, морально-етичної відповідальності особистості, окреслення її ролі у забезпеченні ефективної та соціально адекватної діяльності в умовах трансформації суспільства.

Виклад основного матеріалу. Поняття «етика» та «професійна етика» склалися ще за давніх часів, коли почали з'являтися перші професії, і термін «професійна етика» стосувався будь-якої професії, проте кожна професія вкладала у нього своє значення.

Сучасне розуміння професійної етики, або професійної моралі, пов'язане з тим, що вона регулює моральні відносини людей в конкретній сфері суспільного життя, а саме трудової діяльності. Тобто це певні усталені норми поведінки, що забезпечують моральний характер тих взаємин людей, які впливають з їх професійної діяльності. Незважаючи на загальний характер моральних вимог і наявність єдиної трудової моралі, існують ще й специфічні норми поведінки тільки для деяких видів професійної діяльності. Виникнення і розвиток таких норм являють собою одну з ліній морального прогресу людства, оскільки вони відображають зростання цінності особистості і утверджують гуманність у міжособистісних стосунках [2].

Соціальна функція моралі і професійної етики полягає у регулюванні діяльності людини та допомозі в успішному розвитку особистості саме як професіонала своєї справи. І в цьому контексті дуже важливо, аби людина у своїй професійній діяльності усвідомлювала власну моральну відповідальність щодо виконання своїх професійних обов'язків та інших людей своєї професії. Така відповідальність перетинається з такими близькими поняттями, як професійна честь, професійна гідність, професійна справедливість, професійний такт.

У кожній галузі головним об'єктом діяльності є людина, яка має право сподіватися на ставлення до себе не як до об'єкта зовнішнього впливу, а саме як до особистості, тобто розраховує на повагу, співчуття, розуміння. В сучасних умовах діють кодекси честі лікаря, юриста, педагога, офіцера та ін., які регулюють їх професійну поведінку.

Тому основним призначенням професійної етики є допомога людині успішно виконувати свої професійні обов'язки та чітко окреслення завдань людини в контексті даної діяльності. Однак, у свою чергу, вона залишає вільний простір для прийняття самостійних рішень. Тобто професійна етика жодним чином не заважає людині розвиватися як фахівцю, не ставить її в якісь певні рамки, а лише скеровує людину, бо, як зазначав Блез Паскаль, «Розум суто математичний правильно працюватиме, тільки якщо йому заздалегідь відомі усі визначення і начала, інакше він збивається з пантелику і стає нестерпним. Розум, який пізнає безпосередньо, не здатний терпляче дошукуватися первинних начал, що лежать в основі суто спекулятивних, абстрактних понять, з якими він не стикається у буденному житті і йому «незвичних», несе нісенітницю, коли питання стосується явищ іншого порядку» [5]. Звідси випливає, що людина повинна чітко уявляти свої обов'язки і усвідомлювати свої дії, і в цьому їй допомагає професійна етика. Крім того, на наш погляд, вибір діяльності поєднується з великою моральною і соціальною відповідальністю за наслідки цього вибору. Тому справжній вибір відрізняється від свавілля тим, що в процесі вибору розкриваються справжній зміст, духовне і моральне багатство особистості. Саме вільний вибір є випробуванням на міцність таких компонентів особистості, як совість, гідність, честь, відповідальність тощо. Як тільки самі цілі або цінності стають проблематичними, ситуація вибору виводить особистість за межі цілі раціональності. Тут ідеться про важливі цінносні рішення, які, починаючи з Аристотеля, розглядаються як кардинальні питання життя, котре треба прожити. Тут вибір робиться з позиції блага, і особа тим самим вступає у сферу етики [7, с. 6].

Отже, відповідальність особистості в контексті моралі і професійної етики органічно пов'язана зі свободою прийняття рішень, вибору цілей та способів, методів та стилів її діяльності. Свобода — це простір для відповідальності. Людині притаманні свобода вибору, свобода дії, вона здатна обмірковувати, проектувати дії, обрати засоби для досягнення результату, а тому має відповідати за обране, вчинене нею [4, с. 232–233]. І тут важливо відмітити, що межі професійної відповідальності детермінуються повноваженнями, якими наділений той чи інший суб'єкт діяльності, тобто особа може нести відповідальність лише у рамках своїх повноважень [8].

Однак все людське життя складається з того, що людина повинна робити, та з того, що вона воліє робити. Тобто в цьому разі ми маємо справу із загально визнаними моральними нормами та власне особистим інтересом особи, що також виражається в її переконаннях та прагненнях. Якщо ж виникає ситуація, коли людина через власні переконання порушує професійну

етику, але натомість рятує, наприклад, чиєсь життя або допомагає іншій людині, можна було б, напевне, говорити про те, що вона жертвує чимось меншим заради більшого, однак навряд чи можна вважати порушення професійної етики меншим. Саме розбіжність між тим, що особа повинна робити і тим, що вона зробила, і є наріжним каменем, оскільки особа переступить через себе та виконає свій професійний обов'язок, або вона на хвилину забуде про нього і зробить так, як вона вважає правильно. Насправді ж в обох випадках особа нестиме відповідальність, але якщо в першому випадку лише перед самим собою, то у другому — перед своїм наймачем.

У кожній людині, незалежно від виду її професії, є моральний професійний обов'язок. І цей етичний елемент настільки важливий для людства в цілому, що немає такої вигоди, досягнення якої здатне було б компенсувати шкоду, що впливає для людства від втрати особою свідомості професійної етики.

Так, на думку німецького філософа Г. Йонаса, у процесі соціалізації особистості на перший план виходить етика відповідальності. В ній присутність людини у світі має стати першою аксіомою, із якої можуть виводитися всі інші ідеї про обов'язковість людської поведінки [10, с. 10]. Цей новий імператив, що відповідає новим типам людських дій і адресований новим типам агентів дій, повинен, за ствердженням Г. Йонаса, починатися так: «Дій так, аби наслідки твоїх дій були сумісними з причинністю людського існування» [10, с. 11].

Отже, професійна етика як сукупність соціально зумовлених моральних норм поведінки впливає на мотиви поведінки особистості при виконанні нею своїх професійних обов'язків, спонукає її діяти певним чином у межах статутів, інструкцій, кодексів, установлених для даної професії.

Відхід від деяких норм моралі для певних професій є одночасно порушенням юридично закріплених норм (наприклад, професійна етика офіцера, лікаря, педагога). Навіть вимоги статутів, інструкцій, які приймаються в організаціях, фірмах, корпораціях, спираються не тільки на моральні принципи, а й на юридичні закони.

Виходячи з наведених положень, можна стверджувати, що відповідальність особистості в контексті моралі і професійної етики — це властивість фахівця, що характеризується вмінням нести відповідальність за свою поведінку з точки зору користі для тих, хто її оточує, і для успішної професійної діяльності. Це готовність і здатність осіб різних професій відповідати за доручену справу, прийняті рішення, здійснені вчинки з позиції моральних принципів перед колегами і суспільством у цілому.

Висновки. Проблема відповідальності особистості в контексті моралі і професійної етики має дуже вагоме значення у поведінці фахівця будь-якої

професії, зобов'язує його в процесі виконання своїх професійних обов'язків поводитися певним чином відповідно до ustalених норм.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аристотель. Никомахова етика / Аристотель // Соч. в 4 т. Т. 4 : пер. с древнегреч. / общ. ред. А. И. Доватура. – М. : Мысль, 1983. – С. 53–293.
2. Мир словарей / Філософський словник /Професійна етика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mirslovari.com/content_fil/professionalnaja-jetika-16833.html.
3. Пірон М. Соціальна відповідальність політико-управлінської еліти за умов демократизації в Україні (на досвіді ЄС) / М. Пірон // Вісн. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – 2010. – № 3. – С. 14–21.
4. Морфологія культури: тезаурус / за ред. В. О. Лозового. – Х. : Право, 2007. – 384 с.
5. Блез Паскаль. Думки : пер. з фр. / Блез Паскаль. – К. : Дух і л-ра, 2009. – 704 с.
6. Гриценко Т. Б. Етика ділового спілкування : навч. посіб. / Т. Б. Гриценко. – К. : Центр учб. л-ри, 2007. – 344 с.
7. Мануйлов Є. М. Філософський аналіз моральної відповідальності соціального суб'єкта / Є. М. Мануйлов // Вісн. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол.: А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2012. – № 4 (14). – С. 3–8.
8. Мануйлов Є. М. Філософський аналіз проблеми професійної відповідальності / Є. М. Мануйлов // Вісн. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол.: А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2011. – Вип. 8. – С. 11–18.
9. Мишкина Н. А. Воспитанные ответственностью / Н. А. Мишкина. – М. : Высш. шк., 1990. – 145 с.
10. Йонас Г. Принципи відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації : пер. з нім. / Г. Йонас. – К. : Лібра, 2001. – 400 с.
11. Савчин М. В. Психологія відповідальної поведінки / М. В. Савчин. – К. : Україна-Віта, 1996. – 130 с.
12. Сичивица О. М. Моральная ответственность ученого и общественно-исторический процесс / О. М. Сичивица ; НАН Украины, Ин-т экон.-прав. исслед. акад. техн. наук Укаины, Донец. регион. отд. – Донецк : Юго-Восток, Лтд, 2003. – 246 с.

ПРОБЛЕМА ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЛИЧНОСТИ В КОНТЕКСТЕ МОРАЛИ И ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ЭТИКИ

Мануйлов Е. Н.

Рассмотрено понятие моральной и профессионально-этической ответственности личности. Доказано, что ответственность личности в контексте морали

и профессиональной этики — важная составляющая эффективной и социально адекватной профессиональной деятельности субъекта в условиях современного общества.

Ключевые слова: мораль, этика, ответственность, деятельность, личность, общество.

PROBLEM RESPONSIBLE PERSON IN THE CONTEXT OF ETHICS AND PROFESSIONAL ETHICS

Manuilov E. M.

The concept of moral and ethical responsibility of professionally-personality. It is proved that the responsibility of the individual in the context of morality and ethics professional important component of effective and socially adequate professional subject's activity in the conditions of modern society.

Key words: morality, ethics, responsibility, work, personality, society.

УДК 008.17

М. Б. Ценко, кандидат філософських наук, доцент

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ

Розглянуто проблему комунікативної компетентності юристів. З'ясовуючи специфіку понять «мовна», «мовленнєва» та «комунікативна» компетентності, проаналізовано сутність і структуру комунікативної компетентності. Виявлено деякі причини незадовільного ставлення майбутніх фахівців до своєї професійної мовленнєвої практики. Висунуто пропозиції щодо можливостей вищого навчального закладу в процесі формування комунікативних здатностей молоді.

Ключові слова: професійні вимоги, компетентнісний підхід, комунікативна компетентність, мовна компетентність, моральна компетентність, психологія спілкування, мова правознавчого спрямування.

Актуальність проблеми. Питання про комунікативну компетентність завжди постає, коли йдеться про якісні характеристики діяльності людей тих професій, у яких фахівці мають справу з людьми. До числа таких професій належить і діяльність юриста.

Зміст професії юриста становить складну, багатокомпонентну систему видів діяльності, серед яких невід'ємними складовими виступають взаємодія з учасниками правовідносин, безпосередня комунікація з людьми. Отже, формування комунікативної компетентності у майбутніх юристів є одним із важливих завдань, які повинен ставити навчальний заклад, що готує фахівців у галузі права.

Метою статі є дослідження сутності комунікативної компетентності як однієї із значущих складових професіоналізму юриста.

Аналіз останніх джерел і публікацій показує, що термін «комунікативна компетентність» виник у контексті комунікативно орієнтованої лінгвістики у другій половині ХХ ст. Починаючи з американського лінгвіста Д. Хаймза та М. Н. Вятютнева, який увів дане поняття у вітчизняний науковий простір, цей феномен (комунікативна компетентність) різноманітно досліджується, набирає нових значень, пояснень та значущості.

Початкові дослідження тлумачили комунікативну компетентність як здатність особи спілкуватися у певних видах діяльності (трудовій, навчальній), задовольняючи свої інтелектуальні потреби. Тривалий час комунікативна компетентність розглядалася в досить вузькому розумінні, коли здатність до спілкування пов'язувалася з мовними характеристиками особистості. Наприклад, Д. І. Ізаренков писав, що комунікативна компетентність є здатністю людини до спілкування в деяких, або всіх видах мовленнєвої діяльності. Ця здатність може бути чи природною, чи соціально організовано вихованою [3, с. 55]. Багато науковців досліджували комунікативну компетенцію у межах аналізу та деталізації структури мовної та мовленнєвої компетенцій. Так, М. Халідей і Р. Валетт розглядали комунікативну компетентність як функціональну основу використання мови в процесі спілкування. Ш. Гез, М. Фіноккіаро та С. Савиньон характеризували комунікативну компетентність не тільки як вміння функціонально володіти мовою, а й як здатність свідомого врахування соціолінгвістичної ситуації, врахування доречності вживання певних мовних одиниць тощо.

Поглиблення та розширення поняття, що розглядається, пов'язане із швидким розвитком цивілізаційних процесів, економічними, політичними змінами у суспільстві, ускладненням соціальних, зокрема трудових, відносин тощо наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. Комунікативна компетентність стала об'єктом дослідження таких науковців, як В. Беліков, Ф. Бацевич, Т. О. Вольфовська, І. Горелов, А. В. Кордонська, Л. Крисін, Л. Масенко, Л. Островська, Н. Шумарова, Є. В. Арцишевська, М. К. Кабардов, Є. А. Смирнова, Є. М. Решетнікова та ін. Вони, по-різному визначаючи поняття комунікативної компетентності, зосереджують увагу на її певних важливих компонентах, проте стратегічна ідея у них спільна: комунікатив-

на компетентність визнається як сукупність особистісних комунікативних якостей, сформованість відповідних навичок та вмінь, а також здатність людини кваліфіковано здійснювати акти спілкування у ситуаціях, обумовлених соціальними потребами та метою успішного функціонування у суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Сферою професійних обов'язків юриста є забезпечення існування та функціонування правової системи держави. Право, регулюючи правові відносини в суспільстві, забезпечує правовий порядок і організованість у визначених законами сферах життя. Юристи під час виконання своїх професійних обов'язків беруть участь в організації та впорядкуванні відносин між державою і громадянами, між організаціями і підприємствами, між членами суспільства в процесі розв'язання їх проблем, які часто мають суперечливий і доленосний характер.

Зміст професії юриста становить складну, багатокомпонентну систему видів діяльності, серед яких невід'ємними складовими виступають взаємодія з учасниками правовідносин, безпосередня комунікація з людьми. Отже, формування комунікативної компетентності у майбутніх юристів є одним із важливих завдань, які повинен ставити навчальний заклад, що готує фахівців у галузі права. На сучасному етапі підготовки фахівців недостатньо оцінюється значення власне комунікативних здібностей юристів. Навчання обмежується мовною підготовкою та гіпотетичними уявленнями про комунікативні знання, вміння та навички як такі, що самостійно, довільно розвиваються. Проте недостатня комунікативна підготовка часто призводить до багатьох непорозумінь, складнощів та проблем у процесі здійснення молодими юристами професійної діяльності.

Вимоги, які висуваються сьогодні роботодавцями до молодих фахівців — юристів, можна поділити на дві великі групи. До першої слід віднести вимоги щодо загальної та спеціальної юридичної освіченості юриста, наявності фундаментальних, актуальних та практично значущих знань з права. Сучасний швидкий темп змін у сфері правопорядку впливає на характер діяльності фахівця, який повинен мати такі знання за змістом, глибиною, всебічністю, котрі б задовольняли потреби сучасних правових відносин.

Важливе значення мають спеціалізовані юридичні знання, а також уміння та навички їх практично застосовувати. Спеціалізована підготовка має прикладне значення і тому, що чим більш високий рівень такої підготовки, тим більш результативною буде практика юриста.

Другу групу становлять вимоги щодо рівня соціальної адаптованості та професійно-комунікативної компетентності. Сукупність елементів цієї групи можна назвати соціокультурною характеристикою фахівця. Змістовно

така характеристика відображає соціальну поведінку юриста у суспільстві, колективі, взаємодії із суб'єктами правових відносин на моральному, етикетному та раціонально-професійному рівнях, уміння налагоджувати стосунки, рівень сформованості комунікативної свідомості, настанов, навичок та вмінь адаптуватися у спілкуванні тощо.

Характеристики, віднесені до другої групи професійних вимог, що ставляться до майбутніх юристів, мають не другорядне значення, а часто і переважають у процесі прийняття фахівців на роботу. Такий стан обумовлений двома основними чинниками: змістом загальної юридичної освіти та сучасним станом суспільних відносин. З одного боку, вищі юридичні навчальні заклади надають фундаментальну юридичну освіту, яка засвоюється якісно по-різному кожним студентом. І навіть найкращі студенти після зарахування на роботу обов'язково вдосконалюватимуть свої знання та опануватимуть безпосередню спеціалізацію. Це усвідомлюють і передбачають роботодавці. З другого боку, соціальні відносини у суспільстві стають все більш напруженими, люди складно знаходять спільну мову навіть у простих суперечливих ситуаціях; конфліктні ж ситуації можуть призвести до непоправних наслідків. Отже, юристи, які мають соціально позитивний баланс, морально врівноважені, комунікативно компетентні тощо набувають більшого значення в ситуаціях професійної співпраці з людьми.

Слід зазначити, що якості та здібності комунікативної компетентності не є природними, їх формування мусить бути свідомим, цілеспрямованим, обумовленим професійними потребами. На відміну від юридичних знань, які постійно здобуватимуться і вдосконалюватимуться фахівцем у практичній діяльності, знання щодо норм соціальної (в тому числі професійної) поведінки і комунікативні знання та здібності повинні набуватися протягом навчання, оскільки часу та можливостей для засвоєння цього в процесі виконання службових обов'язків не передбачається. Таким чином, формування та виховання комунікативної компетентності є завданням вищого навчального закладу.

Ефективність та оптимальність цього напряму навчальної діяльності передбачають осмислення поняття «комунікативна компетентність», його структури та функціонального навантаження. У розгляді цього поняття ми використовуємо етичний, психологічний, лінгводидактичний та соціально-педагогічний підходи.

Комунікативна компетентність як комплекс певних знань, якостей, умінь та навичок є такою здатністю людини, що забезпечує оптимальні умови спілкування та досягнення його мети.

Формування комунікативної компетентності має спиратися на розуміння її змістовних структурних елементів. Зазначимо, що більшість науковців

розглядають дане поняття з позицій соціолінгвістики. Тому в їхніх теоріях увагу зосереджено на мовній та мовленнєвій компетенціях/ компетентностях.

На наш погляд, комунікативна компетентність — більш глибоке і складне явище, для характеристики якого недостатньо лінгвістичного підходу. Оскільки означена компетентність забезпечує один з найвагоміших, найскладніших у сучасному світі видів діяльності — комунікативну, виникає потреба розглядати її комплексно, крізь призму етичного, лінгвістичного, соціально-психологічного підходів.

Будь-яке спілкування, усне чи писемне, — це взаємодія осіб, особистостей, людей, що виконують певні функціональні ролі. Ефективність спілкування безпосередньо залежить від морально-позитивної атмосфери, яка не тільки створюється протягом спілкування, а, насамперед «запрограмована», задана моральними настановами комунікативно компетентної людини. Отже, першим елементом здатності, що розглядається, є моральна та етична компетентності особи. Під цим розуміємо, по-перше, сформованість морально-ціннісних орієнтирів людини, і, по-друге, етико-професійну освіченість, яка передбачає знання загальної і професійної етики спілкування та свідоме, раціональне використання цих знань у професійному спілкуванні.

Наступні два елементи близькі, пов'язані між собою, але їх слід розрізняти — це мовна компетентність та мовленнєва компетентність.

Мовна компетентність полягає у володінні мовою в межах нормативної граматики та літературного словника, тобто знання мовного коду, знання та усвідомлення комунікативних законів і умов здійснення акту спілкування, а також способів і засобів їх застосування чи утримання від них.

Мовленнєва компетентність спирається на мовно-комунікативну підготовленість і реалізується через мовленнєві вміння та навички: вміння говорити, слухати, виступати, брати участь у діалозі, сприймати та відтворювати мовні тексти функціональної спрямованості. Для фахівців — юристів важливою складовою цієї компетенції є практичне володіння професійною лексикою і в усному, і у писемному варіантах, здатність послуговуватись офіційно-діловим стилем, творчо використовувати мовні засоби, суворо дотримуватися норм мови, забороняти грубі висловлювання та позанормативну лексику, вільно адаптуватися в конкретній ситуації спілкування. Тобто мовленнєва компетентність юриста повинна гіпотетично наближатися до елітарного рівня практичного володіння мовою.

Наступним елементом комунікативної компетентності є здатність до соціально-психологічної взаємодії. Основою цієї компетентності є, безумовно, знання людської психології та психології спілкування, які у відповідній ситуації реалізуються через комунікативні канали. Вміння та навички, що забезпечують соціально-психологічний комфорт спілкування, такі: розумін-

ня себе, своїх мотивів, мети, завдань спілкування, розуміння співрозмовника, врахування його потреб, почуттів, мети тощо, адекватна оцінка ситуації, розпізнавання потенційного конфлікту та знання можливих способів запобігання конфлікту або шляхів його подолання, вміння їх застосовувати, досягати результатів.

Комунікативна кваліфікованість доповнюється таким елементом, як етикетна компетентність, що полягає у знанні та виконанні мовного етикету та етикету поведінки у процесі спілкування. Етикетні норми забезпечують форму і загальну організацію комунікації, яка, особливо у професійному спілкуванні, створює передумови взаємної поваги, порозуміння та найефективнішого вирішення справ.

Розгляд структурних елементів комунікативної компетентності свідчить про те, що така здатність не є природною, притаманною людині від народження. Це сукупність знань, більшість із яких може бути опанована тільки у вищому навчальному закладі. Поряд із цим під час навчання студенти повинні мати змогу оволодіти відповідними вміннями та здобути навички кваліфікованого спілкування.

Процес формування комунікативної компетенції є складним і тривалим, що впливає із розуміння розглянутих складових цього феномену. Досягнення оптимальних результатів комунікативної підготовки майбутніх юристів знаходиться у площині комплексного підходу до організації цілеспрямованого навчання. Тобто на формування комунікативної компетентності повинні бути спрямовані декілька навчальних курсів, інтегративним спрямуванням яких має бути визначена мета.

У межах комунікативної компетентності фахівець повинен реалізувати декілька компетенцій. Базовими є мовна і мовленнєва компетентності, розвиток яких — завдання навчального курсу «Українська мова за правознавчим спрямуванням».

Теоретичний курс цієї дисципліни спрямовано на формування професійної мовної свідомості та вирішення таких завдань:

- надати знання про законодавчу мовну основу майбутньої професійної комунікативної діяльності;
- з'ясувати специфіку, функції мови правознавчого спрямування;
- розтлумачити стилістичну диференціацію сучасної української мови, акцентуючи увагу на стилі безпосередньої професійної комунікації;
- окреслити вимоги до культури усного та писемного мовлення.

З метою наближення мовної теорії до сфери її практичного застосування студенти повинні бути ознайомлені:

- з фаховою термінологією і фразеологією, їхніми значеннями, джерелами запозичення, доречністю застосування;

– з основними видами загальноканцелярських, цивільних процесуальних, кримінальних процесуальних документів, вимогами до них та основними принципами укладання ділових паперів.

Однією із складових теоретичного курсу є викладення основ усної публічної комунікації у професійній діяльності юриста, зокрема:

- особливостей, вимог, форм усного професійного спілкування;
- видів, жанрів, мовних засобів публічного виступу;
- мовної специфіки нарад, юридичної консультації, судової промови, службової телефонної розмови тощо;
- службового мовного етикету професійного спілкування.

Лекційний курс «Українська мова за правознавчим спрямуванням» у юридичному вищому навчальному закладі повинен виходити за межі мовознавства і будуватися на комплексі психолінгвістичних, соціально-психологічних, правознавчих, етичних засад. Із цього погляду для студентів розширюється простір для серйозного, глибокого осмислення змісту професійної комунікації, усвідомлення її значущості та особистої відповідальності перед громадянами за якість своєї комунікативної діяльності.

Практичні заняття мають на меті вдосконалення мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців:

- навчити студентів використовувати мовні засоби, професійні термінологічні конструкції, «відшліфовувати» граматичну будову писемного мовлення;
- удосконалити усне мовлення з урахуванням професійних потреб і вимог.

У процесі викладання означеного курсу виявилася низка проблем мовного і позамовного змісту, що потребують уваги викладацького колективу в цілому. Зокрема, студенти недостатньо серйозно усвідомлюють значення культури мовлення у майбутній діяльності. Це зумовлено декількома причинами. По-перше, більшість молодих людей мають невисоку мовну освіту і мовленнєву культуру. Проте це дозволило їм вступити у вищий навчальний заклад. По-друге, мовне оточення (батьки, друзі, засоби масової інформації, публічні особи, викладачі тощо), що, як правило, повинно надавати зразки мовного поведіння і поважного ставлення до мови, насправді демонструє безграмотність і байдужість до якості мовлення. По-третє, мовленнєва компетентність фахівців — юристів є досить низькою, правові документи, нормативно-правові акти містять багато помилок з точки зору нормативності української мови.

Така ситуація, яка тим паче не засуджується громадськістю, сприймається молодими людьми як норма або як така, що не заслуговує на увагу. Отже,

протягом навчання студент повинен отримати не тільки знання щодо мови правознавчого спрямування, а й сформувати свідоме моральне, громадянське та професійне ставлення до будь-якої мови, якою він буде працювати.

Це у свою чергу передбачає розуміння передусім таких основоположних позицій: високий рівень комунікативної компетентності є показником: загального рівня виховання, освіченості, рівня спеціальної професійної підготовки, якості ставлення (поваги чи неповаги) до себе, своєї професійної діяльності, співрозмовника, самої мови, уміння свідомо ставитися до комунікації, будувати її, оперувати комунікативними одиницями тощо.

Зрозуміло, що більшу частину завдання стосовно формування мовної свідомості виконують викладачі курсу української мови. Разом із тим колектив навчального закладу не може залишатись осторонь і створювати своїм мовним поведженням загальну високу мовно-культурну ситуацію.

Повертаючись до проблеми комунікативної компетентності, важливо звернути увагу на те, що її складовими, крім мовної і мовленнєвої, є моральна та етична компетентності, і соціально-психологічна компетентність. Формування цих складових є, безумовно, завданням навчальних курсів «Етика», «Соціальна психологія», «Ораторське мистецтво». Ці навчальні дисципліни мають бути узгоджено спрямованими на формування комунікативних умінь і навичок. Плідними могли б стати такі заходи: внутрішньовузівські мовні конкурси, дебати, виступи тощо, організовані викладачами відповідних навчальних курсів, у яких студенти розвивали б свої здібності, набиралися досвіду ділової комунікації, формували власні мовні і професійні настрої, принципи.

Висновки. Програма вдосконалення та модернізації української освіти містить положення про необхідність реалізації компетентнісного підходу в навчальному процесі, що передбачає формування у майбутніх фахівців базових і професійних компетентностей. Серед них значуще місце посідає саме комунікативна компетентність, адже йдеться не тільки про мовні та мовленнєві здатності, а й про вміння встановлювати контакти, організувати і здійснювати ефективне спілкування на оптимальному рівні вирішення професійних завдань.

Таким чином, комунікативна компетентність є складним соціально-функціональним феноменом, що стає притаманним людині як результат цілеспрямованого навчання та виховання, а також саморозвитку особистості.

З огляду на значущість комунікативної діяльності в професії юристів, система юридичної освіти має всі можливості забезпечити умови для теоретичного і практичного засвоєння та формування комунікативної компетентності своїх випускників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – К. : Вид. центр «Академія», 2004. – 344 с.
2. Бібік Н. М. Компетентність у навчанні / Н. М. Бібік // Енциклопедія освіти / [Акад. пед. наук України ; відп. ред. В. Г. Кремень]. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 408–409.
3. Вятютнев М. Н. Понятие о языковой компетенции в лингвистике и методике преподавания иностранных языков / М. Н. Вятютнев // Иностр. языки в школе. – 1975. – № 6. – С. 55–64.
4. Кордонська А. В. Формування мовленнєвої компетенції студентів на заняттях української мови за професійним спрямуванням / А. В. Кордонська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://intkonf.org/kordonska-av-formuvannya-movlen-nevoyi-kompetentsiyi-s>.
5. Крысин Л. П. Социолингвистика / Л. П. Крысин, В. И. Беликов. – М. : Изд-во Рос. гос. гуманит. ун-та, 2001. – 439 с.
6. Овчарук О. Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти / О. Овчарук // Стратегія реформування освіти в Україні: рекомендації з освітньої політики. – К. : К. С. К., 2003. – 296 с.
7. Островська Л. Особливості формування мовної компетенції студентів економічних ВНЗ Донеччини / Л. Островська, І. Беганська // Донец. вісн. наук. т-ва ім. Т. Г. Шевченка. – Донецьк, 2009. – Т. 26. – С. 141–150.
8. Трубачева С. Е. Умови реалізації компетентнісного підходу в навчальному процесі / С. Е. Трубачева // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / під заг. ред. О. В. Овчарук. – К. : К. І. С., 2004. – 112 с. – (Б-ка з освітньої політики).

ФОРМИРОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ЮРИСТОВ

Ценко М. Б.

Рассмотрена проблема коммуникативной компетентности юристов. Выясняя специфику понятий «языковая», «речевая» и «коммуникативная» компетентности, проанализированы сущность и структура коммуникативной компетенции. Установлены некоторые причины неудовлетворительного отношения будущих специалистов к своей профессиональной речевой практике. Выдвинуты предложения относительно возможностей высшего учебного заведения в процессе формирования коммуникативных способностей молодежи.

Ключевые слова: профессиональные требования, компетентностный подход, коммуникативная компетентность, языковая компетентность, моральная компетентность, психология общения, язык правоведческой направленности.

CREATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF FUTURE LAWYERS

Tsenko M. B.

The problem of communicative competence of lawyers is considered. During the determining the specific concepts: language, speech and communicative competence the author has analyzed the nature and structure of communicative competence. Some reasons for the poor attitude of future specialists in their professional practice speech were considered, also the proposals for the top school in the process of communicative abilities of young people were put forward.

Key words: professional requirements, competence approach, communicative competence, linguistic competence, moral competence, psychology of communication, language law orientation.

УДК 316.7

В. В. Міхеєва, кандидат історичних наук, доцент

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ЧИННИКИ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ У СОЦІАЛЬНІЙ САМОРЕГУЛЯЦІЇ В УКРАЇНІ

Проаналізовано зв'язок соціокультурних чинників з рівнем довіри в українському суспільстві — з довірою співвітчизникам, політичним інститутам, правоохоронним органам. Оцінено рівень довіри. Особливу увагу приділено такому соціокультурному чиннику, як мова.

Ключові слова: довіра, суспільство, соціокультурний культура, суперечність.

Актуальність проблеми. Довіра є невід'ємною і важливою частиною життя людини і суспільства в цілому, що робить дослідження цього феномену вельми своєчасним. Особливо це стосується сучасного моменту, коли в українському суспільстві загострюється ситуація політичного протистояння та триває процес вибору вектора руху.

Метою статті є аналіз зв'язку соціокультурних чинників з рівнем довіри в українському суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Розгляд соціокультурних чинників у механізмі соціальної саморегуляції впливає із сутності соціокультурного підходу в соціології, який полягає у розумінні культури як активної творчої

сили, що відтворює і перетворює соціум. Думка Флоренського про закладену в культурному зерні ідею перекликається з тезою Кириєвського про всевизначальний культурний початок, відмічений в устоях і звичаях, образах думки народу, що програмує його світогляд. Наукове обґрунтування ця ідея отримала в розробці соціокультурного підходу в соціології, який спирається на теорію О. Ахієзера про суперечність між соціальними відносинами і культурою. За О. Ахієзером, громадське відтворення відбувається відповідно до культурної програми, реалізуючи яку людина відтворює культуру і відтворює себе як суб'єкта культури [1]. На відміну від біологічних процесів людська історія є рефлексивною. Зростання рефлексії означає «посилення здатності людини робити свою історію, саму себе предметом своєї відтворювальної діяльності, змістом своєї культури, своїх дій» [1, с. 51]. Проте в цьому процесі культура суперечить соціальним відносинам.

Культура і соціальні стосунки, на думку вченого, — два аспекти відтворювальної людської діяльності. Культура є способом реалізації суб'єктивних уявлень, думок, здібностей, інтенцій індивідів і розглядається «як сфера творчості, фантазії». Соціальні стосунки, будучи одночасно системою комунікацій, розділення та інтеграції форм діяльності, обміну ресурсами, енергією, інформацією, «відбивають об'єктивні умови, рамки, межі, структуру в цілому». Відтворювані людською діяльністю, вони мають емоційний і водночас абстрактний характер, тобто усвідомлений через абстрактні форми, через думку, звичаї, право і т. д. В силу свого втілення у масовий відтворювальний процес, вони «завжди залишаються функціональними» [1, с. 54]. У суспільстві постійно виникають суперечності між способами відтворення культури, що містяться в культурних програмах, і об'єктивними умовами, відбитими в соціальних відносинах. Тому «джерелом соціокультурних суперечностей стають культурні програми, які зміщують відтворювальну діяльність таким чином, що в результаті руйнуються, стають нефункціональними життєво важливі соціальні відносини» [1, с. 56].

Якщо в культурних програмах містяться основи для збереження через діяльність людей соціальних відносин, що історично склалися, то зберігається й соціальна основа існування культури. Інакше руйнується масова соціальна база культури, гинуть соціальні інститути, які її зберігають. Через це пануюча культура відходить на задній план, поступаючись місцем якимось іншим культурним формам. Як підкреслює Ахієзер, «в історії збереглися лише ті культури, ті її форми, ті культурні цінності, які націлюють особу на відтворення, збереження, інтеграцію суспільства». З позицій такого підходу стають зрозумілими вияви невизначеності під впливом соціокультурних чинників у сучасному українському суспільстві [1, с. 56].

У процесі здійснення програми національно-культурного відродження країни після розпаду СРСР загострилося багато суперечностей, що мають історичні корені. Непримирених форм набув громадський дискурс про мову, з'явилися нові підстави, в тому числі і відносин з Росією, посилилося протистояння щодо актуальних життєвих проблем між західними і східними регіонами України.

Ці і багато інших суперечностей багато в чому пов'язані з відсутністю традиції державності в українському суспільстві. Як зазначає П. Толочко, «історія реальна, а не уявна не свідчить про безперервність вітчизняного державного розвитку не лише з неймовірно древніх часів, але і з історично осяжних. Після руйнування Київоруської держави монголо-татарами в 40-ві рр. XIII ст. власна державність у нас з'явилася тільки в результаті національно-визвольної війни 1648–1654 рр. На правах автономії український Гетьманат проіснував у складі Російської імперії до початку XVIII ст., а потім був ліквідований російською владою. У подальшому українська державність була складовою частиною загальноросійської або союзної на сході, півдні і в центрі країни і австро-угорською, польською, румунською і чехословацькою — на заході.

Протягом багатьох століть Україна не мала також єдиної територіальної структури. У сучасних межах вона є досить пізнім утворенням, що остаточно сформувалося тільки після приєднання західноукраїнських земель перед і після Великої Вітчизняної війни, а також передачі в 1954 р. в її адміністративну юрисдикцію Кримської області.

Етнополітичні консолідаційні процеси допомагають становленню державності, а остання, у свою чергу, створює умови для формування політичної нації або громадянського суспільства. Історично ми не мали ні того, ні іншого. Різні частини нинішньої України віками жили в різних державних утвореннях» [2].

Зрозуміло, що в умовах не такого тривалого існування власної державності не сталася консолідація населення в єдину політичну націю. Для вироблення стабільних традицій державності потрібні історично довші строки, та й то за умови, що необхідність цього усвідомлюється не тільки політичною і творчою елітою суспільства, а й також самим суспільством.

В історії України було багато явищ, які сьогодні стають чинниками протистояння в суспільстві. До них належать, наприклад, Брестська унія 1596 р., яка, продовжує П. Толочко, «розділила єдиний православний український народ на два і негативні наслідки якої ми відчуваємо досі... Постійно з найвищого політичного “амвона” лунають висловлювання про те, що незалежній Україні потрібна незалежна православна церква. До недавнього часу її

називали “національною”, тепер використовують термін “маєтна”, але з тим же національним змістом цього поняття. Власне, наполягають на повному розриві Української православної церкви з Московським патріархатом, при цьому, як і в державному житті, вони не бажають зважати на заведені порядки і традиції» [2].

Будучи соціокультурними за своєю природою, ці суперечності сприяли зростанню соціальної невизначеності, виявляючись в недовірі людей один до одного, до соціальних інститутів, деформуючи усю систему соціальних взаємодій.

Проаналізуємо зв’язок соціокультурних чинників з рівнем довіри в українському суспільстві — з довірою співвітчизникам, політичним інститутам, правоохоронним органам. Рівень довіри оцінювався на основі середньозважених коефіцієнтів за пятибальною шкалою (від «зовсім не довіряю» — 1 бал, до «повністю довіряю» — 5 балів), отриманих за кожним чинником (див. таблицю) [3].

Дані, наведені в таблиці, аналізувалися на основі інтегрального показника, як такий використовувався коефіцієнт K , що дозволяє оцінити міру зв’язку соціокультурних чинників із довірою, існуючою в сучасному українському суспільстві. Це довіра в міжособистісних стосунках (співвітчизникам, членам родини, сусідам, колегам по роботі, духовенству), політичним і громадським інститутам (Президентові, Верховній Раді, Уряду, місцевим органам влади, політичним партіям, ЗМІ, профспілкам), державним органам (правоохоронним органам, армії, керівникам державних підприємств, банкам). Уведення сумарного середньозваженого коефіцієнта дало змогу мінімувати вплив окремих інститутів на сукупну оцінку довіри.

Для наочності в таблиці містяться дані у відсотковому вираженні, зв’язки, що відбивають міру зв’язку соціокультурних чинників з довірою співвітчизникам, окремим політичним інститутам (Президентові, Верховній Раді, Уряду), міліції.

Базовим соціокультурним чинником є рідна мова, оскільки в ній відображається вплив середовища соціалізації. Практично однакові значення інтегрального показника рівня довіри K серед носіїв рідної української і російської мови ($K =$ відповідно 2,57 і 2,54) свідчать про загальні соціокультурні корені, що історично склалися, лежать в основі соціалізації представників українського і російського етносів. Хоча носії української (рідної) мови дещо більше довіряють співвітчизникам (44% проти 40,9% серед носіїв російської мови), але менше Президентові (13,8% проти 19%) і Уряду (8,8% проти 11,4%), тобто політичним інститутам, відмінності у відсотковому вираженні не такі значні.

Зв'язок соціокультурних чинників з рівнем довіри

Соціокультурний чинник	Оцінка довіри (Д) / недовіри (НД), у %												К
	Співвітчизникам		Президенту		Верховній Раді		Уряду		Міліції		К		
	Д	НД	Д	НД	Д	НД	Д	НД	Д	НД			
Рідна мова	Українська	44,0	15,8	13,8	67,3	7,1	74,0	8,8	71,1	9,5	66,0	2,57	
	Російська	40,9	16,1	19,0	53,3	7,4	66,3	11,4	61,4	7,4	68,2	2,54	
Згода з двомовністю	Так	43,2	16,0	23,3	51,1	10,1	63,6	12,4	58,7	9,0	65,3	2,61	
	Ні	40,7	16,7	8,0	75,6	3,4	81,6	5,0	79,7	7,1	72,5	2,39	
Переважний шлях розвитку України	Розвивати відносини з Росією	50,5	13,4	23,8	53,5	12,4	67,8	16,9	60,4	8,9	64,4	2,70	
	Зміцнювати східно-слов'янський блок	40,3	12,2	24,1	49,4	10,0	63,1	15,3	57,2	8,6	64,5	2,73	
	Зміцнювати зв'язки з країнами Заходу	42,2	13,2	7,8	80,4	2,7	84,8	7,1	82,8	9,4	76,1	2,46	
Почуття гордості	Зміцнювати власну незалежність	40,0	15,2	8,0	68,0	3,0	77,3	5,7	74,2	7,0	68,8	2,49	
	Пишаюся	53,9	12,9	23,0	57,6	10,1	66,2	15,8	63,3	10,8	63,3	2,67	
Регіональні особливості	Не пишаюся	33,1	30,3	13,1	53,3	4,9	81,7	9,1	76,7	4,9	76,7	2,27	
	Західні регіони	56,0	9,0	7,8	75,3	1,2	85,6	2,4	82,6	10,8	72,8	2,24	
	Східні регіони	48,8	11,9	20,9	47,1	9,3	60,9	14,1	53,2	6,3	72,4	2,49	

К — сумарні середні значення оцінок довіри за п'ятибальною шкалою¹.

¹ Сумарні середні значення розраховувалися за кожним чинником як сума значень середньозважених коефіцієнтів зв'язку довіри з усіма інститутами, поділена на кількість інститутів.

Однак розрив в оцінках довіри збільшується, коли виникає запитання: «Чи вважаєте Ви необхідним надати російській мові статусу офіційної в Україні?». Значення інтегрального показника серед респондентів, що визнають можливість білінгвізму в Україні, вище ($K = 2,61$). Особливо помітно виявляється відмінність в оцінках рівня довіри політичним інститутам: Президентів довіряють 23,3% прибічників двомовності і 8% супротивників, Верховній Раді — відповідно до 10,1% і 3,4%, Уряду — 12,4% і 5%. Очевидно, це є наслідком політизування соціокультурного чинника.

Ще помітніше процес політизування виявився в аналізі зв'язку рівня довіри з уявленням про переважний шлях розвитку України. Найбільш високі значення інтегрального показника довіри відзначається у зв'язку з прагненням зміцнювати східнослов'янський блок ($K = 2,73$) і розвивати стосунки з Росією ($K = 2,70$). Очевидно, що прибічники такого шляху розвитку України керуються передусім історичними соціокультурними реаліями, що позитивно позначається на рівні довіри в суспільстві. Він помітно вище, ніж оцінка довіри серед прибічників зміцнення власної незалежності ($K = 2,49$), а також зв'язку з країнами Заходу ($K = 2,46$). Кожен другий прибічник розвитку відносин з Росією (50,5%) довіряє співвітчизникам проти 40% серед прибічників зміцнення власної незалежності; довіряють Президентів відповідно до 23,8% проти 8%; Верховній Раді — 12,4% проти 3%; Уряду — 16,9% проти 5,7%.

Мабуть, не тільки усвідомлення культурних коренів, а й політичний сенс, вкладала респонденти, відповідаючи на запитання: «У якій мірі Ви пишаєтеся або не пишаєтеся тим, що є громадянином України?». Емоційний вияв цивільної самоідентифікації таким чином відбився в довірі: співвітчизникам — 56% серед тих, хто переживає почуття гордості, проти 48,8% — серед тих, хто не пишається своєю громадянською приналежністю; Президентів — відповідно до 23% проти 13,1%; Верховній Раді — 10,1% проти 4,9%; Уряду — 15,8% проти 9,1%; міліції — 10,8% проти 4,9%.

Історично зумовлені соціокультурні відмінності в західних і східних регіонах країни також посилювали свій вплив на рівень довіри в умовах політизованого сучасного українського суспільства. У західних регіонах вище, ніж у східних, довіра співвітчизникам (56% проти 48,8%) і правоохоронним органам (міліції — 10,8% проти 6,3%), а у східних регіонах вище, ніж у західних, рівень довіри політичним інститутам (Президентів — 20,9% проти 7,8%), Верховній Раді — 9,3% проти 1,2%, Уряду — 14,1% проти 2,4%.

Висновок. Чітко простежується зв'язок соціокультурних чинників з рівнем довіри в суспільстві, причому в умовах загострення політичного протистояння вона помітно посилюється. Політизування соціокультурних чинників при-

зводить до поляризації соціальних настроїв, яка виявляється в зростанні недовіри один до одного, політичним і громадським інститутам, правоохоронним органам. Це наочно виявилось у виступах прибічників євроінтеграції наприкінці 2013 р., коли опозиційні настрої, що посилювалися невдоволенням широких мас становищем у країні, переросли у відкрите протистояння владі, продемонструвавши аморфність державності. І досі відокремленість у країні і загальна недовіра посилюють соціальну невизначеність у суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахиезер А. С. Россия: критика исторического опыта. Т. 1. От прошлого к будущему / А. С. Ахиезер. – Новосибирск : Сибир. хронограф, 1997. – 804 с.
2. Толочко П. Из Украины делают Великую Галичину [Электронный ресурс] / Петро Толочко. – Режим доступа: <http://parafraz.net/ptolochko-iz-ukrainy-delayu-qvelyku-galychynuq.html>.
3. Головаха Е. Тенденции социальных изменений в Украине и в Европе: по результатам «Европейского социального исследования» 2005–2007–2009–2011 / Е. Головаха, А. Горбачик. – Киев : Возрождение, 2012. – С. 116.

СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ ФАКТОРЫ НЕОПРЕДЕЛЕННОСТИ В СОЦИАЛЬНОЙ САМОРЕГУЛЯЦИИ В УКРАИНЕ

Михеева В. В.

Проанализирована связь социокультурных факторов с уровнем доверия в украинском обществе — с доверием соотечественникам, политическим институтам, правоохранительным органам. Оценен уровень доверия. Особое внимание уделено такому социокультурному фактору, как язык.

Ключевые слова: доверие, общество, социокультурный, культура, противоречие.

SOCIOCULTURAL FACTORS OF VAGUENESS ARE IN SOCIAL SELF-REGULATION IN UKRAINE

Mikheeva V. V.

An author analyses connection of sociocultural factors with the level of trust in Ukrainian society — with a trust to the compatriots, political institutes, law enforcement authorities. Gives an estimation to the level of trust. The special attention is spared to such sociocultural factor as a language.

Key words: trust, society, sociocultural, culture, contradiction.

УДК 1:316.4

О. В. Прудникова, кандидат філософських наук, доцент

КУЛЬТУРА ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА: КЛЮЧОВІ КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ

Показано, що формування концепцій інформаційного суспільства було обумовлено стрімкими змінами в технологічній сфері, які призвели до домінування цивілізаційного підходу до розуміння історичного процесу.

Ключові слова: інформаційне суспільство, культура, соціальна структура, інформаційні системи.

Актуальність проблеми. Сучасна соціокультурна ситуація характеризується насиченістю і різноманіттям динамічних процесів. Сучасні суспільні тенденції зумовлюють розширення актуального комунікативного простору, зміну існуючих культурних конфігурацій.

Основні тенденції глобалізації найбільш чітко виявляються в інформаційно-культурних процесах, які сьогодні відзначаються неоднозначністю і складністю. Разом з тим, якщо розглядати сучасне суспільство у широкому розумінні, як складну багаторівневу систему, то й культуру інформаційного суспільства доцільно розуміти як інформаційно-комунікаційну систему.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що інформаційне суспільство як соціальна, економічна і передусім культурна система була об'єктом уваги дослідників уже з 60-х рр. ХХ ст., коли стали очевидними риси зміни парадигми епохи. У цей же час конституювався і сам термін «інформаційне суспільство», введений до наукового обігу майже одночасно американськими і японськими дослідниками. Основною ознакою і якісним параметром суспільства нового типу були визнані особлива роль знання й заснованих на ньому технологій, домінування інформації, прискорення технічного прогресу, зменшення частки матеріального виробництва в сукупному суспільному продукті, розвиток сектору послуг, підвищення якості життя. Цілком очевидно, що з метою усвідомлення сутності і змісту інформаційної культури необхідно простежити генезу її концепцій у контексті культури інформаційного суспільства взагалі, що і є **метою** цієї статті¹.

¹ Тема цієї статті безпосередньо пов'язана з філософськими дослідженнями в межах комплексної цільової програми НДР, яку здійснює кафедра культурології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Виклад основного матеріалу. Формування концепцій інформаційного суспільства було спричинено стрімкими змінами в технологічній сфері, що призвело до домінування цивілізаційного підходу до історичного процесу. Це у свою чергу дозволяє фіксувати різні стадії цивілізаційного розвитку людства шляхом технологічного прогресу. Обґрунтування Д. Беллом існування доіндустріального, індустріального та постіндустріального суспільства, Е. Тоффлером — «першої», «другої» та «третьої» хвиль, П. Дракером — капіталістичного і посткапіталістичного суспільства, Р. Інглехартом — модернізації та постмодернізації по суті означало побудову комплексної теорії суспільної еволюції, теорії прогресу.

Очевидно, що в межах означених концепцій акцентувалися різні складові процесів розвитку — економічні, політичні, інформаційно-технологічні, соціокультурні, що привело до розвитку теорії інформаційного суспільства, яка стала настільки ж впливовою, як і постіндустріальна концепція та концепція постмодерніті.

Стосовно самого терміна «інформаційне суспільство», то він став фактично єдиною альтернативою поняттю «постіндустріальне суспільство», дезактуалізувавши такі, як «постбуржуазне», «посткапіталістичне», «постпідприємницьке», «постринкове», «посттрадиційне», «постісторичне», «технотронне», «програмоване», «суспільство, засноване на знаннях», «конвенціональне», «активне», «добре».

Однак найбільш актуальними виявилися два з них — суспільство «постіндустріальне» та суспільство «інформаційне». На думку Д. Белла, термін «постіндустріальне суспільство» більш точно, ніж терміни «суспільство знання», «інформаційне суспільство», «суспільство професіоналів», відображає ту «швидку ерозію», якої зазнали «старі суспільні відносини (засновані на власності), владні структури (сконцентровані на вузьких елітах) і буржуазна культура (що базується на принципах економії та відкладеного задоволення)» [1]. Ці висловлювання не суперечать тому факту, що навіть у назвах своїх наукових праць («Прихід постіндустріального суспільства. Авантюра в соціальному прогнозі» (1973), «Соціальні рамки інформаційного суспільства» (1980)) Д. Белл звертається до термінів і «постіндустріальне», і «інформаційне».

Термін «інформаційне суспільство» відкидає і М. Кастельс, віддаючи перевагу іншому поняттю — «інформаціональне суспільство» — і обґрунтовує необхідність подібного розрізнення тим, що інформація, котра розуміється як трансляція знання, мала важливе значення в усіх суспільствах, включаючи середньовічну Європу. Термін же «інформаціональне» «вказує на атрибут специфічної форми соціальної організації, в якій завдяки новим технологічним умовам, що виникають у даний історичний період, генеру-

вання, обробка і передача інформації стали фундаментальними джерелами продуктивності і влади [2, с. 42–43].

Вивчаючи проблему специфіки «інформаціонального» суспільства, М. Кастельс категорично виступає проти спрощеної версії постіндустріалізму, згідно з якою суспільна еволюція веде до формування подібного суспільства. Він наводить репрезентативний емпіричний матеріал, виявляючи відповідність між специфічною техноекономічною парадигмою і соціальною структурою, послідовно доводячи, що постіндустріальний етап є більш високою стадією розвитку індустріального і визначається таким способом розвитку, де основним джерелом продуктивності стає кількісне зростання факторів виробництва (праці, капіталу та природних ресурсів) разом з використанням нових джерел енергії. «Інформаціональну» ж стадію розвитку характеризують принципово нові риси, у тому числі якісна здатність оптимізувати поєднання і використання факторів виробництва на основі знання та інформації [2, с. 14–15].

Незважаючи на обґрунтованість подібних термінологічних настанов, є очевидним, що і інформаційні, і постіндустріальні концепції описують єдину реальність, якою виступає суспільство, орієнтоване на знання та інформацію як основний виробничий ресурс. І не настільки принципово, що Є. Масуди визначає інформаційне суспільство як вищу стадію розвитку постіндустріального суспільства [3], а У. Мартін, дослідник інформаційних технологій у Белфасті, — як «розвинене індустріальне суспільство» [4], що Д. Белл виділяє саму інформацію як ресурс суспільного розвитку [1], а М. Кастельс акцентує на тому, що більш принциповою є «технологія для впливу на інформацію, а не просто інформація, призначена для впливу на технологію, як було у випадку попередніх технологічних революцій» [2].

У всіх випадках, як слушно підкреслює російська дослідниця О. Костіна, спільність методологічних підходів виявляється з усією очевидністю, що й дозволяє при аналізі культури інформаційного суспільства спиратися і на постіндустріальні, і на інформаційні концепції [5, с. 73]. Інформаційний простір, до якого людство ввійшло кілька десятиліть тому, відповідає принципово новому стану культури. Оцінюючи цей стан і виділяючи його якісні параметри, дослідники прагнуть встановити взаємну кореляцію між технологічним і культурним розвитком суспільства. І тут явно виділяються два підходи: інформаційно-технологічний, у межах якого інформація та способи її трансляції виділяються як основна рушійна сила прогресу, і культурологічний, що оцінює культуру як першопричину розвитку суспільства і всіх його систем. Якщо говорити про тенденції розвитку наукової думки у цих напрямках, то можна констатувати поступове утвердження другого підходу,

який почав виступати на рівних з тотально домінуючим аж до 1990-х рр. першим підходом.

Отже, в межах технологічного підходу домінує думка про те, що техно-тронна революція накладає свій відбиток на характер образного сприйняття дійсності, що прагне глобальності, на специфіку соціального життя, що прагне фрагментації, на особливості формування спільнот, які відмовляються від національних ідеологій і спираються або на глобальні, або на вузько-локальні смисли та цінності. У цьому сенсі історію можна представити як специфічний процес розвитку інформації, де зміст економічної, соціальної та культурної складових безпосередньо пов'язаний з характером змісту комунікації і якістю циркулюючого у цьому суспільстві знання. Ця ідея, по суті, становить фундамент постіндустріальних та інформаційних концепцій, що розглядають історичний процес у рамках цивілізаційного підходу. Тут кожен більш ефективний спосіб передачі інформації (починаючи від усного слова, писемності, друкованої епохи і, нарешті, електронної ери) розглядається як більш прогресивний стосовно попереднього, а основна логіка цивілізаційного розвитку осмислюється в її зв'язку з процесом формування соціальними системами більш оптимальних з точки зору швидкості і чистоти способів передачі повідомлення. Усі технологічно неефективні способи трансляції інформації в межах цієї концептуальної побудови виступають як застарілі, приречені на загибель, причому домінування нових технологій у «технотронному суспільстві» дає нові можливості для дезінтеграції досить стійких суспільно-ідеологічних систем.

Однією з найвідоміших концепцій технологічного детермінізму стала концепція М. Маклюена [6], у рамках якої зміна епох в історії людства розглядається як залежна від зміни каналів комунікації, де інформаційна ера є однією зі стадій розвитку засобів комунікації, що прийшла на зміну епохам дописьмового варварства, фонетичного листа та друкованої «Гутенбергової галактики». Причому, якщо письмова комунікація, кодифікована в знаках алфавіту, що змінила oro-акустичний спосіб спілкування, домінуючий на дописьмовому етапі, «локалізувалася» у простір і час, посилюючи відчуження, ліквідуючи співпричетність окремих індивідів до соціальних процесів, то сьогоденні електронні системи, поставляючи інформацію про середовища, «гармонізують» людські відносини, перетворюючи всю планету у «глобальне село» [7].

Аудіовізуальна епоха, на думку Маклюена, відновлює порушений оральним і візуальним типами культури сенсорний баланс, рівномірно і більш «фізіологічно» розподіляє навантаження між зором і слухом, а також дозволяє людині перебувати в центрі подій і природно-емоційно реагувати на події у світі. Якісною специфікою сучасної стадії розвитку комунікації є її

глобальність. Тут перетворення інформації та комунікації на продуктивну силу неминуче призводить до виходу за межі європейської соціокультурної системи і підпорядкування новим глобальним тенденціям управління, пов'язаним із подоланням національно-державних кордонів і культурно-цивілізаційних просторів. При цьому в рамках однієї соціокультурної системи у досить еkleктичному поєднанні можуть бути подані різні способи знакової фіксації реальності, кожному з яких відповідає певний рівень розвитку соціальності, культурно-історичний та ціннісний зміст.

Не всі з цих інформаційних систем відповідають ідеальному з погляду економічної ефективності стану. Але саме це поєднання технологічної та інших реальностей і становить специфіку кожного з культурних світів, втілюючи найбільш ефективний спосіб його існування. Якісний стан подібних комунікаційних систем обумовлений низкою обставин, серед яких домінуючими є такі, як характер виробничої діяльності, тип міжкультурних зв'язків, особливості історичного розвитку, специфіка соціальної структури.

Уважаючи неправомірним тлумачити інформацію як економічну сутність і теоретично виправдовувати поширення товарних відносин на інформаційну сферу, М. Постер [8] наполягає на тому, що для адекватного розуміння соціальних відносин в епоху конвергенції обчислювальної техніки і техніки засобів зв'язку необхідними є дослідження змін у структурі комунікаційного досвіду. Однак, постулюючи цю підставу здійснюваного ним аналізу соціокультурної реальності, автор залишається в межах маклюенівського підходу, виділяючи такі ступені виробництва інформації, як усно опосередкований обмін «обличчям до обличчя», письмовий обмін, опосередкований друком та електронноопосередкований обмін.

Аналогічний підхід обґрунтовується й американським ученим Д. Робертсоном, який у роботі «Інформаційна революція» [9] простежує всі етапи інформаційного розвитку суспільства. Автор доводить, що принцип кодування інформації безпосередньо впливає на рівень і якість знання, починаючи від першої комунікаційної революції, пов'язаної з формуванням мови, і закінчуючи останньою — електронною, мережевою, і, по суті, визначає характер домінуючої на певному історичному відрізку культури. Так, пряме мовне спілкування дописемної культури певним чином обмежувало рівень, обсяг, доступність та сферу функціонування знань рамками родоплемінної спільноти. Друга інформаційна революція, пов'язана з винаходом писемності, означала істотний прорив у всіх галузях культури. Книгодрукування привело до третьої інформаційної революції, перетворивши виробництво (індустріальне суспільство), соціум і культуру. Четверта (пов'язана з винаходом електрики) і п'ята (спричинена виникненням мікропроцесорної тех-

нології) революції привели до суспільства, побудованого на знаннях, роль культури в якому «колосально зросла» [9].

На працю Д. Робертсона посилається й російський дослідник А. Ракітов, який обґрунтовує взаємозв'язок історії, інформації та культури. Він услід за Д. Робертсоном простежує всі етапи інформаційного розвитку і показує вплив технології на якість культури та цивілізації. Зокрема, відзначаючи колосальне збільшення обсягу пам'яті, а отже, й знань, пов'язане з винаходом письма, автор зазначає, що нова інформаційна система продукувала нову технологію управління, що веде до створення держави [10].

Таким чином, характер комунікації, особливості домінуючих знакових систем і тип формалізації знання виступають у даних концепціях як основні детермінанти економічного розвитку, соціальної організації, передусім, культури. Не заперечуючи продуктивність цього підходу, разом з тим акцентуємо увагу на іншому аспекті цієї проблеми і відзначимо, що залежність специфіки соціокультурної системи від комунікаційних технологій має не односторонній характер. Як видається, не інформація впливає на цю систему (це правильно, але лише частково), а навпаки, сама ця система викликає до життя ті комунікаційні технології, які відповідають її потребам. Аналогічну позицію відстоював, як відомо, і Макс Вебер, який переконливо показав, що не тип економічних відносин визначає характер культури, а навпаки — культура (у даному випадку тип релігії) детермінує систему економічних відносин [11]. Не писемність породжує нову технологію управління й державу як інший тип економічної та соціальної організації, а навпаки, виникнення держави з її диференційованою системою знань, єдиною релігією і поширенням єдиного закону на багато народів і етносів, що володіють різними мовами, які вимагають їх перекладу, як правило, приводить до виникнення писемності. Наприклад, говорячи про друкований епос і не заперечуючи того впливу, який здійснив новий друкований спосіб поширення інформації на європейське суспільство та його економіку, вбачається необхідним відзначити, що прихід епохи Гутенберга був обумовлений усім ходом розвитку європейської цивілізації і формуванням уже в XV ст. тих її якостей, які знайшли повне втілення в культурі Нового часу з його гуманізмом, історизмом і раціоналізмом. Інакше як пояснити той факт, що складальні способи виробництва тексту були відомі й раніше, але не привели до помітних соціальних трансформацій? Наприклад, у Китаї верстат для тиражування ієрогліфічного листа зі змінними літерами було винайдено у XI ст. [12], однак ця подія не справила настільки істотного впливу на розвиток східної цивілізації. У Західній же Європі винахід Гутенберга став початком третьої інформаційної революції, за значенням прирівнюваної до першої — формування мови, і другої — винахід писемності [5, с. 76].

Блискавичне поширення друкарської справи було спричинене потребами в масовому поширенні інформації, що стає все більш необхідною із зростанням міст і розвитком промислового виробництва. З її обсягами вже не справлялися монастирські та міські скрипторії, відповідальні за переписування книжок, летючі ж листки, вироблені технікою гравірування, не могли вмістити в собі всю актуальну інформацію, тобто потреби цивілізації, яка вступає в більш прогресивну стадію соціального та економічного розвитку, і зумовили зміну способу кодування повідомлення. Таким чином, первинним є все ж таки не характер комунікаційного процесу, не спосіб передачі інформації, що визначає особливості її формалізації і функціонування, а орієнтація і завдання самої цієї системи, що визначає спосіб комунікації, а також якість і обсяги соціально значущої інформації.

Як найбільш важливу рису інформаційного суспільства дослідники виділяють його «мережевий» характер, точніше, «мережевий» характер культури, насамперед інформаційної, яка замінила колишню стратифіковану структуру, де домінуючі функції і процеси все більше виявляються організованими за принципом мереж. Нова соціальна морфологія товариств, зазначає М. Кастельс, складена саме мережами, а поширення «мережевої» логіки значною мірою позначається на перебігу та результатах процесів, пов'язаних з виробництвом, повсякденним життям, культурою і владою [13, с. 494–495]. Належність до певних мереж, а також динаміка одних мереж стосовно інших стають найважливішим джерелом влади. Усе це дозволяє М. Кастельсу охарактеризувати сучасне суспільство як «суспільство мережевих структур, характерною ознакою якого є домінування соціальної морфології над соціальною дією» [13, с. 494].

«Структура нового суспільства подібна до структури молекул, — зазначає Д. Тапскотт. — В індустріальному суспільстві основною економічною одиницею була корпорація. Ієрархічна командно-адміністративна система сягає своїм корінням у бюрократичні структури церкви та армії аграрної епохи... Сьогодні старі корпорації розпадаються, замість них з'являються динамічні молекули і скупчення людей та організацій...» [14, с. 63].

Соціальні структури в суспільстві технологій підкоряються не ієрархічним принципам, вони засновані не на лінійній супідрядності, а існують як сукупність вузлів, розташованих на різних рівнях влади й виконують функції центру. «Сьогодні сувора вертикальна ієрархія, — як стверджує Е. Тоффлер, — втрачає свою ефективність, оскільки зникають дві основні умови її успішного функціонування. Керівники стикаються з усе більш різнорідними проблемами, і їм при вирішенні складних технічних і економічних питань доводиться все більшою мірою враховувати також політичні, куль-

турні та соціальні аспекти. Водночас зворотний зв'язок з колишніми рівнями стає все більш неадекватним» [15, р. 123].

Мережевий принцип стає характерним і для структуризації світової політичної спільноти. Л. Туроу [16] стверджує, що зараз немає можливості говорити про сучасний світ як про зразок торжества західної моделі розвитку, швидше він нагадує багатополюсну систему, в якій не існує домінуючого центру сили і яка характеризується станом точкової (стохастичної) рівноваги. При цьому функції основних вузлів можуть переходити від одних суб'єктів глобальної комунікації до інших, а сама Мережа, що перетворюється в «метамережу» (М. Кастельс), починає проявляти здатність до відключення другорядних функцій, підпорядкування соціальних груп і «знецінення цілих територій» [13, с. 504].

Значною мірою подібна соціальна структура пов'язана з домінуванням тих принципів, які іманентні мережевій організації інформаційних потоків, заснованій на взаємовідносинах вузлів, зміст кожного з яких залежить від характеру конкретної мережевої структури. При цьому конфігурація домінуючих процесів і функцій у суспільстві визначається конфігурацією відносин між мережами, а також включенням у мережеві структури або виключенням з них. Принципи інформаційної ефективності цієї соціальної системи відображає закон мережевих структур, сформульований М. Кастельсом, згідно з яким «відстань (або інтенсивність і частота взаємодій) між двома точками (або соціальними положеннями) є коротшою, коли обидві вони виступають як вузли в тій чи іншій мережевій структурі, аніж коли вони не належать до однієї й тієї самої мережі» [13, с. 494–495].

Мережева культура виявляється повністю детермінованою способом кодифікації інформації, де саме повідомлення виступає як «розкодування середовища, оскільки медіасистема настільки гнучка, що адаптована для послання будь-якого повідомлення будь-якій аудиторії» [17]. Повідомлення в межах письмової традиції вимагало його адекватної інтерпретації і прагнуло мінімізації «інформаційних шумів» при трансляції; мережева ж комунікація, основним втіленням якої став гіпертекст, ґрунтується на принципах плюралізму, ризоматичності, індетермінізму, аксіологічної та ціннісної антиієрархічності. Якщо письмовий текст існував як формалізоване знання, то в медіасфері домінує інформація, що являє собою формалізований семантичний образ. Якщо раніше культурний простір виступав як сегментований, радіальний, доцентровий, то тепер провідними стають недиференційовані структури з принциповою відсутністю ієрархічності і лінійної детермінованості процесів та явищ.

Висновки. У межах цієї культури інформаційного суспільства об'єктивно змінюються значення і роль особистості, активність якої фундується не зо-

внішніми спонукальними стимулами діяльності, а переважно внутрішніми. Більш того, саме становлення цієї системи виявляється не тільки зумовленим матеріальним прогресом, а й зміною ціннісних орієнтацій особистості, налаштованої на творчість, розвиток та самовдосконалення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: опыт социального прогнозирования / Даниел Белл ; пер. с англ. ; под ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Academia, 2004. – 783 с.
2. Кастельс М. Информационная эпоха: Экономика, общество и культура / М. Кастельс ; пер. с англ. ; под науч. ред. О. И. Шкаратана. – М. : Гос. ун-т. Высш. шк. экономики, 2000. – 606 с.
3. Masuda Y. Information Society as Postindustrial Society / Y. Masuda. – Wash., 1983. – 340 p.
4. Martin W. I. The Information Society / W. I. Martin. – L., 1988. – 284 p.
5. Костина А. В. Культура информационного общества: тенденции и противоречия развития / А. В. Костина // Вестн. Рязан. гос. ун-та им. С. А. Есенина. – 2009. – № 24. – С. 72–98.
6. Маклюэн М. Галактика Гутенберга. Становление человека печатающего / М. Маклюэн. – М. : Акад. проект : Фонд «Мир», 2005. – 495 с.
7. Маклюэн М. Война и мир в глобальной деревне / Маршалл Маклюэн, Квентин Фиоре ; пер. с англ. И. Летберга. – М. : АСТ : Астрель, 2011. – 219 с.
8. Poster M. The Mode of Information: Poststructuralism and Social Context / M. Poster. – Cambridge : Polity Press, 1990. – 234 p.
9. Robertson D. S. The information revolution / D. S. Robertson // Communication Pres. – N. Y., 1990. – Vol. 17, № 2. – P. 235–254.
10. Ракитов А. И. Информация, наука, технология в глобальных исторических изменениях / А. И. Ракитов. – М. : ИНИОН, 1998. – 104 с.
11. Вебер М. Избранное: протестантская этика и дух капитализма / Макс Вебер ; пер. с нем. М. И. Левина, П. П. Гайденко, А. Ф. Филиппов. – 2-е изд., доп. и испр. – М. : РОССПЭН, 2006. – 648 с.
12. Ученова В. В. История рекламы / В. В. Ученова, Н. В. Старых. – 2-е изд. – СПб. : Питер, 2002. – 303 с.
13. Кастельс М. Становление общества сетевых структур / М. Кастельс // Новая постиндустриальная волна на Западе: антология / под ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Academia, 1990. – С. 492–505.
14. Тапскотт Д. Д. Электронно-цифровое общество: плюсы и минусы эпохи сетевого интеллекта / Д. Д. Тапскотт. – Киев ; М. : Рефл-бук, 1999. – 403 с.
15. Toffler A. The Adaptive Corporation / A. Toffler. – Aldershot : Gower, 1985. – 348 p.
16. Thurow I. C. The Future Capitalism. How Today's Economic Forces Shape Tomorrow's World / I. C. Thurow. – L. : Nicholas Brealey Publishing, 1996. – 400 p.

17. Кастельс М. Россия и сетевое общество. Аналитическое исследование [Электронный ресурс] / М. Кастельс, Э. Киселева. – Режим доступа: <http://www.Socio.ru/wr/oo-1/Castells.htm>.

**КУЛЬТУРА ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЩЕСТВА:
КЛЮЧЕВЫЕ КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ
К ПОНИМАНИЮ СУЩНОСТИ**

Прудникова Е. В.

Показано, что формирование концепций информационного общества было обусловлено стремительными изменениями в технологической сфере, приведшими к доминированию цивилизационного подхода к пониманию исторического процесса.

Ключевые слова: информационное общество, культура, социальная структура, информационные системы.

**CULTURE INFORMATION SOCIETY:
CONCEPTUAL APPROACHES TO UNDERSTANDING
OF THE ESSENCE**

Prudnikova O. V.

It is shown that the formation of the information society was due to the rapid changes in technology that led to the dominance of the civilizational approach to the understanding of the historical process.

Key words: information society, culture, social structure, information systems.

УДК 13:130.1

Л. М. Сідак, кандидат філософських наук, доцент

**АНТИНОМІЧНІСТЬ ЛЮБОВІ Й ЕГОЇЗМУ
В КОНТЕКСТІ САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ**

Розглянуто єдність любові й егоїзму як мотивації саморозвитку чи руйнації особистості за еротичною природою та їх антиномічність за об'єктом.

Ключові слова: любов, егоїзм, свобода особистості, саморозвиток, руйнація особистості.

Актуальність проблеми. Егоїзм сьогодні — це моральний принцип, що давно вже втратив однозначно негативну моральну оцінку і завдяки концепції «розумного егоїзму» досить широко експлуатується політологами, економістами, соціологами, письменниками для виправдання або обґрунтування своїх доктрин, осмислення сучасного світу тощо. «Розумний егоїзм» складає етичну основу об'єктивізму, на ньому ґрунтується ідеологія течії добровільно бездітних («чайлдфрі»), політики і економісти закликають до «розумного егоїзму», письменники намагаються розкрити і виправдати його. Навіть представники сатанізму апелюють до «розумного егоїзму». Врешті-решт сучасна західна цивілізація як цивілізація споживацтва ґрунтується на тому ж принципі «розумного егоїзму», «розумність» якого полягає у прагненні по можливості враховувати проявлений через «потреби» й «інтереси» егоїзм інших та сподіванні, що й інші за такої умови враховуватимуть твій власний.

Зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Очевидно, що принцип «розумного егоїзму» протиставляється традиційному морально негативному поняттю «егоїзм», позиції, згідно з якою задоволення власного інтересу визнається вищим благом, і тому метою кожного є прагнення задовольнити лише свій інтерес, не переймаючись інтересами інших. Поняттю «егоїзм» у такому розумінні протиставляється поняття «альтруїзм», принцип, за яким людина здійснює безкорисливі вчинки, спрямовані на задоволення інтересів інших людей або на досягнення загального блага соціуму. Очевидно також, що концепція «розумного егоїзму» є спробою виправдати принцип «егоїзму», що ґрунтується на концепції егоїзму, яку було щойно окреслено і яку можна назвати «соціальною», адже вона пояснює поведінку людини в соціумі; але не пояснює внутрішні мотиви егоїстичної або альтруїстичної поведінки, тому вона потребує антропологічного обґрунтування. І лише антропологічна теорія егоїзму уможливить його реальну моральну оцінку.

Визначити антропологічний та етичний зміст поняття «егоїзм» — уже само по собі важливе дослідницьке завдання. Але ця розвідка проводиться переважно з метою використання її результатів при дослідженні феноменів саморозвитку та руйнації особистості. Це дасть змогу найбільш об'єктивно розкрити його моральну і соціальну цінність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відповідно до однієї з точок зору егоїзм є виявом інстинкту самозбереження або турботи про себе, а оскільки жодна людина не може не турбуватися про себе, може йтися лише про більш-менш виражений характер егоїзму, який сам по собі не є ні поганим, ні гарним. Ця позиція і є обґрунтуванням з точки зору психології та антропології концепції «розумного егоїзму», а також економіки і суспільства

споживацтва. Але неважко помітити внутрішньо притаманні цій концепції суперечності. Спрямування власної активності на придбання, володіння та споживання усе більшої кількості речей, розваг та послуг і задоволення власних забаганок здебільшого не має нічого спільного із самозбереженням, воно не спрямоване на виживання індивіда, забезпечення фізичного та психічного здоров'я, не сприяє розвитку особистості тощо. Більш того, стратегія споживання нерідко призводить до виникнення і зіткнення непримирених прагнень, тобто егоїзм у такому розумінні заперечує свою «розумність» і «природність». Численні дослідження, починаючи з «Присмерку Європи» Шпенглера [8] і закінчуючи найостаннішими [4; 5], переконують, що культура й економіка західної цивілізації саме через свою егоїстичну основу, хоча її й намагаються осмислити як «розумну», закономірно приводять до саморуйнівних криз: економічних, екологічних, політичних і соціальних, а отже, духовних, культурних, загальноцивілізаційних.

При цьому слід розуміти, що коли у східному (православному) культурному ареалі, який традиційно протиставляється західній цивілізації, починають діяти західні парадигми егоїзму, то й на схід Європи приходять руйнівні процеси. Так, для часів протистояння соціалістичної системи СРСР та індустріальної цивілізації Заходу цілком слушним є висновок Е. Фрома: «Спільне в російському державному капіталізмі та корпоративному капіталізмі істотніше, ніж розбіжності в обох системах. І тому й іншому суспільству притаманні бюрократично-механістичні методи і підготовка тотальної руйнації» [7, с. 45].

Наведене розуміння егоїзму практично нівелює спроби підібрати до цього терміна антоніми. Адже альтруїзм, самопожертва тощо можуть вважатися ними лише як принципи, що описують об'єктивний, зовнішній бік соціально значущих дій. Із психологічної точки зору альтруїзм може мати у своїй основі самолюбівання, в якому неважко розпізнати егоїзм, тощо. Отож, егоїзм та альтруїзм у соціальному контексті не завжди є антиподами у психологічному контексті.

З другого боку, «альтруїзм» (як антонім «егоїзму»), якщо визнати останній виявом інстинкту самозбереження, мусив би означати пригнічення цього інстинкту, збіднення буття, а отже, призводити до руйнації особистості. Але нерідко альтруїзм свідчить про досконалість особистості, соціуму і є засобом розвитку особистості та гарантом стабільності суспільства. Більш того, визнання альтруїзму антиподом егоїзму змушує визнати альтруїзм виявом некрофілії. Наприклад, Е. Фром досліджував її як мотив людської деструкції [7, с. 30–47]. Але ні він, ні хтось інший не наважився визнати смисловий чи мотиваційний зв'язок між альтруїзмом та некрофілією. Це дає

право поставити під сумнів правильність розуміння егоїзму як вияву інстинкту самозбереження, турботи про себе тощо.

Інший підхід осмислення феномену егоїзму окреслено В. Соловйовим. Як стверджує філософ, егоїзму протистоїть любов, вони є повними антагоністами, можуть витіснити одне одного, а отже, мають єдину природу; водночас вони є основними причинами подій нашого буття, кореняться у його найглибшому центрі і пронизують усі його елементи. У чому ж виявляється антагонічність любові та егоїзму? Любов може бути спрямована лише на іншого, буття, не тотожне з моїм, але при цьому моє буття і буття іншого повинні все більше зливатися, єднатися, що можливо лише за такої умови: «інший», як і я, — суб'єкт; егоїзм полягає у визнанні себе абсолютною значущістю, тобто абсолютною цінністю, і запереченні абсолютної цінності інших. Отже, благо любові слід визнати в оцінці іншого як абсолютного блага [6, с. 505–508]. Але чи може єднання з іншим, не тотожним мені суб'єктом, полягати в його оцінці, навіть якщо це суб'єктивне визнання іншого абсолютним благом? Це видається сумнівним. Хоча позиція В. Соловйова є ближчою до істини.

Таким чином, виявлення антропологічної природи егоїзму стосовно саморозвитку чи руйнації особистості є *метою* цієї розвідки. При цьому слід виявити ставлення егоїзму до любові, їхню взаємодію з оціночними актами, а також об'єкти спрямування та механізми мотивації людської активності.

Виклад основного матеріалу. Найскладнішим інструментом саморегуляції і взаємодії організму з довкіллям є нервова система. Академік І. Павлов довів, що діяльність нервової системи людини має рефлекторну природу, тобто вона сприймає інформацію про стан організму і довкілля, аналізує, оцінює і формує команду іншим системам на відповідь (ефект). Реагування здійснюється за певними алгоритмами (рефлексами). Не тільки центральна нервова система, а й периферійна здатні формувати реакцію на певну інформацію про стан довкілля й організму. Але головний мозок — це основний орган, який забезпечує відображення інформації та реагування на неї. Таке відображення відбувається у формі феноменальної (тут феномен — це те, що з'являється, дається у досвіді чуттєвого пізнання) свідомості: комплексу органічних і чуттєвих сприйнятів, а разом з тим думок і відчуттів, згадок, вольових актів. Комплекс одночасних актів свідомості визначає її стан. Багатством, різнобарвністю та глибиною актів і станів свідомості визначається її обсяг, який динамічно змінюється [3, с. 94]. Феноменальна свідомість має своїм джерелом рефлекторну роботу мозку, але є не його функцією, а швидше відображенням цієї роботи, відображенням у духовній реальності фізіологічних рефлекторних процесів нервової системи, відображенням зворотного впливу духовних процесів на рефлекторні процеси нервової системи.

Так, зображення, сформоване у відеокамері, — це відображення в одній реальності (електронній) іншої реальності (пейзажу). Але зображення, сформоване у відеокамері, не є функцією ландшафту. Матимемо лише на увазі, що відображення у свідомості — це відображення у принципово іншій реальності — духовній, відмінній від природної. Але свідомість — це лише частина внутрішнього, духовного світу людини. Інтуїція, оцінка (моральна, естетична, за принципом істинності або корисності) виникають миттєво і не можуть бути розкладеними на рефлекси. Віра (як впевненість і переконаність), релігійні почуття та інші духовні реалії не можуть бути пояснені рефлекторною роботою нервової системи та її відображенням у свідомості. Зокрема, і мислення не обмежується актами феноменальної свідомості. Усі ці акти можуть відбуватися навіть тоді, коли феноменальні почуття приспані (гіпноз, молитва, сп'яніння, шок). Отже, вони можуть не охоплюватися свідомістю і нею не зумовлюватися. Тому, і лише у цьому значенні, їх можна визнати позасвідомими. Але всі вони можуть усвідомлюватися, потрапляти у площину свідомості.

Усвідомлення — це «властивість психічних станів, які виражаються у тому, що вони не тільки здійснюються у суб'єкті, але й існують для суб'єкта, оскільки він пізнає їх, розуміє їх... Отже, усвідомлений психічний стан має у собі принаймні дві сторони: переживання суб'єкта і повернення суб'єкта до свого переживання (рефлексію) для його пізнання. Якщо для усвідомлення необхідним є два фактори — психічний стан і рефлексія на нього, то слід припустити, що можливі випадки, коли психічний стан виник, а рефлексія на нього не відбулася» [1, с. 49]. Таким чином, свідомість – це певна форма інтенції, спрямування особистості на власні духовні і душевні процеси, події духовного життя (духовні акти). Принаймні частина з них є інтенціональними, або такими, що потребують спрямування на певний об'єкт. Так, крім актів свідомості, інтенціональними є також акти оцінювання, які неможливі без спрямування духовної активності на певний об'єкт. Оцінювання неможливе без певного злиття суб'єкта і об'єкта, співбуття суб'єкта і об'єкта.

Потребує окремого осмислення те, як відбувається під час оцінки проникнення у моє буття, злиття з ним іншого буття. Очевидно, що це можливо завдяки уяві. Результатом такого злиття є оцінка, змістом якої є відчуття ставлення об'єкта до повноти буття суб'єкта. І вже це відчуття може піддаватися рефлексії. Але формування відчуття цінності не піддається рефлексії, та й саме відчуття може не висвітлитися променем свідомості. І воно є виявом свободи суб'єкта, адже це тільки його власне відчуття, наслідок його інтенції на об'єкт, його злиття з об'єктом, його власна оцінка, яка визначається не лише фактичною цінністю об'єкта, а й станом самої особистості, попереднім досвідом, її досконалістю, зокрема, досконалістю оціню-

вання. Оцінка є тим формальним критерієм, який буде покладено в основу подальшого дискурсивного мислення.

Слід також зазначити, що саме по собі відчуття цінності не є інтенціональним, а лише можливе як наслідок інтенціонального акту, оцінювання. Очевидно, саме через це його можливості як мотиву, причини активності особистості обмежені. Промеженість відчуття цінності як мотиву людської активності згадував ще апостол Павло: «Не розумію, що дію; тому, що не те дію, що хочу, а що ненавиджу, те дію» [Рим; 7, 15].

Отже, з оцінюванням та оцінками пов'язані акти бажання (волі). Ці духовні феномени також є інтенціональними і позасвідомими: момент і процес виникнення бажання не піддаються рефлексії. Однак акт волі не має сенсу, доки не усвідомиться. Тому воля є безпосереднім зверненням позасвідомих процесів до свідомості. Зв'язок волі з оцінкою обумовлений можливістю оцінювання не тільки реальних подій буття, а й прогнозованих. Нерідко це відбувається на основі ціннісних критеріїв та ціннісних орієнтирів, вироблених завчасно, які є здобутком досвіду, а нерідко й на основі цього моментної оцінки. В будь-якому разі найчастіше бажання узгоджуються з оцінкою наявного і прогнозованого або визнаного можливим.

Найбільш глибоке осмислення інтенціональних духовних актів, які мають більш потужну мотиваційну потенцію, слід шукати у християнстві (хоча значною мірою були осмислені ще Платоном). Йдеться про акти, які називаються любов'ю, еросом, психічною енергією, лібідо тощо. Оскільки використання терміна «ерос» уже має певну історію у філософії, починаючи з Платона, домовимося й надалі використовувати його. Хоча у сучасній літературі застосовуються й інші терміни, наприклад, К. Г. Юнг для цього поширив поза межі сексуальності термін «лібідо». У християнській літературі найчастіше використовувалися терміни «агапе» та «ерос». Наголосимо, що грецькі «сторге», «філія», українське «кохання» позначають окремі вирази тієї духовної інтенції, яку ми позначаємо терміном «ерос».

Оцінка і бажання не можуть спрямувати інтенцію. Неможливо полюбити за бажанням чи з примусу, неможливо полюбити лише тому, що якесь твердження визнається тобою істотним; відомо, що краса може викликати відразу і неприйняття. Можна навіть захопитися проти своєї волі й всупереч оцінці. Іноді навіть почуття відрази не може відвернути нас від об'єкта еросу. Й водночас він — це спрага збагачення буття, наближення до його повноти, і тому воно не може бути вільним від оцінок.

Отже, існує явна суперечність, яку можна вирішити. Цінність — це ставлення до повноти буття. Оцінювання є суб'єктивним визначенням цінності. Оцінка — це формальний критерій, сформований на підставі оцінювання; він може бути основою для дискурсивного мислення, формулювання закону,

наказу, імперативу, акту волі. Лібідю ж не підкоряється формальній нормі, оцінці. Але водночас предметом захоплення, центром спрямування лібідю може бути і завжди є живе відчуття причетності до повноти буття. Безпосереднє оцінювання, живе відчуття причетності певної реальності до повноти буття, відчуття, яке виникло внаслідок пізнавальної інтенції суб'єкта на певну реальність (а не його наслідок — оцінка, формальний критерій, норма), це відчуття може дати об'єкт захоплення еросу. Отож, слід визнати можливими суперечності між живим відчуттям цінності, відчуттям причетності певної реальності до повноти буття і формальною оціночною нормою, сформованою на основі попередніх оціночних актів чи сприйнятою з культурного середовища. Оскільки формальна оціночна норма є основою для логічного дискурсу, то очевидно, що сам дискурс і його висновки щодо певної реальності можуть суперечити її живій безпосередній оцінці.

Але ж в основі логічного мислення також є жива безпосередня оцінка за критерієм істинності. То невже одна й та сама реальність може отримувати різнознакову оцінку за різними критеріями, наприклад, за критеріями істинності й естетичними критеріями? Невже істина може вважатися потворною чи некорисною тощо? Здається, річ в іншому. При логічному осмисленні певної реальності особистість оцінює не саму реальність, а відповідність одних формальних критеріїв іншим, до яких переходить у процесі дискурсу. І при цьому формується відчуття істинності висновків щодо певної реальності, а не відчуття цінності цієї реальності самої по собі. Водночас ця реальність оцінюється і безпосередньо і оцінка може бути іншою, завжди синтетичною, тобто за моральними, естетичними та іншими критеріями одночасно. Тобто оцінюються різні об'єкти: по-перше, безпосередньо певна реальність, а точніше, уявні образи, пов'язані з нею; по-друге, істинність логічних висновків щодо неї, зроблених на основі вироблених завчасно формальних критеріїв (оціночних суджень). Наприклад, певна ситуація може осмислюватися на основі попереднього досвіду як небезпечна, але на основі безпосередньої оцінки сприйматися як цікава і на підставі цієї зацікавленості стати об'єктом захоплення еросу.

Немає сумнівів, що ерос, разом з оцінкою і волею, є носіями свободи особистості. В усіх випадках, це Я прагну, Я оцінюю, Я бажаю. І завжди мої прагнення, оцінки, вироблені на їх підставі формальні ціннісні критерії, бажання — це завжди вияви моєї недосконалої свободи і самі є недосконалими. Недосконалість їх виявляється, зокрема, й у неузгодженості волі, еросу та оцінок. У зв'язку з цим виникає необхідність пояснити феномен «забороненого плода», феномен автоматичного протидіювання імперативу і оцінці, навіть власній волі — «те, що не хочу, зле, те дію».

Як відомо, особистість оцінює все, зокрема, й акти власної волі, імперативи, формальні критерії тощо. Оцінка як відчуття ставлення до повноти буття завжди є порівнянням. А воно завжди вимагає уявлення чогось, що є протилежним тому, що оцінюється. Оцінюючи власні бажання, імперативи (зокрема й заборони), ми обов'язково уявляємо їм протилежне: що буде, якщо навпаки? І ось це «навпаки» теж може стати і нерідко стає об'єктом еросу.

Якщо відчуття цінності — це відчуття причетності (відношення) певної реальності до повноти буття і вони можуть висвітлити об'єкт еросу, то вже ерос — це безпосереднє прагнення збагачення буття. Будь-який відрізок буття, даний нам у досвіді, є обмеженим, зокрема й моє власне Я. І воно може бути збагачене за рахунок злиття з іншим буттям. Зміст еросу й полягає у прагненні злитися, об'єднати власне буття з іншим, збагативши ним власне буття. Будь-яке «любити» означає прагнення збагатитися співбуттям із чимось іншим. А якщо ерос можна визнати основною причиною людської активності, то лише тому, що прагнення збагатити власне буття є основним його завданням і змістом, основним покликанням людини. Водночас збагачення власного буття є основним змістом і завданням людського життя.

Усі прагнення, які прийнято вважати протилежними любові (наприклад ненависть), є формою еросу і покликані збагатити власне буття. При цьому ерос може мати й негативний зміст, тобто бути прагненням позбутися чогось, що пригнічує моє власне буття, збіднює чи навіть робить нестерпним.

Також ерос може бути спрямований на об'єкт, який об'єктивно викликає пригнічення буття суб'єкта, його збіднення. Йдеться про неналежне спрямування еросу, неналежне функціонування свободи. Це зумовлюється й неналежним оцінюванням, й іншими факторами. Наприклад, неабияку роль у захопленні еросом певного об'єкта як центру прагнень відіграє уява. Так, оцінці піддається не певний відрізок буття сам по собі, а його ідеальний, уявний образ, нерідко нафантазований. Але в будь-якому разі йдеться про заперечення наявного на користь очікуваного збагаченого буття і в першу чергу — заперечення свого власного стану, свого Я на користь збагаченого Я.

Таку форму еросу доцільно назвати любов'ю. Визнавши, що вона має багато варіантів, слід наголосити, що їх об'єднує саме це прагнення поза межами власного Я з метою збагачення його буття. Крім цього, любов є відчуттям, яке є саме відчуттям збагачення буття. І тому любов як відчуття характеризує внутрішній зміст збагачення буття. І навпаки, досконалість життя людини полягає найперше у досконалості і повноті любові. Така любов і складає основний зміст саморозвитку особистості як збагачення її буття. Любов є прагненням людини доповнити власну обмеженість.

Головна особливість любові полягає у тому, що людина не себе ставить центром життєдіяльності, а інше буття, відмінне від неї. Лише це забезпечує

збагачення саморозвитку, є самозбагаченням. «Само-» означає не те, що збагачення буття відбувається за рахунок самості, а завдяки вияву власної свободи. І ця свобода виявляється у самозреченні, самозапереченні недосконалості своєї самості. Проте, це завжди певна криза, заперечення, переверт усього неналежного, що є часткою власного емпіричного життя. Але через це заперечення і відбувається збагачення буття особистості, через самозаперечення і самозречення відбувається самоствердження. Зрікаючись власної індивідуальної неповторності і обмеженості, особистість отримує збагачення власного буття за рахунок злиття з іншою неповторністю, і не тільки не втрачає свою неповторність, а отримує нову, а разом з нею — збагачене, сублімоване буття. Отже, у любові, яка є запереченням власного Я, особистість здобуває його збагачення, саморозвиток.

Разом з тим можливо, що ерос прагне не заперечити наявний стан особистості, а зберегти, утвердити його, заперечити оновлення. Це стан заперечення іншого буття, спрямування еросу на себе. Таке прагнення є егоїзмом у первинному, антропологічному сенсі, воно є діаметрально протилежним любові виявом еросу, запереченням розвитку, збагачення буття. Звичне розуміння поняття «егоїзм» можна вважати його соціально-моральним виявом.

Отже, любовне самозречення призводить до саморозвитку, а егоїзм його унеможлиблює. Чому так відбувається? Вдосконалення, розвиток, наприклад, моральний або естетичний не може бути виключно процесом поступового розкриття сил і якостей. Будь-яка особистість завжди має негативні риси і властивості. І розвиток за своїм змістом та процесом повинен бути спрямований на їх втрату, зречення. Це негативне завдання самозречення можливе лише на шляху любовного прагнення досконалості і досягається лише любов'ю. Оскільки особистість завжди має негативні риси, то егоїзм завжди означатиме їх утвердження і збереження. А недосконалість означає той чи інший дисбаланс сил, потреб, інтенцій, тому егоїзм закономірно усталює і підсилює дисгармонію внутрішнього життя особистості. Отже, розвиток можливий лише як вияв свободи — саморозвиток, а деградація — процес закономірний, який ініціюється егоїзмом і надалі поза свободою особистості закономірно руйнує її буття.

Оскільки егоїзм є прагненням зберегти наявний стан особистості, а фізіологічні почуття, деякі афекти, наприклад гнів, відчуваються інтенсивніше, ніж інші духовні акти, то егоїзм нерідко зосереджує особистість на фізіологічних відчуттях, афектах, їхніх переживаннях та рефлексії, і це перешкоджає розвитку духовних сил і призводить до розладу фізіологічних, чуттєвих і вищих духовних потреб. Крім того, чуттєві фізіологічні потреби, події внутрішнього життя особистості створюють окремі незалежні центри

тяжіння еросу, зумовлюючи безлад духовного життя. А якщо особистість орієнтована на буття, відмінне від свого Я, то й усі духовні, душевні та фізіологічні потреби є приблизно односпрямованими. А коли центри тяжіння виникають у своєму Я, то вони потерпають від безладу і суперечностей.

Висновки. Егоїзм має еротичну природу і є прагненням усталити наявне Я, що автоматично перешкоджає усуненню її негативних рис та розвитку особистості, сприяє втраті нею свободи та її руйнації. Любов є прагненням збагатити власне буття шляхом самозречення наявного Я і єднання з буттям, відмінним від мого. Вона є виявом свободи, який забезпечує саморозвиток особистості. Оціночна діяльність — це інтенція, яка дає особистості безліч об'єктів для спрямування еросу, критерії для логічного мислення і забезпечує його. Відчуття цінності тісно пов'язане з волею, яка теж є інтенцією, але ерос залишається найбільш потужним прагненням особистості і визначає її активність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лосский Н. О. Типы мировоззрений / Н. О. Лосский // Чувственная, интеллектуальная и мистическая интуиция. – Кн. клуб : Республика, 1999. – С. 4–135.
2. Порус В. Н. С. Л. Франк: антиномии Духа как основания культуры / В. Н. Порус // Вопр. философии. – 2008. – № 1. – С. 51–64.
3. Святитель Лука (Войно-Ясенецкий). Дух, душа и тело. – Киев : Изд-во им. св. Льва, папы Римского, 2002. – 149 с.
4. Сідак Л. М. Егоїзм як основа руйнації у сучасному життєвому середовищі людини / Л. М. Сідак // Вісн. ХНПУ ім. Г. С. Сковороди «Філософія» / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х. : ХНПУ, 2010. – Вип. 33. – С. 58–69.
5. Сідак Л. М. Руйнація особистості й економічна криза крізь призму трудової етики /Л. М. Сідак // Практична філософія : наук. журн. – 2013. – № 1. – С. 143–150.
6. Соловьев В. С. Смысл любви / В. С. Соловьев // Соч.: в 2 т. Т. 2. – М. : Мысль, 1988.
7. Фром Э. Душа человека : пер. / Э. Фром. – М. : Республика, 1992. – С. 13–108.
8. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории: Гештальт и действительность / Освальд Шпенглер. – М. : Эксмо, 2006. – 800 с.

АНТИНОМИЧНОСТЬ ЛЮБВИ И ЭГОИЗМА В КОНТЕКСТЕ САМОРАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ

Сідак Л. Н.

Рассмотрено единство любви и эгоизма как мотивации саморазвития или разрушения личности по эротической природе и их антиномичность по объекту.

Ключевые слова: *любовь, эгоизм, свобода личности, саморазвитие, разрушение личности.*

ANTINOMY OF LOVE AND SELFISHNESS IN CONTEXT THE SELF-DEVELOPMENT

Sidak L. M.

Was examined the oneness of love and selfishness as motivation of self-development or destruction of a personality on the erotic nature and theirs the antinomy on object.

Key words: *love, selfishness, freedom of personality, the self-development, the destruction of a personality.*

УДК 124.5+614.2

Л. О. Гончаренко, кандидат філософських наук, доцент

ЗДОРОВ'Я СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ: ЦІННОСТІ ТА СУПЕРЕЧНОСТІ

Систематизовано суперечності збереження здоров'я людини. Розглянуто ціннісний аспект здоров'я. Запропоновано шляхи розуміння здоров'я людини як цінності.

Ключові слова: *суперечності, цінності, здоров'я людини, модель здоров'я.*

Здоров'я – це те, що люди більш за все прагнуть зберегти і менш за все бережуть.

Жан де Лабрюйєр, XVII ст.

Актуальність проблеми. Здоров'я людини як багатоаспектне поняття міждисциплінарного характеру віддзеркалює одну із принципів характеристик людського існування. Здоров'я належить до вищих цінностей поряд із життям та свободою, а тому ця тема є універсальною та її аксіологічна актуальність не може бути вичерпана. Без філософської та аксіологічної інтерпретацій поняття «здоров'я» неможливе адекватне розуміння як ціннісних орієнтацій медицини, котра повинна забезпечувати людей власним служінням, максимально комфортно можливими і прийнятними формами життя людини, так і ціннісних орієнтацій самих людей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аксиологічний аспект здоров'я досліджували філософи (З. Батман, Ф. Блюхер, І. Журавльова, В. Казначеев, А. Ковалевська, Ю. Лисицин, В. Моїсеєв, Ю. Хоменко, Ю. Хрустальов, Б. Юдін та ін.), медики (М. Амосов, Г. Апанасенко, В. Бехтерев, І. Данилевський, В. Петленко, М. Семашко, В. Сержантів, С. Томілін, З. Френкель, І. Фролов, Г. Царегородцев, Ю. Шевченко та ін.), валеологи (Ю. Андреев, І. Брахман, В. Калбанов, В. Лободін та ін.). Однак залишаються маловивченими соціально-філософський аспект індивідуального здоров'я людини, а також проблема суперечностей його збереження.

Мета статті — узагальнення соціально-філософських досліджень ціннісного аспекту здоров'я людини; встановлення сучасного розуміння здоров'я як цінності; систематизація суперечностей збереження здоров'я людини; визначення шляхів розв'язання означеної проблематики.

Виклад основного матеріалу. Цілий спектр трансформацій, що викликали зміни у світі і країні, прямо або побічно впливає на предмет нашого дослідження — цінності здоров'я. У свою чергу це веде до утворення суперечностей, які можуть загострюватися у міру відмови від їхнього вирішення. У сучасному українському суспільстві склався тісно переплетений клубок суперечностей, пов'язаних із цінностями здоров'я людини. Найбільш значущими серед них є такі:

– між актуальними соціально-економічними потребами держави у здорових і працездатних громадянах та її низькими соціально-економічними можливостями щодо медичного забезпечення населення;

– між потребою суспільства у формуванні гармонійно здорової людини, орієнтованої на духовно-моральні цінності здоров'я, і відсутністю адекватної моделі її реалізації в соціумі;

– між прагненням медицини збереження здоров'я людини та зміною його генної структури негативним медикаментозним і екологічним впливом;

– між збільшенням тривалості життя людини і зниженням якості її здоров'я, що неминуче веде до скорочення активної фази життя;

– між наявністю в медицині цілого арсеналу вітчизняних і зарубіжних методик і методів ефективного лікування та обмежених можливостей їхнього застосування до малозабезпечених верств населення [1];

– між декларованою роллю інституту родини як суб'єкта формування ціннісного ставлення до здоров'я і його реальною некомпетентністю в цій сфері, а також низькою роллю родини у створенні позитивних типів самозбережувальної поведінки;

– між якісними змінами молодого покоління, викликаними появою негативних видів самозбережувальної поведінки (наркоманія, токсикоманія, алкоголізм, у тому числі молодіжний пивний алкоголізм, використання

стимуляторів і депресантів, ігнорування культури харчування, гіподинамія, авітальні стилі одягу і взуття, фетишизм, негативний частотно-хвильовий вплив та ін.) і консервативною системою реагування держави і суспільства на соціальні виклики подібного роду;

– між існуючою системою освіти і відсутністю чіткої концепції збереження та розвитку здоров'я школярів і студентів, що сприяла б виробленню навичок здорового способу життя і формуванню свідомості, спрямованої на сприйняття здоров'я як цінності та ресурсу для досягнення певних цілей. До речі, саме школа сприяє розвитку в дітей так званих «шкільних хвороб» [2].

Реалізація інтересів людини, у тому числі цінностей її здоров'я, вимагає вміння ефективно вирішувати суперечності, не накопичуючи їх, а перетворюючи на джерело прогресу і саморозвитку. Саме такий підхід здатний забезпечити розв'язання проблеми збереження здоров'я сучасної людини.

У сучасних дослідженнях з філософії, біології, деонтології, медицини наведено чимало визначень поняття «здоров'я». У преамбулі Статуту Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) ще в 1946 р. подано визначення поняття «здоров'я», що дотепер є актуальним: «Здоров'я є станом повного фізичного, духовного та соціального благополуччя, а не лише відсутність хвороб і фізичних вад» [3].

В. Д. Жирнов визначає здоров'я як «стан цілеспрямованої життєдіяльності, що відтворює психофізіологічну потребу в добровільній напрузі» [4, с. 41]. Таке визначення, на наш погляд, характеризує здоров'я як родовий атрибут діяльності людини.

Оскільки предметом нашого інтересу виступає аксіологічний аспект здоров'я, необхідно звернути увагу на визначення, подане І. О. Гундаровим: «Здоров'я — це здатність: а) дожити до необхідного віку; б) бути досить задоволеним собою у фізичному, духовному та соціальному аспектах; в) адекватно відповідати потребам родини і суспільства» [5, с. 158].

У поняття здоров'я як обов'язковий критерій повинна входити можливість повноцінної трудової і суспільної діяльності. Отже, у контексті взаємодії аксіологічного та поведінкового аспектів здоров'я у філософсько-аксіологічному плані Ю. С. Хоменко визначає як життєспроможність людини до дотримання здорового способу життя [6, с. 61]. Однак у такому визначенні є й свої заперечення. Сьогодні відкриваються широкі можливості для людини бути хазяїном свого здоров'я, які, однак, можуть обернутися на свою протилежність, коли турбота про власне здоров'я поневолює людину. Теза «здоров'я для людини» перетворюється на тезу «людина для здоров'я» [7, с. 83]. Кожна особистість має власні соціальні цінності і поняття про здоров'я, які можуть розходитися із загальноновизнаними. Їхня трансформація, у свою чергу, спричиняє утворення індивідуальної, адаптованої до даної

людини концепції здоров'я. Саме на цьому етапі спостерігається розбіжність соціальної норми здоров'я та індивідуального ідеалу здоров'я. Для особистості здоров'я — можливість не тільки й не стільки ефективно діяти в соціальному плані, скільки повноцінно реалізувати себе в плані особистісного. Ось чому ідеал здоров'я виступає пріоритетним для людини і означає такий стан, що дозволяє почувати себе людиною і бути в гармонії із самим собою. Правила гри і стереотипи поведінки в сучасному соціумі зводять необхідність підтримки належної фізичної форми в ранг імперативу. Рівень самоконтролю і самореалізації людини в суспільстві такий, що будь-яка хвороба сприймається як її власна провина, оскільки сама людина не була досить рішучою і послідовною у дотриманні здорового способу життя: «...людина, що приймає рішення, повинна сама платити за ризики, на які вона йде» [8, с. 59].

Аксіологічна значущість здоров'я конкретного індивіда не може і не повинна бути тільки його надбанням і приналежністю, оскільки вона має кілька рівнів значущості: для суспільства; для корпорації; для самої людини; для її родини. У цьому сенсі ми маємо право говорити про соціальну благонадійність/неблагонадійність людини. Здоров'я, іншими словами, може бути настільки значущою цінністю, аби диктувати цілі, наміри та дії як окремих людей, так і соціальних інститутів аж до суспільства в цілому [7, с. 63].

Активне використання можливостей здоров'я людини залежить від правильного вибору пріоритетів: сприйняття здоров'я як мети веде до експлуатації здоров'я в ім'я яких-небудь цілей, а сприйняття здоров'я як засобу припускає дбайливе ставлення до здоров'я і досягнення благополуччя. Такий погляд спонукає людину ставитися до власного здоров'я з аксіологічних позицій: «Здоров'я — це не те, коли лікуєшся і видужуєш, а коли не занедаєш». Але ж, як наголошував М. Амосов, про своє здоров'я в нашій країні піклуються лише 1–2% людей [9].

Для суспільства цінність здоров'я конкретного індивіда виражається в його професійній придатності (трудові ресурси) і соціальній активності, завдяки чому розвивається країна. Непряма вигода наявності здоров'я у людини полягає у тому, що вона не обтяжує державу тими можливими фінансовими витратами, які передбачаються для нездорових людей (різні види соціальної допомоги, медичне обслуговування та ін.). Користь позитивного індивідуального здоров'я *для корпорації*, виробничу сферу якої вона представляє, виявляється у взаємовигідній професійній приналежності і рівні її професіоналізму. Позитивне значення якості індивідуального здоров'я *для самої особистості та її родини* виражається в наповненні життя новим сенсом, є ресурсом для задоволення кар'єрних прагнень, формує стиль життєдіяльності людини.

Людина, яка вважає здоров'я за цінність, але не повною мірою усвідомлює яких практичних дій запобігти, повинна виробити своєрідну власну модель здоров'я і дотримуватися її все життя. Першочерговими позиціями такої моделі можуть бути такі: визначення ставлення людини до власного тіла; особистісне розуміння сутності здоров'я і цілей його збереження; знання законів функціонування організму і ступеня вольової регуляції та дотримання принципів життя; індивідуальне ставлення до хвороб (ступінь розвитку мотиваційних та інтелектуальних здатностей щодо пошуку виходу із кризової ситуації).

Висновки. Глобальна духовна та екологічна кризи суттєво віддзеркалюються негативними тенденціями на динаміці індивідуального здоров'я людини. Такий стан детермінує природний зростаючий інтерес до проблеми здоров'я як у загальнонауковому, так і у філософсько-антропологічному вимірах.

Здоров'я людини як цінність має абсолютне значення, оскільки зберігає його протягом всього життєвого циклу людини та існування всього людства. Це у свою чергу актуалізує необхідність формування в суспільстві та конкретної людини гуманістичного вектора мотивації на загальнолюдські цінності, повагу до себе та оточуючого середовища (бачити себе — у світі та світ — у собі).

Категорія «цінність індивідуального здоров'я» віддзеркалює сутність повноцінного буття людини та виступає необхідною передумовою повної реалізації її біосоціальних можливостей. Аналіз цінності індивідуального здоров'я людини дозволяє резюмувати, що переважна більшість відомих «хвороб цивілізації» мають антропогенне походження та детермінуються стилем життя людини і впливом соціуму. Вкрай необхідним є впровадження в життя кожної людини оздоровчої концепції як основи для побудови повноцінного життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апанасенко Г. Л. Охрана здоровья здоровых: постановка проблемы в Украине и России / Г. Л. Апанасенко // Укр. мед. часоп. – 2009. – № 4 (72). – С. 122–124.
2. Журавлева И. В. Отношение к здоровью индивида и общества / И. В. Журавлева ; Ин-т социологии РАН. – М. : Наука, 2006. – 238 с.
3. Устав (Конституция) Всемирной Организации Здравоохранения [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://apps.who.int/gb/bd/PDF/bd47/RU/constitution-ru.pdf>.
4. Жирнов В. Д. Здоровье как антропологическая проблема / В. Д. Жирнов // Человеч. – 2002. – № 6. – С. 32–41.

5. Гундаров И. А. Закон духовной детерминации здоровья / И. А. Гундаров // Философия здоровья. – М. : ИФ РАН, 2001. – С. 158–174.
6. Хоменко Ю. С. Здоров'я як цінність людини та складова культури / Ю. С. Хоменко // Грані. – 2011. – №4 (78). – С. 60–62.
7. Юдин Б. Г. Здоровье человека как проблема гуманитарного знания / Б. Г. Юдин // Философия здоровья. – М. : ИФ РАН, 2001. – С. 61–85.
8. Бауман З. Индивидуализированное общество / З. Бауман : пер. с англ. ; под ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Логос, 2005. – 390 с.
9. Амосов Н. М. Энциклопедия Амосова. Алгоритм здоровья / Н. М. Амосов. – М. : АСТ ; Донецк : Сталкер, 2002. – 590 с.

ЗДОРОВЬЕ СОВРЕМЕННОГО ЧЕЛОВЕКА: ЦЕННОСТИ И ПРОТИВОРЕЧИЯ

Гончаренко Л. А.

Систематизированы противоречия сохранения здоровья человека. Рассмотрен ценностный аспект здоровья. Предложены пути понимания здоровья человека как ценности.

Ключевые слова: противоречия, ценности, здоровье человека, модель здоровья.

HEALTH OF MODERN HUMAN VALUES AND CONTROVERSY

Goncharenko L. O.

Contradictions of maintenance of human health are systematized. The valued aspect of health is considered. The ways of understanding of human health as values are offered.

Key words: contradictions, values, human health, model of health.

УДК 316 + 37.013

Г. І. Фінін, кандидат філософських наук, доцент

ВПЛИВ РОДИНИ НА ПІДГОТОВКУ ВІЙСЬКОВОГО ФАХІВЦЯ: ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНІЙ ВИМІР

Здійснено філософсько-освітній аналіз впливу родини на підготовку військового фахівця. Досліджено роль та місце сучасної родини у соціумі. Охарактеризовано основні соціальні функції родини. Проаналізовано діяльність родинних асоціацій

США. Запропоновано рекомендації щодо впровадження позитивного досвіду батьківських асоціацій США стосовно їх впливу на підготовку військового спеціаліста.

Ключові слова: родина, соціалізація, соціокультурне середовище, соціальний інститут, соціальні функції родини, навчальний план, прихований навчальний план, батьківські асоціації, військовий фахівець.

Актуальність проблеми. В умовах становлення системи освіти та незалежної України роль духовних та моральних основ, що визначають поведінку людини, сприяють утвердженню її активної життєвої позиції, дедалі зростає. Наша мораль містить у собі як зальнолюдські моральні цінності, так і норми поведінки. Перші життєві уроки дитина отримує саме у родині. Її перші вчителі та вихователі — батьки. Родина є складним соціокультурним явищем. Вона являє собою практично всі аспекти людської життєдіяльності і виходить на всі рівні соціальної практики: від індивідуального до суспільно-історичного, від матеріального до духовного. На сучасному етапі в житті українського суспільства родина і родинний добробут серед переліку цінностей людини посідають провідне місце.

Важливу роль у формуванні майбутніх фахівців відіграє поряд з офіційним так званий прихований навчальний план (*Hidden curriculum*), який створюється під впливом відповідного соціокультурного середовища. Прихований навчальний план також дає значні можливості для формування мовної компетенції, на основі наявного педагогічного персоналу, навчально-матеріальної бази, традицій і особливостей, що склалися як у системі освіти, зокрема військової, так і в конкретному навчальному закладі, факультеті, навчальній групі. Вплив родини на якість освіти можна віднести як до істотних соціокультурних умов формування професійної компетентності, так і до важливого елементу прихованого навчального плану. Батьки завжди прагнули дати своїй дитині хорошу освіту, вимога до якої детермінується відповідними соціокультурними й історичними умовами.

Серед важливих завдань, що постають перед системою освіти, є подальший розвиток єдності дій педагогів, родини та громадськості у патріотичному вихованні підростаючого покоління, а саме впливу родини на підготовку військовослужбовця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що проблемам виховання присвячено чимало праць та сучасних наукових розробок. У вітчизняній педагогіці родинним вихованням переймалися Г. Ващенко, А. Макаренко, С. Сковорода, В. Сухомлинський. Теорією та практикою родинного виховання у незалежній Україні займаються Г. Авдіянц, Т. Алексеєнко, І. Бех, Н. Волкова, О. Дорухіна, І. Зязюн, Т. Кравченко, В. Постовий, А. Рацул, М. Сапронова, Л. Сліпчишин, В. Слюсаренко, П. Щербань та ін. Філософські

проблеми сучасного освітнього простору розглянуто в роботах М. Д. Култаєвої, І. О. Радіонової, Н. В. Радіонової, М. В. Триняк та ін. [4–6; 8].

Однак комплексне бачення феномену родинного виховання в контексті впливу на підготовку військовослужбовця часто залишається поза увагою дослідників.

Метою статті є спроба філософсько-освітнього аналізу визначення впливу родини на підготовку військового фахівця.

Виклад основного матеріалу. На основі системного аналізу вітчизняної та зарубіжної філософської і педагогічної літератури по-новому формулюється розуміння проблеми впливу родини на підготовку військовослужбовця, а також специфіки її існування на сучасному етапі розвитку українського суспільства. Родина потрібна як особі, так і суспільству. Родинне виховання є основою для формування відчуттів, бажань, воно допомагає здійсненню життєвих планів, сприяє вдосконаленню суспільних відносин. Саме з родини, відзначав Г. Гегель, беруть витoki практично всі соціальні імпульси, соціальні відносини. Спілкування людей між собою зароджується в родині, саме вона виступає таким соціальним інститутом, де природна статєва визначеність отримує інтелектуальне та моральне значення.

Філософію родини, за Гегелем, можна зрозуміти таким чином. Родина виступає як необхідна противага індивідуалізму суспільства. Адже головними цінностями нуклеарної родини, яка складається з матері, батька, дітей та забезпечує своє існування завдяки родинному майну, є любов і взаємна підтримка. Родина ґрунтується на взаємній любові чоловіка і жінки. Через любов вони взаємно визнають один одного. Ідентичність кожного з них визначається іншим. Завдяки іншому кожен з них є тим, ким він є. Отже, ідентичність кожного з них не є атрибутом ізольованого індивіда, а заснована на взаємозв'язку індивідів. Шлюб означає щось більше, ніж зовнішню формальність, так само як любов — більше, ніж закоханість. Взаємне визнання чоловіка і жінки усередині соціально визнаного інституту шлюбу примиряє свободу — у формі любові і романтичної пригоди — із взаємною ідентичністю і суспільним визнанням. Гегель вважав, що усередині родини як дружина і мати жінка повністю реалізує своє покликання. Чоловік, крім того, бере участь у діяльності поза родинною. Тим самим він набуває частини своєї соціальної ідентичності поза родинною і шлюбом [2].

Родина — це об'єднання людей, пов'язаних спільністю побуту і взаємною відповідальністю, об'єднання, засноване на браку або кровній спорідненості. Основу родини складає шлюбний союз між чоловіком і жінкою в тих або інших формах, санкціонованих суспільством. Саме це додає родині статусу найважливішого соціального інституту. Родина як соціальний інститут, поперше, є комплексом відповідних норм, стандартів, традицій, зразків по-

ведінки, що регулюють внутрішні і зовнішні стосунки родини. По-друге, виконує функцію соціальної організації сукупності родин, регулюючи і впорядковуючи їх стосунки, умови функціонування, забезпечуючи стійкість і узгодженість їх соціальної взаємодії. По-третє, сприяє соціальній інтеграції сімей в різні структури суспільства, що дозволяє узаконити формально-правову основу його діяльності, здійснювати соціальний контроль над інституційними типами дій. У цьому сенсі соціальний інститут родини здійснює надзвичайно важливі посередницькі функції між особою, державою та суспільством. Родина як мала соціальна група і специфічна соціально-психологічна спільність заснована на подружньому союзі і спорідненості, тобто на стосунках чоловіка і жінки, спорідненості батьків і дітей різних поколінь, що проживають разом, мають загальний бюджет і ведуть спільне господарство. Дане визначення вказує на головну відмінність родинної сфери від інших сфер життєдіяльності людини і суспільства. Головним чинником єдності родини є соціально-психологічні зв'язки, в яких виражається і природна основа шлюбу. Ці зв'язки є внутрішніми родинними «зчепленнями», котрі можуть виступати як особисті емоції, традиції і норми способу життя, економічна зацікавленість. У цьому випадку родина описується і визначається як мала група, але не у вузькопсихологічному, а в соціальному значенні цього поняття. Основна відмінність цих двох значень полягає у тому, що із соціологічної точки зору група виступає стосовно суспільства як одиничне і особливе щодо загального, що вона не тільки включена в соціальну систему, а й якоюсь мірою відтворює її. Інакше кажучи, внутрішньогрупова взаємодія є віддзеркаленням взаємодії соціального, хоча і багато разів опосередкованим, відносно самостійним, набуваючи часом навіть видимість якоїсь абсолютної незалежності.

Родина як соціальна система є органічною єдністю соціальної спільності, соціальної організації і культури. Тому структурно вона може бути представлена у трьох аспектах. По-перше, як сукупність об'єднаних індивідів; по-друге, як ієрархія соціальних ролей і статусів; по-третє, як сукупність норм і цінностей, визначальний характер і вміст поведінки елементів цієї системи. Будучи структурною цілісністю, родина поєднує в собі властивості соціальної групи, організації та інституту.

Родина — специфічна форма соціальної життєдіяльності людей; вона складається на базі спільної різносторонньої діяльності, взаємної моральної відповідальності і взаємодопомоги. У ній реалізуються потреби як суспільства, так і особи. Соціальний інститут родини інструментальний, пов'язаний зі всіма сферами життєдіяльності суспільства — економічною, політичною, соціальною та духовною, тому він є своєрідним барометром, що чутливо реагує на будь-які зміни в соціальному житті. Наведене визначає його як

один із найважливіших чинників соціальної еволюції. Родина виступає компонентом соціальної структури суспільства і формою соціально-ціннісного буття людей, що і зумовлює її суб'єктну самодостатність.

Родина протягом історії людства змінювала свої певні функції, форми, структуру. Деякі з них зникли, деякі продовжують існувати. З'являються й нові форми. Наш світ різнобарвний, конкретні суспільства в ньому знаходяться на різних рівнях розвитку, тому і форми родин в них досить різноманітні. Дослідники вважають, що соціальні функції відбивають історичний характер зв'язку між родиною і суспільством, динаміку родинних змін на різних історичних етапах. Родинне та суспільне виховання взаємопов'язані, доповнюють один одного і можуть, у певних межах, навіть замінити один одного, але в цілому вони не рівнозначні, і ні за яких умов не можуть стати такими. Родинне виховання є емоційнішим за своїм характером, ніж будь-яке інше виховання, бо його «провідником» є батьківська любов до дітей, що викликає відповідні почуття дітей до батьків.

Сучасна родина втратила багато функцій, що цементували її в минулому: виробничу, охоронну, освітню та ін. Однак частина функцій є стійкими до змін, у цьому сенсі їх можна назвати традиційними. До них можна віднести такі: *репродуктивну* — в будь-якій родині найважливішою є проблема дітонародження, що забезпечує продовження роду; *господарсько-економічну* — включає харчування родини, придбання і утримання домашнього майна, одягу, взуття, благоустрій житла, створення домашнього затишку, організацію життя і побуту родини, формування і витрачання домашнього бюджету; *регенеративну* — означає спадкування статусу, прізвища, майна, соціального стану [9]; *освітньо-виховну* — полягає у задоволенні потреб у батьківстві та материнстві, контактах з дітьми, їх вихованні, самореалізації в дітях; *сферу первинного соціального контролю* — моральна регламентація поведінки членів родини в різних сферах життєдіяльності, а також регламентація відповідальності і зобов'язань у відносинах між подружжям, батьками і дітьми, представниками старшого і середнього поколінь; *рекреативну* — відновлення, пов'язана з відпочинком, організацією дозвілля, турботою про здоров'я і благополуччя членів родини; *духовного спілкування* — розвиток особистостей членів родини, духовне взаємозбагачення; *соціально-статусну* — надання певного соціального статусу членам родини, відтворення соціальної структури; *психотерапевтичну* — дозволяє членам родини задовольняти потреби в симпатії, повазі, визнанні, емоційній підтримці, психологічному захисті [3].

Досліджуючи систему впливу родини на підготовку військовослужбовця, не можна не звернути увагу на їх взаємодію з виконанням навчального плану — «*sicgiculum*» та таким феноменом, як прихований навчальний план —

«hidden curriculum». Прийнято вважати, що ідею «Hidden curriculum» (прихованого курікулуму, плану, програми) вперше сформулював американський соціолог освіти П. Джексон [11].

Аналізуючи інституційну освіту, Джексон виділив в ній дві складові частини: «формальний навчальний план» (*formal curriculum*), пов'язаний із цілями, що відкрито маніфестують, і цінностями вчення, та «прихований навчальний план» (*hidden curriculum*), що вказує на сферу латентної трансмісії культурних предметів. У передачі цих значень Джексон відводив головну роль не тематично орієнтованому формальному плану, а самій структурі вчення й організаційному порядку навчального закладу. Освітній рух, за Джексоном, як пише один з його коментаторів, більшою мірою нагадує «пурхання метелика, аніж політ кулі» [10].

До ідеології *Hidden curriculum* звертаються і представники структурно-функціонального підходу П. Бурдьє та Ж.-К. Пассарон «Hidden curriculum» вони розглядають в контексті концепції культурного відтворення, що фіксує політичний контроль над системою освіти, у тому числі над західним університетом. Дослідження, проведені французькими соціологами, показують, що декларація університетської автономії не виключає університет із ігор влади, але робить її вплив на нього витонченішим і глибшим [1].

Патріотичне й етичне виховання молоді, формування позитивної мотивації до проходження військової служби є пріоритетними напрямками в діяльності сучасної родини та навчальних закладів, відображаються в прихованих навчальних планах *Hidden curriculum*. Родина посідає провідне місце в системі підготовки військовослужбовця і створює певний фундамент, на основі якого формується ієрархія мотивів майбутнього військового фахівця. В родині як первинній ланці суспільства розпочинаються процеси виховання особи, формування і розвитку патріотизму, який надалі продовжується в освітньо-виховних, трудових, військових колективах, культурно-просвітницьких установах, громадських організаціях.

Джерелами патріотичного виховання є рідне слово батька і матері, коліскова пісня, культ матері і батька, рідна оселя, садиба, Батьківщина, героїчне минуле народу, життєдіяльність його історичних постатей, конкретна діяльність особистості щодо матеріального та культурного збагачення своєї країни. В арсеналі діяльності з патріотичного виховання та позитивного ставлення до військової служби підрастаючого покоління є багато засобів і методів впливу. Однак головне — це включення кожної особистості в конкретну діяльність зі створення та примноження багатства і краси своєї Вітчизни.

Важливим елементом у підготовці майбутнього військового фахівця є військово-патріотичне виховання, спрямоване на формування готовності до

військової служби як особливого виду державної діяльності. Військово-патріотичне виховання характеризується специфічною спрямованістю, глибоким розумінням кожним громадянином своєї ролі і місця в служінні Вітчизні, високою особистою відповідальністю за виконання вимог військової служби, переконаністю в необхідності формування потрібних якостей і навичок для виконання військового обов'язку країни.

Метою заходів, спрямованих на позитивне ставлення до оволодіння військовою професією, є розвиток у суспільстві високої соціальної активності, громадянської відповідальності, духовності, становлення громадян, що володіють позитивними цінностями і якостями, здатних проявити їх у творчому процесі на користь Вітчизни, зміцнення держави. Для досягнення цих цілей управлінням освіти районів і областей спільно з військовими комісаріатами систематично проводяться зустрічі з представниками громадськості і батьками на тему «Роль родини у формуванні позитивної мотивації до проходження військової служби». В освітніх установах проводяться різні заходи: Вахта Пам'яті, зустрічі з ветеранами війн, акції з надання допомоги ветеранам і трудівникам тилу, історичні та краєзнавчі конференції та ін.

Особливий вплив родини на підготовку військовослужбовців можна простежити у родинах офіцерів, де особливу увагу приділялося вихованню та освіті своїх дітей. Діти в офіцерській родині виховувалися в уявленнях про благородство і почесність місії військового. Уявлення про благородство військового боргу мали в родині давні традиції. Для офіцерської родини головними цінностями у вихованні були відданість Вітчизні і любов до військової справи, військової професії. В родинах виховувалися такі якості, як чесність і порядність, адже в армії завжди добре пам'ятали просту істину: аби мати авторитет, командир має бути передусім морально бездоганим. А моральні цінності, необхідні військовослужбовцеві, особливо такі, як честь, патріотизм, відповідальність і почуття обов'язку, міцно засвоюються в дитинстві саме через родинне виховання.

Якості, необхідні майбутньому військовослужбовцю, найуспішніше формувалися в родині офіцерів, коли з дитинства засвоювалися відповідні цінності та принципи поведінки. З раннього дитинства дитина в офіцерській родині переймалася привабливістю військової служби, слухала солдатські пісні, військові балади. Дитина грала у військові ігри, одягала імпровізований військовий мундир, з гордістю читала військові історії та балади. І хлопчик в офіцерській родині в ранньому дитинстві вже мріяв про навчання в кадетському корпусі. Таким чином, саме в офіцерських родинах ефективно діяла система військового виховання [7].

Неможливо переоцінити вплив родини в підготовці молоді до військової служби в історії і культурі козацтва. Соціокультурне середовище оточує

людину з дитинства, в ньому вона набуває етичної сили, вчиться гідності і благородству, залучається до історії свого народу, населеного пункту, в якому вона народилася і жила. Якщо людина байдужа до історії своєї країни, своєї родини, не цінує родинні реліквії, не пишається своїм будинком, не знає історію свого міста, то навряд чи в ній можуть бути сильні патріотичні відчуття.

Проаналізувавши зарубіжну літературу щодо окресленої проблематики, а саме впливу родини на підготовку військовослужбовця, потрібно звернути увагу на діяльність так званих родинних асоціацій «Parents Association», створених при навчальних закладах та воєнних академіях, метою яких є формування та становлення більш тісних та взаємних робочих відносин між батьками, студентами, курсантами, викладачами та випускниками.

Місія родинної асоціації включає різноманітну підтримку курсантів, викладачів, співробітників і випускників академії та їх взаємодію щодо виконання навчальних програм. Асоціація підтримує першокурсників, членів їх родин і всіх студентів, курсантів під час їх навчання. Родинна асоціація надає допомогу і підтримку діяльності філій асоціацій по всій країні.

Кожна філія родинної асоціації організована так, щоб краще відповідати загальним цілям та корегуванню діяльності всіх її членів. Вони мають загальну мету з їх основною організацією. Кожна філія працює у даному напрямі шляхом взаємодії батьків та інших друзів асоціації, які об'єднуються з метою підготовки сучасних фахівців [12;13].

Рівень впливу родини на підготовку військового фахівця в конкретній родині залежить від соціального стану батьків, включаючи їх рід занять і рівень освіти. Позитивний вплив на становлення громадянської позиції виявляється в родинах військовослужбовців. Сама специфіка життя військовослужбовців, завдання служби формують певний клімат, задають стійкі традиції військово-патріотичного виховання в родині. Там значно частіше розповідають дітям легенди і казки про батьківщину, її героїв і славні події історії. В результаті діти з військових родин з раннього дитинства починають відчувати духовну і емоційну близькість з країною, більше за інших прагнуть виявляти громадянську активність і виконувати свій борг захисника вітчизни. Високий рівень підготовки молоді до військової служби характеризується її здатністю до активних і самовідданих дій в ім'я захисту батьківщини. Молоді люди глибоко усвідомлюють і схвалюють внутрішню і зовнішню політику держави, переконані в необхідності її надійного захисту. Вони відчують відповідальність за долю вітчизни, у них розвинене відчуття патріотизму, причетності до героїчної історії своєї батьківщини. Важливе місце при підготовці військовослужбовця посідає формування таких якостей, як стійкість, сміливість, мужність, взаємодопомога і взаємовиручка в екстре-

мальних умовах, готовність виручити товариша, наявність інтересу до військової техніки і зброї, дбайливе ставлення до майна, глибоке розуміння необхідності життя за державними законами. Висока міра підготовки до військової служби є виявом загальної громадянської зрілості особи.

Висновки. Родина як головна соціальна ланка суспільства, у якій закладаються основи етичного, духовного, культурного та фізичного розвитку особи, відіграє важливу роль у системі формування позитивної мотивації до підготовки і проходження військової служби та освоєнні навчального плану майбутнього військового фахівця. В родині формуються життєві орієнтири і цінності, міжособистісні, соціальні відносини. В родинях, що дбайливо бережуть пам'ять про своїх предків, героїв та славні події вітчизняної історії, панує дух, що сприяє вихованню дітей в патріотичних традиціях. У результаті саме в таких родинях виростають повноцінні громадяни і патріоти. Перспективами подальших наукових досліджень може бути вивчення позитивного зарубіжного та вітчизняного досвіду родинних асоціацій в процесі підготовки військового фахівця та позитивного ставлення молоді до військової служби.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бурдьє П. Воспроизводство: элементы теории системы образования / П. Бурдьє, Ж.-К. Пассарон. – М. : Просвещение, 2007. – 267 с.
2. Гегель Г. Политические произведения / Г. Гегель. – М. : Наука, 1978. – 438 с.
3. Захаров А. И. Психологические особенности диагностики и оптимизации взаимоотношений в конфликтной семье / А. И. Захаров // Вопр. психологии. – 1981. – №3. – С. 58–68.
4. Култаева М. Д. Локальное в лабиринтах всемирного общества: методологический аспект / М. Д. Култаева // Вопр. философии. – 2011. – №9. – С. 34–44.
5. Радіонова І. О. Сучасна американська філософія освіти та виховання: тематичні поля та парадигмально-концептуальні побудови / І. О. Радіонова. – Х. : ХДПУ, 2000. – 208 с.
6. Радіонова Н. В. Репрезентації філософії в освітньому просторі Слобожанщини у ХІХ столітті : [монографія] / Н. В. Радіонова. – Суми : ВАТ «СОД» : Козацький вал, 2008. – 320 с.
7. Рыжков Т. В. Воспитание и образование в офицерской семье в ХІХ в. / Т. В. Рыжков // Семья в традиционном и современном обществе: этнокультурный и социально-исторический опыт : материалы междунар. науч.-практ. конф. / отв. ред. В. В. Шалин ; науч. ред., сост.: К. С. Чикаева, В. В. Воронин, О. В. Матвеев. – Краснодар : КубГАУ, 2013. – С. 17–25.
8. Триняк М. В. Інтеркультурна комунікація: освітній вимір : монографія / М. В. Триняк. – Х. : ХНАДУ, 2010. – 248 с.

9. Шнейдер Л. Б. Функционально-ролевая структура семейных отношений / Л. Б. Шнейдер // Психология семейных отношений : курс лекций. — М. : Апрель-Прес, ЭКСМО-Пресс, 2000. — 512 с.
10. Hamilton D. Bread and Circuses: some Challenges to educational research in the 1980s / D. Hamilton // British Educational Research Journal. — 1985. — Vol. 11, № 1. — P. 1–11.
11. Hidden curriculum [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.enotes.com/oxsoc-encyclopedia/hidden-curriculum>.
12. USMA Academic Program (Redbook) Academic program class of 2015 Curriculum and Course Descriptions office of the dean West Point [Електронний ресурс]. — N. Y., 2012. — 493 p. — Режим доступу: http://www.usma.edu/curriculum/RedBook/AY13_RedBook.pdf.
13. USMMA Parents Association [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.anthonys/usmma.edu>.

ВЛИЯНИЕ СЕМЬИ НА ПОДГОТОВКУ ВОЕННОГО СПЕЦИАЛИСТА: ФИЛОСОФСКО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ИЗМЕРЕНИЕ

Финин Г. И.

Осуществлен философско-образовательный анализ влияния семьи на подготовку военного специалиста. Исследованы роль и место современной семьи в социуме. Охарактеризованы основные социальные функции семьи. Проанализирована деятельность родительских ассоциаций США. Предложены рекомендации по внедрению положительного опыта родительских ассоциаций США относительно влияния семьи на подготовку военного специалиста.

Ключевые слова: семья, социализация, социокультурная среда, социальные функции семьи, учебный план, скрытый учебный план, родительские ассоциации, военный специалист.

THE FAMILY INFLUENCE ON THE MILITARY PROFESSIONALS' TRAINING: PHILOSOPHICAL AND EDUCATIONAL DIMENSION

Finin G. I.

Philosophical and educational analysis of the family influence on the military professionals' training is made in the article. The role and the place of the modern family in society are analyzed. The main social family functions are characterized. The analysis of Parents Associations activity of the United States is made. The recommendations about the introduction of positive experience Parents Associations of the United States due to the family influence on the military professionals' training.

Key words: family, socialization, social and cultural environment, the social functions of the family, curriculum, hidden curriculum, the Parents Association, a military professional.

УДК 378.14+37.032

Я. О. Панфілова, аспірантка

СУБ'ЄКТ В ОСВІТІ: КЛАСИЧНА ТА НЕКЛАСИЧНА ПАРАДИГМИ

Проаналізовано феномен суб'єкта в освіті. Розглянуто деякі аспекти суб'єкт-суб'єктних та суб'єкт-об'єктних відносин у класичній та некласичній парадигмах освіти. Розкрито видозмінність суб'єкта в освітньому просторі у контексті поняття «віртуальна освіта».

Ключові слова: суб'єкт, суб'єкт-суб'єктні відносини, освітній простір, віртуальна освіта.

Актуальність проблеми. Суб'єкт-об'єктне відношення як ставлення того, хто пізнає, до того, що пізнається, завжди було однією з генеральних проблем філософії і поставлена з виникненням самої філософії. У рамках того чи іншого розв'язання цієї проблеми розумілася і природа суб'єкта. В античній філософії відношення суб'єкта і об'єкта відтворювалося в неадекватній формі, наприклад, як відношення неістинного знання за поглядом і відповідного йому небуття і знання за істиною та відповідного йому буття. Але, здається, вже у Аристотеля виникає «думка» про можливу невідповідність космології внутрішнього світу індивіда і космології об'єктивного світу. Тут досить згадати, що Аристотель аналізував мислення як підпорядковане своїм особливим нормативним правилам.

У Середньовіччі Августин у полеміці з античним скептицизмом вказав на неможливість сумнівів принаймні в існуванні самого того, хто сумнівається. І це не просто випадковий збіг: тут дається взнаки спільність у розумінні онтологічної значущості «внутрішньої людини», яке виражається у самосвідомості. Категорія «самосвідомість» була незнайома Античності; значущість свідомості є продуктом християнської культури.

Різка протиставлення суб'єктивної достовірності, самосвідомості суб'єкта і світу об'єктивної дійсності вперше проведено філософом Нового часу

Р. Декартом, який тим самим поставив для подальшої думки питання про відношення «внутрішнього» світу свідомості і «зовнішнього» світу природної реальності, тобто сформулював відношення суб'єкта і об'єкта як специфічну проблему, розуміючи суб'єкт як щось відмінне від об'єкта.

Німецька класична філософія показала подальшу неможливість метафізично-дуалістичного протиставлення суб'єкта і об'єкта як двох усередині себе замкнених субстанцій і спробувала зрозуміти об'єкт в єдності із творчо-створювальною діяльністю суб'єкта (тут це порозуміння було досягнуте на ідеалістичній основі, як визнання об'єкта продуктом творчості суб'єкта).

К. Маркс підкреслив первинність матерії, об'єктивної реальності стосовно як суб'єкта, так і об'єкта, і пов'язав розв'язання теоретико-пізнавальної проблеми суб'єкта і об'єкта з розумінням взаємовідносин суб'єкта і об'єкта в практиці як масової чуттєво-предметної діяльності.

Сучасний етап розвитку проблематики суб'єкт-об'єктних відносин характеризується тим, що структурна специфікація будь-якого найпростішого акту людської діяльності виявляє в ньому «суб'єкт»: носія діяльнісної здібності, який ініціює і спрямовує її здійснення, і реальний об'єкт його цілеспрямованої предметної активності. По суті, діяльність є соціальною активністю, яка адресує себе іншим людям і поколінням. Діяльність є єдністю опредметнення і розпредметнення: вона безперервно переходить із форми цілеактивної здатності людини у форму предметного втілення і навпаки.

Виходячи з того, що освіта формується як система соціальних відносин суб'єктів суспільного життя, які виникають у перебігу передачі стійких форм соціального досвіду у вигляді інформації, знань і уявлень про нього та формування вмінь особистості створювати новий соціальний досвід на основі ціннісних уявлень про людину та суспільство, **актуалізується проблема**, подальшого осмислення феномена суб'єкта в освітньому полі як носія предметно-практичної активності та пізнання, що спричиняє зміни в інших суб'єктах та самому собі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій з даної проблематики свідчить про те, що вивчення даного феномена залишається актуальним напрямом наукового пошуку. Проблема суб'єкта є предметом багатьох педагогічних і психологічних, соціологічних, філософських досліджень (С. Л. Рубінштейн, О. Г. Асмолов, К. А. Абульханова-Славська, А. В. Брушлинський, В. А. Петровський, В. І. Слободчиков, В. А. Татенко, Г. І. Аксьонов, Є. Н. Волков, І. О. Зимня, Є. І. Ісаєв, А. К. Маркова, Л. М. Мітіна та ін.) і особливо у світлі напряму в освітній теорії — суб'єктної педагогіки (Н. М. Боритко, С. М. Годник, Н. К. Сергеев, В. В. Серіков, В. А. Сластьонін та ін.), де суб'єктність набуває статусу методологічного принципу і водночас виступає предметом активних наукових досліджень. Однак, незважаючи на

значну кількість досліджень, присвячених різним аспектам, проблема суб'єкта в освіті, проблематика суб'єктності як фактора ефективності освітньої діяльності досліджена поки що недостатньо.

Заповнити окремі прогалини в осмисленні даної проблеми і є *метою* статті.

Виклад основного матеріалу. Класичне раціоналістичне уявлення про існування якоїсь «безумовно правильної пізнавальної позиції» суб'єкта виступає ідейною передумовою авторитарної системи освіти, монологізму, «ідеолатрії», тобто тієї сукупності освітньої методології, що асоціюється сьогодні з негативними аспектами класичної освітньої парадигми. Однак, аналізуючи класичний раціоналізм, слід відмітити його інший бік: саме в руслі європейської раціоналістичної традиції Нового часу і Просвітництва формуються концепт «вільної відповідальної самосвідомої думки, що не підкорюється тиску зовнішніх сил, чи то інерція повсякденної свідомості, авторитет традиції, релігійні догми, не кажучи вже про грубий ідеологічний та соціальний диктат» [1, с. 192].

Суб'єкт раціонального пізнання несе повну відповідальність за зміст своєї думки, і саме в цьому І. Кант вбачав сутність просвіти: «Просвіта — це вихід людини зі стану свого неповноліття... Неповноліття є неспроможністю користуватися своїм розумом без керівництва з боку когось іншого. Май мужність користуватися власним розумом! — таким, отже, є девіз Просвітництва» [2, с. 27].

Мета в класичній освіті виступає основним керівним, спрямовуючим началом: саме вона вперше віддаляє вчителя від учня і спонукає вчителя до дії. Принципова відтворюваність діяльності лежить у підвалинах усієї будови класичної освітньої парадигми. Її центральними категоріями є такі поняття, як мета (цілі) навчання і виховання, їх засоби, методи, принципи й закономірності. Цілі класичної освіти завжди наперед визначені суспільством: його життям, планами, соціальним порядком і світоустроєм. Наперед визначені соціальним замовленням цілі відкривають шляхи до педагогічної творчості, педагогічного пошуку шляхів їх реалізації. Знайдені шляхи потім нормуються, перетворюються на програми, посібники, стандарти, методики. Виведені і сконструйовані наукою засоби, методи, принципи й закономірності навчання сприяють освітньому процесу, його становленню як більш гарантовано відтворюваного.

Отже, в класичній парадигмі освіта розглядається як раціональна діяльність із перетворення людини, підготовки й адаптації її до життя, вона виступає як приналежність певного суб'єкта, що ініціює і розганяє освіту. В межах класичної освітньої парадигми таким суб'єктом виступає тільки

вчитель — дорослий, раціональний, «вчений», а учневі (незрілому, ірраціональному, неосвіченому) відводиться роль об'єкта. Більш того, як зазначає А. Огурцов, аналізуючи філософію Просвітництва, суб'єкт абсолютно упевнений в тому, що «має право спрямовувати свідомість другої людини, “переробляти” її згідно з універсальними нормами розуму, вести людей до загального щастя, абсолютно не цікавлячись їх думками і бажаннями» [3, с. 55–56].

Некласична освітня парадигма, як і некласичний тип філософування, бере свій початок із середини ХІХ ст., і остаточно сформувалася у ХХ ст. Проте ще в Середньовіччі часи Монтень писав, що постійно кричать учневі у вуха, як наче ллють у лійку, а обов'язок учня полягає лише у повторенні сказаного. Некласичний тип філософування імплементує в освітній простір у першу чергу принцип «суб'єкт-суб'єктного» розуміння взаємодії учня та вчителя. Тут відбувається спроба подолання базової суперечності класичної освітньої парадигми на користь принципу гуманізму, визнання абсолютної цінності індивідуальної особистості. Учень отримує право на власну активність, діяльність, вироблення власного сенсу і, отже, здобування саме знання (на противагу споживанню інформації) з оточуючого світу [4].

Першочергового значення тут набуває філософсько-антропологічна проблематика, головною особливістю якої можна вважати зміщення наголосу з раціонально обґрунтованої й інтерпретованої на освіту, що розуміється радше як виховання. Саме тому виховання виступає визначальною категорією як філософської антропології у її педагогічних експлікаціях, так і некласичної освітньої парадигми в цілому.

У цьому сенсі дослідники виокремлюють дві плідні ідеї [5]. Перша ідея — це розуміння позиції учня як позиції обов'язково активної. Тут знімається прийнята в класичній традиції суб'єкт-об'єктна дихотомія і постулюється ідея освіти як суб'єкт-суб'єктного, обоюдно активного процесу. Учень (або вихованець) активний не меншою мірою, ніж учитель (вихователь), отже, вони обидва виступають рівноправними суб'єктами усередині освітнього простору (або виховної дійсності). Друга ідея — це метафора «зустрічі»: акт освіти здійснюється в момент зустрічі учня і вчителя, що з однаковою швидкістю рухаються у напрямку один до одного.

Отже, суб'єктом у некласичному інваріанті освітнього простору виступають і учень, і вчитель, а освіта визначається як суб'єкт-суб'єктна взаємодія, діалог, «зустріч» рівностатусних суб'єктів, що розгортається в екзистенціальній площині.

Для адекватного осмислення проблеми суб'єкта в освіті в умовах сьогодення необхідно звернутися до особливостей сучасного філософського дис-

курсу. Нині йдеться про філософію не як про унітарну галузь знань, а про множинність, плюралістичність різних філософій. Одним із найвпливовіших у цьому спектрі виступає постмодерне, а також пост-постмодерне (after-portmodernism) бачення світу, причому швидше не у формі певної системи поглядів, а як сукупності певних процедур конструювання реальності та її прочитання.

Постмодернізм як культурно-історичний проект, як «авторerefлексія» культури (М. Фуко), як своєрідна ідеологія сучасного соціуму пронизує всі сфери суспільного життя. У філософії з поняттям постмодерну найчастіше асоціюються такі імена, як Ж. Ліотар, Ж. Дерріда, М. Фуко, Р. Рорті, а також такі теоретичні підходи, як деконструктивізм, постструктуралізм та нео-прагматизм.

Говорячи про постмодерний підхід до освіти, йдеться про особливе бачення світу і його імплікації з точки зору освітнього проекту. Можна сказати, що постмодерне бачення світу з'являється значно раніше за власне філософський постмодерн, наприклад, у деяких педагогічних проектах початку ХХ ст., як це вельми доказово показав Р. Рорті, аналізуючи педагогічну концепцію Дж. Дьюї [6]. Освіта для Дьюї виступає, передусім, спільною діяльністю тих, хто навчає і тих, хто навчається, і вона є тим глибшою й багатшою, чим ширшою є подібна освітня кооперація.

Отже, в такому розумінні освіта і демократичний порядок обумовлюють один одного, бо для обох понять виявляється значущим взаємне прийняття взаємодіючими індивідами різноманіття інтересів і принципу вільної взаємодії. Тобто йдеться про активну взаємодію суб'єктів у комунікативному полі, що передбачає розуміння й домовленість про взаємоприйнятні правила і умови, а така комунікативна практика саме відповідає постмодерному підходу.

Для проблематики постмодерного освітнього простору найважливішим є постмодерне розуміння реальності як чогось більш складного, ніж людина може собі уявити. Вона виявляється не чимось твердим і незмінним, що дзеркально відображається людською свідомістю, а швидше потоком переживань і результатом особистої творчості. У традиції постмодерну суб'єкт творить реальність відповідно до його потреб, інтересів, забобонів, культурних традицій тощо. При цьому підході завданням освіти стає формування навичок орієнтування в такій багатоманітній реальності (або різноманітності реальностей). Особливо важливим це є для транзитивного періоду (в тому числі й для України сьогодні), коли спостерігається не просто перехід від однієї реальності до іншої, що драматично само по собі, а й перехід від упевненості в наявності лише однієї реальності до їх усвідомлення, множинності.

І. Ілліч («Суспільство без шкіл») вважає, що глобальні проблеми виживання цивілізації можуть бути вирішені лише шляхом рішучого ламання існуючої освітньої парадигми й переходу до безпосередньої турботи один про одного (ідея «спільного виживання»): «Шкільна система сьогодні виконує триєдину функцію, характерну... для могутніх церков. Вона виступає одночасно сховищем соціальних міфів, засобом узаконення суперечностей, що містяться в цих міфах, і центром ритуальних дій, які відтворюють і підтримують розходження між цими міфами й реальністю» [7, с. 129]. Професіоналізація пізнання, за Іллічем, сприяла відлученню широких мас від задоволення природної пізнавальної потреби і призвела до сакралізації знання, монополізованого групою своєрідного світського духовенства — ученої еліти. Автор пропонує замінити псевдоцінність «наукове знання» на істинну цінність – прагнення спільного виживання, завдяки якому індивідуальна свобода реалізується у вільному творчому діалозі особистостей і у вільній же взаємодії їх із середовищем.

Отже, філософські інваріанти постмодерну і after-portmodernism-у приносять у проблему суб'єкта в освітньому просторі додаткові ракурси інтерпретації. Так, культура постмодерну для її суб'єкта є культурою самовизначення: культурна організація постмодерну задає («провокує») умови існування людини як вільно діючої істоти, здатної будувати власні «траєкторії» і втягувати необхідні мислєдїяльнісні засоби для їх реалізації. Подібним чином розуміється й суб'єкт освіти: вільний і такий, що самостійно вибудовує власні «освітні траєкторії» як форму «онтології індивідуальності».

Новітні філософські підходи відбивають видозмінність суб'єкта в освітньому просторі, наприклад, у контексті поняття «віртуальна освіта». Слід зазначити, що таке поняття безпосередньо пов'язується з новими технологіями освіти, зокрема, його дистанційними формами. Уже сьогодні перестає бути актуальною географічна прив'язка випускника до конкретного ВНЗ, а в майбутньому, як передбачається, це стане звичайним явищем. Дистанційне навчання дозволить скласти освітній «пакет» із курсів різних університетів, а місце одного загального диплома посядуть свідоцтва про окремі прослухані курси, які й визначатимуть академічну кваліфікацію майбутнього працівника в очах роботодавця. Отже, запитання випускника: «Яку освіту вони мені дали?» (релевантне класичній освітній парадигмі, де учень виступає об'єктом) одного дня навік стане неактуальним: його місце посяде запитання: «Яку освіту я у них узяв?» (як позиція суб'єкта — активного і відповідального) [8].

Однак спостерігається інше наповнення категорії «віртуальна освіта», яке репрезентує проблему суб'єкта в освітньому просторі в принципово іншому ракурсі. Наприклад, дослідження А. Хуторського спрямоване на пошук соціально-філософських засад освіти віртуального типу шляхом звернення до російської філософської традиції, зокрема до російського космізму (М. Федоров, В. Соловйов, К. Ціолковський, П. Флоренський, В. Вернадський, А. Чижевський, М. Лосський, М. Бердяєв та ін.): «У філософії російського космізму діє давній фундаментальний принцип, що має визначальне значення для встановлення передумов віртуальної освіти: мікросвіт подібний до макросвіту, тобто людина подібна до Всесвіту. Звідси випливає, що глобальні процеси певною мірою є тотожними локальним, зміни в людині відповідають змінам у суспільстві, зсуви на всіх рівнях організації суспільства (і природи) подібні і сполучені з уселенськими зсувами» [9].

Ця концепція виходить із ключової ідеї про подібність людини світу і про призначеність заселення в нього. Отже, сенс віртуальної освіти людини розуміється як розширення її внутрішнього світу до зовнішнього, взаємопроникнення мікро- і макрокосму. Говорячи мовою геометричних аналогій, віртуальній освіті відповідає сферична модель, що має необмежену кількість ступенів свободи і задає для людини багатозначний напрям руху. Центром такої сферичної моделі виступає особистісний освітній потенціал людини, стосовно якого й відбувається її розвиток. Відповідно кожна особистість розвивається і освічується щодо своєї індивідуальної сутності, оскільки єдиний центр освіти всіх людей у такій моделі відсутній [10]. «Сукупність віртуальних сфер, що розширюються, взаємодіють, взаємно перетинаються — таким є образ людини, яка пізнає, поступово заповнює собою увесь видимий і доступний їй пізнанню світ» [9].

Таким чином, з точки зору постмодерної парадигми суб'єкт в освітньому просторі розуміється переважно як суб'єкт самоосвіти (вибудовування власної «освітньої траєкторії») і характеризується такими рисами, як свобода, автономність, діяльність.

Висновки. Суб'єкт в освітньому просторі набуває, з одного боку, таких характеристик, як особиста відповідальність за свою освіту в умовах «інформаційного вибуху» і експансії мас-медіа; будує власну ідентичність в умовах «невизначеної», ігрової, віртуальної реальності; розширює діапазон особистісних виборів у сфері самовизначення і відповідальності за них. З другого боку, вимір віртуальності може надавати суб'єкту освіти характеристик неперсоніфікованості, оскільки знімає необхідність безпо-

середнього особистого контакту суб'єктів в освітньому просторі. Суб'єкт виявляє в освіті переважно свої когнітивні характеристики, залишаючи прихованими культурні, національні та інші особливості. У такому розумінні суб'єкту в освітньому просторі притаманні свідомо діяльність і свобода як найзагальніші аксіологічні домінанти його буття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Швырев В. С. Проблемы философии образования и современная неклассическая рациональность / В. С. Швырев // Мир психологии. – 1999. – № 3 (19). – С. 189–203.
2. Кант И. К вечному миру : [пер. с нем.] / И. Кант // Собр. соч. : в 6 т. – М. : Мысль, 1966. – Т. 6. – 495 с.
3. Огурцов А. П. Философия эпохи Просвещения / А. П. Огурцов. – М. : Мысль, 1993. – 318 с.
4. Жорнова О. Формування студента як суб'єкта соціокультурної реальності / О. Жорнова // Вища освіта України. – 2007. – № 2. – С. 90–93.
5. Плахотнік О. Класична освітня парадигма: спроба виправдання / О. Плахотнік // Проблеми гуманітарних наук ; Наук. зап. ДДПУ. – Дрогобич : НВЦ «Каменярь», 2003. – Вип. 11. – С. 25–35.
6. Рорти Р. Философия и зеркало природы : пер. с англ. / Р. Рорти. – Новосибирск : Изд-во Новосиб. ун-та, 1997. – 320 с.
7. Гусинский Э. Н. Введение в философию образования / Э. Н. Гусинский, Ю. И. Турчанинова. – М. : Изд. корпорация «Логос», 2000. – 224 с.
8. Тимошенко О. Освіта України в контексті розвитку світових освітніх тенденцій / О. Тимошенко // Вища освіта України. – 2009. – № 3. – С. 90–97.
9. Хуторский А. В. Виртуальное обучение: настоящее и будущее [Электронный ресурс] / А. В. Хуторский. – Режим доступа: <http://www.zhurnal.ru/6/khutorskoy.htm>.
10. Кремень В. Інформаційне середовище – криза культури чи нове буття / В. Кремень // Вища освіта України. – 2010. – № 1. – С. 20–33.

СУБЪЕКТ В ОБРАЗОВАНИИ: КЛАССИЧЕСКАЯ И НЕКЛАССИЧЕСКАЯ ПАРАДИГМЫ

Панфилова Я. А.

Проанализирован феномен субъекта в образовании. Рассмотрены некоторые аспекты субъект-субъектных и субъект-объектных отношений в классической и неклассической парадигмах образования. Раскрыта измененность субъекта в образовательном пространстве в контексте понятия «виртуальное образование».

Ключевые слова: *субъект, субъект-субъектные отношения, образовательное пространство, виртуальное образование.*

**THE SUBJECT IN EDUCATION:
CLASSICAL AND NONCLASSICAL PARADIGMS**

Panfilova Ya. O.

In article the phenomenon of the subject in education is analyzed, some aspects the subject — subject and the subject — the object relations in classical and nonclassical paradigms of education are considered. Variability of the subject in educational space in a concept «virtual education» context reveals

Key words: *the subject, the subject — the subject relations, educational space, virtual education.*

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.115

Г. П. Клімова, доктор філософських наук, професор

АТРИБУТИВНИЙ І ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ

Здійснено атрибутивний і функціональний аналіз поняття правової культури. Розкрито найважливіші теоретико-методологічні напрями дослідження правової культури. Особливу увагу приділено характеристиці аксіологічного підходу до визначення сутності даного соціального феномену. Розглянуто функціональну систему правової культури.

Ключові слова: *культура, правова культура, антропологічний підхід, діяльнісний підхід, аксіологічний підхід, функції правової культури.*

Актуальність проблеми. В Україні проголошено курс на формування правової держави і громадянського суспільства, ефективність реалізації якого може бути досягнута, з одного боку, вдосконаленням законодавства і державного управління, а з другого — забезпеченням високого рівня правової культури українських громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми правової культури перебувають у центрі уваги відомих українських науковців (Н. А. Бура, В. В. Головченко, В. Д. Бабкін, С. В. Бобровник, Г. І. Балюк, В. В. Копейчиков, В. О. Котюк, А. Ф. Крижановський, Є. В. Назаренко, В. В. Оксамитний, М. П. Орзіх, В. М. Селіванов, В. Ф. Сіренко, С. Р. Станік та ін.). Вони є також предметом численних дискусій та наукових досліджень російських вчених (С. С. Алексєєв, Д. А. Керімов, Є. Н. Лукашова, Н. І. Матузов, В. Н. Кудрявцев, М. І. Козюбра, І. С. Самощенко, В. М. Сальников та ін.).

Разом з тим, незважаючи на те що зараз активно досліджуються різні проблеми правової культури, не можна сказати, що вони вичерпані: ще залишаються недостатньо вивченими багато її аспектів. Безпосередньо це стосується того, що здебільшого розгляд правової культури має вузькоприкладний характер, що не дозволяє всебічно розкрити зміст даного поняття. У зв'язку з цим у статті ставиться *мета* — надати соціально-філософський аналіз правовій культурі, з'ясувати атрибутивний зміст і функції цього соціального феномену на основі його соціально-філософського осмислення.

Виклад основного матеріалу. Особливе методологічне значення для дослідження правової культури має поняття культури, яке характеризує складний і багатогранний феномен людини та її буття. У ході генези уявлень про культуру визначилися декілька концептуальних підходів до проблеми тлумачення її сутності, а разом з тим і до атрибутивного визначення поняття «правова культура».

Антропологічне розуміння культури виходить з того, що культура охоплює все, що відрізняє життєдіяльність людини і суспільства від природи, яка існує, тобто всі сторони людського буття. Культура включає в себе все, що створено людиною і характеризує історичність її буття у світі. Виходячи з цього широкого розуміння культури, в науковій літературі можна зустріти досить об'ємні визначення правової культури. Зразком може бути розуміння правової культури як системи «матеріалізованих та ідеальних елементів, що належать до сфери дії права, і їх відбиття у свідомості та поведінці людей» [1, с. 108]. Ця концепція розробляється в працях Р. С. Могилевського, К. А. Моралева, В. В. Орехова та ін.

Суб'єктивний підхід пов'язаний з виокремленням у культурі різних суб'єктивних елементів суспільної системи. Культура розглядається як історично обумовлена сукупність навичок, знань, ідей і почуттів людей, а також їх закріплення в різних суспільних явищах (у техніці виробництва і побутового обслуговування, освітньому рівні народу і суспільних інститутах, досягненнях науки і техніки, творах літератури і мистецтва та ін.).

Дана позиція знайшла відображення і у визначеннях правової культури, що орієнтовані на суб'єктивні елементи, тобто на рівень знання і розуміння права. О. В. Лукашева, наприклад, вважає, що правова культура являє собою певний ступінь знання законодавства, поваги до законів, уміння правильно розуміти їх і застосовувати в точній відповідності до тих завдань, для вирішення яких вони були створені [2, с. 41]. Розвиваючи цю точку зору, З. Д. Іванова доходить висновку, що для особистості, яка має правову культуру, характерні не тільки знання і правильне розуміння юридичних правил, а й впевненість у справедливості, доцільності норм права, а звідси, — в необхідності їх реалізації [3, с. 45]. За Ю. А. Дмитрієвим і І. Ф. Казьмінім, право-

ва культура являє собою «певний рівень правового мислення і відчуттів сприйняття правової дійсності, а також відповідний ступінь знань населенням законів і високий рівень поваги до норм права, їх авторитета» [4, с. 83].

Ці автори, на нашу думку, безпідставно обмежують поняття правової культури ставленням людей до правових норм, що дуже звужує поняття правової культури. За його межами опиняються такі суттєві явища, як правовий статус особистості, правопорядок, правова наука. Насправді поза правовою культурою залишаються і самі правові норми, оскільки йдеться не про ці норми, а лише про ставлення до них. Послідовна реалізація зазначеного підходу при аналізі правової дійсності призводить до ототожнення правової культури з правосвідомістю.

Відповідно до діяльнісного підходу культура являє собою певну організованість конкретно-історичного досвіду соціальної діяльності людини і форми його фіксації, зберігання та трансляції. При цьому у визначеннях культури здебільшого акцентується на будь-якому одному боці або характеристиці людської діяльності. У цьому аспекті культура розуміється як синонім творчої діяльності, як уособлення творчих сил суспільства, як специфічний спосіб людської діяльності [5, с. 42]. Прибічники цього підходу підкреслюють, що правова культура виникає, розвивається та перетворюється за допомогою діяльності. При цьому мова йде саме про творчу діяльність. З урахуванням цього правова культура розглядається як правотворча діяльність. М. Б. Смоленський, наприклад, під правовою культурою розуміє процес і результат творчості людини в галузі права [6, с. 197]. Аналогічну позицію займають Ю. І. Агєєв, В. В. Еглітіс та ін. Але треба зауважити, що за такого підходу в правову культуру не входять інші, причому не менш важливі, види юридичної діяльності, наприклад, правозастосовна діяльність або діяльність громадян з підвищення свого правоосвітнього рівня. З правової культури випадає уся репродукційна, відтворююча діяльність.

За технологічним підходом культура визначається як «історично мінлива та історично конкретна сукупність тих засобів, процедур, норм, які характеризують рівень і спрямованість людської діяльності» [5, с. 42]. Правова культура розуміється як сукупність прийомів, процедур, норм, які історично змінюються і характеризують рівень правової діяльності, котрий був досягнутий суспільством. Тут акцентується не на тому, що робиться в правовій галузі, а на тому, як це робиться. У науковій літературі цю концепцію достатньо послідовно і плідно розробляють Є. В. Аграновська, Є. А. Зорченко, С. Н. Кожевінков, А. Л. Лікас та ін. [5, с. 43]. Разом з тим необхідно підкреслити, що за межами даного розуміння правової культури залишаються правопсихологічний клімат соціуму, суспільна правова думка, ціннісно-правові орієнтири громадян тощо.

Ще один підхід до аналізу змісту правової культури походить із визначення культури як якісного стану, вираженого в досягнутому рівні розвитку суспільства, порівняно з його попередніми рівнями. Так, М. Я. Ковальзон стверджує, що «у суспільстві немає культури як особливого суспільного явища ані серед основних галузей і явищ суспільного життя (економіки, соціально-політичної, духовної), ані серед неосновних (побут, дозвілля та ін.), немає особливої, відмінної від них, галузі — галузі культури», що культура «є синтетична характеристика розвитку людини, рівня її олюднення, міра її віддалення від тваринності» [5, с. 44].

Культура — це не самі матеріальні чи духовні явища, а їх характеристики щодо змінення і розвитку. Тому, як підкреслює А. К. Уледов, її можна розглядати як якість, що притаманна суспільним явищам, перш за все самій людині як суб'єкту історичного процесу. У цьому випадку співвідношення між суспільством і культурою виступає не як співвідношення цілого і частини, а як співвідношення цілого і його якості.

Даний підхід знаходить своє відображення і в осмисленні правової культури. Так, Р. К. Русинов і А. П. Семітко зауважують, що «під правовою культурою розуміється обумовлений всім соціальним, духовним, політичним і економічним ладом якісний стан правового життя суспільства, що виражається в досягнутому рівні розвитку правової діяльності, юридичних актів, правосвідомості і в цілому в рівні правового розвитку суб'єкта (людини, різноманітних груп, всього населення), а також ступеня гарантованості державою і громадянським суспільством свобод і прав людини» [7, с. 331]. О. А. Менюк під правовою культурою розуміє «обумовлений історичними, соціально-економічними та політичними умовами якісний стан правовідносин у суспільстві, що відбиває рівень освоєння суб'єктом (суспільством, групою, особою) правових норм, правової діяльності, цінностей, які розкривають ступінь соціокультурного розвитку людини та міру її активності в перетворенні правової дійсності» [8, с. 19–20].

Але треба зауважити, що зазначені дослідники при подальшому аналізі правової культури характеризують її все ж таки як соціальне явище і розглядають ті структурні елементи, які притаманні правовій культурі як соціальному феномену. Тим самим вони суперечать своїй вихідній позиції.

Існують й інші підходи до розуміння правової культури. Її визначають як соціальний механізм, за допомогою якого забезпечуються відповідно до досягнутого рівня правової свідомості виробництво, зберігання і передача правових цінностей, інформації, традицій, що допомагають правомірній і соціально активній поведінці людей [9, с. 21]; як процес поступового розвитку правової дійсності, що постійно вдосконалюється [10, с. 18]; як вираження державного правового досвіду конкретних соціальних спільнот

і індивідів у матеріальних і духовних процесах, продуктах життєдіяльності, навичках і цінностях, які впливають на їх юридично значущу поведінку [11, с. 13]; як більш високу і містку форму правосвідомості [12, с. 321]; як правове середовище людей, сукупність текстів, будь-коли легітимованих як правових, і механізм з їх створення, зберігання та трансляції [13, с. 450]; як прогресивно-ціннісну частину актуального і юридичного буття правової системи [14, с. 188] тощо.

Не припиняючи плідності підходів до визначення поняття правової культури, що були наведені, ми приєднуємося до тих учених, які дотримуються аксіологічного підходу до її тлумачення. Даний підхід до пояснення специфіки і змісту правової культури є найбільш поширеним. Аксіологічний підхід до осмислення культури дозволяє об'єднати її різноманітні якості навколо поняття цінності, оскільки «цінності й обумовлюють ззовні, з глибин індивідуального і соціального життя те, що ми називаємо культурою народу і суспільства», а саме цінності є ядром культури.

Згідно з аксіологічним підходом культура за своєю сутністю являє собою об'єктивацію ціннісно-світоприйнятних уявлень, що виражають внутрішній світ людської суб'єктивності. Тому до культури застосовано автентичне їй поняття «аксіосфера». Це означає, що культура передусім виступає як актуальна для індивіда і суспільства в цілому ціннісна система. Вона розглядається як сукупність цінностей, створених і розвинених людством у ході його історії. З цього погляду правова культура, на нашу думку, є сукупністю цінностей, що створені людьми в правовій сфері. Саме таке розуміння правової культури відображено в наукових працях багатьох вчених. Наприклад, В. П. Сальников відмічає, що «правова культура суспільства презентується як різновид суспільної культури, який відображає певний рівень правосвідомості і законності, досконалості законодавства і юридичної практики, що охоплює всі цінності, створені людьми в галузі права» [15, с. 575]. На думку С. С. Алексєєва, «правова культура є своєрідним юридичним багатством, яке виражене в досягнутому рівні розвитку регулятивних якостей права, накопичених правових цінностях, тих особливостях права, юридичної техніки, які належать до духовної культури, до правового прогресу» [16, с. 149].

Аксіологічний підхід забезпечує характеристику правової культури як міри гуманізації людини і суспільства, дозволяє чітко відгалуздити правову культуру від інших близьких і взаємопов'язаних з нею правових категорій (наприклад, таких, як правова діяльність, механізм правового регулювання та ін.), обумовити її спадкоємність і підкреслити, що до неї належать лише ті процеси і явища, які відображають сутність правової держави і громадянського суспільства, його основні устої і принципи.

Правова культура виконує в суспільстві низку функцій: пізнавальну,

регулятивну, нормативно-ціннісну, комунікативну та прогностичну [14, с. 190–191; 17, с. 112–113].

Пізнавальна функція полягає в засвоєнні правової спадщини минулих епох і сучасних досягнень вітчизняного та зарубіжного права. Вона щільно пов'язана з формуванням правової держави і розвитком громадянського суспільства.

Регулятивна функція правової культури спрямована на забезпечення стійкого й ефективного функціонування суспільства шляхом приписування індивідам і соціальним групам стандартів суспільно корисної поведінки. Правова культура забезпечує узгодження і підкорення соціальних прагнень та ідеалів різних груп правовим приписам суспільства і тим самим вносить упорядкованість в суспільні відносини.

Нормативно-ціннісна функція забезпечує приведення правової поведінки у відповідність до зразків поведінки, орієнтирами якої є норми позитивного права і нормативні настанови природного права. У результаті культурно-правової оцінки одні елементи правової дійсності отримують ухвалу, інші піддаються критичному осмисленню.

Комунікативна функція правової культури сприяє узгодженості суспільних, групових та особистих інтересів, забезпечує соціальне згуртування людей. Ця функція реалізується в правовому спілкуванні, процесі отримання освіти, опосередковується засобами масової інформації, літератури та інших видів мистецтва.

Прогностична функція виражається у можливостях передбачувати напрями розвитку правової системи, правотворчості і реалізації права, юридичної практики, соціально-правової активності громадян тощо.

Висновки. Атрибутивний аналіз правової культури дозволяє науково обґрунтувати переваги аксіологічного підходу серед різних теоретико-методологічних напрямів розгляду даного соціального феномену. Аксіологічний напрям у дослідженні правової культури надає можливість з'ясувати її соціальні основи, об'єктивні умови її нормативності, її духовні і моральні аспекти. У цьому сенсі простежується зв'язок правової культури і моральності членів суспільства, без якої правова культура неможлива. Правова культура — складне структурне утворення, яке завдяки своїм специфічним функціям справляє істотний вплив на розвиток українського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Общая теория права / под ред. В. В. Лазарева. – М. : Изд-во МГУ, 1997. – 286 с.
2. Лукашева Е. А. О воспитании правосознания и правовой культуры / Е. А. Лукашева // Сов. государство и право. – 1972. – № 7. – С. 40–48.

3. Иванова З. Д. О соотношении законности и культурности в работе советской милиции / З. Д. Иванова // Тр. ВШ МВД СССР. – М. : Наука, 1978. – Вып. 18.
4. Минков О. Ю. Правовая культура общества: дефиниция, структура, содержательное пространство / О. Ю. Минков // Гуманитар. и соц.-экон. науки. – 2006. – № 1. – С. 82–89.
5. Правова культура – основа державотворення в Україні / за ред. В. В. Костицького. – Ірпінь : Нац. акад. ДПС, 2005. – Вип. 1. – 298 с.
6. Смоленский М. Б. Правовая культура, личность и гражданское общество в России: формула взаимообусловленности / М. Б. Смоленский // Правоведение. – 2003. – № 1. – С. 195–201.
7. Русинов Р. К. Правосознание и правовая культура / Р. К. Русинов, А. П. Семитко // Теория государства и права : учеб. для юрид. вузов и фак. / под ред. В. М. Корельского и В. Д. Перевалого. – М. : Наука, 1997. – 425 с.
8. Менюк О. В. Формування правової культури підприємця: теоретичні та прикладні аспекти / О. В. Менюк. – К. : Оріяни, 2001. – 172 с.
9. Хачатуров Р. И. Формирование правовой культуры в условиях становления гражданского общества в России / Р. И. Хачатуров. – М. : Юрист, 2005. – 171 с.
10. Алешина Е. А. Формирование правовой культуры в процессе юридического образования / Е. А. Алешина. – М. : Манускрипт, 2008. – 183 с.
11. Ионников И. А. Концепция правовой культуры / И. А. Ионников // Правоведение. – 1998. – № 3. – С. 11–22.
12. Венгеров А. Б. Теория государства и права : учеб. для юрид. вузов / А. Б. Венгеров. – М. : Изд-во МГУ, 2000. – 420 с.
13. Поляков А. В. Общая теория права. Феноменолого-коммуникативный подход : курс лекций / А. В. Поляков. – СПб. : Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2003. – 460 с.
14. Петров А. В. Правовая культура: содержание и формы существования / А. В. Петров, О. М. Симканич // Вестн. Нижегород. ун-та им. Н. И. Лобачевского. Серия: Право. – 2009. – № 2. – С. 186–193.
15. Сальников В. П. Правовая культура / В. П. Сальников // Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. – М. : Изд-во МГУ, 1997. – 610 с.
16. Алексеев С. С. Общая теория права / С. С. Алексеев. – М. : Наука, 2008. – 360 с.
17. Скобелев А. Е. Понятие, структура и общая характеристика правовой культуры / А. Е. Скобелев // Изв. Саратов. ун-та. Сер.: Философия. Психология. Педагогика. – 2009. – Т. 9, вып. 1. – С. 110–119.

АТРИБУТИВНИЙ І ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ

Климова Г. П.

Осуществлен атрибутивный и функциональный анализ понятия правовой культуры. Раскрыты важнейшие теоретико-методологические направления иссле-

дования правовой культуры. Особое внимание уделено характеристике аксиологического подхода к определению сущности данного социального феномена. Рассмотрена функциональная система правовой культуры.

Ключевые слова: культура, правовая культура, антропологический подход, деятельностный подход, аксиологический подход, функции правовой культуры

ATTRIBUTIVE AND FUNCTIONAL ANALYSIS CONCEPT OF LEGAL CULTURE

Klimova G. P.

Article taken attributive and functional analysis of the concept of legal culture. Disclosure of important theoretical and methodological trends in the study of legal culture. Particular attention is given to the characteristic axiological approach to the definition of this social phenomenon. Consider the functionality of the system of legal culture.

Key words: culture, legal culture, anthropological approach, activity-based approach, the axiological approach, functions of legal culture.

УДК 340.12

Ю. В. Мелякова, кандидат философских наук

ДЕКОНСТРУКТИВНЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ ПРАВОВОГО НАРРАТИВА

Исследован правовой нарратив в рамках тропологической теории дискурса. Обосновывается целесообразность отхода от дедуктивно-номологического повествования и объяснения права в сторону дискурсивной трансгрессии правовых смыслов. Поиск консенсуса справедливости и законности происходит в области юридических речи и текста. Формирование метаправового пространства через нарративный дискурс рассмотрено как шаг к либерализации и гибкости права.

Ключевые слова: нарративный дискурс, метаправо, динамизм права, телесность права, интертекстуальность, семантика смыслообразования.

Актуальность проблемы. Когда в современной философии права речь идет о дискурсивности и либерализации права, то предполагается, что правовое поле является полем высказываний. Однако телесность права заключается не собственно в дискурсе, но и в применении закрепленных

правовых высказываний. Постмодернизм выявил деконструктивные возможности правового нарратива, позволяющие ощутить в нем телесность права. Характерной особенностью деконструктивной интерпретации права является смещение смыслотворческой инициативы от автора юридической нормы к ее применителю — непосредственному участнику дискурса. Освоение техники нарративного дискурса предполагает интерактивное состояние субъекта. Право представляет собой одну из значимых областей информационно-коммуникативного пространства современной культуры. Поэтому правовой дискурс сегодня должен воплощать в себе особенности организации и функционирования глобальных самоорганизующихся открытых систем. Новейшие культурные тенденции преобразования языковых тропов от повествования к дискурсу не могут не повлиять существенно на семантику и герменевтику права. Особую актуальность на данном фоне приобретают связанные с этим проблемы правопонимания, в частности герменевтических возможностей права в виртуальном мире коммуникации, а также его оптимальной языковой формализации на различных этапах правоприменения. Это затрагивает более масштабную проблему смысла права как такового.

Целью статьи является предварительная расстановка акцентов в ходе деконструкции речевых и текстовых структур права в сторону дискурсивно-коммуникативного поля, организованного по принципу интересубъективизма и смысловой креативности. На пути к этой цели последовательной **задачей** выступает анализ уже наработанных в литературе и историографии принципов тропологии и деконструкции для применения их в правовом нарративе, не исключая возможности поколебать позитивистские каноны юридического повествования.

Анализ последних исследований и публикаций свидетельствует о том, что специальные проблемы структурирования и интерпретации правовых текстов, связанные с демифологизацией права в дискурсе, до сих пор не нашли отклика в философско-правовой литературе. Выход на проблему правового нарратива в данном исследовании осуществляется через литературную семиотику (Ц. Тодоров, Н. Фатеева, М. Рыклин), философскую структурологию (Р. Барт, В. Беньямин, М. Ямпольский, У. Эко), а также европейский деконструктивизм, занимавшийся особенностями бытия вещей в пространстве речи (Ж. Деррида, П. Рикер) и, в том числе, тропологию исторического нарратива Х. Уайта.

Изложение основного материала. Нарратив — это модель повествования. В XX в. структура и принципы литературного и исторического нарративов изменились, что выразилось в таких повествовательных семантико-синтаксических моделях и явлениях, как интертекст, между-текст, центонный

текст, метатекст, полинарратив, перформанс, некомментируемое повествование, деконструкция, грамматология и т. п. Основной акцент данных явлений сводится к приданию тексту новой функции, а именно замене комментария смыслотворчеством.

Новый нарратив — открытый текст, текст без сюжетной фабулы. Это динамическое пространство смыслообразования, возможности которого обусловлены грубой стыковкой асинхронных поливалентных высказываний. Смысл «сквозит» сквозь расщелины эпох, культур и традиций, языков и наречий, символов и метафор, контекстов и мнений. Главный вопрос деконструктивного анализа именно правовых текстов заключается в том, насколько эта модель метанарратива приемлема для права, а если приемлема, то на какой стадии его реализации наиболее эффективна?

Несколько слов об используемой терминологии. Герменевтико-феноменологический анализ правовых текстов (нормативных материалов, законов, материалов судебной практики и материалов следствия) позволяет говорить о них как о юридическом метатексте в значении открытого центонного знакового пространства, обращенного к глобальному опыту и традиции метаправа. Под метаправом следует понимать право, взятое в глобальном аспекте и всецело доступное разносторонней интерпретации. Истолкование и понимание метаправа осуществимы при помощи тропологической теории дискурса. Тропология представляет собой одну из ветвей семиотической теории, непосредственно развивающую методы конфигурации и вместе с тем смыслового преобразования текста в последовательности не только дедуктивно-логической, но и спонтанно-дискурсивной. Тропология является инструментом анализа и объяснения всех фактов, образов, понятий и связей между ними, которые служат знаками реальности, репрезентируемой в нарративе. В свою очередь, тропология правового текста является методологией понимания юридической ситуации и логикой установления юридической справедливости в контексте правового нарратива.

Предметом рассмотрения в данном случае выступает правовой дискурсивный нарратив, формирующийся в основном на этапах оперативно-следственной и судебно-процессуальной практики. Из-за утвердившейся сегодня в науке и литературе тенденции отдаления от интриги и обращения к эпизодично-фрагментарному центонному описанию формируется новый правовой нарратив.

Так называемое возрождение нарратива, прослеживающееся в последние тридцать лет в литературе и историографии, выражается в виде общей антициентистской тенденции повествования. Нарратив (от лат. *narratio* — связанное повествование, рассказ) выступает в качестве семантико-стилевого средства, а также языковой структуры и сегодня берет на себя не только

репрезентативную, но и основную смыслообразовательную функцию. Возрожденный постнеклассический нарратив означает не только отход от «онаучивания» в пользу поэтических средств повествования, но и в принципе открытую языковую структуру с креативным содержанием, играющую главную роль в интерпретации.

По мере изменения способа бытия, мышления человека изменяются и способ повествования, природа нарратива. Он приобретает синтетическую, дискурсивную форму, интегрирующую читателя в эмпирию. Задача юриста — превратить имеющуюся в его распоряжении информацию, количественную и качественную, статистическую и биографическую, визуальную и устную, в правовое сознание и фактичность закона. Если легизм пытался сделать это при помощи критико-номологического анализа, то интересубъективизм — посредством нарративного дискурса.

В юридической науке в качестве теоретизированного нарратива выступает текст, квалифицирующий событие с точки зрения закона. Однако уход от детерминированной повествовательности, конструктивизма, стереотипности грозит юридическому нарративу утратой официально-правового характера и своей значимости. Такие черты, как дискурсивность, плюралистичность, сетевая структурность, креативность могут быть свойственны правовому нарративу исключительно на процедурном, процессуальном этапах, на стадии следствия, то есть обсуждения, поиска, конфликта, противоречий, гипотез и опровержений. Но позволит ли это перемещение акцента в правовом толковании на стадию дискурса избавиться от детерминистской модели объяснения как таковой, что в целом уже успешно свершилось в социогуманитарной научной парадигме постмодерна? Современный нарратив вынужден непрерывно изменять свои средства и приемы (устные, письменные, визуальные) в соответствии с дестабилизированной социокультурной системой и типами ее субъективного восприятия.

Юридическую оценку события посредством подведения под закон можно назвать приданием ситуации правового смысла. Правовой смысл конкретной ситуации не может остаться открытым, незавершенным, дискурсивным в своем официальном юридическом значении. Иначе в чем цель правосудия? В то же время институционально признанный смысл не обязательно единственный. С определенной долей вероятности он даже не отвечает справедливости (абсолютной или субъективной), а с течением времени, сменой обстоятельств, ценностей и норм он может вообще утратить первоначальную значимость, измениться. Тем не менее все это не может устранить необходимости юридического объяснения, обоснования, оценки, обвинения или оправдания с высоты закона.

Закон есть концепт. В поле юридического нарратива закон выполняет роль незыблемой меры справедливости, несмотря на очевидную относительность, служит антиподом динамической природы правового дискурса. Кроме уровня концептуализации, на котором юрист воплощает номологически-дедуктивное объяснение со ссылкой на закон, он должен выделять второй уровень концептуализации, на котором будет осуществляться так называемое дискурсивное доказательство, используя принцип комбинации, то есть наравне с диспозитивным юридическим объяснением учитывать волеизъявления и мнения участников процесса, защиты, присяжных, правовые прецеденты и т. п.

Репродуктивно-смысловые возможности сюжетно-композиционного нарратива XIX ст. были досконально изучены в конце прошлого века английским философом Хайденом Уайтом [1]. Проведенные им анализ исто­риографии и придание ей статуса письменного дискурса определили особый структуралистский этап развития западной гуманитарной науки, в частности методологии познания и понимания. Повышенное внимание к нарративу, ко всем его типам и этапам развития объясняется необходимостью постижения потенциальных форм мировосприятия, самоидентификации, а также моделей поведения современного субъекта, принимающего право, но отвергающего долг.

Различное понимание природы нарратива представителями новой научной истории (один из которых Х. Уайт), с одной стороны, и авторами, склонными к постмодернистскому трансгрессивно-коммуникативному пониманию действительности, — с другой, вполне закономерно: речь идет о метаморфозах онтологии нарратива. Современный нарратив — это отрывочно-хаотичное трансформируемое описание нестабильной социальной, исторической либо правовой реальности. Все выглядит так, будто возрастающая сложность формализованного языка оттесняет на недосягаемый горизонт ту самую реальность, которая может быть выражена в контрфактичности, моделируемой через текст. Однако на самом деле уловки текста лишь заменяют уловки смысла на пути к «освобождению» реальности.

В правовой реальности вердикт правосудия останавливает дискурс справедливости, а вместе с ним и становление смыслового поля правовой ситуации. Однако ситуация продолжает развиваться. Не стоят на месте события, сведения и мнения о них субъектов, их значение, оценка, значимость и, наконец, сами законы. С одной стороны, смысл правового дискурса, что осуществляется в ходе следствия, не в нем самом, но в его результате — конкретном правовом решении. Но, с другой стороны, даже объективное правовое решение не может отвечать представлениям о справедливости

полностью всех участников данного дискурса, а также претендовать на свою абсолютную и окончательную правоту.

Литературно-сюжетный принцип научного повествования обуславливал стереотипность и мифологизм нарратива. Симптомом неактуальности сегодня сюжетной парадигмы правомерно считать популярность отказа от критерия завершенности, сознательное нежелание «заканчивать» смысловое построение текста. П. Рикер признает, что произведение может быть «закрытым» с точки зрения конфигурации и «открытым» с точки зрения прорыва в мир читателя, который оно способно совершить [2, с. 28]. При этом прочитывание, или вычитывание, есть именно тот акт, в котором осуществляется эффект открытости. Текст действует в той мере, в какой он добавляет к миру нечто, чего в нем не было прежде, — то, что структуралист Р. Барт называл «чистым избытком» (добавкой) [3]. «Ударные концовки» у П. Рикера — это концовки, где произведенный разрыв влечет за собой особого рода мыслительную деятельность, в свою очередь характеризующую постструктуралистом Ж. Батаем как «затраты».

Само завершение нарратива допускает множество вариантов, в том числе неожиданных. Целесообразно тщательное исследование отношений между способом завершения повествования и степенью его целостности, которая зависит от эпизодичности, единства психологического ряда, структуры аргументации, риторики произведения, или того, что принято называть стратегией убеждения. В этом смысле наиболее оптимальной концептуальной формой литературно-художественного произведения считается центонный нарратив (коллаж цитат), а формой исторического изложения — хроника как некомментируемый нарратив. Хроника, как и абстрактно-цитатный текст — это примеры открытой формы [1, с. 26].

Наподобие того, как историк располагает события из хроники по степени их субъективной значимости, самостоятельно приписывая им разные функции таким образом, чтобы раскрыть формальную связь целого ряда фактов, таким же образом юрист произвольно оперирует фактами, руководствуясь буквой закона для построения правдоподобного сюжета противоправных событий. Такое представление о задаче юриста справедливо в той степени, в какой в его практике играет роль вымысел, воображаемое. Одно и то же событие реальности может служить различного рода фактами многих правовых следствий в зависимости от роли, которая ему приписывается мотивационной характеристикой того или иного следствия. Когда на определенном этапе расследования вырисовывается логичная и убедительная структура причинно-следственных закономерностей, тогда она подчиняет себе все разрозненные нейтральные сведения, превращая их в факты и аргументы доказательств чьей-либо вины либо невиновности. Во избежание

ложной цепочки расследования правильнее было бы избегать влияния доминантной версии, обусловленной рациональными размышлениями, практической целесообразностью или часто политической конъюнктурой. В противном случае — ожидаемый и желаемый результат определяет и подчиняет себе механизм и средства его достижения, не оставляя места факторам спонтанности и субъективности.

В современной тропологии прогресс и финализм замещаются процессуальностью, конструктивизм — хаотической деконструкцией, конец — кризисом в значении нескончаемого перехода, а детерминистическое объяснение — дискуссионным разногласием. При этом понимающей технологией в коммуникативной реальности выступает именно дискурс; он же гарантирует правовую справедливость при условии независимого договора.

Кризис символизирует собой не столько отсутствие конца как такового, сколько превращение неизбежного конца в имманентный, поскольку не представляется возможным довести дискурс и смысловые перипетии до той точки, где противоречие вовсе бы утратило смысл. Потенциальная вероятность расплаты задает мотив и динамику развертыванию кризиса. Тропологически именно пафос современной, ничем не корректируемой, безстереотипной интерпретации позволяет освободиться от влияния конца (сюжетного финала), то есть от обусловленности. Неожиданность результата — вместо приближения ожидаемого. Онтологические контакты с прошлым и будущим, мотивами и последствиями, обвинениями и оправданиями происходят в открытом доступе дискурсивного нарратива. Стратегия интерпретатора должна быть сосредоточена на оспаривании как обвинений, так и оправданий, на контрасте их аргументации.

Любое противоправное действие есть кризис и поэтому конец его имманентен. Ни одно правовое решение не способно избавить от социальной и психологической утраты, даже провозгласив восстановление юридической справедливости. Поэтому понимание правового дискурсивного нарратива является бесконечным процессом становления актуальных значений — смысловая трансгрессия. Именно текстуальные артикуляции способны задать тропологию интерпретации правового текста. Новая событийная интрига выстраивается в процессе саморазвития конфликта. Понять, развить и развязать эту интригу можно лишь в ходе вновь созданного противоречивого дискурса. Интерпретатор-деконструктор, воссоздающий дискурс, заменяет автора текста (будь этот текст произведением, хроникой или правовой нормой). П. Рикер даже говорит об особом «договоре» автора с читателем: «Я разрушаю произведение, а вы его восстанавливайте, как сможете» [2, с. 33]. Французский деконструктивист называет процесс понимания игрой, традиционно требующей соблюдения установленных правил. Ожидания, разоча-

рования и осмысление текста возможны лишь при условии включенности интерпретатора в этот негласный открытый «договор». Всякая игра имеет свои правила, и если автор/читатель отказывается от условностей сюжетной композиции, он должен ввести новые, более сложные и тонкие условности структуризации текста — тропы осмысления нарратива, основанные на новой рациональности.

Новая рациональность заключена в самой технологии интерпретации событий посредством многостороннего дискурса заинтересованных и незаинтересованных лиц. Фиксируемый формально конфликт аргументов и точек зрения образует открытый и динамичный метанарратив, продуктивный в отношении смыслов. Метафизика нарратива разрабатывалась философами, изучавшими теорию интертекстуальности. Метатекст — это тот же интертекст, образовавшийся на перекрестных ссылках, цитатах и обоснованиях, в своем глобальном масштабе. Деконструктивисты говорят о телесности метатекста в том значении, что он порождает образы-предметы в противоположность образам-мифам [4]. Речь о том, что динамическая «визуализация» событий, достигаемая параллельным наслаиванием ссылок и отсылок, цитат и свидетельств, избавляет от мифичности и усиливает эффект понимания реальных явлений вследствие придания им объема, объектности, физичности, то есть виртуального интерпретируемого уплотнения событийного ряда. Так, конфигурация текста берет на себя функцию строителя правовой ситуации в поле контрфактичности (т. е. поле новой значимости) и требует новой логики самоорганизации, которая действует в правовой реальности любого рода — от нарратива до социальных взаимоотношений.

П. Рикер, например, не связывает нарративную конфигурацию с вымыслом, однако считает, что сам конфигурирующий акт, свойственный историческому либо правовому повествованию, стимулирует продуктивное воображение в кантианско-гносеологическом смысле слова [2, с. 11–12]. Постструктурализм закрепил принцип антифабульного, безсюжетного, центонного (состоящего из цитат), коллажного нарратива, неповествовательного по своей природе. По основным своим характеристикам «новому нарративу» в философии постмодернизма соответствует категория «перформанс».

М. Рыклин отмечает, что эффект присутствия, обнаруживаемый в перформансе в каждом отдельном случае, конкретен и необобщаем [5, с. 108]. Под предлогом построения в своем сознании некоего сюжета, достоверного или вымышленного, вспоминаем о перформансах, в которых участвовали сами. Из этих внезапных и неконтролируемых переживаний нельзя, как правило, выжать даже подобие конструктивной теории. Что же касается перформансов, известных нам только по их описанию, через призму раз-

личного рода документации, то это не более чем убедительные одиозные наррации. Они впечатляют или разочаровывают, убеждают или разубеждают своими исключительно литературными достоинствами; за ними стоит не столько индивидуальный, сколько мировой опыт поэтического повествования. Однако, по мнению М. Рыклина, мы не знаем о перформансах главного: того, что не представимо и существует в них как открытый опыт. «В каком-то смысле простая поездка в автобусе или очередь в туалет, — пишет он, — ближе к перформативному началу, чем самое блестящее повествование» [5, с. 108]. Таким образом, новый коллажного типа центонный нарратив ознаменовал собой замещение повествования открытой формой текста. Нарратив-перформанс включает читателя в деятельный акт интерпретации с непредсказуемым результатом.

В этом смысле очень близок к перформансу по своей цели следственный эксперимент, пытающийся произвольно воссоздать произвольную ситуацию, что само по себе абсурдно. Следственный эксперимент является попыткой поймать то самое ценное и значимое, что присутствует лишь в индивидуальном сиюминутном опыте и неизбежно ускользает при попытке его протоколирования. Однако в случае успеха юридического перформанса возникает следующий вопрос: как открытый смысл открытого нарратива может получить адекватную оценку и интерпретацию на языке позитивного права — в его ограниченной, формализованной семантике?

При углублении в вопросы правовой наррации обнаруживаются некоторые проблемы и противоречия и в области правосудия. Нарративная природа судебного приговора (обвинительного либо оправдательного) не телесна по своей сути. Приговор есть событие поверхности — формализованное переплетение суждений по алгоритмам закона (особая тропология). Языковые машины, по словам структуралистов, вращаются в пустоте, порождая смыслы как фикцию. Реальное состояние дел — далеко не единственная причина утверждений по их поводу. Утверждения также окрашены мировидением субъектов, их высказывающих, обстоятельствами формирования, возможностями языка.

Разнообразие утверждений влечет за собой столкновение смыслов, что является парадоксом. Так на пике роковой парадоксальности противостоят друг другу два вида нарратива-приговора: обвинение и оправдание. Они соотносятся как несовместимые и взаимоисключающие результаты правосудия. Именно они влекут за собой ожидаемую телесность права и выступают гарантией правоприменения. Однако при этом «обвинение» и «оправдание» — по сути просто утверждения. А утверждение, как заметил П. Рикер, — это дело языка. Таким образом, посредником между событиями, которые уже произошли и не повторяются, и событиями, которые станут реакцией право-

судия на них (санкция или оправдание), является нарратив-приговор. Он может быть перформативный или концептуализированный, документализированный или вымышленный, справедливый или несправедливый.

Следовательно, эффективность правосудия обусловлена во многом формой наррации и устной речи. Необходимо в очередной раз признать правоту П. Рикера относительно того, что право осуществляется в пространстве языка. Однако в то время как современный языковой дискурс претендует на свободу и плюрализм, юридический приговор, необратимо решая судьбы людей, требует строгой однозначности. На этом фоне противоречивым представляется соотношение двух реальностей: правовой реальности дискурса и реальности исполнения приговора, обе из которых являются неотъемлемыми этапами правосудия. Дискурс — затянувшийся кризис, трансгрессия смыслов. Приговор — необратимый конец, финал и кульминация интриги. Синергетическая логика открытого правового дискурса — против диалектической логики номологического повествования (гипотеза — диспозиция — санкция).

Формализм позитивного права («буква закона») тропологически и конъюнктурно обуславливает приоритет тех или иных участников правового дискурса, чем предопределяет его финал — легитимный приговор. Однако легитимность гораздо уже справедливости как таковой. Удовлетворить требования справедливости — вовсе не означает вынести обвинительный или оправдательный приговор. Часто значение и знак не совпадают. Легализирующий комментарий умертвляет смысл факта, который комментируется. Некомментируемая фрагментарная подробность делает этот мир непоправимо неполным, чем активизирует сознание интерпретатора, открывает и расширяет его горизонт понимания. М. Рыклин отмечает, что язык говорит в этом случае из онтологически присущего ему «зияния»: обилие и переизбыток сталкивающихся смыслов, парадоксов заставляют ощущать дефицит знаков. Это — мир непрерывного становления, индивидуализированный, но лишенный идентичности субъектов — «мир кустящейся идентичности» [6, с. 179].

События фактичности (то есть индивидуальные актуальные смыслы вещей) убивают критический пафос любой системы знаков, поскольку событие языка — это когда событие истины не состоялось, исходя из того, что объективной истины не существует. Современная виртуализация межличностных, социальных, политических, моральных, региональных и прочих связей стала расплатой за недавние идеологизацию, морализаторство, мифологизм и авторитарность. Как отмечает В. Беньямин, теперь само действие вытесняет мнение о нем [7, с. 126].

Нарратив, которому не свойственны повествовательный режим и линейно-сюжетная структура, представляет в большей степени непосредственный

взгляд на события и контакт с ними. Определяющее значение в процессе понимания той или иной вещи приобретает само отношение, а не мифы о ней. Основную роль при создании таких суждений играют ракурс восприятия и режим воспроизведения реальности, о которой судим. Нарратив, создаваемый при этой созерцательной позиции, сконцентрирован не на сюжете, который обычно хранит интеллектуальная память, а на впечатлении от увиденного или узнанного, ответственность за которое несет эмоциональная память. Именно она задает тропологию правового текста. Эмоциональная память способна воспроизвести лишь обрывочные фрагменты индивидуального или глобального прошлого; механизм этого воспроизведения запускается мотивацией со стороны самого понимающего субъекта. Особую роль при отсутствии связующих комментариев играют второстепенные лица и объекты второго плана, привносящие эксклюзивный эмоционально-психологический фон.

Эмоционально-созерцательное отношение к миру, опирающееся на возможности современных выразительных средств, придает процессу конструирования правовой реальности в индивидуальном сознании юриста особую рациональность — рациональность игры в случайность, которая распространяется на правила, принципы и языковые формы этой игры. Ж. Деррида, к примеру, расценивает игру даже как тип межвременной коммуникации или способ отношений с прошлым, который, однако, невозможно назвать состоянием, эффектом присутствия, поскольку «игра есть разрыв присутствия» [8, с. 367].

Согласно структуралистской теории Ц. Тодорова нарративное повествование, как, впрочем, и дискурс, являются предметами обмена между дарителем и получателем. Текст подобно речи представляет собой комбинацию двух основных процессов: членения и интеграции, придания формы и придания смысла [9]. Иными словами, в пределах нарративного поля мы имеем возможность осуществить смысловую интеграцию (проникновение в суть) через формальное членение текста — ломку сюжетной композиции. Реальность, заключенная в пластической ткани правового нарратива, и мышление, возникающее в рефлексии проблемных идей, пересекаются в тексте, что влияет на характер восприятия последнего.

Удачнее всего дискурсивный характер права выражает центонный текст. Сегодня огромное значение приобретает техника интертекстуального чтения нарратива, где акцент ставится на субъективном выборе интерпретатором цитируемых текстов-предшественников, имеющих определяющее значение в каждом конкретном акте интертекстуального прочтения. Правовая наука до сих пор в меньшей степени интересовалась самим текстом, чем тем, следом чего он является. Постструктуралистский подход к литературному,

научному, правовому повествованию позволяет выявить способы функционирования письма и процессы производства смыслов; а также достичь понимания того, что смысл права не задается его прагматично-позитивистским критерием и даже не сводится к бесконечному множеству индивидуальных смыслов. Смысл права возникает в самом процессе референции эмпирических событий, более того, совпадает с самим его поиском.

Отталкиваясь от теории трансгрессии (вечного становления), можно утверждать, что юридическая справедливость — это не результат, а процесс. Подмена достижения справедливости ее производством, на первый взгляд, противоречит официальному предназначению правосудия. Его цель усматривается в масштабном, многослойном и незавершенном дискурсе справедливости, в котором не находится места приговору. В этом смысле любой приговор несправедлив, поскольку жизнь не стоит на месте, она динамична, нестабильна, и последующие события могут коренным образом изменить значение и смыслы прошлых событий, за которые люди уже понесли наказание. Приговор-осуждение утрачивает интегративный смысл права, сохраняя лишь карающий.

Постмодернизм отмечает активное умножение репродуктивных форм в культуре, стремление к непрерывному обновлению текста посредством его фигуральной вариативности. Искусство, литература и история постмодерна уже давно освоили технологию образования смыслов в интертекстуальном горизонте. Смыслообразование не прекращается в многоплановой конструкции пародии, где базовые тексты-предшественники «сквозят» сквозь последний слой интерпретации в преобразованном или заковыченном виде. Именно такая особенность нарратива, как его интертекстуальная емкость и умножение интерпретаций, отвечает семантической структуре пародии. Механизм правового смыслообразования запускается в ходе сопоставления в одном юридическом нарративе субъективно свидетельских, протоколирующих, нормативных и интерпретирующих текстов, а также наслаивания определенных фактов, их оценок и толкований. При сдвигах, столкновениях и наслоениях противоречивых интертекстуальных рядов происходит мерцание правовой справедливости — того, как оно было на самом деле.

Правовые факты и нормы, по сути, находятся в интертекстуальных отношениях, и любое закрепленное правовое решение или приговор близки по характеру к центонному нарративу — тексту с отсылающими цитатами. Однако в отличие от исторического или литературного интертекста правовой текст не может оставаться незавершенным, открытым для понимания. Для права дискурсивная природа относительна, она характерна ему лишь на определенном этапе — этапе поиска справедливости. И хотя неоднознач-

ность справедливости очевидна, формальная юридическая справедливость одна, независимо от того, какие (легистские или интересубъективистские) принципы ее установления использовались. Дискурсивный же нарратив пусть и проходящий, но все же необходимый этап в осуществлении права. Так, в нарративе-дискурсе обвинение и оправдание сосуществуют как приговор-утверждение языка. Однако они никак не могут сосуществовать в отношении одного и того же субъекта в правоприменительном приговоре-исполнении.

Юридический нарратив требует однозначной, конкретной и окончательной позиции автора, поскольку влечет за собой однократные, но необратимые последствия. Он также не может быть избавлен от комментариев. В этом заключаются основные особенности правового текста: он констатирует определенный смысл, представляя собой не конечную цель, а промежуточный этап. Правовое «произведение» — лишь опосредующее звено в цепи правоприменительной практики. Эффект права, в отличие от эффекта литературы и истории, сводится не столько к регуляции сознания субъектов, сколько к регуляции их поведения, отношений, поступков, деятельности. Любое правовое толкование предполагает инструментальное воздействие на социальную ситуацию, влияние на гражданскую активность индивидов, поскольку отношения между людьми являются самой телесностью права.

Таким образом, говорить о либерализации права и плюрализации его смыслов как актуальной современной тенденции можно лишь на этапах дискурса и наррации. Праву сегодня действительно полезны смысловая поливалентность, метатекстовый полифонизм, контекстуальный дискурс, но окончательный выбор одного правоприменительного смысла из их множества должен быть обусловлен официальными приоритетами, ценностями и интересами. Даже дискурсивность и динамизм права, свойственные ему на современном этапе, не в состоянии лишить его объективных критериев справедливости. Синергетически организованный управляемый хаос неизбежно тяготеет к порядку, но приходит к нему не вероятно, а под воздействием наиболее влиятельных факторов, одним из которых является закон.

Интертекстуальная многослойность, влекущая за собой семантическую пародийность и открытость интерпретации, не может быть свойственна правонарративу, к примеру, в виде приговора. Именно завершенность, итоговость, безапелляционность правовых выводов и решений делают право позитивным, действующим. Право не есть «суждение по поводу» или «реконструкция происшедшего» как поэтика или историография. Нарратив и речь — лишь некоторые из способов бытия права. Целью и закономерным следствием языкового этапа бытия права является осуществление его в пра-

воприменительной практике в виде исполнения наказаний, несения различных типов ответственности, получения оправданий, компенсирования ущерба и т. п. Только на этих этапах право обретает свою телесность и действенность, тогда как история «проглядывает» из деконструктивного «междутекста» на стыках различных смыслов.

Распространяется ли бартовский принцип — «всякий текст есть междутекст по отношению к другому тексту» — на материал правового характера [3, с. 418]? Текстуальный диалогизм впервые обнаружил себя именно в романе эпохи модерна. Расщепление единого текстового потока, когда почти каждое слово отсылает к предтекстам и разорванность нити повествования, заданная уже самой формой текста, возникли в начале XX в. и являются показательными для авангардизма [10, с. 9]. Семантическая нелинейность и неоднородность текста дают активную установку на диалогичность. Для деконструктивного полинарратива характерно присутствие одновременно нескольких субъектов высказывания — представителей разных культурно-теоретических традиций. Деконструкция выступает как метод переразложения и перекомбинирования исходных компонентов текстов, принадлежащих разным временным срезам.

Не менее актуальна модель метанарратива и для постистории (XXI в.) — полифонический роман, построенный на интертекстуальных технологиях. Бездна забытия, на краю которой задержался растерявшийся человек, рефлексивно воскрешает в его памяти фрагменты всей жизни, воспроизводимые в его сознании в своем глобальном множестве и физичности благодаря эффекту виртуализации. В своей игровой перформативной динамике текстуальные артикуляции доходят до абсурдной стадии, порождают пародии и исключают возможность восприятия их как единого целого. Иными словами, интертекст на стыках деформализирующих языковых парадоксов преподносит нам зыбкие и неуловимые подлинники прошлого, всякие попытки констатации которых оборачиваются лишь их следом — ироничными клишированными баснями. Очевидное морализаторство становится единственным и комичным смыслом этих басен и одновременно эпитафией на «могиле» телесности нарратива.

Интертекстуальность в своей игровой парадоксальности напоминает Барона Мюнхгаузена, учившего людей говорить правду. Наименовать что-либо «правдой» означает полностью нейтрализовать его в этом качестве. Язык исчерпывает явление. Текст предстает альтернативой вещиности, он — лишь снимок реальности, которая единственная могла бы быть источником себя самой. Объективная реальность в состоянии сказать правду о себе, однако любые существующие для этого способы не в состоянии донести ее, поскольку, проговаривая, изображая или записывая «правду» мы тем самым

уничтожаем ее. В сфере права реконструкция исторической правды (обстоятельств дела) не является самоцелью. Это лишь промежуточный этап на пути к правовой справедливости, имеющий, однако, решающее значение. С позиции постструктурализма любая попытка зафиксировать «правду», предъявить ее в тексте или образе неизбежно тенденциозна. Поэтому поиск новых технологий репрезентации открывает возможности для различения видов и градаций подлинности. Семиотические игры, порождаемые ими аномалии, парадоксы речи и текста, а также смысла выступают реальными средствами понимания «новой подлинности». Она проявляет себя в иронических, иносказательных, сюрреалистических формах, манифестирующих лишь условное конфликтное соотношение недостоверных фактов. Следовательно, искомая реальность, или справедливость, становится доступной в результате прочтения того самого междутекста, проглядывающего на скрещении гипертекстовых ссылок полифонического нарратива.

Фрагменты правового гипертекста, подобно фрагментам художественного, снабжены широкой системой связей с другими текстами и предлагают различные пути прочтения эмпирии. Каждый фрагмент оказывается включенным в целую сеть текстов, созданных до него или параллельно с ним; приобретает визуальное многомерное прочтение, становясь, по выражению У. Эко, мультисеквенциальным, то есть читающимся в любой последовательности, создавая сеть, каждый узел которой самостоятельно увязывается с любым другим [11, с. 6]. Гипертекст предстает как деконструирующийся, его строение нелинейно, иерархия и взаимообусловленность фрагментов случайны, в нем действует система отсылок. Такой текст провоцирует эффект смысловой множественности и многоголосия [10, с. 11]. Децентрация смысла и структуры гипертекста ориентированы на формирование метасознания, которое бы уравнивало и примиряло в одном глобальном пространстве интерпретации многих авторов и читателей, предоставляя им вольный фокус правового зрения, путей и способов понимания.

Выводы. Произошедшая в современной коммуникативной культуре замена повествовательного нарратива дискурсивным позволяет обнаруживать юридическую справедливость не столько в приговоре, сколько в ходе его формирования и возможности обжалования. По методу деконструкции произошедшие события должны пониматься в момент интерпретации, а не по ее итогам, во избежание субъективации и излишней тенденциозности значений. Согласно данному принципу правовые смыслы проявляются лишь на этапе следственного или судебного дискурса, а впоследствии замещаются «мифом правосудия», протекционистски конституирующем «мертвое» право как конечную справедливость. Критика этой ситуации стимулирует

технику нарративного дискурсу, предполагающую интерактивное состояние субъекта понимания, участвующего в нем.

Механизм формирования метаправового пространства через нарративный дискурс — шаг к либерализации и гибкости права. Реактивная динамика современной социально-правовой реальности удачно отражается в семиотике интертекстуальных построений. Однако синергия множества смыслов неизбежно влечет за собой аттракторное состояние законности, в чем и заключена тропология правового нарратива — тяготение к порядку.

ЛИТЕРАТУРА

1. Уайт Х. Метаистория: Историческое воображение в Европе XIX в. : пер с англ. / Х. Уайт. — Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2002. — 528 с.
2. Рикер П. Время и рассказ : в 4 ч. — Ч. 2 : Конфигурация в вымышленном рассказе : пер. с фр. / П. Рикер . — М. ; СПб. : Унив. кн., 2000. — 224 с.
3. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика : пер. с фр. / Р. Барт. — М. : Прогресс, 1989. — 615 с.
4. Ямпольский М. Б. Память Тиресия: Интертекстуальность и кинематограф / М. Б. Ямпольский. — М. : Культура, 1993. — 464 с.
5. Рыклин М. Открытый опыт / М. Рыклин // Террорологиики / М. Рыклин. — Тарту : Эйдос, 1992. — С. 108–112.
6. Рыклин М. Изнанка метафоры / М. Рыклин // Террорологиики / М. Рыклин. — Тарту : Эйдос, 1992. — С. 176–185.
7. Беньямин В. Произведение искусства в эпоху его технической воспроизводимости / В. Беньямин // Озарения : пер. с нем. / В. Беньямин. — М. : Мартис, 2000. — С. 122–152.
8. Деррида Ж. Письмо и различие : пер. с фр. / Ж. Деррида. — СПб. : Акад. проект, 2000. — 432 с.
9. Тодоров Ц. Грамматика повествовательного текста / Ц. Тодоров // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 8 : Лингвистика текста : пер. с фр. — М. : Прогресс, 1978. — С. 450–463.
10. Фатеева Н. А. Контрапункт интертекстуальности, или Интертекст в мире текстов / Н. А. Фатеева. — М. : Агар, 2000. — 280 с.
11. Эко У. Отсутствующая структура: введение в семиологию : пер. с итал. / У. Эко. — СПб. : Петрополис, 1998. — 430 с.

ДЕКОНСТРУКТИВНІ МОЖЛИВОСТІ ПРАВОВОГО НАРАТИВУ

Мелякова Ю. В.

Досліджено правовий нарратив у рамках тропологічної теорії дискурсу. Обґрунтовано доцільність відходу від дедуктивно-номологічного оповідання та пояснення права у бік дискурсивної трансгресії правових смислів. Пошук консенсусу справед-

ливості і законності здійснено в галузі юридичних мови і тексту. Формування мета-правового простору через нарративний дискурс розглянуто як крок до лібералізації та гнучкості права.

Ключові слова: нарративний дискурс, метаправо, динамізм права, тілесність права, інтертекстуальність, семантика смислоутворення.

DECONSTRUCTIVE FEATURES OF LEGAL NARRATIVE

Melyakova J. V.

Legal narrative was studied within the framework of tropological theory of discourse. The expediency of departing from deductive-nomological narration and explanation of law toward discursive transgression of legal meanings was substantiated. The search of consensus of justice and legality takes place in the area of legal speech and text. Formation of metalegal space via narrative discourse is regarded as a step toward liberalization and flexibility of law.

Key words: narrative discourse, metalaw, dynamism of law, corporality of law, intertextuality, semantics of meaning-formation.

УДК 340.12

В. А. Трофименко, кандидат юридичних наук, доцент

СУДОВА СИСТЕМА УКРАЇНИ В ПРИЗМІ АНТРОПОЛОГІЧНОГО ЗРІЗУ

Здійснено спробу антропологічного аналізу роботи судової системи країни. Визначено точки перетину судової гілки влади та громадянина. Розглянуто моменти, на які необхідно звернути більшу увагу для збільшення поваги до суду і правоохоронної системи в цілому.

Ключові слова: судова система, суд, антропоцентризм, судові рішення.

Актуальність проблеми. Нова хвиля громадянського протистояння проти влади знову привернула увагу громадян до проблем правоохоронної та судової систем. Органи та установи, покликані захищати громадян, фактично перетворились на «держави в державі» і діють за власними порядками. Те, що існує законодавче регулювання їхньої діяльності, жодним чином не впливає на зростання кількості ситуацій із зловживання посадовими обов'язками.

Судова система завжди, а сьогодні — якнайскравіше виступає дзеркалом усієї правоохоронної системи (недарма вона вже декілька століть вважається третьою гілкою влади). Судове рішення, проголошене ім'ям держави, виступає взірцем взаємодії суспільства та влади, конкретного громадянина і держави. Але кількість нарікань на судову систему зараз уже досягла критичної межі — ступінь довіри до судів впав настільки, що до них звертаються, зокрема, лише з причини відсутності інших способів вирішення справи.

З огляду на наведене, можна констатувати: існуючі підвалини та принципи роботи судової влади на сучасному рівні вже не можуть дати гарантії справедливої роботи цієї системи. Поряд із ними необхідно шукати інші, зокрема філософсько-правові, основи. Зважаючи на роль людини, доречно звернутися й до антропологічного обґрунтування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У контексті нинішньої кризи судової влади попередні публікації вже не можна вважати такими, що повністю розкривають механізми та шляхи розв'язання проблем судової гілки влади. На сьогодні вкрай важливим є напрацювання нових наукових пропозицій, які дозволять виявити більш ефективні напрями вирішення проблемних питань судової влади і правоохоронної системи в цілому.

Мета статті — провести антропологічний зріз судової системи та дієвості судового рішення для виявлення можливого впливу філософсько-правових механізмів при реформуванні судової гілки влади.

Виклад основного матеріалу. Важливість і значення судової системи нині ніхто не заперечує. Виходячи з цього, вкрай важливо визначити, у чому ж проявляється антропоцентризм цієї гілки влади. Для цього слід розглянути:

- роль суду як органу правосуддя;
- діяльність суду як органу правосуддя.

Характеризуючи роль суду як органу правосуддя, Ю. В. Тихонравов відмічає: «Суд, в собственном смысле слова, есть гласное обсуждение поведения людей с целью определенной оценки» [1, с. 513].

Розглядаючи це визначення, можна помітити, що суд створено суспільством для вирішення суперечностей і конфліктів між його членами як мінімум на підставі вже існуючих цінностей та принципів. У цьому сенсі можна сказати, що вже саме існування суду показує наявність якихось принципів і цінностей у праві.

За своєю природою суд протилежний насильству, оскільки являє собою регламентовану форму конфлікту. У ситуації розв'язання конкретного конфлікту судове рішення виконує дві основні функції: 1) завершення стану невизначеності в суперечливій ситуації, що виникла; 2) примирення ворожючих сторін. Створення суду — результат вольового рішення членів суспільства з метою забезпечення оцінки суспільних відносин.

Для того щоб суд виконував свою роль, він повинен складатися з людей, які при ухваленні рішення керуватимуться лише об'єктивними положеннями справи, що розглядається. Саме тут ми знаходимо перший антропоцентричний аспект у діяльності суду: суддя при правовій оцінці повинен керуватися висновками, що побудовані на раціональних доводах стосовно відповідності правовим цінностям і принципам, абстрагуючись від особистих емоційних та інших оцінок.

Другий антропоцентричний аспект породжується публічністю. Завдяки цьому принципу кожний член суспільства знає, що всі його дії можуть стати предметом оцінки, знає, що в кожному конкретному випадку осуджується суспільством, а що визнається та заохочується, тобто що є цінністю.

Третім аспектом антропоцентричності судової практики є звернення до доказів. Докази, за винятком показань свідків, є об'єктивними за своєю сутністю; це дає можливість правильно їх оцінювати, оскільки вони вже «викорінені» із сфери чуттєвого і подані як «застиглі» моменти істини. Заслуховуючи та оцінюючи пояснення свідків, суддя повинен урахувати те, що всі вони «відфільтровані» мозком людини і виражаються у формі суб'єктивної оцінки того, що було насправді. Україв важливим елементом судового процесу є те, що докази оцінюються під час судового засідання: сторони мають можливість відслідкувати правильність проведення оцінки зі своєї точки зору і вони отримують гарантії обґрунтованості оскарження ухваленого рішення.

Фінальний етап — це процес прийняття рішення по справі. Саме тут найбільшою мірою виявляється оцінювальний характер судової влади, бо саме суддя при вирішенні справи на основі оцінки доказів постановляє рішення. Суддя у своєму рішенні керується правовими нормами, принципами та цінностями, сприйнятими державою. Тому, оцінівши докази, дослідивши писані норми, суддя залишається один на один зі своїм уявленням про справу.

Проголошуючи рішення, суддя неминуче зобов'язаний абстрагуватися від свого суб'єктивного ставлення до справи. Він має лише зіставляти положення справи з моделлю досліджуваних відносин — їхньою ідеєю, тобто суддя тлумачить і оцінює діючі норми, принципи та цінності стосовно конкретної справи. Судом проводиться офіційне каузальне тлумачення, під яким розуміється офіційне роз'яснення сенсу правової норми, яке дається судом чи іншим компетентним органом з приводу конкретної справи, метою якого є правильне вирішення справи [2, с. 26].

Саме те, наскільки близько буде підведено справу (витлумачено) до ідеї того, що скоїлося (суті справи), і покаже ступінь правильності оцінки справи. Спір буде вирішено правильно, якщо рішення відповідатиме загальному розумінню принципів цінностей і права, думці більшості суспільства.

При проголошенні рішення судді в англо-американській та романо-германській правових системах мають дещо різні можливості. У країнах загального права суддя більш вільний у своїх діях. Зважаючи на те, що загальне право не розглядає законодавство як основний елемент правової системи, суддя має право постановити рішення на підставі права справедливості, не спираючись на акти матеріального права. Суддя ж континентальної системи права вимушений не тільки вирішувати питання щодо справедливості, а й пов'язувати свою думку з нормативним актом.

Після проголошення судового рішення набуває чинності, тобто рішення судді втілюється в реальній дійсності. Сукупність таких рішень і являє собою другий елемент судової практики.

Із цієї позиції необхідно розглянути вплив всієї сукупності ухвалених рішень на суспільне життя. Це тим більш важливо, оскільки саме через судові рішення вкладена в них ідея діє в реальному світі. Саме на цьому етапі і реалізується одна з головних цілей діяльності судових органів.

Постановлене судовою рішення набуває чинності: воно реалізується в реальній дійсності. Якщо говорити про доцільність для сторони, за позовом якої рішення ухвалене, то вона є очевидною, бо сторона або сама ініціювала процес його ухвалення, або взяла участь у судовому процесі. Якщо ж сторона не сприймає рішення, то є можливість його оскаржити.

Доцільність рішення для інших членів суспільства залежатиме від їх згоди чи незгоди з ним. Процес згоди чи незгоди із судовим рішенням буде можливим, якщо кожний зацікавлений громадянин усвідомить ідею застосування правових цінностей і норм, закладену в рішенні, шляхом тлумачення його положень для себе. Це буде можливим за таких відправних моментів:

- наявність мінімального рівня правового знання;
- наявність можливості кожного індивіда дізнатися про судовою рішення;
- наявність бажання усвідомити це рішення з його подальшою оцінкою, що породжується розумом, оскільки через нього індивід намагається встановити ідею даного рішення для себе особисто.

Тут потрібно звернути увагу на такий суспільно-судовий інститут, як суд присяжних. Саме присяжні вже у судовому засіданні першими оцінюють справу на її відповідність правовим цінностям і принципам. Причому за своїм характером дії присяжних спрямовані не стільки на встановлення законності і юридичної правильності дій сторін, скільки на моральну оцінку цього випадку як членів суспільства від його імені.

Існує й інша думка з приводу суду присяжних, виражена Т. Оноре: «Присяжні можуть поділяти погляди пересічних громадян проти непопулярних верств населення. Той факт, що вони, на відміну від суддів, можуть не ар-

гументувати своє рішення, заважає критиці їх вердикту, коли він оскаржується. Тому іноді розгляд справи одним чи декількома суддями може бути більш справедливим» [3, с. 96]. Такої самої думки дотримується й Л. Л. Фуллер [4, с. 94]. На підтвердження цього як приклад можна навести художній фільм М. Михалкова «12». Вся художня оповідь — це одне засідання колегії присяжних у справі про вбивство, яка на перший погляд нічим не вирізняється від сотень інших подібних справ. На початку фільму ми зустрічаємо усю різноманітність колегії присяжних: за віком, освітою, майновим станом, життєвим досвідом, правосвідомістю тощо. Але всі вони мають одне бажання — найшвидше вирішити справу і повернутися до свого звичного життя, до власних проблем, мрій, прагнень, до своїх родин. При цьому будь-яке витрачання часу на суттєвий розгляд справи їм видається марним. Тому вони згодні визнати людину винною, навіть не замислюючись, що саме їхнє рішення — це її життя і вони вирішують, яким йому бути далі. Лише один з присяжних, якого грав російський актор С. Маковецький, прагнучи пошуку правильного вирішення долі молодого злочинця, з точки зору як закону, так і норм моралі, пішов проти всіх, не погодився визнати юнака винним. Завдяки цьому протесту присяжні починають досліджувати матеріали справи, але з позицій свого життя (тобто починається суб'єктивна оцінка на підставі власного життєвого досвіду). Це дається дуже важко — люди діляться своїми спогадами з іншими. Але, зрозумівши деякі моменти свого життя, присяжні починають по-іншому дивитися на підсудного — молодого хлопця-чеченця. З формального огляду справи присяжні переходять до розуміння її сутності: чому злочин було вчинено, що саме спонукало підсудного на такі дії, що коїлося навколо. Наприкінці фільму проекція власного життєвого досвіду на справу приводить присяжних зовсім до іншого висновку — невинуватий. Таким чином, фактично власний досвід примусив присяжних відійти від формалізму і розглянути справу по суті, як того вимагає закон.

Із цього прикладу ми бачимо, що суд присяжних все ж таки не є ідеальним інститутом правосуддя. Недаремно навіть у США присяжні призначаються за списками виборців, а іноді їх приводять до суду примусово.

Поки громадянин, якого призначено присяжним, міркуватиме лише про швидше повернення додому та інше, правильного вирішення справи не станеться. Тільки підвищення рівня правосвідомості дозволить використовувати суд присяжних за його призначенням — оцінкою суспільством злочину з погляду моралі та моральності. Із цих позицій, мабуть, потрібно поділяти справи на ті, у яких присяжні беруть участь, а в яких ні.

У разі постановлення рішення суддею постулюється, що воно вже «погоджено» суспільством у цілому, тобто кожним його членом, і відповідає

основним правовим цінностям і принципам. Це потребує усвідомлення рішення кожним громадянином. Процес усвідомлення проходить у декілька етапів, кожний з яких є вольовим актом:

- 1) сприйняття інформації про необхідність оцінки і те, що потрібно оцінити;
- 2) вичленування загального сенсу судового рішення з усього його змісту;
- 3) відділення сенсу від конкретного випадку і створення розумної конструкції, яку можливо застосувати до всіх ідентичних випадків;
- 4) оцінка сенсу;
- 5) встановлення ступеня відповідності рішення його ідеї і визначення свого ставлення до нього;
- 6) знаходження власного рішення стосовно того, як необхідно діяти у подібних випадках, щоб не виникло суперечностей зі встановленими правилами.

Якщо саме рішення відповідає панівним поглядам суспільства на вирішуване питання, то, при згоді індивіда з ним, він діятиме відповідно до його положень. Отже, ідея, закладена в рішенні, знайде своє найбільш правильне втілення в реальній дійсності. У разі незгоди із судовим рішенням ми матимемо випадок, коли поведінка людини визнається неправильною та засуджується суспільством.

Незгода можлива у декількох випадках:

- 1) людина за власним бажанням порушує правила гуртожитку (вчинення злочину тощо);
- 2) індивід не має достатнього рівня освіти для правильної оцінки і усвідомлення рішення;
- 3) при усвідомленні рішення він дійшов висновку про те, що воно не відповідає його життєвим настановам. Тут ми стикаємося з індивідом, який здійснює оцінку на підставі власних принципів та цінностей. Це свідчить про те, що повинен існувати механізм, згідно з яким така людина зможе довести свою правоту.

За умови відповідності рішення системі правових принципів та цінностей і згодою з ними громадянина, воно є гарантом стабільного існування як самого суспільства, так і країни. Своє реальне існування в житті людини судова практика знаходить через писане судові рішення, яке набуло чинності і застосовується щодо сторін, а його загальні положення — до всіх членів суспільства.

Висновки. Правова реформа може і повинна розвивати свій новий напрям. Функції судової влади реалізуються людиною і для людини. Тому поряд з реформуванням процесуального законодавства необхідно впрова-

дживати правовиховні механізми, метою яких є виховання іншого ставлення громадян як до своїх службових обов'язків, так до законів і права в цілому. Високий рівень правової культури допоможе усунути значну кількість існуючих на сьогодні недоліків правової системи нашої країни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тихонравов Ю. В. Основы философии права / Ю. В. Тихонравов. – М. : Вестник, 1997. – 608 С.
2. Тодыка Ю. Н. Толкование Конституции и законов Украины: теория и практика / Ю. Н. Тодыка. – Харьков : Факт, 2001. – 328 с.
3. Оноре Т. Про право : пер. з фр. / Т. Оноре. – К. : Сфера, 1999. – 125 с.
4. Фулер Л. Л. Анатомія права : пер. з англ. / Л. Л. Фулер. – К. : Сфера. – 144 с.

СУДЕБНАЯ СИСТЕМА УКРАИНЫ В ПРИЗМЕ АНТРОПОЛОГИЧЕСКОГО СРЕЗА

Трофименко В. А.

Предпринята попытка антропологического анализа работы судебной системы государства. Определены точки соприкосновения судебной ветви власти и гражданина. Рассмотрены моменты, которым необходимо уделить больше внимания для роста уважения к суду и правоохранительной системе в целом.

Ключевые слова: *судебная система, суд, антропоцентризм, судебное решение.*

JUDICIAL SYSTEM OF UKRAINE IN ANTHROPOLOGICAL PRISM CUT

Trofimenko V. A.

The publication is an attempt to anthropological analysis of the state judicial system. Determined by the points of contact of the judiciary and citizen. Austro moments trying to determine who needs to pay more attention to the growth of respect for the justice system and law enforcement in general.

Key words: *judicial system, court anthropocentrism judgment.*

УДК 340.12

Ю. А. Меліхова, кандидат юридичних наук, асистент

МОРАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНА КУЛЬТУРА СУДДІ

Здійснено системний аналіз морально-професійної культури судді, що дає можливість обґрунтувати його сутність як характеристику рівня особистісного розвитку, від якого залежить ефективність судочинства. Досліджено структуру морально-професійної культури судді як єдність професійного потенціалу судді (знання, вміння, навички) та спрямованості соціально-психологічних настанов (цінності, ціннісні орієнтації, переконання), які реалізуються в професійній діяльності. Обґрунтовано положення про те, що спрямованість соціально-психологічних настанов діяльності судді і професійний потенціал відіграють найважливішу роль у процесі формування внутрішнього переконання.

Ключові слова: морально-професійна культура судді, особистісний професійний потенціал судді, спрямованість світогляду та соціально-психологічних настанов діяльності судді.

Актуальність проблеми. Відповідно до закономірностей цивілізаційного процесу зовнішній соціальний контроль над активністю людини на суспільному та індивідуальному рівнях, який домінував протягом тривалого часу, в умовах ринкових відносин поступається самоконтролю. За таких обставин суспільство потребує особистості нового соціокультурного типу, яка визнає пріоритет універсальних загальнолюдських цінностей і може протидіяти егоїстичним спрямуванням власної активності. Пошуки ціннісних орієнтацій як життєтворчих ідеалів і смислів, окреслення шляхів і стратегій самовдосконалення особистості є характерними для практики духовного оновлення в контексті духовного відродження взагалі і трансформаційних процесів у напрямку гуманізації в галузі права і правозастосування зокрема. Тому актуальність цього дослідження спрямована на вирішення одного із найважливіших завдань сучасного вітчизняного судочинства — світоглядно-ціннісної переорієнтації членів судового корпусу.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Окремі аспекти морально-професійної культури судді успішно досліджуються у філософсько-правовій науці. Так, осердя філософсько-правового дискурсу стали питання, присвячені ціннісним аспектам права (В. М. Шаповал та ін.); правосвідомості та правовому менталітету (В. А. Бачинін, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. І. Максимов, С. В. Шефель та ін.); правовій культурі особистості взагалі і судді зокрема (О. В. Петришин, Н. В. Радутна, С. С. Сливка, Л. С. Халдеєв

та ін.); моральній культурі судді (О. В. Афанасьєва, О. С. Кобліков та ін.); статусу судді (І. Є. Марочкін, Л. М. Москвич та ін.); внутрішньому переконанню судді (А. Барак, Ю. М. Грошевий та ін.); методології пізнання права (А. І. Овчинников та ін.); праворозумінню (Р. Дворкін, С. І. Максимов, Л. Л. Фуллер та ін.); культурі правового мислення (О. В. Капліна, В. М. Розін та ін.); імперативності моралі в професійній діяльності суддів (О. С. Кобліков, Л. С. Халдєєв та ін.).

Однак, незважаючи на певні здобутки, єдиного поняття цілісної єдиної концепції морально-правової культури судді, як і раніше, серед науковців немає. Тому професійну і моральну культуру судді розглядають все ще окремо, визначаючи їх як рівень професійного і морального розвитку.

Мета статті. Дослідження сутності морально-професійної культури судді полягає у визначенні змісту цього поняття, виявленні його ознак, факторів, причин, закономірностей, особливостей формування і вдосконалення. У зв'язку з цим слід наголосити на тому, що вплив рівня морально-професійної культури судді на його професійну діяльність є очевидним, але недостатньо вивченим. Тому головним завданням є створення цілісної концепції досліджуваного явища, без чого важко впровадити в судову практику нові демократичні морально-професійні стандарти, які базуються на максимальній активізації інтелектуального, морального і взагалі духовного потенціалу особи судді.

Виклад основного матеріалу. На наш погляд, морально-професійну культуру судді слід розглядати як системну характеристику рівня його морального і професійного розвитку, єдність особистісного професійного потенціалу (правових і загальнонаукових знань, навичок, умінь і здібностей) та спрямованості світогляду, соціально-психологічних настанов діяльності (цінностей, ціннісних орієнтацій, переконань), яка безпосередньо визначає професійну придатність судді.

У науковій літературі існують різні підходи до осмислення сутності особистісного професійного потенціалу. Наприклад, В. Є. Хмелько визначає це явище як «культурний потенціал особистості», який є сукупністю таких особистісних якостей, як знання, уміння, навички та здібності [6, с. 29–30]. Однак, на наш погляд, особистісного професійного потенціалу судді недоцільно розглядати, обмежуючи його структуру наявністю тільки таких параметрів, як знання, уміння, навички, які часто об'єднують у категорію кваліфікованості (арифметичного знання законів). При більш глибокому аналізі цього явища очевидним стає те, що підсумковим вираженням, метою особистісного професійного потенціалу є готовність і здатність судді до здійснення ним ефективного праворозуміння та правозастосування, а успішність цих процесів безпосередньо залежить (не применшуючи ролі знань, умінь, навичок і здібностей) від рівня культури правового і етичного мис-

лення, почуттів і поведінки судді. Тому саме ці компоненти є найсуттєвішими, а отже, і базовими в структурі особистісного професійного потенціалу судді. Отже, особистісний професійний потенціал судді — це сукупність системних правових і загальнонаукових знань, умінь, навичок, творчих здібностей та здатності до постійного самовдосконалення.

Так, знання судді є основою його компетенції, результатом практичної та розумової діяльності, досвіду, входження в процес соціального життя та ін. Згідно зі ст. 65 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» кандидати в судді добираються за результатами кваліфікаційного іспиту [5]. Таким чином, головною вимогою до особи, яка виявила намір бути суддею, є наявність у неї широкого діапазону ґрунтовних, юридичних знань і систематизованого правового пізнання, оскільки для справедливого застосування закону судді необхідно досконало знати його, уміти правильно застосовувати в конкретних ситуаціях. Однак ґрунтовних юридичних знань для успішного виконання суддівських функцій замало. Щоб мати високий рівень особистісного професійного потенціалу, судді повинні володіти знаннями основних моральних правил, вимог, приписів та ідеалів суспільства. Без цього важко вимагати від них дотримання вимог обов'язку і совісті у складних професійних та життєвих ситуаціях, здатності до морального резонансу та постійного самовдосконалення.

Знання судді — це не щось статичне. Вони, на думку Ю. М. Грошевого, є «...живим процесом, який розвивається в тісному зв'язку з його практичною діяльністю і переходить у неї» [1, с. 12]. Отож, у процесі професійної діяльності знання здобуваються, накопичуються, систематизуються, апробовуються і через опредмечування реалізуються. Засвоєння, а згодом і застосування знань збагачують інтелект, змінюють характер спрямованості світогляду і соціально-психологічних настанов, структуру мотивів діяльності судді. Інакше кажучи, знання справляють великий вплив на формування свідомості судді, а тому показником його свідомості є якість і достовірність знань. Оскільки знання можуть бути як поглибленими, істинними, так і вірогідними та помилковими, то особливої ваги набуває не стільки кількісний критерій, скільки якісний — показник ступеня організованості, системності знань. Імовірно, що тільки поглиблені знання дають змогу судді бути незалежним, самостійним у ухваленні рішень і швидко орієнтуватися в складних, іноді нестандартних ситуаціях, у яких він опиняється.

Якість знань часто залежить від рівня морального розвитку судді. Так, суддя з високим рівнем морального розвитку ніколи не матиме низький рівень знань, а навпаки, постійно їх поглиблюватиме, розширюватиме, вдосконалюватиме, накопичуватиме, починаючи ще з вищої школи. І навпаки, суддя, який байдужий до власних знань, є, безперечно, аморальною особистістю. Як

свідчить судова практика, ті судді, які, незважаючи на чималий досвід роботи у суді, демонструють неналежний рівень знань, часто порушують права людини, а це веде до катастрофічних для неї наслідків. Отже, знання вочевидь формують почуття морально-професійного обов'язку судді.

Однак якщо суддя не набув належних умінь і навичок у застосуванні власних знань, останні стають малодієвими і не сприяють успішному здійсненню його професійних функцій. Здебільшого, щоб зрозуміти, чому судді по-різному трактують один і той самий факт, треба виявити, якими знаннями, уміннями та навичками вони оперують і послуговуються. Звичайно, у кожного судді свій рівень знань, умінь, навичок — власний унікальний досвід суддівської практики. І хоча в аргументаціях всі вони постійно апелюють до норм права, утім часто розуміють його по-різному. Наприклад, деякі судді, говорячи про право, мають на увазі тільки суворе дотримання букви закону; інші, крім законів, апелюють до ідеї справедливості. Тому важливими структурними компонентами особистісного професійного потенціалу судді є вміння і навички, що в сукупності становлять сутність здібностей судді як соціальної та моральної особистості. Саме від здібностей судді залежить якість його знань, умінь і навичок. Вони не визначаються тільки спадковістю чи соціальними умовами життя. Саморозвиток, активність, творчість — це ті механізми, завдяки яким суддя може перемогти певну обмеженість наділеної природою обдарованості. Здібності до суддівської професії виявляються у здатності особистості мати загострене почуття справедливості, любити людей, свою справу.

Отже, знання, уміння, навички і здібності — це своєрідна технологічна основа особистісного професійного потенціалу судді. Без них він не може успішно здійснювати професійні функції. Розвиток і активація знань, умінь і навичок пов'язані з процесами творчості. Тому важливість творчої складової у професійній діяльності судді, а тому і в структурі його особистісного професійного потенціалу важко переоцінити. Саме творчість стимулює в судді бажання досягти майстерності та досконалості у професійній діяльності.

Як аргументовано доводить Л. М. Москвич, творчість судді виявляється в його здатності відшукати в одиничності та індивідуальності розглянутої ним юридичної ситуації загальність, абстрактність і типовість юридичної норми [3, с. 189]. Таким чином, суддя створює спільну єдність загального, абстрактного та конкретного. Для цього йому необхідно мати активність і рухливість пізнавальних процесів, кмітливість, гнучкість мислення, ерудицію, аналітичні та прогностичні здібності. Адже якщо в судді низькі розумова працездатність, інтелект та пізнавальна активність, слабка пам'ять, немає мотивації для досягнення успіхів у роботі, байдуже ставлення до професії тощо, його діяльність не буде творчою, а отже, ефективною.

Особистісний професійний потенціал судді може застосовуватися і реалізовуватися по-різному. Наприклад, на індивідуально-суб'єктивному рівні він може спрямовуватися як на збагачення буття — самовдосконалення, самореалізацію, так і на гальмування цього процесу — зuboжіння буття, саморуйнацію особистості. На соціальному рівні його застосування і реалізація визначаються антропоцентричними, соціоцентричними, егоцентричними та іншими орієнтаціями особи судді. Ідеться насамперед про те, що діяльність особистості завжди має ту чи іншу соціальну і моральну значущість відповідно до її ціннісних орієнтацій, потреб, переконань. Так, суддя навіть з найвищим рівнем особистісного професійного потенціалу може діяти непрофесійно, незаконно, аморально та антигуманно. Тому саме спрямованість особистості, незважаючи на розбіжності в поглядах, науковці виділяють як головну її характеристику. Так, Л. М. Москвич зазначає, що спрямованість визначає специфіку, рівень, силу функціонування елементів особистісної структури, субординуючи всі прояви психічного життя особистості [3, с. 168].

Більш розгорнуте визначення цього явища надає В. Є. Хмелько. На його думку, спрямованість особистості — це сукупність якостей, яка поєднує суттєві характеристики підсистеми орієнтування соціальної діяльності людини і може характеризуватися в різноманітних аспектах [6, с. 28–29].

Але якщо говорити не про індивідуальні особливості діяльності кожного судді, то як загальнозначущі її характеристики, що в кожній певній ситуації визначаються системою саморегуляції, доцільно вказати, по-перше, на спрямованість діяльності; по-друге, на спосіб діяльності. Таким чином, спрямованість діяльності — це скерованість її в умовному багатомірному просторі, кожний вимір якої визначається певною соціальною цінністю.

Спрямованість професійної діяльності судді та спосіб її здійснення доволі тісно взаємопов'язані. Те чи інше вирішення юридичної ситуації «Що робити?» багато в чому визначається діапазоном можливих способів «Як робити?». І навпаки, обмеженість можливих способів діяльності так чи інакше обмежує і діапазон вибору спрямованості. Тому одні й ті самі засоби і методи діяльності можуть бути використані для досягнення абсолютно різних за соціальним і моральним змістом результатів. Тут доцільно провести паралель між діяльністю судді та відповідальністю (за моральною теорією В. Винниченка, «чесністю з собою»), яка концентрує в собі соціально-універсальні та суб'єктивно-індивідуальні засади.

Таким чином, можна стверджувати, що спрямованість діяльності судді залежить від спрямованості його світогляду і соціально-психологічних настанов, які докорінно визначають соціальну, моральну та професійну орієнтацію судді, принципи його ставлення до довкілля, професії, інших людей, самого себе. Тому вважаємо за доцільне й надалі послуговуватися терміном

«спрямованість світогляду, соціально-психологічних настанов діяльності судді»

Отже, спрямованість світогляду, соціально-психологічних настанов діяльності судді — це ціннісний вимір його особистісного професійного потенціалу, соціальна, моральна і професійна зорієнтованість, яка формує ціннісно-орієнтаційну і мотиваційну серцевину морально-професійної культури, поєднуючи такі риси-компоненти: цінності, ціннісні орієнтації, принципи, переконання, інтереси та потреби.

Слід визнати, що основу спрямованості світогляду, соціально-психологічних настанов діяльності судді становлять його потреби як внутрішні детермінанти особистості. Зазвичай потреби (як необхідність у чомусь) поділяють на духовні та соціальні. Зміст духовних потреб судді виявляється в пошуках загальнолюдських ідеалів, цінностей. Вони реалізуються в ціннісних орієнтаціях судді, які багато в чому визначають характер і спрямованість його професійної діяльності.

Соціальні потреби виявляються в необхідності спілкуватися, духовній і трудовій діяльності. Якщо духовні та соціальні потреби судді формуються на глибокій моральній основі, то і спрямованість світогляду, соціально-психологічних настанов діяльності матиме гуманістичний характер. Усе вирішує те, чи відчуває суддя потребу в моральному і професійному самовдосконаленні. Якщо відчуває, то це стає джерелом його активності, якщо ні, навпаки, — байдужості та особистісного занепаду, який виявляється у деформації моральної і професійної свідомості.

Осміслені потреби викристалізуються в інтереси, які стають підґрунтям індивідуальних, групових, колективних і суспільних цінностей, сприяють розширенню обсягу знань, покращенню їх якості, орієнтуванню в реальній дійсності та багато в чому визначають векторність спрямованості світогляду, соціально-психологічних настанов діяльності судді. У зв'язку з цим інтереси можна умовно класифікувати на пізнавальні, матеріальні, статусні, кар'єрні та ін. Якщо інтереси судді спрямовані на виконання основної мети і сенсу його буття в професії — служіння людині, піклування про неї, то він завжди буде йти шляхом самовиховання і самовдосконалення. Адаже чим глибшу зацікавленість у представника суддівської спільноти викликає його професія, тим більше сил, здібностей, старанності він буде виявляти у професійній діяльності.

Потреби та інтереси формуються в цінності (актуальні потреби, ключові життєві сенси). Слід виходити з того, що потенційно абсолютною цінністю є людина, яка прагне самодостатності буття при єдності бажань і можливостей. Зазначена єдність (бажань і можливостей) — не механічний збіг обставин, а динамічна система. Її розвиток зумовлюється належним спря-

муванням активності людини, прагненням об'єднати власне буття з буттям інших людей. У цілому поняття «цінність» виражає ідею досконалості, якій притаманна реальна досяжність. Особистість і суспільство, свобода і рівність є цінностями в їх взаємній співвіднесеності. Отже, в умовах, коли людина, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека проголошені Конституцією України найвищою цінністю і на перший план висуваються гарантії прав і свобод громадянина, діяльність судді повинна ґрунтуватися на загальних морально-правових цінностях, що базуються на принципах гуманізму, справедливості, законності, незалежності, патріотизму, колективізму та ін.

Сутність гуманізму фокусується на визнанні людини найвищою цінністю. Цей принцип орієнтує на захист її прав, свобод, честі та гідності, скеровує діяльність суспільства, спільнот, соціальних груп та інших соціальних суб'єктів на створення умов для повноцінного саморозвитку людини. Звичайно, специфіка професійної діяльності змушує суддів бути суворими, твердими, жорсткими в боротьбі зі злом, захищаючи інтереси людини і суспільства, але в цій жорсткості (у жодному разі не жорстокості!) — вища доброта, оскільки таким чином забезпечуються умови для стабілізації суспільного життя, гармонійного розвитку людини. Тим більше натепер, коли відбувається своєрідне «перевідкриття гуманізму» (автор концепції — С. Тулмін), мета якого — подолання класичної моделі раціоцентризму, що базується на зарозумілості людини в її здатності вільно творити будь-які глобальні проекти перебудови світу, що виявилось обмеженим і однобічним. Адже процес «знелюднення» людини (відмова від Бога) як кризовий синдром, характерний для сучасного суспільства, може бути зупинений тільки шляхом «віднайдення нової людини», яка живе за законами Божими. Тому основою переосмисленого гуманізму є людяність і оптимізація цінностей. Мається на увазі, що жодна цінність не повинна бути принесена в жертву іншій, з огляду на множинність цінностей, треба утримуватися від умисного збільшення ролі кожної [4]. Отже, цінність і ефективність судової діяльності вимірюються людяністю судді.

Вагомого значення у шкалі морально-правових цінностей судді набуває справедливість, що конститується взаємним визнанням суб'єктів. Вона відіграє роль особливого соціального, морально-правового і регулятивного механізму-принципу, який підтримує міру рівноваги цінностей і визначає момент домінування при конфліктному зіткненні різних цінностей на користь цінності саморозвитку і самореалізації та зобов'язує враховувати всі аспекти діяльності соціальних суб'єктів і встановлювати відповідальність між її заслугами і суспільним визнанням, правами і обов'язками, працею і винагородою, злочином і покаранням, діянням і розплатою, метою і засобами її досягнення. Невідповідність цих співвідношень сприймається як

несправедливість. Слід зазначити, що саме справедливість віддавна вважали синонімом правосуддя — наші предки говорили: «Несправедливий суддя гірше ката». Отож, справедливість для судді повинна бути однією з найвищих цінностей у його професійній діяльності, бо саме для її утвердження в суспільстві створюються право і судова система.

Своєрідною конкретизацією принципу справедливості є законність. Очевидно, що професійна діяльність та поведінка судді повинні бути зразком дотримання законів, їх духу і змісту. Тому зневага до закону його охоронця шкодить авторитету і непорушності самого закону. Отже, суддя повинен бути прикладом законслухняності, неухильно дотримуватися присяги і завжди поводитися так, щоб своєю діяльністю і поведінкою зміцнювати віру громадян у справедливість, чесність, незалежність і неупередженість суду.

Принцип патріотизму як цінність культивує в судді любов до України, до свого народу, гордість за його культуру, складовою якої є право. Суддя повинен використовувати інтелектуальні здобутки нації, у яких закладено правовий менталітет (право є основним чинником національної ідеї, одним з атрибутів державності).

У сучасних умовах індивідуалізації особистості важливого значення набуває як цінність і колективізм, який орієнтує на співпрацю, взаємодопомогу, єдність у досягненні мети. Безумовно, щоденне спілкування зі своїми колегами, співробітниками є важливим для судді, тому невміння контактувати, небажання спілкуватися, а також прояви зневаги загрожують самоізоляцією в колективі, вимушеною самотністю, що часто веде до сумнівних з погляду моральної характеристики вчинків. До того ж відомо, що в судових органах існує певна специфіка взаємовідносин між співробітниками. Це іноді стосується підвищеного інтересу до роботи колег, хоча відомчі нормативні документи і передбачають, що без службової необхідності та санкції керівництва не слід цікавитися справами того чи іншого судді. Отже, тактовність і делікатність зміцнюють повагу, дружбу, довіру між колегами, а усвідомлення колективних інтересів як пріоритетних порівняно з особистими визначає морально-психологічний клімат у колективі, його дієздатність та вмилу організацію професійної діяльності взагалі.

У цілому зазначені цінності створюють основу світогляду судді, який багато в чому визначає оптимальні технології досягнення результатів у його професійній діяльності. Показовим є те, що в суспільній свідомості суддя має бути провідником системи моральних і правових ідеалів. Тому, працюючи суддею, необхідно постійно співвідносити власні дії з морально-правовими цінностями, що є досить нелегким випробуванням на стійкість, відданість ідеалам і принципам. Так, на практиці трапляються випадки, коли судді лише прикриваються гаслами служіння народу, державі, а насправді діють як виразники інтересів певних бізнес-кланів, політичних сил, волі

керівництва суду тощо. Тут важливу роль має відігравати позиція судді: «В ім'я чого я маю судити?».

Реалізація будь-якої діяльності неможлива без вольової саморегуляції. Саме воля є тим специфічним механізмом, завдяки якому суддя може цілеспрямовано та свідомо керувати власними вчинками, бажаннями, діями — мати владу над собою. Тому механізми волі мають велике значення у формуванні особистісного професійного потенціалу судді та багато в чому визначають спрямованість його діяльності, оскільки воля може бути скерована як на добро, так і на зло. Разом з тим важко переоцінити вплив волі на формування морально-професійної культури судді взагалі, адже в процесі самовдосконалення саме воля відіграє надзвичайно важливу роль. Недоліки вольового розвитку ведуть до безсистемності, недисциплінованості, безініціативності, формального виконання професійних обов'язків, непослідовності, нездатності захищати власні погляди і переконання — низького рівня морально-професійної культури судді.

Висновки. На основі синтезованих здобутків попередніх науковців слід розглядати морально-професійну культуру судді як специфічну єдність аксіологічного і емпіричного начал його особистості та реалізацію їх у професійній діяльності. Адже, наприклад, такі найбільш важливі для успішного здійснення професійних функцій особистісні риси судді, як справедливість, принциповість, чесність, сумлінність, незалежність, відповідальність, неупередженість, гуманність, неможливо вважати тільки професійними чи моральними рисами. Тому не можна вести мову про високий рівень професійної культури судді без належного морального наповнення його особистості, і навпаки, будь-які найщиріші прагнення захисту прав і свобод, поліпшення правозастосовної практики, належного здійснення правосуддя можуть руйнуватися через низький рівень особистісного професійного потенціалу судді. Наукове осмислення феномену морально-професійної культури судді є процесом виявлення гуманістичного сенсу і глибинних основ права: світоглядно-методологічних, аксіологічних, антропоцентричних, онтологічних, соціокультурних. На основі цього аналізу можна констатувати, що морально-професійна культура судді сформувалась як певна деонтологічна реальність, філософсько-правове осмислення якої допоможе у вирішенні низки надзвичайно актуальних і невідкладних завдань, пов'язаних з розв'язанням проблем сучасного судочинства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грошевой Ю. М. Проблемы формирования судебного убеждения в уголовном судопроизводстве / Ю. М. Грошевой. — Харьков : Вища шк., 1975. — 144 с.
2. Конституція України. — Х. : Одиссей, 2010. — 56 с.

3. Москвич Л. М. Статус суддів: теоретичний та порівняльно-правовий аналіз: монографія / Л. М. Москвич. – Білозерка : Білозер. район. друк., 2004. – 224 с.
4. Назаретян А. П. В многомерном мире раскрывается ограниченность гуманизма / А. П. Назаретян // Обществ. науки и современность. – 1991. – Вып. 1. – С. 74–79.
5. Про судоустрій і статус суддів : Закон України. – Х. : Одіссей, 2010. – 176 с.
6. Хмелько В. Е. Социальная направленность личности: некоторые вопросы теории и методики социологических исследований / В. Е. Хмелько. – Киев : Политиздат Украины, 1998. – 279 с.

МОРАЛЬНО-ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КУЛЬТУРА СУДЬИ

Мелихова Ю. А.

Проведен системний аналіз феномена морально-професійної культури судьи. Обоснованы сущность, содержание и структура морально-професійної культури судьи как единство личностного професійного потенціала (знання, умения, навички, способность к постоянному самосовершенствованию) и направленности его мировоззрения, социально-психологических установок, которые реализуются в професійной деятельности.

Ключевые слова: морально-професійная культура судьи, личностный професійный потенциал, направленность социально-психологических установок деятельности судьи.

JUDGE'S MORAL AND PROFESSIONAL CULTURE

Melihova J. A.

The article is devoted to philosophical legal study of such phenomenon as moral and professional culture of a judge. Structure of moral and professional culture of a judge was investigated as a unity of a judge's professional potential (knowledge, abilities and skills, level of ethical and legal thinking, feelings and behavior) and social-psychological attitudes orientations (values, system of values, beliefs) being applied to professional activity. The statement that orientations of social-psychological attitudes in activity of a judge (as expression of his/her personal position) and professional potential of a judge (standard of knowledge, abilities and skills) are of primary importance to the process of moral certainty formation was grounded.

Key words: moral and professional culture of a judge, personal professional potential of a judge, level of ethical and legal thinking of a judge, level of feelings and behavior of a judge.

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 327:316.32

Л. М. Герасіна, доктор соціологічних наук, професор

ГЛОБАЛЬНА КОНСТРУКЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ СВІТУ В УМОВАХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ЗРУШЕНЬ СУЧАСНОСТІ

Досліджено фундаментальні зміни глобальної політичної сфери та світового балансу впливів державно-політичних сил ХХІ ст. Доведено, що конструкція світової політичної системи залежить не стільки від політичного досвіду окремих держав, скільки від рівня розвитку сучасної цивілізації, геополітичних стратегій, союзів чи суперництва та інших глобальних чинників.

Ключові слова: *світова політика, геополітика, глобальна політична сфера, новий глобальний світопорядок, конструкція світової політичної системи, геополітичний формат світової політики, політичний простір, геостратегічний регіон, геополітичний союз, геополітичне суперництво, центри сили, наддержава, геополітичні лінії, геостратегія, геополітичні моделі світу.*

Актуальність проблеми. Головною відмінною рисою сучасного світу є перехід до якісно нового стану, коли наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. відбулися фундаментальні зміни у міжнародній політиці та світовому балансі державно-політичних сил; відтоді планету характеризують величезні зрушення всієї геополітичної структури. Передусім принциповий вплив на геополітичну реконструкцію світу справили факт закінчення «холодної війни» і крах тоталітарних режимів у країнах Євразії. Модель «двополюсного світу», яку втілювали дві наддержави — СРСР і США, нині втратила сенс, так само як і поняття «третій світ», куди включалися країни-аутсайтери, що розвиваються. Відповідно відійшов у минуле бінарний розкол світу на два

ворожі політичні табори з їх замкненими державно-політичними системами; але кардинальні бар'єри, що розділяли людство за ідеологічною ознакою, на жаль, остаточно не зруйновано. Деякі вчені слушно відзначали, що сутність даних трансформацій стала унікальною, і в першу чергу це зумовлено їх відносною керованістю та надзвичайною швидкістю [1]. Протягом досить короткого строку (менше п'яти років) значною мірою були ідеологічно підірвані й повалилися старі глобальні системи, які склали основу міжнародної політики післявоєнних десятиліть.

Метою і основною гіпотезою статті є прагнення довести, що конструкція світової політичної системи як одного з універсальних вимірів людського буття залежить не стільки від історичного досвіду окремих суспільств, їх політичних інститутів, якостей політичної еліти, скільки від рівня розвитку світової цивілізації та культури в цілому, від транзиції глобальних проблем і геополітичних зрушень сучасності.

Виклад основного матеріалу. Геополітичні ідеї виникли і набули наукового змісту в результаті розвитку органістичних теорій суспільства та концепцій географічного детермінізму політики, які панували в західному філософсько-політичному мисленні XVI–XIX ст. (Ж. Боден, Ш. Л. Монтеск'є, Ф. Бродель, І. Гердер, А. Гумбольдт, І. Кант, Г. Гегель, Г. Бокль). Але геополітика — це не штучне поняття чи формальна концепція, її предметом є аналіз дії законів політики стосовно організації контролю та гармонії влади над природним простором. Уже на початку XX ст. шведський професор Р. Челлен підкреслив необхідність поєднання п'яти тісно пов'язаних між собою елементів політичного буття: соціополітики, демополітики, економічної і кратополітики, геополітики, які забезпечують утворення сильної держави з ефективною системою управління.

Перехід же до нового світопорядку ніколи не відбувається безболісно і безпроблемно, а постійно порушується і відновлюється; тому його збереження, підтримка та збалансування стали найважливішим пріоритетом світової політики. Отже, як свідчить *наукова доктрина*, це вимагає доброї волі, активних і солідарних політичних дій всіх учасників міжнародних відносин [2].

Власне з 90-х рр. XX ст. почав формуватися новий глобальний світопорядок, зорієнтований не стільки на конфронтацію та боротьбу антагоністичних систем, скільки на міжнародну співпрацю, принципи взаємодії та глобальне партнерство. Дійсно, з кінця XX ст. світ став більш цивілізованим і розвиненим, але водночас і набагато небезпечнішим: людство безпосередньо постало перед проблемою виживання, пошуку соціополітичних шляхів просування до єдиної людської спільноти, яка буде здатна відповідати на найскладніші глобальні виклики сучасності.

Але класична Вестфальська міжнародна система не була глобальною: Вестфальський мир 1648 р. започаткував становлення класичної системи міжнародних відносин, яку назвали «державно-центристською моделлю світу». Це передбачало визнання принципу національного суверенітету як однієї з головних засад міжнародного спілкування: коли кожна держава має всю повноту влади на своїй території та самостійно визначає зовнішню політику, а інші країни зобов'язані поважати це право.

Глобальні ж світополітичні трансформації початку XXI ст. визначили перехід від системи традиційних міждержавних відносин до нової, складнішої системи — глобальних взаємовідносин між народами та їх країнами. І як усі попередні епохи, сучасний період розвитку цивілізації характеризується власними особливостями:

- загостренням старих і виникненням нових суперечностей і конфліктів;
- нестійкістю деяких елементів міждержавних союзів та структур;
- посиленням агресії з боку окремих державно-політичних режимів;
- невизначеністю політичної ситуації у різних регіонах світу тощо.

По-перше, по завершенні ери протистояння двох соціально-політичних систем принципово іншою стала загальна *архітектура міжнародного життя* — світ із біполярного перетворився на багатополлярний; утверджуються нові центри світової політики; якісно змінюється склад членів міжнародної спільноти та зміст їхніх взаємовідносин; розгортається процес утвердження нових загальнолюдських цінностей і пріоритетів. По-друге, на геополітичному просторі колишнього СРСР у своїх власних історико-політичних межах утворилися *нові незалежні держави*, які прагнуть стати повноправними, рівними членами світової спільноти й активними «гравцями» в реалізації геополітичних стратегій. По-третє, це фактор *глобалізації*, що позначає нині усі сторони життя, перетворюючись на домінуючий чинник сучасних міжнародних відносин. Їх зміст у цілому характеризує яскраво виражена тенденція до глобалізації, тобто розширення, взаємопроникнення, більшої взаємозалежності, доповнення і збагачення. Торкнувшись докорінних основ існуючого світопорядку, глобалізація диктує суверенним державам умови, коли їх внутрішня політика стає все більш залежною від зовнішньої або нерідко зворотно позначається на ситуації на світовій арені.

На якісні зміни в політичній структурі світу ще у 1970-ті рр. звернули увагу американські вчені Р. Кохен і Дж. Най. Сутність їх спостережень полягала в тому, що держави, залишаючись провідними суб'єктами світової політики, почали вступати у складні відносини не тільки між собою, а й з іншими транснаціональними учасниками; при цьому сфери активності всіх акторів міжнародної взаємодії певним чином переплелися. Якщо раніше, наприклад, внутрішньодержавні регіони прагнули впливати лише на внут-

рішньополітичні процеси своєї країни, а міжурядові організації — на питання, які обмежувалися зовнішньополітичною і зовнішньоекономічною сферами (що було логічно), то тепер ситуація дещо змінилася. Міжнародні організації і структури все більш енергійно втручаються у внутрішньополітичні проблеми, такі як врегулювання внутрішньодержавних конфліктів (зокрема, НАТО, ОБСЄ, ООН), дотримання прав і свобод людини, визначення фінансової політики держав тощо, а регіони всередині країн деколи прагнуть діяти в зовнішній сфері нарівні з урядами суверенних держав.

Раніше невідомі можливості відкрилися для міжнародних суб'єктів завдяки появі наприкінці ХХ ст. принципово нових інформаційних і комунікативних технологій. Отже, цілком зрозуміло, що під **глобальною конструкцією політичної системи світу** науковці розуміють об'єктивно створену систему глобальних впливів усіх чинних акторів світової політики, яка ґрунтується на сукупності домінуючих у міжнародній практиці політичних принципів, правових норм і умов економічного та інформаційного обміну, що формуються під впливом реальних процесів світового розвитку епохи глобалізації [3].

Дійсну картину буття планетарної спільноти як глобальної політичної системи незалежних держав слід розглядати не тільки по вертикалі — з погляду нерівностей і залежностей, а й по горизонталі — з точки зору складного переплетіння міждержавних відносин. Таким самим чином виявляються різні аспекти сучасної цивілізації: наприклад, інтернаціоналізація фінансово-економічних потоків; розвиток інформаційно-комунікаційних процесів; ризики глобальних проблем людства (гонка озброєнь, продовольча й енергетична проблеми, епідемії і пандемії, стан довкілля, міжнародний тероризм та ін.); неможливість розв'язати дилему безпеки зусиллями однієї окремо взятої держави. Пізніше цей феномен і визначили як глобалізацію.

Оцінюючи наслідки глобалізації світової політики, доцільно підкреслити: людство стоїть на порозі глобального трансформування взаємовідносин між державами та іншими учасниками міжнародних відносин. Відповідно можна операціоналізувати нове поняття **«глобальної політичної сфери»** як галузі реалізації владно-політичних відносин у сучасному глобалізованому світі, що позначає *«глобальне поле» діяльності урядів суверенних держав, безпосередніх практик світових політиків і політичних організацій, межі поширення їх політичних ідей, впливів та відповідальності*.

За сучасних умов слід визнати: якщо всередині окремої країни інститут держави зберігає монополію на публічну владу, значний діапазон політичної діяльності в даному соціумі, то на міжнародній арені єдиного центру світової політики немає, там діють у принципі рівноправні, суверенні державні

та недержавні суб'єкти. Взаємовідносини між державами у сфері міжнародної політики будуються на ґрунті визнання суверенітету, але фактично складаються по-різному, що не виключає залежності або підпорядкування.

Найважливішим моментом реконструкції світової політичної системи стало те, що усередині неї виникли і почали активно діяти структури, які сьогодні перетворилися на нових *транснаціональних акторів*, котрі працюють на теренах багатьох держав і континентів. До них належать: міжурядові організації та рухи; транснаціональні корпорації і банки (ТНК, ТНБ); міжнародні неурядові організації; регіони всередині держав (адміністративно-територіальні утворення — республіки, кантони, федеральні землі, штати та ін.); релігійні організації і конфесії; етнічні діаспори; навіть міжнародні злочинні і терористичні угруповання. Це зростання нових транснаціональних акторів у другій половині ХХ ст. характеризує тенденцію, котру Дж. Грум визначив як «зростаюче різноманіття» учасників на світової арені [4].

Дійсно новим є те, що з останньої чверті ХХ ст. транснаціональні актори розгорнули свою активність у принципово інших якісних масштабах. Зокрема, на даний час спостерігається кількісна перевага нових транснаціональних суб'єктів над державами: якщо останніх у сучасному світі налічується близько 200, то міжурядових організацій — майже 5 тис., неурядових — понад 27 тис. (з них енергійно діють на міжнародному рівні близько 6 тис.); а ТНК, за даними ООН кінця 1990-х рр., було більше 53 тисяч. Проте вражають не стільки кількісні параметри, а ті якісні зміни в політичній структурі світу, що сталися завдяки розвитку транснаціональних відносин, які охопили спочатку світову економіку, а згодом й інші сфери.

Унаслідок зростання активності транснаціональних акторів суверенним державам доводиться все більше «ділитися» частиною своїх повноважень: з одного боку, з наддержавними утвореннями (міжнародними організаціями та інститутами), а з другого — з міцніючими внутрішньодержавними регіонами, ТНК і ТНБ. Ті чи інші управлінські функції делегуються державою до інших учасників міжнародної взаємодії залежно від того, на якому рівні вони діють (наднаціональному, національному або внутрішньодержавному) або в якому секторі — приватному, публічному чи «третьому секторі» громадських організацій.

Цей перерозподіл функцій відбувається далеко не безболісно. Самостійні держави зазвичай негативно реагують на розмивання національного суверенітету, намагаючись блокувати нові глобальні виклики або шукати нетрадиційні засоби і методи збереження своїх владних повноважень. Деколи у правлячої еліти виникає хибна спокуса за допомогою диктатури чинити опір послабленню суверенітету. Унаслідок цього можуть виникати квазі-

держави (Придністров'я, Косово, Абхазія, Південна Осетія) чи формуватися дуже корумповані або гібридні «піратські» режими, які використовують статус суверенності для підтримки влади за будь-яку ціну, навіть створюючи осередки тероризму і нестабільності.

Зрештою, зміни в політичній структурі сучасного світу не обмежуються лише передачею державами частини своїх функцій іншим суб'єктам міжнародних відносин. Одночасно збільшуються можливості урядів держав і відповідних медіа-структур впливати на політичну свідомість і поведінку громадян за допомогою електронних засобів (комп'ютерів, інтернет-мереж, ТБ, мобільних телефонів, пластикових карток), а також біотехнологій. Ці нові тенденції ведуть до розмивання того стану, який С. Краснер назвав «вестфальським суверенітетом», тобто політичної організації світу, заснованої на тому, що зовнішні актори фактично не могли впливати або лише обмежено діяли щодо внутрішньої політики держав.

Безперечно, процеси розвитку сучасного світу, цивілізації в цілому складають масштабну, суперечливу і в багатьох аспектах кризову картину; найбільш серйозні виклики передусім спричиняє проблема визначення суверенними державами своїх *геополітичних координат* розвитку. На нашу думку, за цих часів неможливо не враховувати відносну самостійність світової політики, адже цей феномен ґрунтується на усвідомленні та реалізації своїх геополітичних інтересів кожною країною. Геополітичний формат *світової політики* не тільки демонструє територіальні й політичні інтереси держав — він також фіксує економічні, науково-технічні, демографічні, етнічні, релігійні проблеми та багато інших аспектів доцентрових і відцентрових тенденцій, які протягом історії людства зближували або розділяли країни світу [5].

Існує чимало наукових підходів до найбільш значущих характеристик геополітичної структури світу. Зокрема, О. Тоффлер у цій парадигмі визначив існування сільськогосподарської, індустріальної та постіндустріальної цивілізацій людства. Автор концепції «зіткнення і розламу цивілізацій» (1927 р.) С. Хантінгтон проголосив джерелом геополітичних конфліктів суперечності між цивілізаціями, потенціали яких нерівнозначні [6]. Глобальний світ постає тут розмежованим, розколотим на різні осередки — єгипетська, східна, західна, латиноамериканська, африканська, православна, ісламська, конфуціанська, буддистська, хінді, японська цивілізації, які відрізняються історією, релігією, культурою, мовою, традиціями тощо. С. Хантінгтон стверджує, що ці фундаментальні відмінності цивілізацій спричиняють найбільш жорстокі та тривалі конфлікти; в наш час ці ж самі чинники знову породжують геополітичні умови для політики протистояння Заходу і Сходу.

Власний погляд на геополітичні перспективи структур земного простору та міжнародні відносини колись висловив американський вчений Ніколас Дж. Спайкмен («Стратегія Америки в світовій політиці», 1942 р.), сформулювавши концепцію *Примор'я — Римленд* щодо системи глобальної безпеки у світі. Як переконаний прибічник світового лідерства США, він обґрунтував провідну роль океанічних держав на планеті, які здатні забезпечувати власні геостратегічні інтереси. Сполучені Штати Америки (як супердержава), на думку Н. Дж. Спайкмена, мають всією міццю сприяти утвердженню в Європі та світі свободи, демократії та американського способу життя згідно з провідною тезою: «Той, хто контролює Римленд, контролює Євразію і світ загалом!»; тож неподільно контролювати увесь світ.

Геополітика як наука і міжнародна практика надзвичайно актуалізувалася два останні десятиліття; це обумовлено низкою причин. Моделі світоустрою історично змінюються, оскільки на міжнародній арені постійно коригується співвідношення (баланс) сил і впливів: виявляються ті або інші чинники дезінтеграції світу — географічні (клімат, сприятливі або несприятливі території), цивілізаційні, економічні, національні, релігійні, ідеологічні, військово-політичні проблеми.

Видається, що найбільш близьке до предмета нашого дискурсу визначення геополітики пропонує американський фахівець К. Грей: «наука про взаємозв'язок між фізичним середовищем (що сприймається, змінюється і використовується людьми) і світовою політикою» [7, с. 9]. Сутність геополітики ґрунтується зазвичай на осмисленні тих політичних реалій, котрі пов'язують міжнародні відносини із взаємодією таких факторів, як територія, клімат, господарство, ресурси, суверенітет, національна безпека держав — міжнародних акторів.

Згідно з рівнем цивілізаційного розвитку геополітики особливим чином конструюють політичну систему сучасного світу. Так (за І. Валлерстайном), *Центр* — це держави, які досягли найвищого соціально-економічного рівня розвитку; *напівпериферія* — ареал країн середньої потужності; *світова периферія*, що має низький рівень еволюції й споживання. Визнання політиками і науковцями багатополярності сучасного світу також пов'язане з реальним існуванням у ньому ключових та інших геополітичних центрів. Ще Н. Дж. Спайкмен виокремив три найбільші центри планетарної могутності: Атлантичне узбережжя Північної Америки, Європейське узбережжя та Далекий Схід — ці світові центри (представлені провідними державами) мають власні геополітичні інтереси та геостратегії, утворюють геостратегічні союзи, які визначально впливають на всю систему міжнародних політичних відносин.

Геополітична парадигма оперує власними категоріями щодо побудови світового простору: політичний простір, геостратегічний регіон, геополі-

тичний регіон, наддержава, блок держав, буферна держава, геополітичний союз, центри сили, геополітичні лінії, фронтальне суперництво та ін.

Політичний простір складає фундамент предмета геополітики; ця категорія відображає протяжність і глибину меж політичної діяльності, яка неможлива поза часом і простором. Отже, геополітика вперше представила простір як безпосередню політичну силу.

Так, *геостратегічний регіон* — значна частина світового простору, що має якісні геокліматичні властивості місця розташування, характер, інтенсивність і спрямованість орієнтацій торгівлі та культурно-ідеологічних зв'язків. Індикатором цього регіону виступає контроль найважливіших стратегічних шляхів і проходів на землі та на морі (наприклад, Хартленд, Римленд). *Геополітичний регіон* — частина геостратегічної зони, що відрізняється скромнішими розмірами і більшою щільністю політичних і торговельно-економічних зв'язків (Європа, Англо-Америка, Близький Схід, Китай, Південно-Східна Азія тощо). У свою чергу, цей регіон розпадається на цілісні *політичні райони*, межі яких, як правило, збігаються з кордонами держав.

Відповідно держави можуть вступати у *геостратегічний союз* із іншими країнами, частково втрачаючи при цьому свій суверенітет (особливо, коли геополітичні ресурси країни є незначними), або ж самостійно визначати свої стратегічні пріоритети (якщо сумарно мають високий геополітичний потенціал). *Геополітичне суперництво* держав-конкурентів чи їх блоків має як горизонтальний, так і вертикальний характер. *Горизонтальне* — торкається поверхні суші й океану, тож поділяється на морське і континентальне; а *вертикальне*, що з'явилося у другій половині ХХ ст., пов'язане із гонкою озброєнь у повітрі та космосі. Можливо також *осередкове* суперництво, яке виявлялось у порівняно обмежених регіонах, що знаходяться поза прямого зіткнення хоча б з однією зі сторін (Куба 1961–1962 рр., Близький Схід 1966–1976 рр.). *Буферна держава* — країна, яка лежить між двома конкуруючими або потенційно ворожими (у геополітичному сенсі) великими державами, що розмежовує їх кордони і забезпечує таким чином відсутність контакту ворожих армій. Їх часто використовують держави-супротивники для створення «санітарних кордонів».

Геополітичні лінії пов'язані з найважливішими сухопутними, морськими та повітряними комунікаціями, збігаються з найбільш важливими напрямками вантажопотоків, шляхами доставлення нафти, газу та перекидання віськ; за контроль над ними постійно йде прихована чи явна боротьба. Адже на цих лініях зосереджені різноманітні елементи геополітичної взаємодії, зокрема, формуються так звані «пояси геополітичних інтересів» (так, США свій нафтовий трафік визначають як сферу життєвих інтересів; це ж стосу-

ється територій розташування чи побудови нафто- і газопроводів Росією). Геополітичні лінії виступають первинними ланками поєднання світової геополітичної картини, вони впорядковують систему силової взаємодії між державами та їх союзами, є структуротвірними інструментами організації геополітичного простору.

Але геополітичні зрушення сучасності доводять, що характеристика будь-якої держави та вибір нею *геополітичної стратегії* в міжнародній політиці все більше залежать від низки інших об'єктивних чинників, серед яких — специфіка поверхні території, природа кордонів, чисельність населення в країні, наявність (або відсутність) цінних корисних копалин, економічний і науково-технічний розвиток, фінансова могутність, расова і етнічна однорідність, рівень соціальної інтеграції суспільства, політична стабільність, національний дух. Це підтверджує і французький вчений Поль Відаль де ла Бланш, який, критикуючи суто географічний детермінізм німецької й англійської геополітики, запропонував принцип «посибілізму» (*possible* — фр. *можливість*), згідно з яким «простір» лише надає країні можливості для побудови тієї чи іншої геополітичної конфігурації і обрання зовнішньої геостратегії, що в кінцевому результаті залежить від політичної волі еліти і народу.

Серед класичних геостратегій, які виокремлені наукою та міжнародною практикою на світовому рівні, слід зазначити:

– *атлантизм* — ідеолого-філософське і практичне оформлення цінностей «західної» цивілізації. Її головні центри — Західна Європа (передусім Велика Британія) та США, що розділені Атлантичним океаном; тож транс-океанічні комунікації мають для неї вирішальне економічне і політичне значення. Нині атлантизм легалізується через діяльність Організації Північно-Атлантичного блоку (НАТО);

– *континенталізм* — у стратегічному аспекті є протилежністю атлантизму. Ця геостратегія близько пов'язана з поняттями Суші та Землі і передбачає здебільшого континентальну могутність держав, модель авторитарного правління, сухопутну торгівлю, ресурсно зорієнтовану економіку і т. п. Як школа геополітики найбільш близька сучасній Росії, Німеччині та Франції;

– *євразійство* — філософсько-політичний рух, пов'язаний з історією розвитку «центрального домена» унікального континенту Євразія, що отримав розквіт у 1920–1930-х рр. серед російської еміграції. Нині він переживає новий ренесанс: ідеї євразійства підтримує частина інтелектуальної еліти і політичного істеблішменту Росії, відводячи йому так зване «серединне» місце між Європою та Азією як особливому етнокультурному (російському) світу;

– *панславізм* — течія в політичній думці слов'янських країн, у якій проявилось прагнення поєднати слов'янські народи на етнокультурній основі заради розв'язання соціально-політичних проблем. Виявив себе вперше у XVIII–XIX ст. у Чехії, Хорватії, Сербії, Чорногорії та Росії (так, за часів царювання Миколи I — висунуто тезу про «місію Росії» бути гегемоном слов'янського світу). Пізніше ідеї панславізму отримали розвиток у слов'янофільстві;

– *панамериканізм* — зовнішньополітична доктрина і стратегія другої половини XX ст., яка обґрунтовує претензії США на гегемонію в Західній півкулі за допомогою тези про «єдність історичної долі, економіки і культури Сполучених Штатів та інших країн Американського континенту». Відповідно найбільше поширена в Північній та Латинській Америці.

Крім того, в сучасних міжнародних відносинах все більшого значення набувають нові актуальні геостратегії *євроінтеграції, панарабізму, ісламізму, східноазійська* тощо.

Отже, у підґрунті обрання суверенною державою певної геостратегії, як правило, лежать різні специфічні настанови, що визначаються ступенем індустріального, постіндустріального або інформаційного розвитку суспільства. Наприклад, це відкрита політика, заснована на ідеї всесторонньої співпраці, економічної та техніко-комунікаційної інтеграції, або політика міжсусідського співробітництва, чи навпаки — інтервенціоністська політика відкритого вторгнення (проникнення) на чужі території, шантажу і силового тиску тощо. Але провідний чинник, який сьогодні забезпечує політичну вагу держави та її місце в світовому континуумі країн — це опанування нових наукових технологій і комунікацій, розробка унікальних природних копалин, створення ефективних промислових зон, володіння значними енергетичними ресурсами, а не тільки військова потужність та імперські амбіції.

Таким чином, сучасний етап розвитку цивілізації відрізняється стрімкістю змін, які характеризує перерозподіл влади у міжнародних відносинах. Слід визнати, що сам факт розпаду біполярної моделі світу призвів до падіння керованості в системі міжнародних політичних відносин, навіть до певного геополітичного хаосу і зростання ролі сили. Намітилося різке посилення боротьби між найбільш впливовими центрами світової політики за перерозподіл влади у планетарному просторі. При аналізі сучасних геополітичних процесів слід урахувувати, що сьогодні як для Заходу, так і для Сходу склалася сприятлива ситуація з реалізації «сценарію» геополітичного переділу світу. Не випадково, за амбітним визнанням відомого американського політолога Збігнева Бжезінського, пострадянський простір (Євразія) є «шахівницею», на якій йде боротьба за світове панування: «Америка ніколи не мала наміру ділити владу на земній кулі з Росією» [8, с. 123].

На жаль, серед дослідників немає єдиної думки щодо майбутнього системи міжнародних відносин. Одні схильні вважати, що зараз відбувається формування системи колективного лідерства США, Західної Європи і Японії; інші наполягають на тому, що треба визнати Сполучені Штати Америки єдиним світовим лідером. Треті не виключають відновлення біполярної системи світу, де місце колишнього СРСР в ідеологічному і військово-політичному протистоянні із Заходом може посісти Росія або Китай. Четверті стверджують про початок становлення мультиполярного (багатополюсного) світу. Зрештою, будь-яка з цих точок зору має право на існування в умовах постбіполярних процесів, бо науковці спираються на мінливі реальності сучасного світу.

Висновки. Дійсно, *геополітичні моделі світоустрою* (багатополярна, біполярна, монополярна) є різними формами впорядкування одвічно дезінтегрованого світу. Крім того, геополітичні моделі світу — це також форми розподілу влади у планетарному просторі, а розподіл і «частка» влади у світовій політиці багато в чому залежать від сукупної потужності держави, її ресурсів та історичного досвіду. Отже, в сучасних умовах геополітичних зрушень, тобто зміни моделей світопорядку, перерозподілу влади і балансу впливів у світовому просторі, високорозвинені країни, як і раніше, мають очевидні переваги.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цыганков П. А. Международный порядок: между прошлым и будущим / П. А. Цыганков // Соц.-полит. науки. — 1991. — №2; Пляйс Я. А. Россия и мир на пороге XXI века / Я. А. Пляйс. — М., 1995.
2. Васильева Н. А. Философские аспекты мировой политики : учеб. пособие : в 2 ч. / Н. А. Васильева. — СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2003. — Ч. II : Глобальные и региональные особенности современного цивилизационного развития. — 118 с.; Воронов І. О. Глобалізація і політика: реалії і перспективи соціальних трансформацій / І. О. Воронов. — К. : Генеза, 2004. — 287 с.; Зленко А. Дипломатія і політика. Україна в процесі динамічних геополітичних змін / А. Зленко. — Х. : Фоліо, 2003. — 559 с.
3. Бауман З. Глобалізація: наслідки для людини і суспільства / Зигмунт Бауман ; пер. з англ. І. В. Андрущенко. — К. : Києво-Могилян. акад., 2008. — 109 с.; Современные международные отношения и мировая политика / А. В. Торкунов, И. Г. Тюлин, А. Ю. Мельвиль и др. ; отв. ред. А. В. Торкунов. — М. : Просвещение : МГИМО, 2004. — 991 с.
4. Грум Дж. Растущее многообразие международных акторов / Дж. Грум // Международные отношения: социологические подходы / под ред. П. А. Цыганкова. — М., 1998.

5. Маккиндер Х. Дж. Географическая ось истории / Х. Дж. Маккиндер. – М., 2002; Дугин А. Основы геополитики: Геополитическое будущее России / А. Дугин. – М., 2007.
6. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон ; пер. с англ. Т. Велимева, Ю. Новикова. – М. : АСТ, 2003.
7. Сорокин К. Э. Геополитика современного мира и Россия / К. Э. Сорокин // Полис. – 1995. – № 1.
8. Бжезинский З. Великая шахматная доска / З. Бжезинский. – М. : Междунар. отношения, 1999.

ГЛОБАЛЬНАЯ КОНСТРУКЦИЯ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ МИРА В УСЛОВИЯХ ГЕОПОЛИТИЧЕСКИХ СДВИГОВ СОВРЕМЕННОСТИ

Герасина Л. Н.

Исследованы фундаментальные изменения глобальной политической сферы и мирового баланса влияний государственно-политических сил XXI ст. Доказано, что конструкция мировой политической системы зависит не столько от политического опыта отдельных государств, сколько от уровня развития современной цивилизации, геополитических стратегий, союзов или соперничества и других глобальных факторов.

Ключевые слова: мировая политика, геополитика, глобальная политическая сфера, новый глобальный миропорядок, конструкция мировой политической системы, геополитический формат мировой политики, политическое пространство, геостратегический регион, геополитический союз, геополитическое соперничество, центры силы, сверхдержава, геополитические линии, геостратегия, геополитические модели мира.

GLOBAL CONSTRUCTION OF POLITICAL SYSTEM OF THE WORLD IN THE CONDITIONS OF GEOPOLITICAL CHANGES OF CONTEMPORANEITY

Gerasina L. M.

In the article the fundamental changes of global political sphere and world balance of influences of state-political forces of XXI cent. It is well-proven that construction of the world political system depends not so much from political experience of the separate states, how many from the level of development of modern civilization, geopolitical strategies, unions or rivalry and other global factors.

Key words: worldwide policy, geopolitics, global political sphere, new global world-order, construction of the world political system, geopolitical format of worldwide policy, political space, geostrategic region, geopolitical union, geopolitical rivalry, centers of force, supercountry, geopolitical lines, geostrategy, geopolitical models of the world.

УДК 321.64

О. І. Романюк, доктор політичних наук, доцент

ПРО ХАРАКТЕР СУЧАСНОГО ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ РОСІЇ

Проаналізовано політичний режим Росії, що виник після приходу до влади В. Путіна. Наголошено на його неототалітарному характері. Звернуто увагу на схожість багатьох рис путінського режиму з фашистським режимом Б. Муссоліні та нацистським режимом А. Гітлера в довоєнних Італії та Німеччині. Виявлено особливості російського тоталітаризму.

Ключові слова: політичний режим, тоталітаризм, посткомунізм, реваншизм, неототалітаризм, Росія.

Актуальність проблеми. Після здобуття президентської влади В. Путіним у політиці Росії відбулися кардинальні зміни. Провідними тенденціями внутрішньої політики стали згортання політичних прав та громадянських свобод, монополізація економіки, жорсткий контроль над ЗМІ, викореніння інакомислення. Зовнішня політика набула агресивного, реваншистського характеру, що породжує загрозу нової світової війни. Це спричиняє велику актуальність з'ясування характеру путінського режиму.

Наукова розробка проблеми. Відповідно до Freedom House (міжнародної правозахисної організації, що здійснює моніторинг стану свободи і демократії в усьому світі) Росію в 1993 р. було включено до списку електоральних демократій [1]. Утім російський політичний режим розглядався як *гібридний* [2], тобто такий, що еклектично сполучає в собі елементи як демократії, так і автократії. Ситуація суттєво змінилася після приходу до влади В. Путіна, коли показники російського режиму набули стійкої тенденції до погіршення. У 2004 р. Росію було виключено зі списку електоральних демократій, а її політичний режим визначено як напівконсолідований авторитаризм [3, р. 26]. У 2008 р. його статус було понижено до консолідованого авторитаризму [4]. Проте російський режим усе більше відрізняється від класичного авторитаризму, внаслідок чого його почали рефлектувати як тоталітарний [5]. У той же час влада Росії визначає свій режим як «суверенну демократію». У контексті парадигми суверенної демократії працює значна частина російських політологів [6].

Мета статті полягає у з'ясуванні типологічної належності сучасного політичного режиму в Росії, виходячи з аналізу його функціонування та генезу.

Виклад основного матеріалу

Чому не демократія? Сучасна демократія ґрунтується на двох формах її здійснення: прямій (політичні рішення ухвалює безпосередньо народ), що реалізується через вибори і референдуми, та представницькій (політичні рішення ухвалюють представники, яких народ обрав до владних структур), що втілюється в парламентаризмі та інституті президентства. У сучасних демократіях абсолютна більшість політичних рішень ухвалюється не народом, а його представниками. Інституцією, через яку воля народу конвертується в рішення представницьких структур, є вибори. Саме тому в сучасній політичній науці формування урядової влади на ґрунті виборів розглядається як універсальний (мінімальний) критерій демократичності політичного режиму [7, с. 11].

Привабливість демократичного врядування спонукає сучасні автократії прикривати свою сутність демократичним фасадом. З приводу цього Р. Дал ще в 1971 р. писав: «... однією з найвідчутніших змін у межах нашого століття було зникнення режимів, які відверто заперечували законну участь суспільства в управлінні країною. Існують лише кілька країн, що й досі не надали б символічного права голосу своїм громадянам або не проводять хоча б символічних виборів» [8, с. 11]. Останнім часом виникло чимало режимів, які проводять вибори, проте такі «вибори» не передбачають чесного суперництва, яке було б, як про те наголошує А. Пшеворський, «здатне привести до відсторонення від влади правлячої партії» [9, с. 15].

Сучасні стандарти демократичного врядування вимагають, що вибори мають бути: 1) вільними (обрання виборцями своїх представників без примусу та будь-якого тиску); 2) конкурентними (забезпечення реальної конкуренції політичних сил та кандидатів); 3) транспарентними (дієвий контроль за проведенням виборів і визначенням їх результатів з боку громадянського суспільства та міжнародних структур); 4) загальними (виборчими правами має користуватися, принаймні, переважна більшість населення країни). Однак, починаючи з 2003 р., політичні вибори в Росії з усіх перелічених характеристик мають хіба що останню. Характерними рисами російських виборів є: широке застосування адміністративного ресурсу на користь провладних кандидатів; однобічне висвітлення виборчих кампаній у ЗМІ (за моніторингом Freedom of the Press з 2003 р. російські ЗМІ визначаються як невольні); зняття з виборчих перегонів під різними приводами авторитетних представників опозиції (яскравим прикладом цього є зняття з президентських виборів 2008 р. узгодженого кандидата від опозиційних сил М. Касьянова); знищення бізнесу, який наважився підтримувати опозицію (наприклад, знищення корпорації «Юкос» та ув'язнення його керівників), порушення виборчих процедур та пряме фальшування результатів виборів; унеможли-

лення оскарження результатів виборів у суді, оскільки судова влада повністю контролюється виконавчою.

Доктрину суверенної демократії було створено для заперечення загально-визнаних стандартів демократичного правління, що виводиться із суверенітету держави. Оскільки Російська держава є суверенною (тобто джерело влади перебуває всередині неї), то вона сама має право вирішувати не тільки те, яке правління їй більш прийнятне, а й те, як його визначати. Специфіка російської політичної системи пояснюється самотністю історичного розвитку Росії та особливістю менталітету російського народу. Демократичність режиму виводиться з того, що російський народ ментально налаштований вручати свою долю харизматичному лідеру. Якщо народ бажає мати сильного автократичного лідера, отже, така автократія насправді являє собою національну (російську) модель демократії.

Більше ніж авторитаризм. Хоча Freedom House рефлектує російський режим як консолідований авторитаризм, але за багатьма критеріями його якість наближається до тоталітаризму. Проте Freedom House поняття «тоталітаризм» не використовує.

Проблема відрізнення тоталітарних режимів від класичного авторитаризму була поставлена в праці К. Фрідріха та З. Бжезинського «Тоталітарна диктатура та автократія» (1956), в якій було наголошено на тому, що тоталітаризм характеризує не стільки повний контроль держави над діяльністю кожної людини (що практично неможливо), скільки принципова відсутність *обмежень* на такий контроль. Емпірично порівнявши сталінський СРСР, нацистську Німеччину та фашистську Італію, автори сформулювали шість ознак, сукупність яких дозволяє ідентифікувати політичний режим як тоталітарний [10, р. 15–27]. Метод ідентифікації тоталітарних режимів за їх формальними ознаками потім використало чимало дослідників. Так, Р. Арон запропонував п'ять ознак [11, с. 230–231], М. Кертис довів їх кількість до дванадцяти [12, р. 7–13]. Спроби визначення критеріїв, за якими можна було б відрізнити тоталітарні режими від авторитарних, тривають і досі. Проте різноманітність національних моделей тоталітаризму та шляхів їх еволюції спричиняють відсутність певних критеріїв у різних режими. Це дає підставу для сумнівів щодо їх тоталітарного характеру, оскільки підґрунтям формального підходу до визначення тоталітаризму є посилка про необхідність наявності *всіх* ознак [11, с. 231]. Ураховуючи це, в монографії автора, присвяченій проблемі посткомуністичних трансформацій, кількість критеріїв тоталітаризму було зменшено до трьох. Найсуттєвішими ознаками тоталітарних режимів були визначено: 1) *ідеократія* — підкорення суспільного розвитку певній утопічній ідеї; 2) *суцільний монополізм* — монополія однієї партії на владу, монополія держави на розпорядження засобами суспільного

виробництва, монополія однієї ідеології, що намагається підкорити собі суспільну культуру; 3) *удержавлення суспільного життя* — руйнація структур громадянської самоорганізації та встановлення жорсткого державного контролю за функціонуванням як політичної, так і позаполітичних сфер [13, с. 77–80]. Тією чи іншою мірою путінський режим відповідає всім означеним критеріям.

Після здобуття президентської посади В. Путіним провідною ідеєю кремлівської влади стала реставрація Російської імперії, що дуже нагадує ідею італійського фашизму про створення Середземноморської імперії (набуття Італією кордонів Великого Риму). Усі країни, що раніш входили до складу СРСР, розглядаються як сателіти Росії, котрі мають діяти в фарватері російської політики. Інтеграційні проекти в межах євразійського проекту розглядаються як кроки в напрямі відновлення імперської держави. Проти пострадянських країн, що виявляють бажання інтегруватися до європейського та євроатлантичного простору (Грузії, Молдови, України), путінський режим спочатку застосовував економічні санкції (заборона на експорт до Росії багатьох видів продукції, підвищення ціни енергоносіїв), а потім вдався до військової агресії (війна проти Грузії в 2008 р., анексія Криму та організація збройного заколоту на Сході та Півдні України в 2014 р.). Теоретичним обґрунтуванням такої політики є концепція російського світу, що визначається як спільний «цивілізаційний простір», зведений на трьох стовпах: 1) православ'я; 2) російська культура, особливо мова; 3) спільна історична пам'ять і спільні погляди на суспільний розвиток. Російський світ протиставляється Західному світу, який трактується як його історичний супротивник. Особлива роль у реалізації Російського світу відводиться діаспорі, на яку покладаються функції «п'ятої колонії» [14]. Теза про пригноблення етнічних росіян і взагалі російськомовного населення у ближньому зарубіжжі є важливим елементом експансіоністського характеру зовнішньої політики путінського режиму. У цьому сенсі політика путінської Росії, як про те наголосив відомий російський історик А. Зубов, тотожна політиці гітлерівської Німеччини [15].

Структурний аналіз російського суспільства свідчить про розвиток тенденції до його монополізації. Пануюче місце в партійній системі Росії посіла партія «Єдина Росія», створена в 2001 р. для підтримки президентської влади В. Путіна. Одержавши на виборах до Державної Думи 2003 р. відносну більшість голосів, «Єдина Росія» забезпечила собі абсолютну більшість мандатів, прийнявши до своєї фракції «незалежних» мажоритарників, усіх депутатів від Народної партії і багатьох «перебіжчиків» з інших партій. Унаслідок думських виборів 2007 та 2011 рр. «Єдина Росія» має кваліфіковану більшість голосів, достатню для одноособового ухвалення без ураху-

вання думки опозиції будь-яких рішень, аж до зміни Конституції. Депутати від «Єдиної Росії», дотримуючись партійної дисципліни, голосують у чіткій відповідності з настановою виконавчої влади. Три інші партії, що на сьогодні мають місця в Державній Думі (КПРФ, ЛДПР та «Справедлива Росія»), фактично перетворилися на сателітів «Єдиної Росії», оскільки по всіх принципових питаннях також підтримують виконавчу владу. Наявність інших, крім правлячої, політичних партій, навіть таких, що представлені в парламенті, не може заперечувати тоталітарного характеру режиму. Подібна «фасадна багатопартійність» існувала в багатьох комуністичних країнах. Окрім «Єдиної Росії» та партій-сателітів, путінський режим спирається на низку створених владою масових організацій, які разом утворюють тоталітарний громадсько-політичний рух, до якого належать: молодіжне об'єднання «Наші» (російський аналог Гітлерюгенда), громадський рух С. Кургіняна «Суть часу» та велика кількість загальнонаціональних та регіональних організацій шовіністичного спрямування.

Економіка Росії має державно-капіталістичний характер, за якого «клан Путіна», що складається з його родичів, колишніх колег по КДБ та пітерської мерії, беззастережно розпоряджається державним сектором економіки та контролює практично всі командні висоти в приватному. За часів Путіна вільну конкуренцію в економіці було остаточно придушено. Науковий директор Freedom House К. Волкер зазначає, що сьогодні в Росії «кожний, хто намагається займатися бізнесом, залишається в збитку завдяки системі, що функціонує в мороку: непрозорі операції за участю державних компаній і корумпованих чиновників є нормою, а правоохоронні органи та регулятори дотримуються не законів, а інтересів Кремля» [16].

У путінській Росії фактично запроваджено офіційну ідеологію, що являє собою еkleктичну суміш російського націоналізму, православного клерикалізму, великодержавного шовінізму, агресивного імперіалізму, реабілітації радянського минулого (у тому числі сталінізму), фетишизації Великої Вітчизняної війни та культу особи В. Путіна. Через ЗМІ, які прямо або через державні монополії повністю контролюються виконавчою владою, здійснюється ідеологічне зомбування населення. Вільне висловлювання прирівняне сьогодні в Росії до терористичного акту. Неправедні та антиконституційні закони криміналізують публічне висловлювання та лишають монополію на створення смислів за державою [17].

Структури громадянського суспільства, які почали зароджуватися в Росії в пострадянський час, на сьогодні майже повністю викоренені. Фактично ліквідовано федералізм. У 2000 р. указом В. Путіна територію Росії було поділено на федеральні округи, створені за аналогом з військовими. На їх чолі поставлені представники президента, які здебільшого є вихідцями

з силових структур. Не маючи конституційних повноважень, вони здійснюють контроль за владою суб'єктів федерації, спираючись на апарат, що складається з територіальних управлінь федеральних відомств, які створені у федеральних округах. У 2004 р. за ініціативою В. Путіна до федерального законодавства було включено положення, за яким обрання вищих посадових осіб суб'єктів федерації замінено їх призначенням законодавчими органами цих суб'єктів, але тільки за поданням кандидатури президентом Росії. У країні встановлено тотальний поліцейний контроль за поведінкою громадян. Кількість працівників спецслужб уже в 2006 р. перевищила 200 тис. людей [18].

Особливості російського тоталітаризму. Головною особливістю російського тоталітаризму є його *реставраційний характер*, який проявляється в тому, що влада намагається реставрувати на новій основі тоталітарні відносини минулих часів. На відміну від класичного тоталітаризму (фашистської Італії, нацистської Німеччини та комуністичної Росії), де спочатку створювалася тоталітарна партія, яка народжувала тоталітарний рух, а потім вони захоплювали владу, у посткомуністичній Росії і партія, і рух були створені владою. До здобуття Путіним президентської влади у Росії не було єдиного тоталітарного руху, хоч існувало чимало тоталітарно орієнтованих організацій різних кольорів. Путін об'єднав їх у потужний тоталітарний рух на ґрунті великодержавної імперської ідеї.

Висновки. Сучасний політичний режим Росії, який сформувався за часів Путіна, доцільно визначити як *неототалітарний*, тобто такий, що намагається відтворити тоталітарну систему в нових умовах розвитку людства. За своїм змістом він являє собою симбіоз елементів лівого (комуністичного) тоталітаризму, що дісталися у спадок від радянських часів, та правого (фашистського), що виникли на ґрунті російського великодержавного шовінізму та імперського реваншизму. Формування неототалітарного режиму спричинили як суб'єктивні, так і об'єктивні чинники. Суб'єктивні чинники зумовлені особою В. Путіна, становлення світогляду якого відбулося в структурі радянського КДБ. Унаслідок здобуття ним президентської влади Росію було перетворено на «державу спецслужб» [19]. Об'єктивні чинники пов'язані з імперською та патерналістською ментальністю більшої частини населення Росії, що формувалася протягом століть у царські та радянські часи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Electoral Democracies, Freedom in the World 1993–1994 [Електронний ресурс] / Freedom House. – Режим доступу: http://freedomhouse.org/report-types/freedom-world#.U2XvnoF_tZg.

2. Nation in Transit 1995–2003 [Електронний ресурс] / Freedom House. – Режим доступу: http://freedomhouse.org/report-types/nations-transit#.U2Xvb4F_tZg.
3. Nations in Transit 2004. Democratization in East Central Europe and Eurasia / ed. by A. Motyl, A. Schnitzer. – N. Y. : Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2004. – XVII, 666 p.
4. Nation in Transit 2009 [Електронний ресурс] / Freedom House. – Режим доступу: http://freedomhouse.org/report/nations-transit/2009/russia#.U2X5Z4F_tZg.
5. Гудков Л. «Тоталитаризм» как теоретическая рамка: попытки ревизии спорного понятия / Л. Гудков // Мониторинг обществ. мнения: экон. и соц. перемены. — 2001. — № 6. — С. 13–30; Лосев І. В. Росія після відлиги: спогади про майбутнє / І. В. Лосев // Наук. зап. Нац. ун-ту «Києво-Могилян. акад.». — К., 2007. — С. 46–50. — Т. 62 (сер.: Теорія та історія культури); Подрабинек А. Новый режим В. Путина: природа и будущее [Электронный ресурс] (доклад на 20-й междунар. науч.-практ. конф. «Россия 2013: реакция, стагнация, перспективы модернизации». Барнаул, 29–30 июня 2013 г.) / А. Подрабинек. – Режим доступа: <http://podrabinek.livejournal.com/161105.html>.
6. Третьяков В. Суверенная демократия. О политической философии Владимира Путина / В. Третьяков // Рос. газ. – 2005. – 28 апреля; Орлов Д. Политическая доктрина суверенной демократии / Д. Орлов // Известия. – 2006. – 31 авг.; Иванов В. К критике современной теории государства / В. Иванов. – М. : Территория будущего, 2008. – 156 с.
7. Даймонд Л. Прошла ли третья волна демократизации? : пер с англ. / Л. Даймонд // Полис. – 1999. – № 1. – С. 10–25.
8. Даль Р. А. Поліархія. Участь у політичному житті та опозиція : пер. з англ. / Р. А. Даль. – Х. : Каравела, 2002. – 216 с.
9. Пшеворский А. Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке : пер. с англ. / А. Пшеворский. – М. : РОССПЭН, 2000. – 320 с.
10. Friedrich C. Totalitarian Dictatorship and Autocracy / C. Friedrich, Z. Brzezinski. – Cambridge (Mass.) : Harvard University Press, 1965. – 439 p.
11. Арон Р. Демократия и тоталитаризм : пер. с франц. / Р. Арон. – М. : Текст, 1993. – 303 с.
12. Curtis, M. Totalitarianism / M. Curtis. – New Brunswick (N. J.) : Transaction Books, 1979. – 128 p.
13. Романюк О. І. Від тоталітаризму до демократії та національної державності : системний аналіз посткомуністичних трансформацій : монографія / О. І. Романюк. – Х. : ХДАК, 2011. – 376 с.
14. Тишков В. А. Русский мир: смысл и стратегия России / В. А. Тишков // Повестка дня для России. Аналитические материалы Фонда «Единство во имя России» за 2007–2008 годы. – М. : Форум, 2009. – С. 185–203.
15. Зубов А. Это уже было / А. Зубов // Ведомости. – 2014. – 1 марта.

16. Уолкер К. Десять лет путинизма [Электронный ресурс] / К. Уолкер // InoPressa. – 2009. – 14 авг. – Режим доступа: <http://www.inopressa.ru/article/14Aug2009/wsj/putinism.html>.
17. Російський ПЕН-центр засудив дії влади та журналістів Росії стосовно України [Електронний ресурс] // Уряд. кур'єр. – 2014. – 12 трав. – Режим доступу: <http://ukurier.gov.ua/uk/news/rosijska-inteligenciya-zasudzhuye-diyi-putina/>.
18. Плугатарев И. ФСБ получит новые кадры, столица – землю / И. Плугатарев, И. Мясников // Независимая газ. – 2006. – 27 янв.
19. Лосев И. В. Росія після відлиги: спогади про майбутнє / И. В. Лосев // Наук. зап. Нац. ун-ту «Києво-Могилян. акад.». – К., 2007. – С. 46–50. – Т. 62 (сер.: Теорія та історія культури).

О ХАРАКТЕРЕ СОВРЕМЕННОГО ПОЛИТИЧЕСКОГО РЕЖИМА РОССИИ

Романюк А. И.

Проанализирован политический режим России, возникший после прихода к власти В. Путина. Отмечен его неототалитарный характер. Обращается внимание на схожесть многих черт путинского режима с фашистским режимом Б. Муссолини и нацистским режимом А. Гитлера в довоенных Италии и Германии. Определены особенности российского тоталитаризма.

Ключевые слова: политический режим, тоталитаризм, посткоммунизм, реваншизм, неототалитаризм, Россия.

THE NATURE OF MODERN POLITICAL REGIME OF RUSSIA

Romanjuk O. I.

The author, analyzing the political regime in Russia, which arose after the coming to power of Vladimir Putin, emphasizes his neo-totalitarian character. Attention is drawn to the similarity of many features of the Putin regime with Mussolini's fascist regime and Nazi regime of Hitler in pre-war Italy and Germany. Features of Russian totalitarianism are identified.

Key words: political regime, totalitarianism, postcommunism, revanchism, neototalitarianism, Russia.

УДК 327.57

В. Я. Зимогляд, кандидат філософських наук, доцент

РЕГІОН У СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Розглянуто теоретичні підходи щодо розуміння нового етапу у розвитку глобальної регіоналізації. Наведено тлумачення і сутнісні характеристики поняття «регіон». Охарактеризовано тенденції формування регіонального політичного простору в контексті процесів глобалізації.

Ключові слова: *регіон, регіоналізація, глобалізація, регіональні підсистеми.*

Актуальність проблеми. Парадигма колективної безпеки у світі, закладена в роки «холодної війни», дала дуже серйозну тріщину і стала неефективною. Сьогодні, коли «холодна війна» залишилася у минулому і світ увійшов до нового тисячоліття, консенсусу в питанні про те, як прокласти шлях до стійкого мирного розвитку в Європі, так і не досягнуто. Події в Україні і навколо неї є тому підтвердженням. Стає зрозумілим, що питання, пов'язані із забезпеченням європейської безпеки, територіальної цілісності держав у Європі, завжди мали і мають велику актуальність, оскільки від цього залежать долі мільйонів людей, що живуть у Європі і світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові розробки в галузі сучасної регіоналізації нині набули великого попиту як у теоретичному, так і в практичному плані. Питання регіоналізації і глобалізації посідає чільне місце в політико-економічних дослідженнях вітчизняних та зарубіжних учених. Серед них варто відзначити роботи вітчизняних науковців, зокрема В. Афанасьєва, І. Бураковського, М. Воротнюка, С. Гриневецького, О. Гончаренка, В. Дергачова, С. Жильцова, О. Левицького, В. Романенка, Л. Чекаленко та ін., а також зарубіжних — А. Аслунда, Р. Асмуса, Б. Баласса, М. Валя, Ж. Дюрозеля, З. Загурського, Д. Канна, М. Кітінга, Дж. Маркоффа, В. Іноземцева, Ф. Тоді, Е. Фрея, Б. Хокінга та ін.

Мета статті — дослідження сутності поняття «регіон» у системі політологічного знання, його характеристик як об'єкта і рівня політологічного аналізу, визначення місця міжнародного регіону в системі міжнародних відносин.

Виклад основного матеріалу. Зростаюча роль регіональних та субрегіональних підсистем обумовлюється насамперед новітніми тенденціями сучасних міжнародних відносин — глобалізацією, регіоналізацією, фрагментацією. Дійсно, в теперішніх умовах відбувається інтенсивний процес формування нової геоструктури світу, нового світопорядку і світовлашту-

вання. Серед тенденцій світового розвитку треба особливо виокремити процеси глобалізації, з одного боку, і дедалі зростаючу активність регіональної або субрегіональної інтеграції — з другого. Ці феномени виникли у другій половині ХХ ст. До початку ХХІ ст. вони сповнилися новим змістом, що дозволило визначити у процесах глобалізації принципово новий сучасний етап, а стрімкий ріст інтеграційних угруповань позначити як другу хвилю регіоналізму, або ж як «новий регіоналізм».

Вихідним у системній теорії є поняття «система», що тлумачиться як сукупність елементів, які взаємодіють між собою. Система передбачає наявність складу її елементів, специфічні взаємозв'язки між ними, структуру і середовище. Елементами системи виступають її найпростіші складові. Структура системи — синхронне поєднання її елементів. Середовище системи — це те, що впливає на систему і з чим вона взаємодіє. Функція системи — її реакція на взаємодії із середовищем, спрямована на збереження певного типу відносин між елементами системи, тобто на збереження стійкості даної системи.

Дуже важливим поняттям системного підходу є поняття «підсистема». Це може бути будь-який елемент системи або ж сукупність взаємодіючих елементів. Системний підхід дозволяє виокремлювати головні макрорегіони світу, актуалізувати характерні зміни загальних закономірностей у розвитку масштабних географічних утворень, ніж країни.

Головні ознаки системи — її взаємозв'язок із середовищем, яке встановлює її внутрішні основні риси; цілісність, здатність до збереження певної динамічної рівноваги, яка підтримує параметри системи в необхідному діапазоні.

В історії глобалізація реалізовувалася за допомогою різних механізмів: імперіями, торговими компаніями, ідеологіями, що й створювало різну архітектуру глобальності. Нині становлення і розвиток світоцілісності, на думку вчених і фахівців, проявляється насамперед у формуванні єдиного економічного, політичного та інформаційного простору [1; 2; 3].

Іншою надзвичайно важливою актуальною тенденцією сучасного світу є регіоналізація як процес інтегрування локальних спільнот та їхнє прагнення до автаркії. Регіоналізація проявляється передусім у локалізмі, розширенні кордонів між різними спільнотами, збереженні культурних відмінностей, посиленні відчуття виключності, виникненні самодостатніх економічних і політичних утворень, зокрема й наддержавного характеру.

Процеси глобалізації і регіоналізації актуалізували у філософській та науковій свідомості проблеми єдності і багатоманітності сучасного світу, перспектив світової цивілізації та культури. З'ясувалося, що регіональні підходи — найбільш розумна відповідь на виклики європейського й амери-

канського розмаїття, ключ до його розуміння. Регіон — це унікальна, повсякчас змінювана ситуація, суб'єкт, який сам себе вибудовує в результаті надскладних ігор коаліцій, груп, цінностей, норм, потреб. Причому система цих рамок відкрита і специфічна для кожного регіону. Регіони об'єднують людей і доповнюють один одного, співіснують. Регіон — це, безумовно, соціально-політичний феномен.

Поняття «регіон» застосовується в багатьох науках і має настільки різний зміст, що за бажанням практично будь-яка компактна територія може бути регіоном. Сучасна наука не дає загальноприйнятого визначення категорії «регіон». Довідкова література тлумачить регіон (від лат. *regio* — область, район) як певну територію країни або кількох країн з більш чи менш однорідними природними умовами і характерною спрямованістю розвитку продуктивних сил на основі поєднання комплексу природних ресурсів з відповідно сформованою матеріально-технічною, виробничою та соціальною інфраструктурою, а також своєрідністю соціально-політичних умов [4, с. 68–69; 5, с. 23].

Тлумачення даного поняття залежить від підходу до його аналізу та інтерпретації. Його зміст залежить від того, який конкретний зріз життя аналізується тією чи іншою наукою. Тому термін «регіон» має багато значень, тлумачень, визначень. Наприклад, існують економічне, культурологічне, політологічне, геополітичне, філософське, адміністративно-правове та інші тлумачення цього поняття. У той же час комплексне вивчення території включає величезну кількість об'єктів, явищ, різноманітних зв'язків та відносин. Якщо виходити з позицій системного підходу, то регіон не може бути нічим іншим, як територіальною системою [5, с. 36–37].

Територіальні системи — найголовніше поняття географії, тому доволі часто вони розглядаються як об'єкти географічного дослідження. Найбільш загальна, комплексна серед територіальних систем — геосистема, яка вважається загальногеографічним поняттям.

В економічній географії широко вживаним є поняття «територіально соціально-економічна система» (ТСЕС). Для найбільш широкої за змістом ТСЕС за радянських часів послуговувалися терміном «район» (економічний район). У 90-ті рр. його витіснив термін «регіон», яким позначають частину глобального простору, що має ознаки системності; це дозволяє розглядати регіон як єдине ціле. Отже, поняття «регіон» має бути покладене в теоретико-методологічну основу аналізу глобальної регіоналізації.

Філософська інтерпретація регіону полягає в акцентуванні на своєрідності регіону як особливого світу, з притаманними йому менталітетом, способом мислення, традиціями, світоглядом і світовідчуттям. У політичній науці дане поняття включає територіально-географічні, соціально-економіч-

ні, воєнно-політичні, культурно-ідеологічні, демографічні, історичні, цивілізаційні та інші аспекти. У політичній лексиці ним користуються або для позначення внутрішньодержавної адміністративної одиниці, або для виокремлення групи держав. Отже, у цьому розумінні термін «регіон» належить до рівня «вище» чи «нижче» від рівня держави — нації.

Американські політологи Л. Канторі та С. Спігела в 1970 р. дали відоме визначення регіону — як району світу, який охоплює географічно близькі держави, котрі утворюють у міжнародних справах взаємопов'язані об'єднання. І хоча це визначення є доволі простим і зрозумілим, воно характеризується одностороннім підходом до географічного детермінізму, оскільки країни групуються й за іншими ознаками, зокрема за економічними, політичними, військовими, ідеологічними та іншими критеріями.

З огляду на головні якості системи регіон (як окремих вид системи) можна визначити як територію, що є складним територіально-економічним комплексом, який обмежено за ознаками наявності, інтенсивності, розмаїття та взаємопов'язаності явищ. Якщо говорити не абстрактно, а точно, з конкретною прив'язкою до реальності і міжнародних відносин, то під міжнародно-політичним регіоном слід розуміти сукупність явищ міжнародного життя, які відбуваються у певних територіально-часових координатах і зумовлені співвіднесеною з цими координатами спільною логікою. Регіон став важливим рівнем політичного дійства і діалогу, своєрідним місцем, де національні, наднаціональні та глобальні сили зустрічаються з місцевими вимогами, потребами, регіональними та місцевими спільнотами. У цьому розумінні суспільно-політична наука ще у 60-ті рр. ХХ ст. виробила низку критеріїв визначення регіону (або регіонів).

1. Регіони однорідні в соціальному і культурному відношенні. Це такі регіони, які складаються з держав з однорідним соціальним устроєм і культурою.

2. Регіон утворюється з держав зі схожими політичними ознаками та однаковою поведінкою на міжнародній арені. Це країни з однаковим державним та економічним устроєм.

3. Регіони перебувають у політичній взаємозалежності. Це група країн, об'єднаних у систему національних та міжурядових політичних інституцій.

4. Регіони економічної взаємозалежності складаються і проявляються в умовах внутрішньорегіональної торгівлі; міра залежності визначається пропорціями до національного доходу [6, с. 51–79].

Ідеальний варіант визначення регіону — збіг усіх названих критеріїв. Однак реальна світова політика й досі не надала такого прикладу. Навіть країни Європи не є регіональною цілісністю, адже сама Європа ділилася

раніше і ділиться нині на Західну та Східну, а Росія за багатьма параметрами не входить до регіону «Європа».

Плодотворність методу системного підходу полягає в тому, що його головним об'єктом є система, її властивості і ознаки, а також похідні від них категорії, застосування яких подеколи може вирішити завдання чіткішого визначення критеріїв регіону. Регіон — це водночас і цілісність, і частина цілого. Питання про співвідношення між частинами та цілим було вирішено ще Гегелем, який писав, що частини як щось таке, яке перебуває поза відношенням, є сутністю лише простої матерії і в цьому сенсі не є сутністю частини. Як частини вони отримують свої визначення тільки всередині цілого і тільки ціле робить їх частинами. З другого боку, тільки частини складають ціле [7, с. 104].

Теоретики-міжнародники, застосовуючи системну теорію, шукають детермінанту або групу детермінант, які пов'язують десятки держав в одну цілісну систему. Наприклад, «Хартія регіоналізму», прийнята Європейським парламентом у 1988 р., визначає регіон як гомогенний простір. При цьому гомогенність встановлюється на підставі таких критеріїв: фізико-географічна спільність; етнічна, мовна, конфесійна чи культурна єдність населення; спільне минуле; спільність господарських структур. Однак не весь набір означених критеріїв має бути присутнім у кожному конкретному випадку обов'язково. Цілком можлива переважна роль одного або двох. Але вся сукупність критеріїв, безумовно, створює неповторне поєднання, особливу, колоритну регіональну ситуацію.

Поняття «регіон» не є застиглим, суворо математично окресленим. Теоретики в галузі міжнародних відносин слушно застерігають від тотального і довільного «розтинання світу» на регіони, коли це робиться без докладного політичного аналізу. Вони вводять важливе для такого роду процедур поняття «міжнародний політичний регіон» (МПР). Цей регіон може збігатися або не збігатися з географічним, але в усіх випадках ці поняття не є тотожними. А. Воскресенський, наприклад, вважає: МПР — це прив'язана до територіально-економічного й національно-культурного комплексу (що ґрунтується на однорідності географічних, природних, економічних, соціально-історичних, національно-культурних умовах, якими вмотивовано його виділення) регіональна сукупність явищ міжнародного життя, об'єднаних загальною структурою і логікою таким чином, що ця остання та історико-географічні координати її існування взаємообумовлені [8, с. 498].

Дослідники звертають увагу на те, що міжнародно-політичний зміст терміна «регіон» досить гнучкий і не містить концептуальної суворості. Тому поняття «регіон» у літературі замінюють на «субрегіон», або ж обидва терміни застосовують паралельно.

У науковій літературі під МПР розуміють відносно самостійну підсистему міждержавних відносин, об'єднаних насамперед спільністю певних, властивих саме даному регіонові, політичних проблем і відповідних їм відносин. Отже, найважливішим критерієм для МПР є поняття політичних проблем. А це означає: метод системного підходу до визначення регіональних систем передбачає, що всі види відносин, зокрема й економічних, які реалізуються через державу, мають політичний характер [5; 9; 10].

За такого підходу категорія інтегративності цілісної системи, замінюється на категорію спільності політичних проблем, тому виникає непереборна суперечливість у розташуванні суб'єктів системи міжнародних відносин на глобальному і регіональному рівнях. Усе питання зводиться до взаємодії чогось або когось: системи суб'єктів міжнародних відносин, системи самих міжнародних відносин або ж системи детермінант (наприклад, політичних проблем). Така схема може спричинити втрату системотворчих орієнтирів, навіть голу абстракцію.

Згідно з філософською логікою цілісну систему характеризують як сукупність об'єктів, взаємодія котрих обумовлює наявність нових інтеграційних якостей, не властивих частинам (компонентам), які їх створюють. У цьому й полягає сутність розвитку системи через певні образи від нецілісності до цілісності; відмінність цілісної системи від простої сумативної системи, сукупності конгломерату.

Таким чином, у світлі логіки система міжнародних відносин забезпечується інтегративністю системи, а не простою множиною міжнародних зв'язків як безпосередньою даністю. Така система здатна забезпечити сумісність різних суб'єктів міжнародних відносин між собою; системи міжнародних відносин і міжнародної правової системи через детермінанти об'єктивно-суб'єктивного характеру (інтереси, потреби, цілі, наміри тощо), які в політиці позначені поняттями «мир», «безпека», «співробітництво», «суверенітет», «змагання», «розвиток» і т. ін.

Водночас, попри чітке визначення критеріїв системи, досі проблематичним залишається питання про релевантність (подібність, збіг) цих критеріїв, їх диференціювання, діапазон таких диференціацій. Дискусії з цього приводу тривають. Зрозуміло одне: регіон — цілісна ділянка території, що відрізняється певною однорідністю, однак не має чітких кордонів.

Регіони можна розчленувати за географічним принципом. Макрорегіони — це Азія, Африка, Америка, Європа, Австралія з Океанією. Мезорегіони (середні регіони) — Центральна, Північна, Південна Африка; Північно-Східна, Південно-Східна, Південна, Західна. Центральна Азія; Північна Африка, Африка на південь від Сахари. Можна поділити світ на субрегіони (мікрорегіони) — Північну, Центральну, Східну, Південну, Західну Європу.

Виокремлюють також історико-культурні регіони — китайський, корейський, індокитайський (в'єтнамський), арабський, індоіранський, тюркський, російський, північноамериканський, латиноамериканський, африканський.

Інакше виглядатиме поділ світу на регіони за культурно-релігійним критерієм. До них зазвичай відносять конфуціансько-буддійський, індуїстський, мусульманський, православний, західнохристиянський, латиноамериканський.

Деякі країни за низкою ознак і критеріїв можуть входити не до одного, а до кількох регіональних кластерів¹. За приклад можна взяти СРСР і Росію, які не тільки займали проміжне положення між Європою і Азією, а й територіально належали до різних культурно-історичних і культурно-релігійних сфер: західнохристиянської, мусульманської, конфуціансько-буддійської та ін. Загалом дослідники поділяють регіони на дві великі групи: державні та міжнародні регіони, що й справді відображає дійсність у всій її повноті. Доречно зауважити: особливість, якої набувають державні і міжнародні регіони за сучасних умов, полягає в тому, що вони переходять у нову фазу свого розвитку. Нині державний регіон дедалі більше виходить за межі взаємодії всередині держави і починає активно функціонувати на міжнародній арені. Фахівці з міжнародних відносин і світової політики характеризують цей процес як трансформування відносин у світополітичні.

У процесі бурхливого розвитку міжнародного співробітництва формуються міжнародні регіони. Вирізняють два види таких регіонів: транснаціональні та транскордонні. Транскордонні регіони включають держави, пов'язані в політичному чи економічному відношенні, або такі, що мають подібність за соціально-культурними та/або етнорелігійними ознаками (соціально-культурні регіони) [11].

Транснаціональні регіони часто складаються на основі спільних політичних інтересів, насамперед для гарантування воєнної безпеки (такі як НАТО, Варшавський договір); для узгодження і декларування подібності політичних позицій у міжнародних відносинах (наприклад, Ліга арабських країн, Організація африканської єдності). Європейський Союз переконливо демонструє ефективність створення транснаціональних регіонів на основі формування єдиного економічного простору, що й посилює політичну єдність ЄС і сприяє появі елементів соціально-політичної спільності.

Суб'єктами, які утворюють транснаціональні регіони, виступають держави. Чинником їх створення є більшою мірою спільність політичних та економічних інтересів.

¹ Кластер (англ. *cluster* — скупчення) — поєднання кількох однорідних елементів, яке можна розглядати як самостійну одиницю з певними властивостями.

Транскордонні регіони виникають у ході співробітництва адміністративно-територіальних і муніципальних утворень. Елементами транскордонного регіону стають ті самі елементи, які характерні для регіону взагалі: господарючі суб'єкти, соціально-територіальні, етнотериторіальні і геодемографічні спільноти, населені пункти, соціоекосистеми, органи управління територіями. Сукупність кожного із цих видів елементів може бути основою формування галузевих регіонів: економічних, соціальних, політичних, етнічних, геодемографічних та ін. Для них характерні ті самі компоненти і види зв'язків, що й для регіонів взагалі, однак характер дій та зв'язків має істотні відмінності, які залежать від ступеня проникності кордонів.

Трансграничний регіон більшою мірою характеризується двома видами акторів: це господарючі суб'єкти й органи управління територією — владні структури різних країн. Ознаками транскордонного регіону є: неперервність територій, тобто можливість прямого транспортного сполучення; наявність органів управління, представлених у різних формах і з різними функціями; доволі тісні економічні зв'язки суб'єктів, що знаходяться в регіоні; тісні соціальні зв'язки (в галузі культури, спорту, освіти, науки); наявність спільної або скоординованої інфраструктури (наприклад, транспортної, енергетичної); у деяких випадках — спільне історичне минуле та етнічна подібність.

Елементами міжнародних регіонів стають різні суб'єкти, залежно від того, про які регіони йдеться: економічні, політичні або соціально-культурні.

Соціально-культурні регіони утворюються на нижчих рівнях — як соціуми, соціально-територіальні громади; далі можна говорити про етнографічні або етнічні регіони, потім про субцивілізаційні та цивілізаційні територіальні утворення. Міжнародні соціально-культурні (і транснаціональні, і транскордонні) регіони з'являються там, де сусідами є країни з подібним етнічним або релігійним складом населення, яке має спільне історичне минуле. Це гомогенні регіони, які виділені за принципом однорідності ознак культури.

Міжнародні економічні регіони утворюються на транснаціональному рівні у процесі економічної інтеграції держав на підставі міжнародних договорів. У таких регіонах величезного значення набувають зв'язки між господарюючими суб'єктами, особливо зв'язки всередині ТНК. У таких випадках формуються транскордонні територіальні системи, наприклад «трикутники росту» [12].

Суб'єктами, які формують адміністративно-політичні транснаціональні регіони, виступають держави. У композиції такого типу регіонів адміністративно-територіальні і муніципальні утворення також наділені певними повноваженнями в реалізації міжнародних відносин. До їхньої компетенції

входить право здійснювати прикордонне співробітництво, укладати угоди з відповідними суб'єктами сусідніх країн, вступати до різних асоціацій тощо. Тому їх теж можна розглядати як елементи територіальних систем і транс-кордонних регіонів.

Еволюційний підхід до регіонального розвитку дозволив упорядкувати різнобічні погляди на еволюцію та регіональні макропроцеси. Інакше й бути не може. Зрештою, регіону, як й іншим соціальним утворенням, притаманні ріст і розвиток, стагнація і занепад, перебіг таких регіональних мікропроцесів, як регіоналізація та регіоналізм.

Необхідно зауважити, що практично всі регіональні підсистеми міжнародних відносин пройшли у своєму розвитку передрегіональну стадію регіоналізації. Ще до глобалізації, інтернаціоналізації суспільних відносин на загальносвітовому рівні відбувалась інтернаціоналізація зв'язків на регіональному рівні, яка отримала назву «регіоналізація».

Регіоналізацію міжнародних відносин необхідно розглядати в контексті глобалізації. У підходах до аналізу цих двох процесів немає єдності. Одні дослідники вважають регіоналізацію складовою частиною глобалізації, інші — альтернативою.

Головне питання у вивченні нашої проблеми полягає у тому, яким є співвідношення глобального та регіонального рівнів. Воно ж породжує чимало питань і про механізми взаємодії регіональних (під)систем, і про членування регіонів, і про співвідношення регіональних підсистем із цивілізаціями, і про взаємозв'язки глобалізаційних процесів з процесами регіоналізації та інтеграції.

Сьогодні на більшість сформульованих питань немає доведених або перевірених практикою відповідей. Саме цим можна пояснити існуючу аналітичну розмитість таких понять та їх параметрів, як регіон, регіональна система та підсистема, регіоналізм та регіоналізація.

Регіоналізація належить до процесів, які мають емпіричний характер і приводять до становлення відносно цілісного регіону. Процес регіоналізації може бути генерований як окремим регіоном із середини, так і зовнішніми силами, тобто оточенням. Зовнішні фактори (провідні держави світу), як правило, здійснюють регіоналізацію відносно регіонів, які не в змозі проводити власну політику розбудови, без участі інших сил.

З методологічної точки зору важливо виділити дві взаємопов'язані форми регіоналізму : внутрішньодержавну та міжнародну. У першому випадку йдеться про об'єднання суб'єктів усередині держави, створення на її території нових, внутрішньодержавних регіонів. У другому випадку вихід територіальних суб'єктів і регіонів на міжнародний рівень обумовлює появу форми міжнародного регіоналізму. Власне, регіоналізація — це процес ре-

гіонального структурування простору, підвищення ролі регіонів в соціально-економічному й політичному житті суспільства загалом і окремих громадян.

Для того щоб сукупність держав, які стали певною спільністю, перетворилась на регіон, необхідна наявність таких ознак: спільна історична доля, присутність властивих лише цій групі держав особливостей культури (матеріальної та духовної), географічна єдність території, подібні типи економіки, спільна робота в регіональних міжнародних організаціях.

У нашому контексті регіоналізм аналізується в таких категоріях, як соціальна згуртованість етнічних, расових і мовних груп, які проживають разом; економічна взаємодоповнюваність тих господарських і промислових одиниць, які працюють у межах даної території; сумісність загальних цінностей, пов'язаних із культурою, релігією, історичними традиціями; політична солідарність.

Найбільш вдалою матрицею поняття «регіоналізація» як макропроцесу є його економічна складова. У такому баченні регіоналізація, по-перше, виступає наслідком міжнародного розподілу праці, посилення впливу зовнішніх факторів на відтворення, що вимагає виходу виробництва за національні межі; по-друге, є інструментом оптимізації економіки; по-третє, слугує засобом підтримання відносної рівноправності у світі; по-четверте, регіоналізація — породження глобалізації і водночас інструмент протидії негативним наслідкам глобалізаційних процесів.

Іншим регіональним макропроцесом може стати регіоналізм, який ще не отримав загальноприйнятого визначення. У багатьох випадках регіоналізм ототожнюють з регіоналізацією.

У рамках сучасного регіоналізму часто визначають два напрями: «старий регіоналізм» і «новий регіоналізм». Головна мета «старого регіоналізму» полягала у прагненні підняти рівень розвитку депресивних, безперспективних і дотаційних регіонів, зняти суперечності між «провідними центрами» й «відсталими регіонами», національними столицями й провінціями.

«Новий регіоналізм» (або «друга хвиля регіоналізму» 80–90-х рр. ХХ ст.) був обернений до проблем регіональної (міждержавної) інтеграції та регіонального співробітництва. Тут ішлося не просто про євроінтеграцію, а про формування у межах Європейського Союзу міждержавних об'єднань [13; 14].

Проміжний щабель між «старим» і «новим» регіоналізмом у Європі займають «єврорегіони» [8; 15]. Їх створення розпочалося в 80-х рр. минулого століття на базі міжурядових угод європейських держав. Вони включали територіально-адміністративні одиниці по обидва боки кордонів. Єврорегіони розглядалися як сфери співробітництва прикордонної місцевої влади і громад з метою зміцнити та розвинути взаємовигідне співробітництво у сферах економіки, культури охорони природи.

Європа регіонів — поняття, що виникло внаслідок кризи держави-нації, завдяки глобалізації економіки, розвитку інтеграційних процесів, водночас із пробудженням активності на місцях у середовищі локальних етнічних спільнот, які були знівельовані під тиском науково-технічної революції. Ось чому в архітектурі європейського континенту за умов розвитку європейської інтеграції суб'єктами всіх означених процесів стали як субнаціональні регіони, узаконені адміністративно-територіальним поділом європейських країн (департаменти у Франції, федеральні землі в Німеччині, кантони у Швейцарії, графства у Великій Британії, області в Італії та ін.), так і регіони, що утворилися внаслідок транскордонного співтовариства.

Універсальної моделі регіоналізму немає. Про це свідчить формування світових полюсів економічного і технологічного розвитку. Умовно можна виділити чотири типи макрорегіоналізму: атлантичний (західний), європейський, американський, азійський.

Європейська модель регіоналізації міжнародних відносин ґрунтується на пріоритеті прав та інтересів особистості перед правами та інтересами будь-якої спільноти. Особливості американського регіоналізму полягають у тому, що американці перетворили географічну периферію на світовий пояс високих технологій. Східний регіоналізм ґрунтується на поетапній відкритості до світових ринків з авторитарною державною владою.

Регіональні угруповання — це воєнно-політичні та економічні об'єднання, блоки країн. До найбільших належать: воєнно-політичний блок НАТО, Європейський Союз (ЄС), Північно-американська асоціація вільної торгівлі (НАФТА), організації Азійсько-тихоокеанського економічного співробітництва (АТЕС), Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН), Організація країн-експортерів нафти (ОПЕК), Організація Африканської Єдності, Шанхайська організація співпраці (ШОС) та ін.

Сьогодні в міжнародних відносинах на перший план виходять регіональні конфлікти, яким притаманні висока інтенсивність, широке застосування збройної агресії та здатність втягувати у свою сферу сусідні регіони, руйнуючи тамтешні історично сформовані системи колективної безпеки. Регіональні конфлікти безпосередньо пов'язані з глобальними. З одного боку, вони виступають як одна з форм назриваючих глобальних конфліктів, а з другого, можуть прискорювати визрівання таких конфліктів.

В основі регіональних конфліктів лежать суперечності у сфері економіки, політики, релігії та ідеології, і вони відбуваються зазвичай у руслі національно-етнічних і релігійних сутичок. Такі конфлікти, як правило, тривалі і справляють безпосередній вплив на систему міжнародних відносин.

Регіональні конфлікти відрізняються за складом суб'єктів, якими виступають адміністративно-територіальні утворення або етнічні групи усередині

ні держави, а також держави чи коаліції держав. При цьому важливо пам'ятати, що головну роль серед суб'єктів регіональних конфліктів виконують політичні, економічні та національно-етнічні еліти. Територіально регіональні конфлікти охоплюють великі географічні простори (регіони) і залучають у свою орбіту значні маси людей, відчутно впливаючи на їхні долі, здебільшого негативно. Регіональні конфлікти відрізняються своєю динамічністю. Коріння конфліктних ситуацій часто сягає в далеке історичне минуле і пов'язане з традиціями народів, їх соціально-економічним та культурним розвитком.

Найефективнішим засобом розблокування регіональних конфліктів є переговори. Саме інститут переговорів у сучасних міжнародних відносинах став основним засобом нівелювання суперечностей, який дозволяє встановлювати мирні стосунки між учасниками регіональних конфліктів.

Людство накопичило великий досвід у відведенні ймовірних конфліктів та врегулюванні вже існуючих. Воно має такий серйозний інструмент, як міжнародне право, що базується на безумовному поважанні суверенітету, незалежності, права народів на самостійний вибір шляху розвитку; шанобливе ставлення до законних урядів; поважання зобов'язань і угод, укладених між державами у повній відповідності з міжнародним правом, яке вимагає відмови від мислення воєнно-силовими категоріями. Ось чому однією з провідних у сучасних міжнародних відносинах є проблема визначення ролі регіоналізму в процесі підтримання і забезпечення миру та колективної безпеки.

Сьогодні вчені з тривогою обговорюють загострення глобальних суперечностей і проблем розвитку на регіональному рівні. Вони враховують і те, що на стані регіональної безпеки позначається зовнішній тиск провідних нерегіональних держав і впливових транснаціональних акторів.

Висновки. У міру зростання взаємозалежності у світі, яка зумовлена глобалізацією та міжнародною інтеграцією, сфери діяльності регіонів та їхні інтереси набувають міжнародних масштабів. Широке міжнародне співробітництво регіонів формує новий, динамічний рівень у транскордонних відносинах. За умов переходу до багатополюсності регіони та регіональні держави здатні посилити свій вплив у світі, підкоривши слабших сусідів. Водночас малі країни, використавши регіоналізм, можуть поліпшити свої позиції на світовій арені.

Очевидно, що регіоналізація та регіоналізм дедалі поширюватимуться і набуватимуть динаміки розвитку в геополітичних межах регіонів. Адже у них, як підказують практика і здоровий глузд, зацікавлені всі учасники міжнародних відносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Воронов І. О. Глобалізація і політика: реалії і перспективи соціальних трансформацій / І. О. Воронов. – К. : Генеза, 2004. – 287 с.
2. Глобалізація : навч. посіб. / М. Вотс, В. Босхард, Д. Хамелс та ін. ; пер. з англ. В. Алексахин ; адапт. Н. І. Гражевська. – К. : Амадей, 2007. – 476 с.
3. Глобалізація і безпека розвитку : кол. моногр. / О. Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко та ін. ; за ред. О. Г. Білоруса. – К. : КНЕУ, 2001. – 773 с.
4. Алаев Э. Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь / Э. Б. Алаев. – М. : Мысль, 1983. – 350 с.
5. Кулматов К. Н. Региональные аспекты международных отношений / К. Н. Кулматов, А. В. Митрофанова. – М. : Восток-Запад, 2010. – 536 с.
6. Барыгин И. Н. Международная регионалистика : учеб. для вузов / И. Н. Барыгин. – СПб. : Питер, 2009. – 384 с.
7. Гегель Г. Ф. Работы разных лет : в 2 т. Т. 2. Серия: Философское наследие / Г. Ф. Гегель. – М. : Мысль, 1973. – 630 с.
8. Воскресенский А. Д. Теоретико-прикладные аспекты регионального измерения международных отношений / А. Д. Воскресенский // Современные международные отношения и мировая политика : учеб. для вузов / отв. ред. А. В. Коркунов, МГИМО(У) МИД России. – М. : Просвещение, 2004. – С. 494–500.
9. Дергачев В. А. Регионоведение : учеб. пособие / В. А. Дергачев, Л. Б. Родомский. – М. : ЮНИТИ – ДАНА, 2011. – 519 с.
10. Туровский Р. Ф. Политическая регионалистика [Электронный ресурс] / Р. Ф. Туровский. – PDF. ГУ ВШЭ, 2006. – 792 с. – Режим доступа: <http://www.twirpx.com/file/353784/> Дата доступа: 31.05.2014.
11. Корнеевец В. С. Международные транснациональные и трансграничные регионы: признаки, особенности, иерархия / В. С. Корнеевец // Вестн. РГУ им. И. Канта. – 2010. – № 1. – С. 27–34.
12. http://ru.wikipedia.org/wiki/Мировая_экономика.
13. Спартак А. Н. Современный регионализм / А. Н. Спартак // Мировая экономика и междунар. отношения. – 2011. – № 1. – С. 3–15.
14. Песцов С. К. Регионализм: содержание и этапы общей исторической динамики / С. К. Песцов // Вестн. МГУ. Сер. 12: Политические науки. – 2009. – № 2. – С. 47–61.
15. Зонава Т. В. От Европы государств к Европе регионов? / Т. В. Зонава // Полит. исслед. – 1999. – № 5. – С. 155–164.

РЕГИОН В СИСТЕМЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Зимогляд В. Я.

Рассмотрены теоретические подходы относительно понимания нового этапа в развитии глобальной регионализации. Представлены толкование и сущность ха-

рактистик поняття «регіон». Охарактеризовані тенденції формування регіонального політичного пространства в контексті процесів глобалізації.

Ключевые слова: регіон, регіоналізація, глобалізація, регіональні підсистеми.

A REGION IN SYSTEM OF INTERNATIONAL RELATIONS

Zimoglyad V. Ya.

In the article theoretical approaches are considered in relation to understanding of the new stage in development of the global revivifying. Interpretation and essence of descriptions of concept are presented «region», the tendencies of forming of regional political space are described in the context of processes of globalization.

Key words: region, revivifying, globalization, regional subsystems.

УДК 321(477):316.4.063.6

О. М. Сахань, кандидат соціологічних наук, доцент

ДЕСТРУКТИВНИЙ ВПЛИВ ВЛАДИ НА ПЕРЕБІГ СУЧАСНОГО ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ

Розглянуто проблему виникнення деструктивного вектора в політичному процесі України в умовах дестабілізації держави та суспільства. Проаналізовано причини, що впливають на формування деструктивних компонентів у сучасному політичному процесі, його перебіг, форми та наслідки. Запропоновано шляхи запобігання деструктивному впливу влади на перебіг політичного процесу в сучасній Україні.

Ключові слова: політичний процес, деструктивна політика, відповідальність влади.

Актуальність проблеми. Складна ситуація, в якій опинилася сучасна Україна, несе у собі різні варіанти майбутнього, серед яких — загроза територіальній цілісності, втрата незалежності та суверенітету держави, від чого залежить як безпека в Європі, так і світовий порядок у цілому.

Унаслідок низки подій, що розпочалися в листопаді 2013 р. після відходу колишнього політичного керівництва країни від законодавчо закріпленого курсу на євроінтеграцію, утворення Євромайдану та початку революції, вже наприкінці лютого 2014 р. у перебіг подій втрутилася Російська Феде-

рація, агресивна політика якої призвела до анексії Криму та Севастополя, дій сепаратистів, саботажників та провокаторів у південно-східних регіонах країни, що спричинило трагічні наслідки з людськими жертвами. Революційні перетворення почали домінувати над еволюційними, радикально змінюючи життя країни. Стали відбуватися зміни у системі політичних та моральних координат. Людям остогидлі несправедливість, неповага, разюча прірва між багатими і бідними, впливовими і безправними. Народ, утомлений довготривалою кризою, спричиненою злочинними діями конкретних груп можновладців, чекає на прості й очевидні рішення, швидкі і зрозумілі дії від влади та виявляє готовність до кардинальних змін існуючого стану речей.

Проте деморалізоване керівництво країни не вдається до рішучих дій задля протидії сьогоднішнім трагічним викликам і загрози існування нашої держави. Бездіяльність влади призводить до неповаги до неї, а також до бажання бути з тими, в кого є сила. Тому деякі люди, переважно представники маргінальних суспільних прошарків, стають соціальною базою політичного екстремізму. Вони вступають до загонів «ополченців», «самооборонівців» і подібних утворень, керованих, як уже відомо, російськими спецназівцями, та вдаються до нелегітимних форм протесту: захоплюють адміністративні будівлі, будують барикади, перекривають дороги, беруть людей у заручники, чинять збройний опір українським силовим структурам тощо. Отже, деструктивні тенденції в розвитку політичного процесу в Україні набирають обертів.

І це не випадково, оскільки після політичної рокіровки влади в Україні до новоствореного уряду, склад якого був узгоджений з Майданом, потрапили як «старі», переважно представники колишньої опозиції, так і невідомі широкому загалу особи — активісти Майдану, яким ще треба здобувати досвід управління державою. Становлення нових еліт, не пов'язаних із радянськими практиками, перебуває на початкових етапах свого розвитку, і це в умовах зовнішніх і внутрішніх викликів існуванню незалежності Української держави, відсутності загальнонаціональної ідеї, яка б консолідувала націю у розв'язанні актуальних проблем.

Крім того, «найбільш корумпований, найбільш зрадницький, найбільш кон'юнктурний, найбільш кулуарний, найбільш безпринципний орган у країні» [1] залишився незмінним, як за складом, так і за сутністю. Майже нічого не змінилося в діяльності цього оплоту олігархів, одні з яких тижнями не виходять на роботу, інші — демонстративно не голосують або шантажують новостворену парламентську більшість при обговоренні різноманітних питань, знову громадяни країни спостерігають за лайками та брудними обвинуваченнями депутатів одне одного. Нинішні українські політики демон-

струють не тільки нечітке визначення ними меж політичних та інших проблем, які поширюються з кожним днем, оцінювання засобів їх розв'язання, а й суперечність у баченні шляхів їх подолання. Значна кількість політичних інститутів не відповідають тим основним функціям, які вони повинні виконувати в умовах боротьби за політичне оновлення суспільно-політичного організму.

Причина такого стану в країні багато в чому визначається деструктивністю влади, що призвела до порушення її структури зсередини, нестабільності існуючого конституційного ладу, поширення управлінської кризи, порушення конституційних прав і свобод людини, поглиблення соціальної нерівності в суспільстві, гостроти суспільного протистояння тощо та сприяла поширенню деструктивних, руйнівних за характером політичних процесів, фактично спрямованих на дезорганізацію та руйнування політичної системи суспільства.

Актуальність звернення до аналізу складного і суперечливого характеру перебігу сучасного політичного процесу Україні, що відбувається в нашій країні, переважно деструктивного за змістом та наслідками, зумовлена намаганням окреслити перспективи його подальшого розвитку, вказати на ті проблемні моменти, від розв'язання яких залежить політичне майбуття України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Осмислення особливостей різноманітних політичних процесів і динаміки політичного життя спирається на європейську та світову наукову думку, що складалася протягом тисячоліть, починаючи зі вчення античних та середньовічних мислителів (Платона, Арістотеля, Цицерона, Аврелія Августина, Фоми Аквінського та ін.) [2]. У формуванні концептуального базису сутності, структури та динаміки політичного процесу, форм його прояву, особливо таких, як конфлікт, помітну роль відіграють роботи зарубіжних учених Р. Акоффа, А. Бентлі, М. Вебера, Р. Дарендорфа, Е. Дюркгейма, Дж. Мангейма, Ч. Мерріама, Т. Парсонса, Р. Річа, П. Сорокіна, С. Хантінгтона [3]. У працях деякого з них (наприклад, Р. Дарендорфа і Т. Парсонса) [4] специфіка політичних процесів розглядається як результат функціонування політичної системи або динаміка боротьби і суперництва суб'єктів політики за статуси і ресурси влади. У роботах інших авторів (К. Боулдінга, Г. Зіммеля, Л. Козера) відбилися теоретичні підходи щодо вивчення політичних конфліктів як одного з невід'ємних атрибутів політичного процесу, обґрунтована їх сутність, визначена типологія, структура, місце і роль у суспільстві, що певною мірою слугує теоретико-методологічною підставою для визначення впливу конфліктогенних чинників на розвиток сучасного політичного процесу в Україні та його деструктивне спрямування.

Значний внесок у розробку методології дослідження політичного процесу здійснили російські вчені В. Ачкасов, О. Дегтярьов, М. Ільїн, В. Ільїн, І. Лиханова, В. Пугачов, О. Соловійов [5] та ін., які розглядали закономірності політичного процесу, побудову політичної системи, механізми реалізації її функцій, тенденції розвитку, проблеми політичних змін і стабільності тощо. В роботах Т. Булигіної, В. Вернадського, О. Галкіна, Н. Ейдельмана, В. Жукова, Б. Кагарлицького, Ю. Красіна, І. Кривогуза, О. Панарін, В. Розіна, Г. Семігіна, О. Смоліна, І. Стародубровської, В. Федотової та інших дослідників подано багатий фактологічний матеріал щодо російської політичної дійсності та її порівняння із західним досвідом, проаналізовано сучасні політичні процеси в Росії, специфіку російських реформ та революцій, особливості та динаміку їх перебігу, що дозволяє виявити як деякі загальносвітові закономірності, так і локальну специфіку російського політичного процесу, визначити його вплив на внутрішньополітичні процеси в Україні та зовнішньополітичні процеси у світі, порівняти з подібними видами політичного процесу в Україні.

Дослідженню нинішнього стану політичного розвитку українського суспільства та окремих аспектів суспільно-політичного процесу, його структури, стадій та напрямів, кризових та конфліктних ситуації присвятили свої праці вітчизняні вчені В. Андрущенко, В. Бабкін, В. Базів, В. Бебик, Т. Бевз, А. Білоус, Д. Видрін, І. Воронов, М. Головатий, Є. Головаха, В. Горбатенко, А. Дегтярьов, В. Євтух, В. Журавський, С. Кириченко, В. Кремень, І. Кресіна, І. Курас, В. Куценко, Б. Кухта, Ю. Левенець, В. Лісовий, А. Лузан, О. Мироненко, М. Михальченко, М. Мокляк, Ю. Москаленко, А. Пойченко, Ю. Римаренко, Ф. Рудич, С. Рябов, М. Томенко, Ю. Шемшученко, Л. Шкляр, В. Якушик та ін.

Але, незважаючи на високий рівень загального осмислення в західних наукових підходах і у вітчизняних теоретичних здобутках, у сучасній науковій літературі малодослідженою залишається проблема виникнення деструктивного вектора в політичних процесах, причин, що впливають на їх появу та перебіг, у тому числі, негативного впливу влади та пошук практичних підходів до управління процесами, що можуть призвести до руйнування державності і тим самим до незворотних деформацій як у політичному, так і в соціально-економічному і духовному житті суспільства, особливо в умовах нинішньої поліконфліктної ситуації в Україні, радикалізації політичних сил і окремих груп населення. Тому необхідність розширення наукових підходів до зазначеної проблематики є безперечною.

Метою статті є пошук шляхів запобігання деструктивного впливу політичної влади на перебіг політичного процесу в Україні. **Об'єктом** дослід-

дження постають деструктивні компоненти в політичному процесі сучасної України.

Виклад основного матеріалу. Зміст політичного процесу в найбільш загальному сенсі можна трактувати як різноманітні форми взаємодії суб'єктів політики, що впорядковано діють на основі права та інших соціальних норм, у рамках яких здійснюється політична влада, відтворюються та забезпечуються функціонування та розвиток політичної системи в певних часових і просторових межах. Як своєрідна технологія здійснення влади суб'єктом політики політичний процес являє собою політичну діяльність індивідів та їх груп, політичних структур суспільства, держави, її органів та установ, спрямовану на задоволення політичних потреб і реалізацію їхніх політичних інтересів, забезпечення відтворення політичних ресурсів і творення нової політики. Завдяки політичному процесу відбуваються глибинні зміни політичної системи, а остання переходить від одного стану до іншого, тобто політичний процес розкриває рух, динаміку, еволюцію політичного життя, відображення реалій того суспільства, в якому він відбувається. При цьому загальний вектор політичних процесів визначається не тільки рішеннями, які приймаються на рівні державної влади, а й сукупними політичними зусиллями всіх елементів політичної системи, які можуть призвести як до розвитку (прогресу), так і до занепаду (регресу) певної політичної системи суспільства. Непогодженість елементів політичного процесу: суб'єктів політичної діяльності (індивідів, соціальних груп, політичних партій, державних органів та ін.) і відносин між ними руйнує процес або приводить його до непередбачуваних результатів.

Деструктивний вектор у політичному процесі України складався роками. Правляча політична еліта в нашій державі постійно демонструвала корисливу жадобу влади, слави, багатства, а не шляхетне прагнення справедливості та розумного порядку, бажання вести діалог з опозицією (існування якої, до того ж, до сьогодні законодавчо не регламентоване) та разом удосконалювати державні органи влади і свою діяльність.

Процеси лібералізації економіки здійснювалися без чітко збалансованих програм і необхідних ресурсів, без ясного уявлення про спрямованість політичного розвитку країни. Через це відчутно скоротилася державна підтримка соціальної сфери, а перманентна криза в економіці, гострі соціальні проблеми (масове безробіття, заробітна плата і пенсії не виплачувалися місяцями та ін.) примусили сотні тисяч українських громадян щорічно виїжджати за кордон, часто нелегально, в пошуках будь-якої роботи, щоб вижити [6, с. 31–32]. Паралельно з погіршенням життя переважної більшості населення країни відбулася передача державної власності у приватні руки шляхом її приватизації, що супроводжувалося допущенням в економіку ті-

ньового капіталу при відсутності ефективного механізму контролю та захисту. Слабкість інститутів громадянського суспільства, незавершеність нормативної бази організації та функціонування державного апарату, відсутність дієвого суспільного контролю за діяльністю органів державної влади та органів місцевого самоуправління, несформованість політичної культури суспільства, нерозвиненість партійної системи, відсутність реальної політичної конкуренції, традиції підкорення українських чиновників не закону, а інструкції і начальнику — все це фактори розвитку та поширення політичної корупції в Україні [7, с. 19], які створили сприятливі умови для підкупу службовців державного апарату і управління, практично безконтрольного управління державною власністю.

Поступово до кола потенційно вразливих до політичної корупції суб'єктів потрапили різні за природою і характером інститути — політичні партії, органи влади, які представляють її різні гілки, та органи місцевого самоврядування. У виконавчій гілці влади поширилася практика плати за призначення на посаду незалежно від ділових якостей претендента, а з огляду на його родинні зв'язки або особисту відданість (за принципом «неважливо хто ти, а важливо — чий ти»). Найбільш небезпечними проявами корупції в кадровій політиці на вищих щаблях виконавчої влади стало те, що керівники найвищого рівня створили цілу піраміду корумпованих відносин, яка пронизує всі рівні влади (наприклад, у такий спосіб було створено мафіозний клан сім'ї Януковича та його найближчого оточення).

Не соромлячись, політичні ділки зловживали владою для особистого блага та отримання вигод, конвертували колективні ресурси (блага) у приватні, порушували визначені законом норми, завдаючи величезної економічної, політичної та іншої шкоди суспільству і державі. Таке нелегітимне використання панівною політичною елітою державних ресурсів з метою зміцнення своєї влади та збагачення роками підточувало конституційний лад країни, легітимність державної влади, її авторитет, динаміку економічних процесів, деформувало ринкові відносини, призвело до зниження політичної довіри виборців до влади і політичних партій, дискредитацію конституційної та інших реформ в державі, підірвав ефективного державного управління. Залучення до цього процесу правоохоронних органів, тобто використання їх як засобу політичної боротьби (для неправомірного впливу на виборчий процес, використання для «розборок», «наїздів» на конкурентів та ін.), та судової гілки влади (заангажованих та керованих «зверху» суддів, як, наприклад, суддя Р. Кіреєв) повністю розв'язало руки владі.

Відсутність жорсткого соціально-правового контролю за діяльністю посадових осіб та їх відповідальністю в умовах демократизації суспільного життя і переходу до ринкових відносин [8, с. 149] призвела до стрімкого

поширення корупції в усіх галузях життєдіяльності. У 2013 р. (за даними організації Transparency International) Україна посіла 144-те місце за рівнем *корупції* із 177 країн світу [9]. Корумпований протекціонізм і злиття політичних та бізнес-інтересів, зловживання посадовими повноваженнями, таємні угоди і підкупи, корумпованість правоохоронних органів, міліції та суду, знекровлена армія, відсутність відповідальності політиків і державних службовців стала потужним фактором деструктивного впливу влади на розвиток політичного процесу в Україні, заповнюючи його нестабільністю, системною кризою всіх сфер громадського життя і сповзанням країни в провалля убогості та бідності.

Попри великий потенціал і ресурси Україна залишається однією з найбідніших країн у Європі, посідаючи останнє, 40-те місце за часткою витрат на продукти харчування, яка у витратах українських сімей становить близько 50,2%, що є максимальним показником серед країн Європи (за результатами дослідження РІА Рейтинг) [10]. За даними Державної служби статистики України, загальна кількість безробітних у січні 2013 р. склала 525,1 тис. осіб, з яких 292 тис. — жителі міст, а 233 тис. — жителі сільської місцевості, що складає 1,9% до загальної кількості працездатного населення проти 1,8% у грудні 2013 р. і проти 2% в січні того самого року. Зменшився й індекс споживчих настроїв в Україні на 7,8 пункту менше порівняно з груднем минулого року (за результатами проведеного дослідження компанії GfK Ukraine). Одночасно з цим знизилися інфляційні очікування українців — відповідний індекс дорівнює 180,2 на початку 2014 р., що на 1,5 пункту менше грудневого показника. При цьому різко посилюється песимізм українців щодо курсу гривні протягом найближчих місяців. Очікуючи скорочення української економіки у 2014 р. на 7%, Європейський банк реконструкції і розвитку (ЄБРР) передбачає, що у зв'язку з кризою у відносинах між Росією та Україною економіка України 2015 р. покаже нульову динаміку (за даними інформаційного агентства Interfax-Україна). А це означає, що навіть ті, хто працює, стануть біднішими, люди втрачають віру в майбутнє, суперечності між владою і народом загострюються.

Крім того, розкол українського суспільства за такими болісними для нашого народу напрямками, як: ставлення до історичного минулого, подій часів Другої світової та Великої Вітчизняної війни, деяких історичних постатей, перевороту 1991 р., зовнішньополітичного вибору, мовних та інших питань, ідеологічний хаос, відсутність консенсусної ідеології і занепаду інституційних форм високоорганізованих систем соціального регулювання, несформованість духовних ідеалів, що змогли б об'єднати українське суспільство в єдину політичну націю, спроможну відстоювати свою незалежність і безпеку, поширення цінностей, притаманних нашому народу — зміна гендерних

стереотипів, руйнування інституту родини, як наслідків різноманітних процесів, у тому числі глобалізаційного, безкарність злочинності та моральне уседозволеність, стрімко переповнили політичну сферу негативними явищами — антицінностями. «Криміналізація, популізм, політичний протекціонізм, політична спекуляція та зловживання примушувальною владою, маніпуляція свідомістю громадян, непрофесіоналізм, аморалізм у політиці, олігархізація політичної сфери» [11, с. 307–308] — з року в рік усе більше підривали легітимність політичної влади та гальмували розвиток громадянського суспільства в Україні.

Потужний поштовх до виникнення деструктивних складових у розвитку політичного процесу в Україні відбувся після обрання Януковича на посаду президента і приходу на всі важливі посади в державі «донецьких» та представників Партії регіонів — носіїв неорадянської культури. З появою на політичній арені нових акторів була відтворена логіка розвитку революції, коли на хвилі революційних розчарувань до влади приходить контрреволюція, яка нічого не забула, але нічому й не навчилася. Янукович та його команда думали, що всією Україною можна керувати як Донбасом, за російським варіантом. З того часу наша держава почала сповзати до авторитарного режиму євразійського типу. На переконання деяких політологів, Україна ще ніколи не мала такого слабкого режиму, який був при Януковичі. В країні стрімко стали набирати оберти негативні тенденції: зокрема, проведення нечесних виборів, маргіналізація неурядових організацій, політичне втручання в роботу судів, наступ на свободу преси, численні порушення прав людини, зневажливе ставлення до Конституції, законів держави. Упродовж багатьох років українська влада ігнорувала рішення Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), а отже, й Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод. Рада Європи неодноразово висловлювала занепокоєність тим, що в Україні відсутній реальний поділ державної влади на законодавчу, виконавчу та судову; механізм формування суддівського корпусу політизований, а судді абсолютно беззахисні в правовому відношенні; в країні існує проблема політв'язнів і на кінець 2013 р. Українська держава не виконала близько 1000 рішень ЄСПЛ [12, с. 4].

Отже, зміни, що стали відбуватися в Україні, аж ніяк не були пов'язані із забезпеченням стабільного політичного процесу. Вони суттєво порушили певні системні цінності, які поділяли домінуючі політичні сили різного спрямування та їх прихильники у суспільстві. Дискурсивну взаємодію зі структурами влади стосовно найважливіших проблем суспільного життя також було порушено. Пряме делегування місцевій громаді владних повноважень з конкретних питань, у тому числі коригування політичного курсу, регулярні консультації між владою і населенням, громадянський контроль за прийнят-

тям рішень та їх виконанням прийняли формальний характер і суттєво не змінили соціальну дистанцію між керівниками та керованими — одну з найважливіших переваг місцевого самоврядування. Політичний нормативний порядок, що встановлювався в державі, призвів до втрати довіри населення до всіх владних інституцій, політичних партій, діячів, громадських організацій та викликав протестні настрої в суспільстві, що призвело до об'єднання мирних громадян у боротьбі за свої права та проти дій влади.

Провально здійснюючи свої владно-розпорядчі функції, органи державної влади спрямовували Україну шляхом деструктивних реформ і змін. Своє облаштування на посаді керманіча держави Янукович розпочав з того, що Секретаріат Президента було перейменовано в Адміністрацію глави держави (Указ Президента України від 25 лютого 2010 р. № 265/2010 «Про першочергові заходи із забезпечення діяльності Президента України»). Однією з відмінностей між цими двома установами є те, що Секретаріат забезпечував здійснення Президентом України визначені Конституцією України повноваження на засадах відкритості, гласності та прозорості, а в новому положенні про Адміністрацію цих засад не передбачено. Дещо більші повноваження отримали перший заступник та заступник Глави Адміністрації Президента України [13].

Скоротивши чисельність працівників із 605 штатних одиниць до 424, що, безумовно, економило бюджетні кошти, Янукович почав ліквідовувати те, що було побудовано його попередником. Це і *робочі групи* (з питань будівництва доступного житла в Україні; підготовки пропозицій щодо розвитку місцевого самоврядування; розроблення концепції вдосконалення законодавства з питань приватизації; питань протидії контрабанді та порушенням митних правил та ін.), і *комісії* різного напрямку діяльності, наприклад, з розроблення проекту Концепції реформування системи органів Міністерства внутрішніх справ України; утвердження свободи слова та розвитку інформаційної галузі, створення Міжвідомчої комісії з питань підготовки України до вступу до НАТО, а також *ради* (в тому числі Рада з питань створення культурно-мистецького та музейного комплексу «Мистецький арсенал», Національна рада з питань взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування, Рада громадськості, Координаційна рада з проблем ВІЛ-інфекції/СНІДу, туберкульозу та наркоманії) і *центри* (Національний центр з питань євроатлантичної інтеграції України), які були створені за ініціативи экс-президента Віктора Ющенка впродовж 2005–2009 рр. При цьому Янукович не пояснював причини свого рішення щодо скасування проектів свого попередника.

Натомість Янукович з першого дня перебування на посаді Президента України продемонстрував бажання виконати положення передвиборчої про-

грами «Україна для людей!», ініціювавши створення робочої групи зі швидкого та ефективного проведення судової реформи (Указ Президента України від 24 березня 2010 р. № 440 «Про Робочу групу з питань судової реформи»), та підписав за місяць до цього, 26 лютого 2010 р., укази про боротьбу з бідністю («Про невідкладні заходи з подолання бідності» № 274/2010, «Про утворення Комітету з економічних реформ» № 273 та «Про утворення Національного антикорупційного комітету» № 275). Новообраний керівник держави, обіцяючи українському народу проведення в країні структурних економічних реформ, спрямованих на побудову в Україні сильної економіки, створення нових робочих місць, забезпечення людям гідної роботи і гідного рівня життя, підняття рівня зарплат і пенсій, формування системи з викорінення корупції в Україні та докорінну перебудову усього державного механізму, провалив іспит на відповідальність за свої обіцянки та дії.

Янукович проголосив програму поліпшення умов для малого та середнього бізнесу (МСБ), яка містила хибну мету — «скорочення сфери застосування спрощеної системи оподаткування» замість її реформування. Дійсно, відбулися деякі спрощення певних аспектів підприємницької діяльності (зменшилася кількість ліцензій та дозволів, спростилися реєстрація та ліквідація підприємств, скоротилася кількість податків, було запроваджено Єдиний соціальний внесок — ЄСВ, який зменшив кількість платежів до бюджету для суб'єктів підприємництва з найманими працівниками), що значно підняло рейтинг України. Проте замість п'ятирічних канікул для малого бізнесу платникам єдиного податку треба було доплачувати майже 1000 гривень пенсійному фонду вже з липня 2010 р. (Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо призначення та індексації пенсії», № 231-VII, яким внесено зміни до законів «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам»). Мінімальний страховий внесок для зазначених осіб, урахувавши розмір мінімальної заробітної плати у 2010 р., становив у: липні-вересні — 294,82 грн; жовтні-листопаді — 301,12 грн; грудні — 306,10 грн. За даними Держстату, за 2010–2011 рр. чисельність малих підприємств та зайнятість у цьому секторі вперше за роки існування України скоротилася майже вдвічі, а кількість зайнятих скоротилася з 6,5 млн до 4,4 млн осіб, було втрачено 2 млн робочих місць [14].

Не було реалізовано обіцянку щодо збільшення грошової допомоги при народженні дитини з 1 січня 2011 р. Наприклад, на першу дитину передбачалася допомога 25 тис. грн, а реально надавалася допомога 17 578 грн

і т. д. Ситуація в медичній, освітній, спортивній та інших галузях життя лише погіршилась. Не виконана обіцянка щодо створення контрактної армії у 2011 р.

Після проведення Пенсійної реформи (8 липня 2011 р.) не відбулося жодних позитивних соціально-економічних змін, які б вирішували проблеми Пенсійного фонду (відновлення і розвиток національного виробничого комплексу, легалізація трудових відносин та доходів, розширення сфери зайнятості та рівня заробітних плат і, як результат, збільшення надходжень до бюджетів усіх рівнів та відрахувань на загальнодержавне соціальне страхування). Навпаки, пенсійний вік було підвищено, пенсії за вислугу років скасовано, введено більш жорсткий підхід до обчислення стажу роботи і заробітку, розмір максимальної пенсії для осіб, які втратили працездатність, зменшено тощо. Таким чином, прийняті зміни до чинного законодавства по суті зруйнували хоч і недосконалу, але діючу солідарну пенсійну систему країни. Подібні деструктивні проекти колишньої влади скорочували існуючі соціальні, освітні, медичні, управлінські стандарти, знижували і без того невисокі стандарти життя в нашій країні, руйнували слабкий середній клас, збільшували розрив між незначною заможною верхівкою та рештою громадян, які втілює нинішній політичний клас.

Також не були ліквідовані пільги для депутатів та високопосадовців, не скасовано систему виборів за закритими виборчими списками. Суспільство так і не дочекалося введення виборності суддів, навпаки — судова система стала жорстко залежною від влади. В лексиконі з'явився вислів: «кишенькові суди». Саме за часи президентства Януковича збільшилася кількість незаконних судових рішень. Необхідність дотримання прав людини ігнорувалася повністю; була обрана жорстка внутрішня політика, заснована на придушенні всіх опонентів влади. Для цього застосовували кримінальні переслідування з політичних мотивів, в Україні з'явилися політичні в'язні, а правоохоронці займалися державним рейдерством. Під час жахливих подій в нашій країні з осені 2013 р. в різних куточках України ці служачки демонстрували боягузтво, жорстокість, низький професіоналізм та масово зраджували свій народ, забувши про присягу.

Боротьба з корупцією стала сприйматися суспільством як анекдот, бо головні корупціонери країни не тільки очолили усі найважливіші владні інституції в державі, а й управляли величезними активами в Україні. «Сім'я» і оточення президента не збиралася проводити перелічені і не лише реформи, особливо ті, що пов'язані зі свободою підприємництва, зменшенням ролі держави, оскільки ці люди прийшли до влади для особистого збагачення, сприймаючи її як прибутковий бізнес.

Катастрофічний стан в економіці, фінансово-бюджетній сфері; фактична втрата нашими людьми більшості соціальних завоювань — гарантованої роботи, загальнодоступної (безоплатної) медицини, освіти, ефективної системи соціального захисту і забезпечення; незадоволення політикою регулювання доходів різних груп населення — призвели до різкої поляризації населення, зниження його життєвого рівня і зростання безробіття, різних виявів політичного екстремізму, низької ефективності національної політики, зростання міжнаціональних і міжрегіональних, етноконфесійних конфліктів, хвилі масової міграції, занепаду панівної ідеології і моралі, зростання злочинності тощо [15, с. 63].

Отже, українська влада, реалізуючи вузькокорпоративні інтереси, не враховуючи настрої у суспільстві, демонструючи небажання дослухатися до думки народу, ігноруючи висновки і пропозиції фахівців, науковців, навіть провідних установ Національної академії наук, утратила інстинкт самозбереження і сама підштовхнула суспільство до розуміння того, що таку владу треба «перезавантажувати», чим і визначила характер революції, що наближалася. Сталося так, що люди перестали думати про протести, а почали діяти, виступаючи проти деструктивної політики можновладців, виходячи на майдани учителів, підприємців, «чорнобильців», «афганців», «користувачів Інтернету», і нарешті — Євромайдан. В умовах політичної нестабільності, дестабілізації всієї сукупності суспільних відносин загострилася політично-соціальна криза, що супроводжувалося масовими заворушеннями, поширенням проявів вандалізму та екстремізму, хуліганськими діями та ін.

Ганебна політика спадкоємців консервативно-русофільського крила української комуністичної партії — кримінально-фінансового клану Донецького регіону, який силовим методом нав'язав усій Україні згубний шлях не стрімкого руху вперед, а стрімкого повернення в минуле, призвела до тривалої політичної кризи, яка з осені 2013 р. перейшла у революційне протистояння народу зі свавіллям режиму Януковича. Після прийняття 16 січня 2014 р. та підписаних наступного дня 17 січня Президентом пакету законів, окреслених журналістами та громадськістю «Законами про диктатуру», що обмежували основні свободи громадян, діяльність неурядових організацій, перешкоджали свободі зборів та слова, штовхали Україну назад до її авторитарного, радянського минулого, та низки подій у Києві розпочалася гаряча фаза протистояння. Влада в черговий раз продемонструвала свою нездатність приймати раціональні рішення, узгоджувати і примиряти різномірні інтереси, діяти відповідно до нових політичних реалій, що стало показником стану занепаду, розпаду політичної цілісності даного періоду політичного процесу в Україні. По всіх областях країни відбувалися масові

акції протесту, захоплення та/або блокування адміністративних споруд, обласних адміністрацій, звільнення з посад голів та заступників держадміністрацій різного рівня, стихійні мітинги протесту тощо.

Зрозуміло, що колишнє керівництво держави було не готове віддати владу мирно, бо воно само підготувало такий сценарій, коли з влади йдеш просто в тюрму. Тому наслідком невіршеної політичної кризи, що виникла в результаті структурних (міжнародний тиск з боку ЄС і США, розвал держави, всі гілки влади в якій опинилися під впливом президента та його найближчого оточення) і людських чинників (боротьба за владу, насильство), економічного занепаду, стала революція. Деструктивний вплив колишнього політичного керівництва держави на політичний процес в Україні призвів до занепаду та розпаду політичної цілісності.

Революція в Україні, яка ще не завершилася, внесла істотні корективи в уявлення про її місце серед інших держав, що зазнають інституційних змін у політичній та економічній царинах суспільного життя, продемонструвала цивілізаційний вибір її учасників. Більшість української нації виявила бажання жити в умовах моделі європейської парламентської демократії, що було підтверджено на президентських виборах 27 травня 2014 р. Новий уряд, який А. Яценюк свого часу охрестив «урядом камікадзе», своєю відповідальною діяльністю за виконання прийнятих на себе зобов'язань, обіцянок і програм, належну реалізацію владних повноважень, намагається, попри існуючу критику та нарікання на тих, хто сьогодні при владі, повернути довіру громадян до державних органів влади і посадових осіб та розгорнути політичний процес в Україні в бік стабільного розвитку, виходу із кризового становища та налагодження життя в країні.

Висновки. Об'єктивно деструктивних процесів уникнути неможливо, але можна вести боротьбу за відповідальну політику, підзвітність суб'єктів політичної влади суспільству, яке контролюватиме її діяльність та виконання обов'язків щодо відтворення волі народу і запобігання будь-яким деструктивним проявам та впливам на політичні та соціальні процеси.

Результативність загальнополітичного та окремополітичних процесів в Україні залежить від відповідальності його суб'єктів, особливостей конституційного та законодавчого розподілу між ними владних повноважень, впливовості органів виконавчої і законодавчої влади, судової влади як арбітра, партій, суспільно-політичних рухів і організацій, засобів масової інформації, бо відповідальна влада починається із відповідальних політиків, державних діячів та посадовців різного рангу, які повинні мати високі професійні та моральні якості, хорошу освіту, дійсних патріотів країни, захищених у її процвітання та добробуті народу. Владі необхідно повернути довіру народу.

Довгоочікуване народом України переформатування влади вже розпочалося. Населення очікує люстрації органів влади, суду, прокуратури, СБУ та інших важливих інститутів і установ, притягнення винних за злочини проти народу, порушення прав і свобод людини, моральний та економічний занепад, корупцію, зубожіння широких верств населення, судові злочини і терор проти мирних громадян тощо. Ця процедура є вкрай необхідною для оздоровлення Української держави. Безумовно, все повинно відбуватися в межах закону, на місце звільнених унаслідок люстрації посадовців треба обирати за конкурсом молодих фахівців. Без підняття економіки країни, притоку інвестицій та потужного експорту товарів, забезпечення населення роботою та гідними умовами життя, розвиненого громадянського суспільства важко очікувати на позитивний сценарій у стабілізації політичного процесу в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дроздов О. Парламент розстрілює Революцію. Верховна Рада творить нову владу старими методами і старими кадрами [Електронний ресурс] / О. Дроздов // iPress.ua: 23.02.2014. – Режим доступу: http://ipress.ua/articles/parlament_rozstrilyuie_revolyutsiyu_49511.html.
2. Платон. Государство. Законы. Политик / Платон : Предисл. Е. И. Темнова. – М. : Мысль, 1998. – 798 с.; Платон. Собрание починений : в 4 т. / Платон. – М. : Мысль, 1994. – Т. 4. – 657 с.; Аристотель. Собрание починений: в 4 т. / Аристотель. – М. : Мысль, 1983. – Т. 1–4. – 1244 с.; Аристотель. Політика / Аристотель : пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. – К. : Основи, 2000. – 239 с.; Цицерон Марк Тулій. Про державу. Про закони. Про природу богів / Марк Тулій Цицерон ; пер. з лат. В. Литвинова. – К. : Основи, 1998. – 476 с.; Аврелий Августин. О Граде Божиим / Августин Аврелий. – Минск : Харвест ; М. : АСТ, 2000. – 1296 с.; Аквінський Фома. Коментарі до Аристотелевої «Політики» / Фома Аквінський. – К. : Основи, 2000. – 796 с.; Себайн Джордж Г. Історія політичної думки : пер. з англ. / Джордж Г. Себайн, Томас Л. Торсон. – К. : Основи, 1997. – 838 с.
3. Акофф Р. О целеустремленных системах / Р. Акофф, Ф. Эмери. – М. : Сов. радио, 1974. – 272 с.; Бентли А. Процесс государственного управления. Изучение общественных давлений : пер. с англ. А. А. Иванова / А. Бентли. – М. : Перо, 2012. – 408 с.; Вебер М. Избранное. Образ общества / М. Вебер. – М. : Юрист, 1994. – 704 с.; Вебер М. Политические работы (1895–1919) / Макс Вебер ; пер. с нем. Б. М. Скуратова. – М. : Праксис, 2003. – 424 с.; Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение : пер. с фр., послесловие и примечание А. Б. Гофмана / Э. Дюркгейм. – М. : Канон, 1995. – 352 с.; Мангейм Дж. Б. Политология. Методы исследования : пер. с англ. / Дж. Б. Мангейм, Р. К. Рич. – М. : Весь мир, 1997. – 544 с.; Мерриам Ч. Новые аспекты политики / Ч. Мерриам ;

- пер. Т. Н. Самсоновой // Антология мировой политической мысли : в 5 т. Т. 2 : Зарубежная политическая мысль, XX в. / ред.-сост. Г. К. Ашин, Е. Г. Морозова. – М. : Мысль, 1997. – С. 175–184; Сорокин П. А. Человек. Общество. Цивилизация / П. А. Сорокин. – М. : Полит-издат, 1992. – 544 с.; Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX в. / С. Хантингтон ; пер. с англ. – М. : Рос. полит. энцикл. (РОССПЭН), 2003. – 368 с.
4. Дарендорф Р. Элементы теории социального конфликта / Р. Дарендорф ; пер. с нем. В. М. Степаненковой // Социс. – 1994. – № 5. – С. 142–147; Дарендорф Р. Современный социальный конфликт. Очерк политики свободы / Р. Дарендорф ; пер. с нем. Л. Ю. Пантиной. – М. : РОССПЭН, 2002. – 288 с.; Парсонс Т. О структуре социального действия : пер. с англ. / Т. Парсонс. – М. : Акад. проект, 2000. – 880 с.; Парсонс Т. О социальных системах / Т. Парсонс ; под общ. ред. В. Ф. Чесноковой и С. А. Белановского. – М. : Акад. проект, 2002. – 832 с.
  5. Ачкасов В. А. Трансформация традиций и политическая модернизация: феномен российского традиционализма / В. А. Ачкасов // Философия и социально-политические ценности консерватизма в общественном сознании России (от истоков к современности) : сб. ст. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2004. – Вып. 1. – С. 173–191; Ачкасов В. А. Россия как разрушающееся традиционное общество // Полис. – 2001. – № 3. – С. 83–92; Дегтярев А. Основы политической теории / А. Дегтярев. – М. : Высш. шк., 1998. – 239 с.; Ильин М. В. Ритмы и масштабы перемен. О понятиях «процесс», «изменение» и «развитие» в политологии / М. В. Ильин // Полис. – 1993. – № 2. – С. 57–68; Ильин В. В. Политология : учеб. для вузов / В. В. Ильин. – М. : Книжный дом «Университет», 1999. – 540 с.; Лиханова И. В. Дестабилизирующие факторы политического процесса и национальная безопасность: современный теоретический дискурс / И. В. Лиханова // Вестн. МГУ. Серия 12, Полит. науки. – 2004. – № 3. – С. 59–60; Пугачев В. П. Введение в политологию : учеб. для студ. вузов / В. П. Пугачев, А. И. Соловьев. – М. : Аспект Пресс, 2004. – 479 с.; Соловьев А. И. Политология: Политическая теория, политические технологии : учеб. для студ. вузов / А. И. Соловьев. – М. : Аспект Пресс, 2000. – 559 с.
  6. Пахарев А. Д. Політичні інститути і процеси в сучасній Україні : навч. посіб. / А. Д. Пахарев. – К. : Ін-т політ. і етнонац. досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2011. – 182 с.
  7. Тодыка О. Ю. Факторы политической коррупции в сфере формирования представительных органов власти / О. Ю. Тодыка // Проблеми законності : республік. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2006. – Вип. 78. – С. 12–19.
  8. Кальман О. Г. Місце і значення соціально-правового контролю в системі заходів протидії корупції в Україні / О. Г. Кальман // Відповідальність посадових осіб за корупційну діяльність : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. семінару. – Х. : НЮА ім. Ярослава Мудрого ; Харк. центр по вивч. організ. злочинності спільно з Амер. ун-том у Вашингтоні; Ін-т вивч. пробл. злочинності Акад. прав. наук України, 2003. – С. 148–151.

9. Україна опинилася на 144-му місці в світі за рівнем корупції [Електронний ресурс] // VOA Голос Америки. – 3 груд. 2013. – Режим доступу: <http://ukrainian.voanews.com/articleprintview/1802401.html>.
10. Україну назвали найбіднішою країною в Європі [Електронний ресурс] // Кореспондент. – 27 груд. 2013. – Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net/business/economics/3280957-ukrainu-nazvaly-naibidnishou>.
11. Кузьменко Т. В. Місце і роль цінностей у легітимації політичної влади / Т. В. Кузьменко // Гілея : наук. вісн. – К. : ВІР УАН, 2010. – Вип. 33. – С. 302–309.
12. Мельник М. Українська влада не бажає вести конструктивну роботу з удосконалення Конституції / М. Мельник // Юрид. вісн. України. – 28 грудня 2013 – 3 січня 2014. – № 52 (965). – С. 4.
13. Про першочергові заходи із забезпечення діяльності Президента України [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 25.02.2010 № 265/2010 // Верхов. Рада України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/265/2010>.
14. Дубровський В. Чому не працює дерегуляція. Історія питання [Електронний ресурс] / В. Дубровський // Укр. правда. Екон. правда. – 2013. – 15 жовт. – Режим доступу: http://www.epravda.com.ua/publications/2013/10/15/398611/view_print/.
15. Лиханова И. В. Дестабилизирующие факторы политического процесса и национальная безопасность: современный теоретический дискурс / И. В. Лиханова // Вестн. МГУ. Сер. 12. Полит. науки, 2004. – № 3. – С. 59–67.

ДЕСТРУКТИВНОЕ ВЛИЯНИЕ ВЛАСТИ НА РАЗВИТИЕ СОВРЕМЕННОГО ПОЛИТИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА В УКРАИНЕ

Сахань Е. Н.

Рассмотрена проблема возникновения деструктивного вектора в политическом процессе Украины в условиях дестабилизации государства и общества. Проанализированы причины, влияющие на формирование деструктивных компонентов в современном политическом процессе, его протекание, формы и последствия. Предложены пути предотвращения деструктивного влияния власти на ход политического процесса в современной Украине.

Ключевые слова: *политический процесс, деструктивная политика, ответственность власти.*

THE DESTRUCTIVE INFLUENCE OF THE AUTHORITIES ON THE DEVELOPMENT OF THE MODERN POLITICAL PROCESS IN UKRAINE

Sahan O. M.

The problem of occurrence of destructive vector in the political process of Ukraine in conditions of destabilization of the state and society. An analysis of the reasons influencing

the formation of destructive components of modern political process, its development, the forms and consequences. Proposed ways of preventing the destructive influence of the authorities on the progress of the political process in modern Ukraine.

Key words: *political process, destructive policy, the responsibility of government.*

УДК 321.01

В. М. Тімашова, кандидат юридичних наук

ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ ЯК ФОРМОУТВОРЮЮЧІ КАНАЛИ СТАБІЛЬНОЇ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ СФЕРИ

Наведено поняття політичного процесу, які є близькими авторці і поділяються нею. На прикладі транзитної України розглянуто трансформацію політичної сфери як сукупності політичних процесів, що відбуваються в кругообігу тріади основних складників політичної сфери: політичних відносин, політичних інститутів та політичної ідеології.

Ключові слова: *політичні процеси, політичні зміни, політичний розвиток, політичні відносини, політичні інститути, політична ідеологія, громадянське суспільство, трансформація.*

Актуальність проблеми. Політичні процеси суспільства завжди були об'єктом політичного та соціологічного аналізу. При цьому зміст і функціонування політичних процесів доволі важко окреслити сталими рамками, оскільки навіть їх очевидна динаміка своїм результатом може мати лише ілюзію бажаних змін. Динаміка політичного процесу також доволі тривалий час може бути зовсім непомітною, видаватися топтанням на місці або, навпаки, агресивним і впертим просуванням та впровадженням у суспільство певної ідеології і гасел. Отже, політична динаміка може одночасно поєднувати діаметрально протилежні політичні процеси. Таємні стежки і кружляння, стрибки і відкочування назад говорять насамперед про двоїстість політичних процесів, які відбивають їх суперечливість, викликану функціонуванням системи влади, усередині якої постійно протистоять сили, котрі її утримують або змінюють.

З'ясування поняття політичного процесу, а також його впливу на кругообіг тріади обов'язкових складових політичної сфери в процесі трансформаційних змін на прикладі транзитної України є **метою** статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна політична наука оперує чималою кількістю підходів до визначення типів політичних процесів, серед яких достатньо авторитетним є підхід, згідно з яким виокремлюють циклічні політичні процеси. Зокрема, А. М. Шлезінгер найвдалішим образом циклу вважає «спіраль, у якій витки повторюються на більш високих рівнях і зумовлюють процес акумуляції змін» [1, с. 41–42].

Російський науковець М. В. Ільїн вважає, що цикли відтворення політичної системи цілком природно пов'язані з певними змінами. На його думку, поняття «політичний процес» не досить повне, тобто потрібно ввести більш широке поняття, яке характеризує змінюваність, а типів політичної системи. Поняття «політична зміна», на його погляд, якраз і відповідає цим вимогам. Поняття «політичний розвиток» М. В. Ільїн вважає логічніше використовувати як сукупне визначення політичного процесу і політичних змін. Тобто політичний розвиток здійснюється у двох взаємопов'язаних, але різних аспектах — процесу і змін. Одна й та сама реальність політики може постати або в масштабі історичного часу, який вимірюється добовими, тижневими тощо циклами (процес), або в масштабі історичного часу, який вимірюється циклами повного оновлення політичних систем, що самовідтворюються (зміна). Політичний процес висвітлює безперервність розвитку, політична зміна — його дискретність [2, с. 57–58].

Політичний процес як науковий термін найчастіше вживається у трьох значеннях: по-перше, для позначення політичної динаміки, послідовності змін [3, с. 9]; по-друге, для дискурсу низки окремих, часткових, фрагментарних дій і явищ (виборчий процес, законодавчий, регіональний, процес прийняття рішень тощо); по-третє, як характеристика режиму функціонування політичної системи в цілому [4, с. 197].

Існують інші інтерпретації поняття політичного процесу. Наприклад, українська дослідниця О. В. Добрава вважає, що політичний процес виступає невід'ємною складовою політичної реальності, яка розкриває специфічні риси і грані політичної сфери суспільного життя. У найзагальнішому вигляді він характеризує взаємодію політичних і соціальних структур суспільства, ту площину політики, в якій виконуються ролі і функції головних суб'єктів і носіїв політичної влади. При цьому політичний процес розкриває зміст не тільки конституційних, а й нормативних, або офіційно бажаних, реально існуючих фактів і явищ, що склалися на перетині соціального і політичного життя. Політичний процес — це рух, динаміка, еволюція політичної системи, зміна її стану в часі та просторі. Це сукупність дій, інституціалізованих і неінституціалізованих суб'єктів щодо здійснення своїх специфічних владних функцій, які ведуть до трансформації і розвитку (западу) політичної системи суспільства. Усі форми політичної поведінки

суб'єктів політики в остаточному підсумку поєднані однією і тією самою внутрішньою потребою самозбереження — впливати на політичні рішення, які приймаються державною владою [5, с. 154–156].

На нашу думку, найбільш вдалим є розуміння політичного процесу як цілісної характеристики стану політичної динаміки всієї політичної системи [6, с. 9]. У такому контексті політичний процес налаштовує на цілісне сприйняття всіх діючих суб'єктів у їхньому спільному ритмі або аритмії станів і дій, на відчуття якості узгодження векторів їхніх спрямувань. Саме таке бачення дозволяє простежити тенденції і кінцеві результати політики, тобто оцінювати якість і загальне соціальне значення політичної динаміки.

Виклад основного матеріалу. У наших попередніх публікаціях ішлося про те, що поняття «політична сфера» та «політична система» є парними. Сфера є соціологічною цариною життя, в якій люди реалізують свої поточні й перспективні потреби та інтереси. І політична сфера, і політична система функціонують за допомогою трьох обов'язкових складових: 1) *відносин* людей з приводу важливих для них питань; 2) *інститутів*, які створюють люди саме для вирішення цих питань; 3) поглядів людей на свої відносини, інститути, проблеми й інтереси, — іншими словами, їхньої *ідеології*. У країнах, що динамічно розвиваються, до яких належить і Україна, політична система самоелімінується з надр і меж політичної сфери і виходить на широку соціумну арену. Досить часто у подібних випадках політична система в різкий спосіб то «накладається», то взаємопронизується із соціальною системою. У цьому сенсі політична система стає «різновидом» соціальної системи [7]. Політичні процеси, що відбуваються при цьому, спрямовані насамперед на трансформацію тріади складових політичної сфери: політичних відносин, політичних інститутів та політичної ідеології.

Політичні відносини. Наголосимо, що демократичне суспільство характеризується наявністю збалансованої системи політичних та управлінських відносин. Чинна система політико-управлінських відносин в Україні характеризується суттєвими функціональними дисбалансами, які виникли в результаті впровадження політичної реформи в 2004 р., що сформували підґрунтя для інституційних конфліктів, які в кінцевому рахунку знижують ефективність державного управління. Перед українськими політиками та науковою спільнотою стоїть завдання визначення змісту збалансованого стану політико-управлінських відносин з метою нейтралізації інституційних конфліктів. Визначення конкретного змісту збалансованої структури політико-управлінських відносин в Україні й досі залишається дискусійним питанням.

Принципи поділу влади і розподілу повноважень є основою розбудови демократичної держави. Незважаючи на розмаїття національних форм ре-

лізації принципу поділу влади, існують загальні аксіоми, прийнятні для всіх демократичних систем, зокрема, що законодавча, виконавча та судова влади виконують самостійні функції і пов'язані між собою функціональним балансом стримувань і противаг, який не дає можливості одній гілці домінувати над іншими. Сюди ж слід віднести верховенство законодавчої влади, незважаючи на відносну автономність інших гілок. Розвиток сучасних європейських країн довів, що рівень демократії безпосередньо залежить від ступеня розвитку парламентаризму. Водночас вимога щодо підвищення значущості законодавчої влади аж ніяк не означає послаблення виконавчої гілки. Основною метою реалізації принципу поділу влади є, по-перше, унеможливлення домінування інтересів правлячих груп у впровадженні державної політики; по-друге, створення перешкод для узурпації влади з боку політичних груп або окремих політиків; по-третє, забезпечення ефективного політично нейтрального державного управління [8].

Визначальним чинником демократизму держави є встановлення рівноваги в суспільстві та гармонійних відносин між державою і громадянами. Досягнення рівноваги в українському суспільстві потребує розв'язання на державному рівні проблеми відносин більшості та меншості. У недалекому минулому функціонування радянської політичної системи переконливо засвідчило недоліки орієнтації держави лише на інтереси більшості населення. До цього додається ще потужний етнічний чинник, оскільки на території України проживають майже дві сотні народів, які до цього ж перебувають на різних стадіях етнічного розвитку. Гармонізація співіснування більшості та меншості суспільства потребує надання меншості широких можливостей відкрито, в межах загальноприйнятих процедур і вимог захисту своїх та суспільних інтересів засобами законодавства та політичними впливами. Якщо цього не відбудеться, може виникнути ситуація, за якої «демократія перетвориться на формальне виправдання диктатури» [9, с. 52].

Політичні інститути. Положення неоінституціоналізму про визначальну роль неформальних інституцій, сила яких особливо зростає в умовах інституційного вакууму, слабкості або недостатньої легітимності формальних інституцій, дуже влучно характеризує сучасну політичну ситуацію в Україні. Заслуговує на увагу проблема співвідношення формальних і неформальних (громадських) інституцій, їх конгруентності та відповідності інтересам політиків. Крім того, досягло критичної точки захоплення політиків постійним реформування політичної системи «під себе», наслідком чого стали розхитані як ніколи формально встановлені, але погано збалансовані демократичні інституції. А при їхній слабкості вони замінюються звичними, недемократичними, консервативними зразками політичної поведінки. Якщо і надалі процеси формальної та неформальної інституціоналізації відбувати-

муться в діаметрально протилежних напрямках, то демократичний виборю не буде, а країна прийде до зовсім іншого фіналу. Гармонійна взаємодія інститутів громадянського суспільства з державою дасть змогу поступово обмежити державне втручання в економічне і соціокультурне життя громадян. Розростання держави буде поступово зведене до мінімуму і дозволить останній посісти належне їй в умовах сучасного розвитку місце — бути лише функцією суспільства під його постійним і всебічним контролем [10].

В Україні для поєднання реформаторських зусиль держави і сприяння цьому процесу з боку суспільства вирішального значення набуває створення децентралізованої політичної системи. Це дасть змогу підвищити якість управління і розширити представництво та реалізацію інтересів місцевих спільнот і окремих громадян. Ейфорія форсованих реформ в Україні, як і в деяких інших перехідних постсоціалістичних державах, зумовила помилкове тлумачення демократичного розвитку як процесу роздержавлення. Це, зокрема, в роки фінансово-економічної світової кризи виявилось в самосуненні держави від відповідальності за долю і якість ринкових перетворень. Така позиція державних інституцій призвела до соціального невдоволення державою, що мало прояв у різних формах — від соціального протесту до вивезення капіталу за межі держави, а також поширення криміналізації суспільства.

Зміщення дослідницького акценту в площину самоорганізації політичних інститутів припускає різноспрямованість векторів організаційних і самоорганізаційних інституційних змін за допомогою системного аналізу, а також прогнозування і моделювання. Відповідно можна визначити два основні механізми їх реалізації: 1) самоорганізація неформальних інституційних процесів, політичних інститутів у напрямі визначення і закріплення їхнього правового стану; 2) конструктивна спрямованість процесів трансформації формальних політичних інститутів і відносин. Це означає перспективу появи нової спільної впорядкованості й нових комунікаційних зв'язків, коли суб'єкти інституційних систем — формальні і неформальні політичні інститути — можуть взаємно «чути» і «розуміти» необхідність спільних трансформаційних дій для функціональної впорядкованості всієї соціальної системи [11]. Отже, завдання трансформації полягає передусім у якісній реструктуризації внутрішнього мотиваційного середовища політичних інститутів, їх переорієнтації (або створення) саме «знизу» в результаті самоорганізуючих внутрішньомотиваційних процесів і механізмів.

Політична ідеологія. Ще Г. Гоббс визначив громадянське суспільство як суспільство політичне. Воно взаємодіє з державою в процесі управління, забезпечує громадянський мир, структурується на партії і суспільні структури (союзи), які здійснюють соціальний контроль за державною владою.

Навіть ті дослідники, які пов'язують громадянське суспільство насамперед з діяльністю приватного бізнесу та групами за інтересами, визнають вагому роль політичної складової цієї активності. У тоталітарних країнах політична діяльність зазнавала суворої регламентації, а в публічній сфері обмежувалася домінуванням одної «керівної» партії, що уособлювала політичну ідеологію державної влади. На відміну від тоталітарних режимів традиційні розвинені демократії мають своїм невід'ємним (характерним) атрибутом ідеологічний і політичний плюралізм. Вони допускають гармонійну взаємодію (співіснування) суспільних і політичних структур, суттєво відмінних за своїми соціальними диспозиціями, інтересами та політичними уподобаннями [12].

Отже, у політичній сфері суспільного життя необхідною умовою позитивної ролі політичних ідеологій є їхній плюралізм. Це, у свою чергу, передбачає їхню конкуренцію в рамках правового поля. Ідеологічна боротьба — закономірне соціальне явище. Презентантами ідеологій є політичні партії, громадські об'єднання, рухи та організації, в яких громадяни реалізують свої інтереси, запити і потреби, підтримують чи не підтримують формальну владу та її структури.

Головною умовою активізації суспільства за політичного плюралізму є поява нових конкуруючих еліт, які лише зароджуються в Україні. Саме вони зможуть сформулювати нову ідеологію відкрито плюралістичного типу з модернізаторською спрямованістю, яка надасть можливість реального, а не уявного вибору. Нині Україна потрапила до групи, яку Т. Каротерс назвав країнами «безвідповідального плюралізму», і що знаходяться в сірій зоні між демократією та авторитаризмом. Такий стан є перехідним і довго тривати не може: рано чи пізно країна або наближається до стандартів демократії, або повертається до тоталітарної системи [13, с. 35].

Сьогодні увагу багатьох науковців привернуто до процесів формування громадянського суспільства, яке відіграє чи не головну роль у процесах демократизації. В основі глибоких змін у взаємовідносинах держави і громадянського суспільства пролягає політична тенденція зниження рівня протистояння між ними. Це пов'язано зі зміною їхньої внутрішньої природи, коли класовий характер держави та силова природа громадянського суспільства трансформуються в різноякісні системи плюралізму інтересів [14]. Останні аналізуються в контексті комунікативних систем, тобто політичних взаємодій різного рівня складності. На перший план виходять діалог та розуміння інтересів, що не усвідомлювались у традиційній для індустріального суспільства теоретичній системі понять класових антагонізмів, диктатури і насильства. Саме досягнення балансу інтересів є маркером соціальної та політичної стабільності в сучасному постмодерному суспільстві.

Суттєвою ознакою взаємодії держави і громадянського суспільства в транзитних умовах вважається поширення демократії з державно-владного на суспільно-особистісний рівень. Західний політолог Р. Дарендорф слушно зазначає, що шлях до свободи веде в бік, протилежний адміністративному централізму, туди, де можливе створення відкритіших форм держави і суспільства [15].

Висновки. Складність політичного процесу полягає у тому, що єдиної технології трансформаційних змін немає. Тому перехідний процес слід розглядати насамперед як міру його повноти, що охоплює всі суспільні механізми, які повинні корелювати з особливостями стану того чи іншого суспільства або тієї чи іншої країни, виходячи з її соціокультурних, етнічних, історичних та геополітичних реалій, керуючись при цьому національними інтересами. Саме тоді досягається той синергетичний ефект, завдяки якому знімається негативна ситуація, позначена деградацією або стагнацією — ознаками деструктивної кризи. Натомість забезпечується відносно сталий процес еволюційних змін, а системна криза, змінюючись, переходить у стан інноваційного розвитку, за якого відбуваються: 1) структурно-змістовне перетворення складників політичної сфери, спрямоване на розкриття всіх її потенційних можливостей; 2) політична інституалізація сформованих соціальних інтересів, спрямованих на забезпечення стабільності, розвитку та соціального порядку; 3) інтеграція суспільства на нових принципах і засадах за допомогою цілісної системи політичної соціалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шлезингер А. М. Циклы американской истории / А. М. Шлезингер ; пер. с англ., заключ. ст. В. И. Терехова. – М. : Изд. группа «Прогресс», «Прогресс-Академия», 1992. – 688 с.
2. Ильин М. В. Ритмы и масштабы перемен. О понятиях «процесс», «изменение», «развитие» в политологии / М. В. Ильин // Полис. – 1993. – № 2.
3. Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку / І. Курас та ін. – К. : Парлам. вид-во, 1998. – 350 с.
4. Горбатенко В. Стратегія модернізації суспільства. Україна і світ на зламі тисячоліть : монографія / В. Горбатенко. – К. : Вид. центр «Академія», 1999. – 240 с.
5. Доброва О. В. Ознаки сучасного політичного процесу в Україні / О. В. Доброва // Наук. пр. МАУП. – 2010. – Вип. 2 (25). – С. 154–156.
6. Основи політології : навч. посіб. / кер. авт. кол. Ф. М. Кирилюк. – К. : Либідь, 1995. – 336 с.
7. Тімашова В. М. Структурно-функціональні співвідношення в дуалітеті «політична сфера – політична система»: ціннісно-регулятивні та управлінські аспекти

- / В. М. Тимашова // Наук. часоп. НПУ ім. М. П. Драгоманова. – 2013. – Вип. 12. – С. 66–72 (Серія «Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін»).
8. Мировой опыт функционирования политических систем, основанных на принципе разделения властей / С. Чиркин, Е. Кравченко, Н. Кирсанова и др. // Разделение властей / отв. ред. М. Марченко. – М. : Изд-во МГУ, Юрайт-Издат, 2004. – 428 с.
  9. Реформування державного управління в Україні: проблеми і перспективи / кол. авт. ; наук. кер. В. В. Цветков. – К. : Оріяни, 2008. – 364 с.
  10. Філоненко Р. Демократизація українського суспільства – засаднича складова входження України до простору Європи / Р. Філоненко // Віче. – 2011. – №2. – С. 9–12.
  11. Бунецький Л. Інституціональна проблематика в сучасній політичній науці: аналіз феномену «політичний інститут» / Л. Бунецький // Вісн. Львів. ун-ту. – 2011. – Вип. 1. – С. 7–78 (Серія «Філософсько-політологічні студії»).
  12. Драч М. І. Соціально-політична модернізація українського суспільства в перехідний період / М. І. Драч // Мультиверсум : філос. альм. – К. : Центр духов. культури, 2006. – № 53.
  13. Еволюція, сучасний стан і майбутнє політичних партій в Україні: позиції фахівців: фахова дискусія 27 травня 2010 р. // Центр Разумкова. Національна безпека і оборона. – 2010. – №5.
  14. Ильин М. В. Две стороны медали: гражданское общество и государство (четвертая беседа цикла) [Электронный ресурс] / М. В. Ильин, Б. И. Коваль // Полис. – 1991. – №4, 5, 6. – Режим доступа: <http://www.politstudies.ru/fulltext/1992/1/18.htm>.
  15. Дарендорф Р. Дорога к свободе: демократизация и ее проблемы в Восточной Европе / Р. Дарендорф // Вопр. философии. – 1999. – №9. – С. 69–75.

ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ КАК ФОРМООБРАЗУЮЩИЕ КАНАЛЫ СТАБИЛЬНОЙ ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СФЕРЫ

Тимашова В. М.

Приведены понятия политического процесса, которые близки автору и которые она разделяет. На примере транзитной Украины рассмотрена трансформация политической сферы как совокупности политических процессов, которые происходят в круговороте триады основных составляющих политической сферы: политических отношений, политических институтов и политической идеологии.

Ключевые слова: *политические процессы, политические изменения, политическое развитие, политические отношения, политические институты, политическая идеология, гражданское общество, трансформация.*

POLITICAL PROCESS IN STABLE LIFE CHANNELS FORMATIVE POLITICAL SPHERE

Timachova V. M.

Shows the concept of the political process, similar to the author and shared by him. For example, a transit Ukraine is considered the transformation of the political sphere as a set of political processes that occur in the circulation of the main components of the triad political sphere: political relations, political institutions and political ideology.

Key words: *political processes, political change, political development, political relations, political institutions, political ideology, civil society transformation.*

УДК 321.015(620)

Г. І. Гаврилюк, кандидат історичних наук, доцент

НЕУЗГОДЖЕНИЙ ДЕМОКРАТИЧНИЙ ТРАНЗИТ: ЄГИПЕТСЬКИЙ ВАРІАНТ

Проаналізовано політичні процеси в Єгипті за період від 1952 по 2014 р. Стверджується, що, починаючи з 2011 р., політичний розвиток Єгипту набув рис «неузгодженого» демократичного транзиту. Доведено, що вивчення досвіду єгипетської демократизації створює нові можливості для вдосконалення сучасних транзитологічних концепцій.

Ключові слова: *«Арабська весна», політичний протест, фітна, розкол еліт, «неузгоджений» демократичний транзит, лібералізація.*

Актуальність проблеми. Сучасна політична наука дійшла одностайного висновку про те, що вивчення національних політичних систем і політичних процесів, у тому числі транзитивних, на локальному рівні, без урахування глобального контексту та досліджень подібних систем і процесів в інших державах не є достатнім та ефективним. Порівняльна політологія навіть на рівні загальнодоступного підручника безапеляційно стверджує, що адекватний політичний аналіз «включає порівняння подібних аспектів політики в більш ніж одній країні» та рекомендує аналізувати «політичні інститути чи процеси, розглядаючи два чи більше випадків, з метою виділення їх спільних і відмінних рис» [1, р. 12].

Проте застосування такого підходу в дослідженнях політичних процесів в Україні стає дедалі важчим, оскільки спостерігається вичерпання бази порівняльних матеріалів. Традиційне зіставлення політичного розвитку України з аналогічними явищами в державах Центральної і Південно-Східної Європи та на пострадянському просторі вже не дає очікуваних результатів, оскільки доводиться констатувати, що кількість виявлених відмінностей настільки перевищує кількість подібностей, що останні починають виглядати випадковими, а отже, малокорисними для аналізування.

Криза порівняльного методу примушує вживати заходів щодо відновлення його ефективності у вигляді досліджень політичних процесів у державах, які раніше вважалися непридатними для порівнянь з Україною в силу їх цивілізаційної чужорідності та регіональної віддаленості.

Політичні події, що, починаючи з січня 2011 р., розгортаються в Єгипті, виглядають як особливий, нестандартний варіант демократичного транзиту. Проблемність та непередбачуваність транзитивних процесів споріднюють політичний розвиток Єгипту та України, що й зумовлює актуальність статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Корпус досліджень, на які ми спираємося, складається з двох нерівнозначних груп. До першої належать теоретико-методологічні розробки, які здійснювалися з початку 1970-х рр. у межах політичної та соціологічної наук і привели до появи серії концепцій та теорій, що відомі під назвою «політична транзитологія». Основні роботи такого роду належать політологам Д. Растову, Г. О'Доннеллу, Ф. Шміттеру, Т. Л. Карл, А. Степану, Б. Вайнгасту, С. Хантінгтону, В. Меркелю та соціологам Х. Лінцу, С. Валензуелі, А. Пшеворському, Л. Даймонду тощо. Особливе значення надається розробці концепції політичних пактів та «пактових» переходів до демократії. У цьому контексті окреме місце відводиться М. Макфолу та його теорії «неузгоджених» переходів до демократії та диктатури.

Друга група складається з досліджень істориків-арабістів, політологів та політичних аналітиків 2011–2014 рр., а також невеликої кількості історичних робіт 1970–1990-х рр. У працях А. А. Агаришева, В. М. Ахмедова, О. М. Васильєва, О. Воловича, А. В. Коротаєва, Ю. В. Зінькіної, Є. В. Зеленєва, Л. М. Ісаєва, А. Г. Князева, Д. Я. Примакова, Б. Г. Сейраняна, М. З. Ражбадінова, Л. Л. Фітуні, А. Р. Шишкіної, А. В. Федорченка, І. О. Царегородцевої аналізуються виникнення, становлення та кризи насеристської політичної системи в Єгипті, а також ті зміни у функціонуванні цієї системи, які спричинила «Арабська весна» 2011 р.

Метою статті є застосування транзитологічної методології до аналізування політичних подій 2011–2014 рр. у Єгипті задля розширення порівняльної бази досліджень політичних процесів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Первинна парадигма транзитології репрезентує перехід до демократії як процес послідовної інституціоналізації політичних змін, який складається з трьох закономірних етапів, що визначаються Д. Растровим як «підготовча фаза», «фаза прийняття рішень» та «фаза звикання» та Г. О'Доннеллом і Ф. Шміттером як «лібералізація», «демократизація» та «соціалізація» [2, с. 24–25].

Д. Растров припускає, що динамічний процес демократизації «запускається за допомогою тривалої і безрезультатної політичної боротьби», фіксує початок підготовчої фази переходу до демократії як «появу нової еліти», яка спонукає до участі у цій боротьбі сил, «що міцно укорінені в суспільстві» та визначає об'єкт такої боротьби як «спірні питання, що мають для сторін першочергове значення» [3, с. 8].

Г. О'Доннелл і Ф. Шміттер маркують початок лібералізації як політичну кризу, що виявляється у політичній поляризації суспільства, виникненні політичної контреліти, загостренні боротьби між владою та опозицією та розколі правлячої еліти [2, с. 26].

Результатом першої фази демократизації, на думку Д. Растрова, є досягнення належного рівня політичного напруження на фоні збереження актуальності спірних питань розвитку та відносної рівноваги сил політичних опонентів. Г. О'Доннелл і Ф. Шміттер описують результат лібералізації як інституціоналізацію громадянських свобод без трансформації владного апарату у вигляді появи режиму під назвою «опікунська демократія».

Спірним питанням, яке стало спусковим гачком демократизації в Єгипті, виявилася проблема політичної та економічної модернізації країни. За період з 1950-х рр. і до сучасності сформувалися щонайменше її чотири моделі:

- 1) авторитарна ліберальна, яка з 2004 р. під впливом світових демократичних процесів трансформувалася у демократичну ліберальну;
- 2) псевдототалітарна насеристська;
- 3) авторитарна псевдоліберальна;
- 4) авторитарна ісламістська.

Кожна модель розвитку, як і належить, пропонувалася окремою елітною групою та мала масову соціальну підтримку.

За методологією Д. Растрова, демократичний транзит у Єгипті розпочався у ніч з 22 на 23 липня 1952 р. військовим переворотом, що привів до влади Раду керівництва революцією. Організація «Вільні офіцери», яка репрезентувала націоналістично налаштовану частину військової еліти, в такий спосіб загострила проблему характеру і швидкості політичної та економічної модернізації Єгипту.

Моделі авторитарної ліберальної прозахідної модернізації, що здійснювалася у попередні роки на підставі згоди проанглійської та антианглійської

еліт, була запропонована альтернатива у вигляді псевдототалітарного насеристського антизахідного варіанта.

Характерною політичною рисою модернізації Гамалія Абдель Насера стали створення однопартійної системи, безальтернативні вибори, обмеження політичного плюралізму та монополія на інформацію. Партійна система еволюціонувала від створення «єдиної офіційної політичної організації — Організації визволення» [4, с. 25] як опори правлячого режиму, через аморфний в ідеологічному плані Національний союз до Арабського соціалістичного союзу, який був проголошений «соціалістичним авангардом» «трудових сил народу» [4, с. 35–36].

Прихильники інших варіантів модернізації (Вафд, «Асоціація братів-мусульман») були нейтралізовані шляхом розпуску політичних партій, конфіскації їх майна та за допомогою «надзвичайних законів», які дозволяли ув'язнювати політичних опонентів у концтабори без суду та слідства.

Соціальна база антинасеристських контреліт була підірвана економічними заходами уряду, які передбачали націоналізацію та одержавлення промислових підприємств і банків, запровадження планування економічного розвитку та секвестр приватної власності.

Перевага насеристської правлячої еліти в просуванні такої моделі модернізації базувалася на її здатності легітимізувати свою владу за рахунок особистої харизми їх лідера, провідної позиції Єгипту в антиізраїльській боротьбі та Русі неприєднання, а також соціального популізму, який знаходив відгук у незаможних шарах суспільства — соціальній базі насеризму.

Проте ця перевага виявилася тимчасовою, а отже, нездатною зупинити політичну боротьбу та об'єктивне просування до демократії, яке є її прямим наслідком. Вона вичерпалася зі смертю Г. А. Насера, укладенням кемп-девідських угод з Ізраїлем і руйнуванням неефективної економіки соціалістичного зразка.

Наступні президенти Єгипту були змушені відмовитися від насеристської моделі модернізації та започаткувати лібералізацію політичної системи, яка може бути поділена на два умовних етапи: фіктивну лібералізацію Анвара Садата та непослідовну лібералізацію Хосні Мубарака.

А. Садат витіснив прихильників Г. А. Насера з правлячої еліти шляхом «травневої виправної революції» 1971 р. [4, с. 46–47] і реорганізації в 1978 р. «авангардного» Арабського соціалістичного союзу в президентську Націонал-демократичну партію, тобто типову «партію влади» [4, с. 74]. Паралельно створювалася соціальна база під нову еліту за допомогою політики «відчинених дверей» («інфітах»), яка створила «новий» приватний сектор в економіці, відомий у Єгипті під назвою «жирних котів» [4, с. 56–60]. Докорінна зміна моделі модернізації активізували відразу три політичні контр-

еліти: насеристів, ісламістів і лібералів. Опозиція цих еліт до правлячої змусила А. Садата розпочати лібералізацію «згори».

Головними ознаками цієї політики стали запровадження багатопартійності (листопад 1976 р.), скасування обов'язку державних службовців брати активну участь у діяльності правлячої партії, декларативні відновлення свободи друку та скасування цензури, звільнення політичних в'язнів. «Брати-мусульмани» отримали проголошення ісламу державною релігією, визнання шаріату основним джерелом законодавства та дозвіл розгорнути діяльність у релігійних орденах і громадах.

Однак створення політичних партій відбувалося на базі «платформ» АСС (Ліберально-соціалістична партія та Національно-прогресивна партія юніоністського блоку) або прямо ініціювалося та підтримувалося А. Садатом (Соціалістична партія праці). Навіть легальні опозиційні партії поділялися на «чесну опозицію» й «ту, яка не може бути з нами» [5, с. 235–238]. Діяльність опозиційних партій суворо законодавчо регламентувалась, їх участь у виборчих кампаніях обмежувалася, активісти піддавалися переслідуванням. Режим А. Садата практикував закриття партійних тижневиків, складав «чорні списки» громадян, що позбавлялися права на творчу працю і свободу висловлювання думок, зловживав референдумами, за допомогою яких приймалися закони, що придушували будь-яку критику правлячої еліти.

Отже, не може бути сумнівів, що садатівська лібералізація, за європейськими мірками, мала відверто імітаційний характер. Але навіть вона зробила існування політичної опозиції, яка вела гостру боротьбу з правлячою елітою, dokonаним фактом. Тому наступник А. Садата Хосні Мубарак був змушений відкоригувати його «демократичний експеримент» та надати лібералізації реальних рис.

Політична лібералізація за Х. Мубарака характеризувалася злетами і падіннями, періоди розширення та зміцнення політичних прав і громадянських свобод неодноразово змінювалися періодами «закручування гайок».

Певне уявлення про хронологію змін політики лібералізації та делібералізації за часів Х. Мубарака надають результати парламентських виборів за відповідний період. Парламентські вибори відбувалися сім разів. На виборах 1984 та 1987 рр. опозиційні партії отримали 63 (27 % голосів) та 95 (30,4 % голосів) депутатських мандатів відповідно [6, с. 965]. За результатами наступних п'яти виборчих кампаній кількість депутатів від опозиційних партій різко скоротилася та коливалася від 5 до 16 осіб. Проте, починаючи з 1990 р., з'явилася можливість проводити опозиційних кандидатів у парламент як «незалежних». Піком такої практики став 2005 р., коли з 112 «незалежних» депутатів 88 виявилися представниками «Асоціації братів-мусульман» [7, с. 102]. У 2005 р. також відбулися перші президентські вибори на

альтернативній основі. Опозиційні кандидати Айман Нур і Нуман Гомаа в сукупності отримали 10,1% голосів виборців [7, с. 101]. У 2004 р. з дозволу влади оформилися ліберально-демократичні політичні організації «Рух 6 квітня», «аль-Гадд» («Завтра») та «Кіфайя» («Досить!») [8, с. 46]. Але вже 2010 р. керівник єгипетських спецслужб Омар Сулейман і фактичний керівник НДП Ахмед Ізз повністю сфальсифікували результати парламентських виборів [9, с. 61] і знову штучно скоротили кількість опозиційних депутатів, як партійних, так і «незалежних» до 16 осіб.

Отже, за Х. Мубарака періоди відносної політичної лібералізації 1981–1987 рр. та 2004–2005 рр. двічі змінювалися відвертою делібералізацією.

Ця незначна з точки зору зовнішнього світу амплітуда коливань політики, отримавши підсилення з боку двох другорядних факторів — свавілля єгипетської поліції відносно громадян і демографічного чинника у вигляді «молодіжного пагорба», спричинила наслідки, що ввійшли до історії під назвою «Арабської весни».

У подіях «Арабської весни» в Єгипті чітко вирізняються чотири етапи, кожен з яких має свій зміст і сенс.

Перший етап охоплює час від початку масових виступів на площі аль-Тахрір до відставки Х. Мубарака з посади президента (25 січня — 11 лютого 2011 р.).

З погляду транзитології ці події виглядають як екстремальне завершення фази лібералізації. Неординарність полягає в тому, що класична лібералізація «згори» раптово змінилася відповідними процесами «знизу» у вигляді «аль-фітні» (смути — *араб.*). Такий розвиток подій спричинила обвальна делегітимізація правлячої еліти, яка, у свою чергу, обумовлювалася результатами мубараківської лібералізації, що не призвела до «інституціоналізації громадянських свобод», однак з надлишком продукувала «політичну напругу». Відповідно й результат лібералізації виявився неklasичним. Замість пату, що спонукає протиборчі сили розпочати переговори стосовно майбутнього політичного устрою, відбулося руйнування політичної системи. Замість рівноваги сил авторитарних еліт і демократичних контреліт або очевидної переваги однієї зі сторін виникла значно складніша ситуація політичної невизначеності.

Стара політична еліта («авторитарний блок») дійсно диференціювалася на прибічників жорсткої (консерваторів) та м'якої (реформаторів) лінії. Роль перших зіграли вищі посадові особи НДП на чолі з Гамалем Мубараком і Сафватом аш-Шеріфом; роль других — вище військове командування на чолі з міністром оборони Мухаммедом Хуссейном Тантаві. Проте консерватори лише спромоглися організувати «битву на верблюдах» 2 лютого 2011 р. [7, с. 69–72] та швидко зійшли з політичної арени, що дозволило

авторитарному блоку консолідуватися і вже до середини 2012 р. подолати розкол та зберегти інституційні важелі влади.

Нова контреліта («опозиційний блок») виявилася подвійною. Вона складалася зі світсько-ліберального (націоналісти, ліві, ліберали) та ісламістського (брати-мусульмани, салафіти, політичне крило суфіїв) [10, с. 3] угруповань. Наявність двох опозиційних блоків не була тотожною поділу на помірних і радикалів. Такий поділ існував усередині кожного з них. Співвідношення сил між двома блоками в цілому та між радикалами і помірними всередині кожного з них було невідомим.

Отже, оригінальне співвідношення сил владних та опозиційних еліт на фоні потужної, однак невіршальної ролі революційних мас унеможливило перебіг демократичного транзиту в будь-якій однозначно сприятливій для виникнення демократії формі.

Свого часу Ф. Шміттер на підставі аналізу стратегій еліт і мас та співвідношення сил правлячих і опозиційних груп виокремив чотири форми переходу до демократії: «нав'язані», «пактові», «реформістські» та «революційні» переходи [11, с. 13]. У Єгипті на перших етапах «Арабської весни» «нав'язаний перехід» блокувався спротивом мас та опозиції; «пактовий» — невідомістю співвідношення сил і неготовністю сторін задовольнитися «відносною користю» від нього; «реформістський» — зависоким рівнем насильства; «революційний» — відсутністю очевидної переваги опозиційних еліт.

Другий етап «Арабської весни» в Єгипті тривав з 11 лютого 2011 р. до 30 червня 2012 р. Його зміст — прискорена демократизація в умовах невідомого співвідношення політичних сил і відсутності демократичного пакту, тобто, за М. Макфолом, початок «неузгодженого переходу» з перспективою встановлення як демократії, так і диктатури.

Ззовні події виглядали як підготовка та проведення Вищою Радою Збройних Сил, що перебрала владу в країні після відставки Х. Мубарака, парламентських і президентських виборів в умовах політичної нестабільності та масових акцій протесту. Відсутність «демократичного пакту» між конкуруючими політичними елітами не дозволяє розглядати ці вибори ні як «інституціалізацію демократичного механізму влади», ні навіть як звичайну постреволюційну легітимацію державної влади. Вибори нагадують своєрідне «тестування» співвідношення сил правлячих і опозиційних еліт, яке проводилося військовими. Причому парламентські вибори з'ясовували відносну силу «нових» еліт, а президентські — співвідношення «нових» та «старих» еліт. Бажання отримати адекватний результат тестування обумовило вільний та прозорий характер виборів і відповідно визнання Єгипту частково вільною країною в рейтингу Freedom House за 2012 р. [12].

Вибори Народних зборів (нижньої палати парламенту) відбулися 28 листопада 2011 р. — 11 січня 2012 р. Консультативна рада (верхня палата парламенту) обиралася 29 січня та 22 лютого 2012 р. За результатами парламентських виборів прихильники політичного ісламу отримали 69% та 73,67% голосів виборців відповідно. Світсько-ліберальний блок підтримали 23,8% та 13,88% виборців. Умовні представники «авторитарного» блоку участі у виборах майже не брали. Проте частина прихильників Х. Мубарака висунула кілька партійних списків, відомих під загальною назвою «аль-фулюль» («залишки»), та заручилася підтримкою 7,2% і 2,8% виборців.

Отже, провідною контрелітою виявилися ісламісти. Серед них відверто домінували радикали. Поміркована партія «аль-Васат» отримала лише 3,7% голосів. Навіть умовно менш радикальна «ан-Нур» (політичне крило «Салафітського заклику») значно поступалася умовно більш радикальній Партії свободи та справедливості (політичне крило «Асоціації братів-мусульман»). У світсько-ліберальному блоці, навпаки, лідерство належало помірним. Радикали з блоку «Революція триває» та Партії справедливості здобули лише 3,5% голосів.

Тестовий характер парламентських виборів і збереження фактичної влади в руках «авторитарної» еліти доводиться тим, що вже 14 червня 2012 р. Вищий конституційний суд Єгипту визнав вибори в Народні збори неконституційними та скасував їх результати.

Зовсім інший характер мали президентські вибори, які відбулися 23–24 травня та 16–17 липня 2012 р. Відмінність обумовлювалася участю в них представника старої еліти Ахмеда Шафіка. У другому турі, з незначною перевагою (51,73% проти 48,27%), переміг лідер Партії свободи та справедливості Мохаммед Мурсі. Проте результати першого туру мало нагадували співвідношення сил, що було зафіксоване на парламентських виборах. Ісламістські кандидати (М. Мурсі та А. М. А. Футух) отримали 42,2%, світсько-ліберальні (Х. Сабакі та А. Муса) — 31,85%, «провладний» А. Шафік — 23,66%. Отже, значної переваги ісламістів уже не спостерігалось. Важливо, що радикал Мурсі випередив помірного Футуха лише на 7% голосів. Класичний для транзитології союз реформаторів і помірних проти консерваторів і радикалів узагалі давав невтішний для М. Мурсі результат — 72,98% проти 24,78%.

Третій етап «Арабської весни» в Єгипті охоплює президентське правління М. Мурсі (30 червня 2012 р. — 3 липня 2013 р.). Однорічне урядування лідера ісламістів закінчилося військовим переворотом. Існує кілька причин його повалення. Першою став конфлікт президента з військовими колами. Уже у серпні 2012 р. М. Мурсі розпустив Вищу Раду Збройних Сил і відправив на пенсію маршала М. Х. Тантаві. Наступним кроком стали пере-

слідування генерала армії А. Шафіка та його вимушена еміграція. У грудні 2012 р. М. Мурсі проігнорував заклик міністра оборони Абделя Фаттаха ас-Сіссі до загальнонаціонального політичного діалогу.

Другою причиною виявилася спроба обмежити повноваження судової системи та наділити президентські рішення імунітетом від судових оцінок шляхом прийняття «Конституційної декларації» від 21 листопада 2012 р.

Третя причина — маніпулятивне прийняття ісламістської конституції на референдумі, що відбувся 15 та 22 грудня 2012 р. За офіційними даними, проект нової конституції підтримали лише 10 млн 693 тис. виборців з 52 млн зареєстрованих [13, с. 2].

Четверта причина — неприйнятні для суспільства кадрові призначення. Так, призначення губернатором провінції Луксор А. М. аль-Хайята, одного із лідерів радикального руху «Джамаат аль-Ісламія», спричинило чергові протести проти М. Мурсі, які й призвели до його повалення.

Таким чином, усі причини відсторонення від влади ісламістського президента є наслідком його суб'єктивних рішень, що описуються за допомогою поняття «дедемократизації», тобто «руху до більш вузьких, менш рівних, менш захищених і менш взаємозобов'язуючих процедур обговорення» з приводу призначень на політичні посади та ухвалення державних рішень [14, с. 79].

Четвертий етап «Арабської весни» в Єгипті розпочався 4 липня 2013 р. як спроба подолання дедемократизації та повернення до демократичного шляху розвитку на ґрунті співробітництва реформаторів у владній еліті та поміркованих сил в опозиційних контрелітах. Початком такої взаємодії стала підтримка дій армії «Фронтом національного порятунку», який об'єднав лібералів з «Єгипетського конгресу» та партії «Дустур», насеристів з «Єгипетської національної течії» та поміркованих ісламістів із «Сильного Єгипту». Пізніше з викриттям політики екс-президента виступили «Салафітський заклик» і «Ан-Нур» [10, с. 24]. Дії еліт отримали масову підтримку з боку руху «Тамаруд». Другим кроком стало повернення до світської конституції, яке було схвалено на референдумі, що відбувся 14–15 січня 2014 р., більшістю в 98,1% виборців. Отже, на початку 2014 р. Єгипет отримав кілька можливостей: він може повернутися до лібералізованого авторитарного правління, обрати варіант «нав'язаного» транзиту до демократії, у разі успішного придушення діяльності «Асоціації братів-мусульман», чи стати на шлях «пактового» переходу до демократії, якщо вдасться досягти загальнонаціонального компромісу.

Висновки. Політичні події в Єгипті, що відбуваються протягом 2011 — 2014 рр., мають ознаки, притаманні «неузгодженому» переходу до демократії, який був описаний М. Макфолом для посткомуністичного світу. Отже,

вивчення оригінальної конфігурації єгипетських політичних еліт, ролі про-демократичних та антидемократичних масових груп у демократичному транзиті, проблеми «обороноздатності» демократії по-єгипетськи можуть дати певний матеріал для нового погляду на політичні процеси в Україні та сприяти їх кращому розумінню.

ЛІТЕРАТУРА

1. Introduction to Comparative Politics: Political Challenges and Changing Agendas / ed. by Mark Kesselman, Joel Krieger, William A. Joseph. – Wadsworth : Cengage Learning, 2010. – 744 p.
2. Романюк О. І. Від тоталітаризму до демократії та національної державності: системний аналіз посткомуністичних трансформацій / О. І. Романюк. – Х. : ХДАК, 2011. – 376 с.
3. Растоу Д. А. Переходы до демократии: попытка динамической модели / Д. А. Растоу // Полис. – 1996. – № 5. – С. 5–15.
4. Новейшая история арабских стран Африки / [Б. Г. Сейранян, Д. Р. Вобликов, А. М. Хазанов и др.]; отв. ред. В. В. Наумкин. – М. : Наука, 1990. – 472 с.
5. Сейранян В. Г. Обуржуазивание правящего режима в рамках формальной многопартийности (на примере Египта) / В. Г. Сейранян // Буржуазные партии и политическая борьба в странах Востока / В. Ф. Ли, Л. А. Фридман, В. И. Максименко и др. – М. : Наука, 1987. – 249 с.
6. Выборы во всем мире. Электоральная свобода и общественный прогресс / [авт.-сост. А. А. Танин-Львов]. – М. : РОССПЭН, 2001. – 1112 с.
7. Исаев Л. М. Египетская смута XXI века / Л. М. Исаев, А. Р. Шишкина. – М. : URSS, 2012. – 108 с.
8. Политическое цунами. Аналитика событий в Северной Африке и на Ближнем Востоке / [С. Кургинян, Ю. Бялый, А. Кудинова и др.]; под ред. С. Кургиняна. – М. : МОФ ЭТЦ, 2011. – 288 с.
9. Васильев А. М. Рецепты Арабской весны: русская версия / А. Васильев, Н. Петров. – М. : Алгоритм, 2012. – 304 с. – (Политический бестселлер).
10. Царегородцева И. А. Мусульманские группы Египта и их политические партии накануне и после «революции 25 января» / И. А. Царегородцева. – М. : Изд. дом Высш. шк. экономики, 2014. – 40 с. – (Препринт / Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики»; WP14/2014/02/).
11. Карл Т. Л. Размышления по поводу применимости транзитологической парадигмы при изучении посткоммунистических трансформаций / Т. Л. Карл, Ф. Шмиттер // Полис. – 2004. – № 4. – С. 6–27.
12. Freedom in the World 2013: Democratic Breakthroughs in the Balance. Selected Data from Freedom House's Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties [Электронный ресурс] / by Arch Puddington. – Режим доступа: <http://www.freedomhouse.org/sites/default/files/FIW%202013%20Booklet.pdf>.

13. Васильев А. М. Египетская конституция: исламское «да» светскому «нет» / А. М. Васильев, Д. И. Виницкий // Азия и Африка сегодня. – 2013. – № 3. – С. 2–10.
14. Тилли Ч. Демократия : пер. с англ. / Чарльз Тилли. – М. : Ин-т обществ. проектирования, 2007. – 264 с.

НЕСОГЛАСОВАННЫЙ ДЕМОКРАТИЧЕСКИЙ ТРАНЗИТ: ЕГИПЕТСКИЙ ВАРИАНТ

Гаврилюк Г. И.

Проанализированы политические процессы в Египте за период с 1952 по 2014 г. Утверждается, что с 2011 г. политическое развитие Египта приобрело характер «несогласованного» демократического транзита. Доказано, что изучение опыта египетской демократизации создает новые возможности для совершенствования современных транзитологических концепций.

Ключевые слова: «Арабская весна», политический протест, фитна, раскол элит, «несогласованный» демократический транзит, либерализация.

NONCOOPERATIVE DEMOCRATIC TRANSIT: EGYPTIAN VARIANT

Gavrilyuk G. I.

Political processes occurred in Egypt during 1952–2014 years are analyzed. It is argued that from 2011 political development of Egypt have acquired features of the «noncooperative» democratic transit. We prove that the research of the experience of the Egyptian democratization creates new opportunities for improvement of modern transitological concepts.

Key words: «Arabic spring», political revolt, fitnah, split of the elites, «noncooperative» democratic transit, liberalization.

СОЦІОЛОГІЯ

УДК 316.614:351

В. Л. Погрібна, доктор соціологічних наук, професор

СОЦІАЛЬНІ РИЗИКИ ЯК СУСПІЛЬНИЙ ФЕНОМЕН: МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ АНАЛІЗУ

На загальнотеоретичному і теоретико-прикладному рівнях проаналізовано соціальні ризики як мультидисциплінарне поняття. Доведено, що функціонуванню і розвитку багатьох суспільних процесів притаманні елементи непевності, а соціальний ризик можна вважати характеристикою дій у ситуації непевності.

Ключові слова: *соціальні ризики, соціальна безпека, ситуації ризику, соціальний захист.*

Актуальність проблеми. Визнаючи людину найвищою соціальною цінністю, міжнародне співтовариство значну увагу приділяє захисту соціально-економічних і соціально-культурних прав людини і громадянина. Відображення соціального захисту як функції держави в конституціях багатьох країн світу означає визнання ними відповідальності за своїх громадян, забезпечення процесу формування та розвитку повноцінної особистості, виявлення та нейтралізацію негативних чинників, що впливають на неї, створення умов для самовизначення і ствердження в суспільстві. У житті кожної людини трапляються випадки, які можуть привести до зниження її соціально-економічного статусу. При цьому подолати їх самостійно в багатьох випадках неможливо. Проте, оскільки вони прямо впливають на соціальну стабільність суспільства, держава бере на себе певну частку відповідальності за їх настання й утворює систему соціального захисту населення.

Виклад основного матеріалу. Дослідженням проблем соціального захисту населення взагалі та його окремих складових, процесу організації,

специфіки щодо окремих груп населення займаються представники різних суспільних наук.

У соціологічній науці в процесі аналізу проблем соціального захисту найчастіше поділяються погляди економістів. Наприклад, В. О. Соболев визначає соціальний захист як систему засобів з боку державних органів, організацій та посадових осіб, які захищають (на відміну від соціального забезпечення) будь-якого громадянина країни від економічної і соціальної деградації завдяки дії несприятливих умов та доходів. З його точки зору, соціальний захист — це захист у першу чергу економічних, культурних та матеріальних (фінансових, майнових, комунально-побутових, оздоровчих, освітніх тощо) прав [1].

У той же час деякі автори розглядають соціальний захист як систему захисту від соціальних ризиків, що в сучасних умовах видається дуже доцільним.

Подібною точки зору на соціальний захист дотримуються також О. Ф. Новікова, О. Г. Осауленко та І. В. Калачова. Соціальний захист вони розглядають у межах теорії соціальної безпеки. Остання забезпечується при реалізації національної безпеки і під час управління соціальними процесами, що здійснюються державою при формуванні та реалізації соціальної політики [3].

Автори монографії «Соціальна захищеність населення України» визначають безпеку як стан, що характеризує результативність та ефективність діяльності стосовно її забезпечення. Вони вважають, що соціальна безпека тісно пов'язана з іншими сферами національної безпеки, і якщо в них не буде захисту, пов'язаного з цією сферою інтересів, то це становище неодмінно вплине і на соціальну сферу. Крім того, заходи самі по собі не дають характеристики, тільки їх втілення чи не втілення справляють вплив на соціальний стан. Інші складові терміна — це найважливіші складові соціальних інтересів суспільства. Відповідно до цього формулюється загальне визначення соціальної безпеки як стану захищеності соціальних інтересів особи і суспільства від загроз національній безпеці, що впливають на них. Соціальна безпека особи і соціальна захищеність особи — тотожні поняття, а поняття «загроза соціальній безпеці» тотожне поняттю «соціальний ризик». Відповідно соціальний захист — діяльність щодо попередження, пом'якшення та скасування факторів соціального ризику. У свою чергу, «соціальний ризик» — це небезпека, що викликає соціальні деформації та диспропорції у функціонуванні і розвитку людини, суспільства, держави [3].

Щоб зрозуміти, від чого саме охороняє людину система соціального захисту і якому стану суспільства вона сприяє, якою є її кінцева мета, слід насамперед уточнити співвідношення понять «соціальна безпека» та «ризик».

У монографії російських соціологів В. Серебрянікова і А. Хлоп'єва по-слідовно, через розкриття загального терміна «безпека», а потім детального розгляду помилкових, з їхньої точки зору, уявлень з певними поясненнями формулюється своє розуміння. Автори виходять з того, що безпека — це діяльність людей, суспільства, держави, світового співтовариства, народів щодо пошуку, запобігання, послаблення, ліквідації та спростування загроз, здатних загубити їх, утратити фундаментальні та духовні цінності, заподіяти непоправну шкоду, перешкодити виживанню і розвитку. При цьому заперечується, що безпека є станом, і підкреслюється, що вона є дією. Виходячи з уявлення про загальний зміст терміна «безпека», В. Серебряніков та А. Хлоп'єв під соціальною безпекою розуміють сукупність заходів щодо захисту інтересів країни та народу в соціальній сфері, розвиток соціальної структури і відносин у суспільстві, системи життєзабезпечення і соціалізації людей, способу життя відповідно до потреб прогресу, теперішніх і майбутніх поколінь [4].

Автори посібника «Соціальна політика» [5] під соціальною безпекою розуміють стан життєдіяльності людини та суспільства, що характеризується сформованою сталою системою забезпечення соціальних умов діяльності особи, її соціальної захищеності, стійкістю щодо впливу чинників, які підвищують соціальний ризик. Воно розпадається на три складові:

- стан життєдіяльності людини і суспільства;
- соціальна система його забезпечення;
- його стійкість щодо соціального ризику.

У Концепції національної безпеки України національна безпека формулюється як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, як необхідна умова збереження та примноження духовних і матеріальних цінностей. Соціальна безпека як складова частина національної безпеки являє собою створення стану захищеності від загроз соціальним інтересам. Від національних інтересів відокремлюються соціальні інтереси, а від загроз національній безпеці — загрози соціальній та іншим сферам, які перешкоджають реалізації соціальних інтересів [6].

З нашої точки зору, соціальна безпека — це характеристика умов життєдіяльності суспільства, що визначається стійкістю щодо впливу тих факторів, які створюють загрозу соціальної деформації та диспропорції у функціонуванні та розвитку людини, соціальної групи, інституту або суспільства в цілому. Соціальна безпека особи — стан захищеності від загроз і небезпек для життя і здоров'я, майна, прав, гарантій і свобод людини. Соціальна безпека передбачає не лише недопущення умов, які б привели до зниження рівня та якості життя людини, а й реальну наявність соціальних перспектив

для всіх верств населення. Соціальна безпека досягається саме через організацію та реалізацію заходів із соціального захисту в межах соціальної політики. Отже, соціальна безпека може розглядатись як мета соціального захисту.

Н. В. Давлєшина, Б. Б. Кимлик, Р. Дж. Кларк, Д. У. Рей вважають, що будь-який суспільний устрій сам із себе постійно породжує соціальні ризики. На їхню думку, соціальні ризики – це ризики соціального походження; ймовірні небезпеки, погрози порушення нормального (для даного суспільства) соціального стану, що викликаються причинами, від яких не можна позбавитися, та кореняться в самому конкретно-історичному устрої цього суспільства [2].

Ризики порушення нормального соціального стану мають різну природу, виникають і можуть відроджуватися з різних причин (стихійні лиха, військові дії, епідемії, революції, державні перевороти, демографічні вибухи і провали тощо). Соціальні ризики виділяються в системі ризиків тим, що вони створюються та існують не в надзвичайних, а в звичайних (нормальних) умовах розвитку суспільства, закономірно (не випадково) супроводжують нормальне функціонування суспільства і, більш того, мають своїми причинами саме базові суспільні відносини, повсякденні соціальні порядки.

Прикладами соціальних ризиків є ризики безпритульності, безземельності, бідності, безробіття, стандартизації споживання («масова культура»), соціальної дезінтегрованості (люмпенізації).

Серед різноманіття підходів до вивчення ризику можна виділити два основні. Перший, «технічний», розглядаючи ризик як фізичний атрибут технологій і абстрагуючись від суб'єктивних цінностей, як правило, зводиться до кількісної оцінки можливостей певного збитку в координатах простору і часу.

Другий підхід, «соціальний», передбачає безпосередній зв'язок оцінок ризику з цінностями і нормами соціального характеру і враховує політичні, соціологічні, психологічні, економічні, етичні та інші аспекти, що тісно переплетені між собою.

У структурі сучасних знань про ризик слід виділити також два взаємозалежні рівні: загальнотеоретичний та теоретико-прикладний. Що стосується загальнотеоретичного рівня, то найбільш фундаментальною працею може вважатися монографія А. П. Альгіна «Ризик і його роль у суспільному житті», в якій представлений соціально-філософський аналіз ризику як певної форми діяльності [7].

Теоретико-прикладний рівень сучасних знань про соціальний ризик з кінця 50-х рр. XX ст. став предметом міждисциплінарних досліджень, набуваючи статусу загальнонаукового поняття.

Досить докладно психологічні аспекти ризику висвітлено в роботах В. А. Петровського. Вивчення його праць з даної проблематики показало, що у більшості з них ризик розглядається як прагматична тенденція, пов'язана з розрахунком шансів на успіх, і трактується в рамках теорії мотивації досягнення, теорії ухвалення рішення та теорії ігор [8].

Деяким аспектам ризику в соціальних реформах присвячене дослідження Ю. М. Плотинського «Ризик у соціальних реформах». Автор відзначає, що якщо на рівні індивіда і організації багато завдань вдається вирішити за допомогою різноманітних схем страхування, то для суспільства в цілому проблема зменшення ризику, зниження соціальних витрат реформування є однією з найбільш складних [9].

Цікавим з наукової точки зору є також дослідження проблеми політичного ризику, представлене у монографії за редакцією Ш. З. Султанова «Політичний ризик: аналіз, оцінка, прогнозування, управління» [10].

У правовій літературі основна увага приділяється питанням криміналістичного ризику, що найбільш докладно висвітлено Г. А. Зоріним у роботі «Криміналістична евристика» [11].

Розмаїття думок про сутність ризику пояснюється, зокрема, багатоаспектністю цього явища. Це обумовлює можливість співіснування множинності визначень, що пояснюють поняття «ризик». Найбільш поширеними точками зору є такі.

1. У літературі, масовій свідомості людей значно поширена думка про ризик як про можливу небезпеку або невдачу. Така точка зору має давню історію. Ще на зорі розвитку людства, коли люди теоретично не усвідомлювали вірогідного характеру розвитку суспільства, наявності невпевненості та випадку в природних і суспільних процесах, життя змушувало їх шукати способи і форми захисту від можливих небажаних наслідків. Один з найбільш поширених способів пов'язаний зі створенням запасів продовольства на випадок посухи, військових дій і т. п. У такій ситуації, можливо, і склалися передумови ототожнення ризику з явищами, настання яких могло викликати різного роду збиток.

Ототожнення ризику з небезпекою широко підтримується науковцями. Наприклад, М. С. Гринберг вважає, що «ризик — це небезпека» [12]. А. О. Собчак підкреслює, що ризик — це завжди небезпека виникнення несприятливих наслідків (майнового або особистого характеру), про які невідомо, наступлять вони чи ні [13]. М. А. Котик сприймає ризик як дію (вчинок), що виконується в умовах вибору, коли існує небезпека у разі невдачі опинитися в гіршому становищі, ніж до вибору [14].

У наведених визначеннях виділяється, зокрема, така риса ризику, як можливість, міра передбачуваної невдачі, небезпека стосовно конкретного виду діяльності.

Якщо розглядати ризик з цих позицій, то соціальний захист зводиться до страхування від нещасних випадків, природних катастроф тощо. Причому не має значення, виконувала людина ризиковані дії на вимогу інших осіб (або) організацій чи за власним бажанням.

2. Іноді ризик розуміють як діяльність, що чиниться зі сподіваннями на вдалий вихід. В. А. Абчук визначає ризик як «уявлення дій в умовах непевності, що веде в кінцевому результаті до переважання успіху над невдачею» [18]. Звідси випливає, що в ризикованій дії можливим є й вихід, що не є щасливим. Такий вид ризику не потребує спеціального соціального захисту, бо він є абсолютно добровільним.

3. Поєднання першого і другого підходів дозволяє розглядати ризик як можливість помилки або неуспіху того або іншого вибору в ситуації з декількома альтернативами або як дію «навмання» в умовах можливої небезпеки в сподіванні на благоприємний результат [19, 20].

4. У літературі також зустрічаються спроби дати більш узагальнене визначення ризику, виявити риси, що характеризують його як загальнонаукове поняття. Наприклад: «Ризик являє собою уявлення дій у неясній, невизначеній обстановці» [21, с. 26]. Або: «Ризик – це ситуативна характеристика діяльності, що складається в непевності її виходу і можливих несприятливих наслідків у разі неуспіху» [21, с. 308].

Поняття ризику стосовно соціального середовища, діяльності, пов'язаної з регулюванням різноманітних сторін громадського життя на основі врахування інтересів, потреб, цільових настанов суб'єктів діяльності уточнюють А. П. Альгін і В. І. Зубков.

А. П. Альгін розглядає ризик як діяльність, пов'язану з подоланням непевності в ситуації неминучого вибору, в процесі якої є можливість кількісно і якісно оцінити здатність досягнення передбаченого результату, невдачі та відхилення від цілі [7]. На погляд В. І. Зубкова, ризик являє собою соціальну поведінку суб'єкта, здійснювану в умовах непевності його результатів. Знаючи різноманіття джерел непевності, можна стверджувати, що все громадське життя на всіх рівнях і в кожний момент часу пронизане ризиком [23].

М. М. Саппа відзначає, що ризик і небезпека (загроза) не є тотожними поняттями. У людини викликає страх (побоювання) не сама загроза, а пов'язані з нею власні уявлення про шкоду і користь. Ризик — сприйняття суб'єктом небезпеки, що передбачає його вільний вибір (або деяку імітацію вибору). Люди сприймають ризик у двох аспектах: як можливість несприятливої події і як важкість його наслідків. Причому частіше обидва аспекти об'єднуються в оцінці однієї людини [22].

Кожне визначення виділяє особливі риси ризику, хоча між ними є щось загальне, як-то процес ухвалення людиною рішення та її дії в ситуації не-

певності, або вибір, який здійснює ця людина. Виняток становить група думок, де ризик пов'язується зі збитком, отриманим, наприклад, у результаті стихійного лиха. Проте, на наш погляд, такий збиток не можна назвати ризиком. Ризик має місце тоді, коли людина свідомо приймає рішення, наслідки якого можуть бути несприятливими. Якщо причини збитку знаходяться ззовні, ми повинні говорити про небезпеку. Отже, ризик одних може стати небезпекою для інших, що набуває особливого значення в умовах сучасного суспільства, що глобалізується.

Висновки. Небезпека, на наш погляд, — це об'єктивно існуюча можливість негативного впливу на соціальний організм, унаслідок чого йому може бути заподіяний певний збиток, шкода, що погіршує його стан та надає розвитку небажану динаміку або параметри (характер, темпи, форми і т.д.). Причому суб'єкт діяльності може як мати інформацію про небезпеку (наприклад, небезпека залишитися без засобів існування у разі уродженої інвалідності), так і не мати її (стихійне лихо), але в будь-якому разі від його дій або бездіяльності нічого не залежить. Стосовно ризику небезпека є одним із можливих виходів дії. Розмежування ризиків і небезпек на практиці дуже умовно. У кожному конкретному випадку одна й та сама подія може бути віднесена до різних категорій. Крім того, із соціологічної точки зору ризикованою дією може бути тільки соціальна дія.

Дуже часто, говорячи про ризик, автори наголошують на небезпеці, якій піддаються люди, а не на можливих перевагах, якщо бажана мета досягнута. Проте у разі ризику можливим є як успіх, так і невдача.

При здійсненні практичних дій у ситуації ризику, на нашу думку, доцільно враховувати три головних елементи ризику:

- можливість одержання бажаного результату (вдача);
- можливість настання небажаних наслідків (невдача) у ході вибору альтернативи і її реалізації;
- можливість відхилення від обраної цілі.

Ще одним поняттям, яке потребує методологічного уточнення, є поняття «ситуація ризику», або «ризикована ситуація».

Функціонуванню і розвитку багатьох суспільних процесів притаманні елементи непевності. А. П. Альгін, описуючи ситуацію непевності, бере до уваги як наявність двох і більше виходів (рішень) цієї ситуації, так і можливість оцінити настання кожного з них. Якщо існує можливість кількісно і якісно визначити ступінь набуття того чи іншого варіанта, то це й буде ситуація ризику [7]. Звідси випливає, що ризиковану ситуацію супроводжують три співіснуючі умови:

- наявність непевності;

– необхідність вибору альтернативи (при цьому потрібно мати на увазі, що відмова від вибору також є різновидом вибору);

– можливість при цьому оцінити альтернативи, що обираються.

В. І. Зубков вважає, що ситуація ризику не є окремим випадком ситуації непевності, а розрізнення повної непевності і просто непевності для визначення ризику не відіграє істотної ролі. Непевність виступає конституюючою ознакою, тобто середовищем появи ризику, тому зростання непевності може спричинити ще більший ризик. Суб'єктивно повна непевність означає абсолютний ризик, тобто покладання на волю випадку. Розмір же ризику можна розглядати в системі трьох координат: ризик збільшується зі зменшенням можливості досягнення мети і з одночасним збільшенням непевності (кількості альтернатив) та ціни помилки [23].

На наш погляд, непевність – це ситуація, коли є два і більше виходів (розв'язань) цієї ситуації. Тому непевність є середовищем для появи ризику. Ризик виникне тоді, коли суб'єкт діяльності здійснюватиме вибір того чи іншого варіанта дії (бездіяльність теж є варіантом дії). При цьому матиме місце можливість настання як успішного результату рішення, так і несприятливого (ситуації небезпеки). Кількісна і якісна міра, що враховується можливістю, виражається в терміні «ступінь ризику». Отже, ризик можна вважати характеристикою дій у ситуації непевності, а небезпеку — характеристикою ситуації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бандурка О. М. Теорія та методи роботи з персоналом в органах внутрішніх справ / О. М. Бандурка, В. О. Соколов. – Х. : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. – 479 с.
2. Савинов А. Н. Организация работы органов социальной защиты / А. Н. Савинов. – М. : Мастерство : Высш. шк., 2011. – 185 с.
3. Соціальна захищеність населення України / О. Ф. Новікова, О. Г. Осауленко, І. В. Калачова та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк ; К. : ІЕП НАН України, 2001. – 359 с.
4. Серебрянников В. Социальная безопасность России / В. Серебрянников, А. Хлопьев. – М. : Инф.-изд. центр МНИИПУ, 2006. – 352 с.
5. Скуратівський В. Соціальна політика / В. Скуратівський, О. Палій, Е. Лібанова. – К. : Вид-во УАДУ, 2007. – 360 с.
6. Концепція (основи державної політики) національної безпеки України // Відом. Верхов. Ради України. – 1997. – № 10. – С. 85.
7. Альгин А. П. Риск и его роль в общественной жизни / А. П. Альгин. – М. : Мысль, 1989. – 187 с.
8. Петровский В. А. Активность субъекта в условиях риска : автореф. дис. ... канд. псих. наук / В. А. Петровский. – М., 1977. – 20 с.

9. Плотинский Ю. М. Риск в социальных реформах // Вестн. МГУ. Серия 18. Социология и политология. – 2006. – № 2. – С. 24–33.
10. Политический риск: анализ, оценка, прогнозирование, управление. – М. : ИПЦ РАУ, 2002. – 197 с.
11. Зорин Г. А. Криминалистическая эвристика / Г. А. Зорин. – Гродно : Изд-во «Гроднен. ун-т», 2004.
12. Гринберг М. С. Проблема производственного риска в уголовном праве / М. С. Гринберг. – М. : Госюриздат, 1963.
13. Собчак А. А. О некоторых спорных вопросах общей теории правовой ответственности / А. А. Собчак // Правоведение. – 1968. – № 1. – С. 55.
14. Котик М. А. Психология и безопасность / М. А. Котик. – Таллин : Валгус, 1999. – С. 254.
15. Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. – СПб., 1899. – Т. 26а. – С. 804.
16. Толковый словарь русского языка. – М. : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1939. – 1536 с.
17. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – М. : Рус яз., 1988. – 570 с.
18. Абчук В. А. Теория риска в морской практике / В. А. Абчук. – Л. : Судостроение, 1983. – 214 с.
19. Рудашевский В. Д. Риск, конфликт и неопределенность в процессе принятия решений и их моделирование / В. Д. Рудашевский // Вопр. психологии. – 1974. – № 2. – С. 88–92.
20. Психологические вопросы безопасной деятельности. – Тарту, 1981. – С. 16.
21. Краткий психологический словарь. – М., 1985. – С. 308.
22. Саппа Н. Н. О социальной оценке экологического риска / Н. Н. Саппа // Современное общество. – 1994. – № 4. – С. 71–74.
23. Зубков В. И. Риск как предмет социологического анализа / В. И. Зубков // Социолог. исслед. – 1999. – № 4. – С. 3–9.

СОЦИАЛЬНЫЕ РИСКИ КАК СОЦИАЛЬНЫЙ ФЕНОМЕН: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ АНАЛИЗА

Погребная В. Л.

На общетеоретическом и теоретико-прикладном уровнях проанализированы социальные риски как мультидисциплинарное понятие. Доказано, что функционированию и развитию многих общественных процессов присущи элементы неуверенности, а социальный риск можно считать характеристикой действий в ситуации неуверенности.

Ключевые слова: *социальные риски, социальная безопасность, ситуации риска, социальная защита.*

SOCIAL RISK AS SOCIAL PHENOMENON: METHODOLOGICAL ASPECTS OF ANALYSIS

Pogribna V. L.

On general theoretic and theoretic-applied levels social risk as difficult concept is analysed. Proved, that the elements of uncertainty are inherent functioning and development of many public processes, and a social risk can be considered description of actions in the situation of uncertainty.

Key words: *social risk, social safety, risk situations, social defence.*

УДК 316.259(477)

Ю. І. Золотарьова, кандидат філософських наук, доцент

КОНФЛІКТИ ТА ДЕЛІНКВЕНТНА ПОВЕДІНКА МОЛОДІ

Проаналізовано роль конфліктів у формуванні делінквентної поведінки молоді. Розглянуто структуру делінквентної поведінки осіб молодого віку, її особливості, зумовлені процесами, що відбуваються в сучасному українському суспільстві.

Ключові слова: *конфлікти, конфліктність, міжособистий конфлікт, внутрішньоособистий конфлікт, делінквентність, делінквентна поведінка, структура делінквентної поведінки.*

Актуальність проблеми. Значні зміни в усіх сферах життя українського суспільства, складні процеси, що відбуваються останніми роками, збільшують кількість джерел соціальних ризиків, одним з яких є наявність делінквентності. Зростання кількості деліктів, що вчиняються молодими людьми, підлітками, збільшення питомої ваги тяжких насильницьких злочинів у їх складі являють собою загрозу суспільству. У цій ситуації виявлення причин деліктів, умов, що сприяють їх поширенню у молодіжному середовищі, особливостей особи делінквента, специфіка його соціалізації, роль конфліктів та низка інших проблем набувають особливого значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що феномену делінквентності в сучасній науці присвячено великий обсяг досліджень (Ю. М. Антонян, Е. Г. Дозорцева, С. Н. Дубінін, В. К. Зарецький, Е. В. Змановська,

Ю. А. Клейберг, В. Н. Кудрявцев, В. Д. Менделевич, А. Н. Сухов, Л. Б. Філонов, Л. В. Яссман тощо).

Існує також величезна кількість робіт, присвячених проблемі конфлікту, серед їх авторів такі відомі вчені, як Р. Дарендорф, Л. Козер, Є. Фромм, К. Юнг та ін.

Однак спостерігається ще недостатня теоретична вивченість взаємозв'язку конфлікту та делінквентності. Серед таких досліджень можна виділити монографію С. В. Кудрявцева, в якій розглядаються механізми розвитку міжособистих конфліктів та шляхи їх переходу до найбільш небезпечних форм насильства [1]. Р. Берон і Д. Річардсон досліджують ситуаційні та міжособисті фактори, що здатні призвести до деструктивних, агресивних реакцій під час конфлікту, тобто можливості делінквентної поведінки [2]. Інший аспект розглядається в статті Р. А. Халіпова «Делінквентність: сучасні підліткові спільноти та насильницька практика». Автор, зокрема, досліджує причини створення делінквентних угруповань і доходить висновку про те, що саме захисна функція агресивного угруповання приваблює багатьох, бо сила групи сприймається її членами як особиста сила, а така мотивація, як правило, виявляється у тих, хто побоюється фізичного насильства з боку більш сильних або вже відчув його, тобто внаслідок конфліктної ситуації [3].

Соціологічні, психологічні та кримінологічні дослідження демонструють посилення конфліктності підлітків та молоді. Ця конфліктність, що виявляється свідомо як конфлікт із соціальними нормами (які ототожнюються, як правило, з конкретними особистостями), мікросоціумом і з самим собою, все частіше набирають форми протиправної поведінки.

Цей феномен спостерігається й відносно осіб зрілого віку, однак поступове поширення його на молодь змушує, з урахуванням довготривалості та неоднозначності реформування сучасного суспільства, припускати значущу роль самого процесу реформації та кризи у формуванні «полегшеного» переходу конфліктності в конкретні делінквентні дії.

Метою статті є спроба дослідити розглядуваний процес через структуру делінквентної поведінки осіб молодого віку.

Виклад основного матеріалу. Цей період життя людини завжди є небезпечним у плані формування протиправної поведінки (згадаємо відомі терміни «важкий підліток», «переламний вік» тощо).

У наш час спостерігається зростання корисних злочинів осіб молодого віку. При цьому суттєво згладжується межа між корисливими злочинами без агресії відносно конкретних людей (наприклад, крадіжка) і первинно-агресивними злочинами, спрямованими на задоволення інстинктивних потреб або самоствердження неадекватними, соціально неприйнятними засобами.

На перший план виступають корисливо-агресивні злочини (розбій, вбивства з корисливих мотивів та ін.) на тлі підвищення питомої ваги «чистої» агресії, тобто злочинів проти особи без корисливих мотивів (умисні вбивства, побої та катування, згвалтування, вандалізм та ін.).

Ця закономірність уявляється парадоксальною в умовах, що визначаються намаганням побудувати демократичну державу та ринкову економіку. Адже це передбачає переважну роль економічних факторів регуляції поведінки при безумовному пріоритеті загальнолюдських цінностей (до яких належить і недоторканність особистості), ненасильницьких способів розв'язання конфліктів.

Здавалося б, навіть при формуванні делінквентних настанов особистості повинні переважати корисливі неагресивні прояви делінквентності, але ж це не так, оскільки в нашому суспільстві діють деякі фактори, що визначають інший перебіг подій.

Зрозуміло, що високий рівень конфліктності в країні, пов'язаний із соціальною поляризацією суспільства, з посиленням соціального напруження та соціальним роз'єднанням, соціальна фрустрація не можуть не викликати підвищення агресивності, особливо у молоді.

Однак хотілося б привернути увагу перш за все до такого фактора, як соціокультурна ситуація, що складається в сучасному українському суспільстві. Зараз молодь перебуває в умовах різкої постійної зміни соціальних, передусім правових, норм, різного, іноді негативного ставлення до них, боротьби поглядів та ідей, що часом набуває непримиренного характеру, тобто в умовах конфлікту. Спроби батьків, педагогів впливати на своїх дітей, вихованців своїм авторитетом часто породжують не тільки психологічну протидію (що нерідко траплялося й раніше), але ця протидія нині підкріплюється об'єктивними соціальними умовами. Репродукування поведінки попередніх поколінь стає для підлітків, молоді не тільки психологічно небажаним, а й абсолютно безглуздим, неможливим з точки зору відповіді на запитання: «Ну й чого ви досягли?». Виникає гостра необхідність у пошуку соціокультурного, поведінкового еталона. За наших умов такими еталонами можуть стати в кращому разі ті, хто належить або до великого капіталу і влади (як еталон матеріального життєвого успіху), у гіршому — кримінальні елементи (як еталон сили, завжди дуже привабливий для підлітка). Однак і в тому, і в іншому разі наслідки можуть бути однаковими, оскільки в першому випадку ми маємо конфлікт, джерелом якого є несумісність претензій та можливостей їх задоволення, наслідком чого стають фрустрація, агресія, делінквентна поведінка.

Погіршує ситуацію зниження соціальної ефективності дії правових норм. При відсутності понять про соціально прийнятне та неприйнятне критерієм

стає поняття практично караного, тобто чи загрожує в разі вчинення протиправних дій реальне покарання. На жаль, усе це підкріплюється сучасною масовою культурою, зокрема мистецтвом, що надає багато делінквентних образів, які в більш розвинених та стабільних суспільствах є своєрідним сучасним розважальним міфом. В умовах же соціокультурного зламу образи різних делінквентних особистостей масового мистецтва, зовсім нереальні для їх однолітків (хоча й тут є винятки) з благополучних країн, стають «зразками поведінки» в нашому суспільстві.

Велике значення має також вибірковість, що підсилюється, застосування правових норм щодо осіб, які вчинили злочин. До випадків такої селективності на етапі слідства, що спостерігалися й раніше, які залежать від майнового, соціального статусу та інших факторів, приєднується розрив правового захисту в судовому процесі («безоплатні» та «платні» адвокати).

Це формує у молоді цинічне ставлення до максими «закон один для всіх», яка повинна була б формувати правосвідомість законослухняного громадянина.

У поєднанні з індивідуалістичним світоглядом та іноді відверто пропагованим досягненням життєвого успіху за будь-яку ціну, такий цинізм дає основу для формування характерної для багатьох підлітків, молоді готовності до протиправних дій. Запитання «Чи є це законним?» поступається місцем запитанню «Чи вдасться викрутитися?».

Така позиція слугує базою для формування конкретних проявів делінквентної поведінки навколо будь-якого конфлікту. Це можна назвати кристалізацією злочину, де роль «насиченого розчину» виконує сформована делінквентна позиція, а роль «останнього кристала» — будь-який соціальний, міжособистий або внутрішньоособистий конфлікт. При цьому роль соціального тла може виконувати як тяжке соціально-економічне становище, так і невпевненість у завтрашньому дні, страх втратити те, що маєш.

В історії така ситуація не є новою, однак якщо проводиться «тотальна реформа», тобто відразу змінюються структура суспільства, його система, важко підібрати аналогію. У результаті внутрішніх проблем правоохоронних, судових органів, що реформуються, ускладнюються припинення та покарання вчинених протиправних дій, що породжує у потенціальних правопорушників своєрідне хибне коло мислення — той зробив безкарно і той, а чому мені не можна.

У процесі розвитку особистості значний вплив з точки зору запобігання формуванню делінквентності могла б справити система освіти (про роль родини — окрема тема). Мається на увазі, звісно, не принцип абсолютного патерналізму, а поширений, глибокий та емоційно включений гуманітарний

напрямок в освіті, в тому числі й спеціальної. Емпатія перешкоджає ставленню до іншої людини просто як до фактора зовнішнього середовища, а тому може знижувати рівень агресії, запобігати подіянням шкоди оточуючим. Усвідомлення того, що будь-яка людина — це особистість, яка має права і обов'язки, як і всі інші в даному суспільстві, даній державі, свою честь і гідність, свої погляди, а життя в неї теж одне, сприяє взаємопорозумінню та зменшенню рівня конфліктності. Однак, на жаль, реалізації цих цілей заважають як суб'єктивні фактори, так і об'єктивні, зокрема надмірна, як вважається, формалізація освіти.

А поки що не можна не відмітити, що в наш час безпосереднім центром кристалізації протиправних дій молоді, як правило, є міжособисті і психологічні конфлікти (зокрема, комплекс меншовартості). Однак при поглибленому аналізі кожного конкретного випадку практично завжди виявляється соціально-економічне підґрунтя таких конфліктів.

Часто молода людина не розуміє, що матеріальний добробут, здобутий у переламні моменти суспільного розвитку, аж ніяк не є мірою реальної людської цінності індивіда. Навпаки, ЗМІ слідом за стабільними і розвиненими країнами повторюють тезу про те, що благополуччя людини — пряме похідне її позитивних властивостей та здібностей. Звідси відбувається формування «подвійної проблеми» у молодих людей з малозабезпечених сімей (тобто, можна сказати у більшості): реальна насущна потреба додатково створює комплекс меншовартості через відсутність можливостей її реалізації.

Цим, очевидно, і пояснюється відзначена вище трансформація делінквентної поведінки останніми роками. Просто вкрасти (і відчувати себе злодієм, посилюючи почуття меншовартості) недостатньо. З'являється необхідність відняти з боєм, доказуючи собі й іншим власну вищість і силу. Така тенденція більш характерна для підлітків, оскільки за інших рівних умов молоді люди старшого віку мають більше можливостей задля ненасильницької реалізації своїх потреб. Однак відсутність ефективної в цьому плані системи освіти та виховання, неможливість якісного родинного виховання в умовах «боротьби за виживання» можуть призвести до формування цілого покоління з такою підлітково-делінквентною психологією.

Подібний механізм діє й у створенні деяких неформальних угруповань підлітків та молоді. Соціальна фрустрація призводить до комплексу меншовартості і бажання (часто неусвідомленого) негайно компенсувати цю меншовартість. Такою компенсацією можуть бути страх запізненого перехожого перед групою підлітків, що поводяться зухвало, і гроші з каси, що пограбована молодіжною бандою.

Різниця в даному випадку є кількісною, а кримінальні епізоди можуть бути лише стадіями одного процесу. Це підтверджується історією багатьох неформальних груп молоді, які, до речі, легше і в більшій кількості створюються в регіонах з гіршою соціально-економічною ситуацією.

Поглиблений аналіз демонструє схожі механізми формування ксенофобії у частини сучасної молоді, що також може призводити до злочинів проти особистості.

Висновки. Умови життєдіяльності сучасного українського суспільства спричиняють формування у значної частини молоді (починаючи з підліткового віку) специфічних делінквентних поглядів та позицій. Множинні соціально-економічні конфлікти трансформуються в конфлікти міжособисті та внутришньоособисті. Ці конфлікти в умовах низької соціальної ефективності дії правових норм, відсутності глибокого гуманістичного виховання й делінквентного настрою слугують центром кристалізації конкретних протиправних дій, пов'язаних з агресією проти особистості. Делінквентність є одним із найзначущих та важких за своїми соціальними наслідками джерелом соціальних ризиків, перш за все тому, що певна частина молоді повністю або частково випадає із повсякденної громадянської та політичної практики, втрачає соціальну активність, тобто здатність повною мірою брати участь у суспільних процесах як відповідальні, самостійні в прийнятті та виконанні рішень громадяни, внаслідок чого суттєво скорочується соціальна база і виникають перешкоди на шляху формування громадянського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кудрявцев С. В. Конфликт и насильственное преступление / С. В. Кудрявцев. – М. : Наука, 1991. – 174 с.
2. Бэрон Р. Агрессия / Р. Бэрон, Д. Ричардсон. – СПб. : Питер, 1999. – 352 с.
3. Халипов Р. А. Делинквентность: современные подростковые сообщества и насильственные практики / Р. А. Халипов // Социс. – 2007. – № 12. – С. 95–104.
4. Бобровник С. В. Правовий конфлікт та юридичні колізії: взаємодія та взаємозалежність / С. В. Бобровник // Часоп. Київ. ун-ту права. – 2003. – № 4. – С. 3–9.
5. Булатов Р. М. Криминологическая характеристика и профилактика групповой преступности / Р. М. Булатов, А. В. Шеслер. – Казань : КЮИ МВД РФ, 1999. – 249 с.
6. Салагаев А. Л. Молодежные группировки – опыт пилотного исследования / А. Л. Салагаев, А. В. Шашкин // Социс. – 2004. – № 9. – С. 14–21.
7. Яницкий О. Н. Социология риска / О. Н. Яницкий. – М. : Наука, 2003. – 215 с.

КОНФЛИКТЫ И ДЕЛИНКВЕНТНОЕ ПОВЕДЕНИЕ МОЛОДЕЖИ

Золотарева Ю. И.

Проанализирована роль конфликтов в формировании делинквентного поведения молодежи. Рассмотрены структура делинквентного поведения лиц молодого возраста, ее особенности, обусловленные процессами, происходящими в современном украинском обществе.

Ключевые слова: конфликт, конфликтность, межличностный конфликт, внутриличностный конфликт, делинквентность, делинквентное поведение, структура делинквентного поведения.

CONFLICTS AND DELINQUENT BEHAVIOR AMONG YOUTH

Zolotarova J. I.

The role of conflict in the formation of delinquent behavior among youth, the structure of delinquent behavior young people, its features, due to processes taking place in the Ukrainian society.

Key words: conflict, conflict, interpersonal conflict, inside personal conflict, delinquent behavior, structure delinquent behavior.

УДК 316.612

О. О. Маркозова, кандидат соціологічних наук, доцент

ЗНАЧЕННЯ ОСВІТНЬОГО КАПІТАЛУ ЛЮДИНИ ДЛЯ ДОСЯГНЕННЯ ЖИТТЄВОГО УСПІХУ

Проаналізовано вплив освітнього капіталу людини на процес досягнення життєвого успіху. Показано, що в умовах розвитку інформаційного суспільства освітній капітал перетворюється на основний ресурс життєдіяльності особистості. Доведено, що в ситуації глобального економічного розвитку необхідною умовою досягнення успіху є навчання людини протягом усього життя для постійного поповнення освітнього капіталу.

Ключові слова: людина, суспільство, освітній капітал, самостійність, життєвий успіх.

Актуальність проблеми. Сучасний етап розвитку світу являє собою перехід у принципово нову епоху — епоху інформаційної та інтелектуальної цивілізації, що означає зміщення центру продуктивних сил у бік людського капіталу. Людський капітал – це досить складне і багатопланове утворення, однак усі вчені погоджуються з тим, що його найважливішою складовою, ключовим фактором самореалізації людини та зростання соціально-економічного добробуту держави є освітній капітал. Проголошуючи інформаційну епоху закономірним етапом розвитку людства, М. Кастельє слушно зазначив, що сьогодні знання перетворюються на нове поле конкурентної боротьби не тільки для країн та корпорацій, а й для індивідів [1, с. 81]. Зважаючи на те, що знання в сучасних умовах стають основним ресурсом особистості, цінність якого постійно зростає, актуальною постає проблема аналізу сутності, складових та шляхів формування освітнього капіталу, що значною мірою визначає як досягнення успіху людини, так і розвиток суспільства в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен успіху людини не є абсолютно новою науковою проблемою. Вивченню різних аспектів успіху особистості присвячено праці як західних [2; 3], так і українських дослідників [4–7]. Однак, незважаючи на певну кількість наукових праць, питання впливу накопиченого людиною запасу знань, навичок та вмінь на досягнення успіху, а також необхідності навчання впродовж життя для постійного поповнення освітнього капіталу потребують додаткового вивчення.

Засновниками теорії людського капіталу були Г. Беккер та Т. Шульц, котрі визначали його як надбані знання, інтелектуальні здібності та практичні навички, а інвестиціями в людський капітал вони вважали витрати на здобуття освіти, кваліфікації, виховання людини тощо [8; 9]. Шульц доводив, що інвестиції в людський капітал не тільки сприяють збільшенню доходів індивіда, а й зумовлюють підвищення продуктивності праці. Наприклад, освіта, окрім формування професійних знань і навичок, розвиває підприємницькі таланти людини, зменшує опір нововведенням, спрощує прийняття змін, а підвищення кваліфікації на виробництві допомагає швидкому й безболісному переходу на нові технології. Величезне теоретичне значення мало запроваджене Беккером розрізнення між спеціальними і загальними інвестиціями в людину. Спеціальна підготовка наділяє працівників знаннями і навичками, що становлять інтерес лише для тієї фірми, де вони були одержані. Під час здобуття загальної підготовки працівник набуває знань і навичок, які можуть знайти застосування і на іншій роботі. Беккер показав, що загальну підготовку у непрямої спосіб оплачують самі працівники, коли, прагнучи підвищення кваліфікації, вони погоджуються на нижчу в період навчання заробітну плату і мають із цього зиск у майбутньому.

Поступово аналіз проблеми людського капіталу отримав міждисциплінарний характер і почав відбуватися у межах соціології, економічної теорії, культурології та інших суспільних наук [10; 11]. Останніми роками концепт людського капіталу є досить популярним серед учених, які розглядають його прояви у різних сферах суспільного життя. У той же час взаємозв'язок освітнього капіталу та успіху людини, на нашу думку, вивчено недостатньо. У зв'язку із цим *метою* статті є аналіз впливу освітнього капіталу людини на процес досягнення життєвого успіху в ситуації глобального економічно-розвитку світу.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні по всьому світу центр тяжіння в економіці переноситься на нематеріальні товари і послуги. Сюди входять цифрові, інформаційні та комунікаційні технології, фінансове та побутове обслуговування громадян тощо. Зміни в економічній сфері привели до збільшення кількості працівників кваліфікованої інтелектуальної праці в діяльності сучасних технологічних виробництв та установ, що дало можливість досягти більшої продуктивності та ефективності праці. У багатьох країнах різко скорочуються робочі місця, розраховані на робітників з низькою освітою і кваліфікацією, а у високорозвинених країнах уже практично відмирають професії, що вимагають тільки фізичних зусиль. Це не означає, що виробництво, яке є основою індустріального суспільства, зовсім втрачає свою значущість, але воно все більше починає залежати від компетенції людини в різних галузях діяльності, підвищує вимоги до якості освіти фахівця.

Крім того, завдяки активізації економічних відносин сучасне суспільство стало суспільством підвищеної мобільності, яке стимулює досягнення успіху людини через зміну її *соціального статусу*. Висока мобільність означає, що умови самореалізації особистості постійно примножуються та ускладнюються, підвищується роль знань, умінь та навичок, які повинна мати людина і без яких неможливо в умовах сучасного динамічного розвитку світу розвивати себе, ставити все нові цілі та реалізовувати їх.

У свою чергу, розвиток знань, підвищення освіти людей стимулюють культуру технологічної творчості, формують нову модель успішної економічної діяльності. Професійні знання в сучасному світі застарівають досить швидко. Все наполегливіше і голосніше лунає вимога готовності і здатності людини до оперативного перенавчання, підвищення кваліфікації, безперервного розширення свого освітнього капіталу, без якого вже неможливо не тільки зробити кар'єру, а й іноді просто утриматися на своєму робочому місці.

В умовах сучасного інформаційного суспільства для всіх стало цілком очевидним, що досягнення життєвого успіху людини неможливе без по-

стійного отримання нових, сучасних знань, що сприяють формуванню творчої особистості, яка вміє ефективно адаптуватися до нових умов життєдіяльності, здатна критично мислити, самостійно формувати і ефективно досягати життєвих цілей. Основними вимогами успішної економічної діяльності людини, на думку Ф. А. Цуркана, сьогодні є: «унікальність, інноваційність, компетентність, лідерство, швидкість у прийнятті рішень тощо» [12, с. 43]. Ключову роль у цьому процесі відіграє освітній капітал людини, що зумовлює необхідність активної самоосвіти, самостійного та інноваційного підходу до досягнення цілей.

З огляду на важливість даної проблеми як для окремої особистості, так і для суспільства в цілому виникла концепція безперервної освіти, що базується на ідеї навчання впродовж життя, під якою розуміють усю діяльність як держави, так і окремої людини з отримання освіти із раннього дитинства аж до пенсії з метою самореалізації та досягнення життєвого успіху [13].

Необхідність реалізації цієї концепції була зумовлена всім ходом розвитку цивілізації. У попередні десятиліття світова економіка в цілому зберігала стабільність, а технічний розвиток здійснювався поступово і доволі повільно. Типовою була ситуація, коли людина отримувала професію, якою займалася все життя. Перепідготовка кадрів більшою мірою мала формальний характер і практично обмежувалася досвідом, який працівник отримував на робочому місці. Але в умовах глобалізованого, інформаційного суспільства ситуація кардинально змінилася. Технічний і економічний прогрес набуває прискореного характеру. Виникають нові професії і види діяльності, що вимагають розширення знань та навичок людини. Яку б блискучу професійну освіту не отримала особистість, вона отримала її фактично на кілька років, після чого знання застарівають, і якщо їх не оновлювати систематично, не підвищувати рівень своєї кваліфікації, то можна безнадійно відстати від сучасних вимог. Упродовж життя люди вже змінюють не тільки місце роботи, а й професію, що змушує їх отримувати знання і навички в абсолютно нових галузях. Тому концепція навчання впродовж життя є новим поглядом на освіту, на вдосконалення знань, умінь і компетенції людей протягом їх життя.

За таких умов, освіта людини не може обмежуватися тільки так званими формальними навчальними закладами – школою, коледжем, університетом тощо. Значна увага має бути приділена також неформальній і спонтанній освіті. Неформальна освіта — це отримання знань людиною поза межами навчального закладу через самоосвіту, спеціальні курси, тренінги або освітні програми. Цінність такого навчання полягає у тому, що воно чітко структуроване в плані цілей, тривалості і є цілеспрямованим з погляду того, хто навчається.

Якщо формальне та неформальне навчання здійснюється цілеспрямовано, то спонтанне, яке відбувається під час повсякденної життєдіяльності особистості і пов'язане з її спілкуванням із родиною, знайомими та друзями, у більшості випадків не організується цілеспрямовано. Але, як справедливо зауважує Н. Альшевська, цілеспрямоване встановлення авторитетних та ділових контактів з представниками того культурного та ділового співтовариства, куди людина планує потрапити в процесі досягнення життєвого успіху, допомагає їй значно пришвидшити цей процес і ставити завдання свого особистісного розвитку не у горизонтальній, а у вертикальній площині [14]. Тому для того щоб зробити процес досягнення життєвого успіху більш ефективним, людина повинна навчитися отримувати знання, поповнювати свій освітній капітал як у межах системи формальної та неформальної освіти, так і в процесі спонтанного навчання, а також брати на себе відповідальність за власну освіту, самостійно здійснювати пошук нових знань та розвивати нові компетенції.

Слід зазначити, що впровадження концепції навчання впродовж життя нині є актуальним завданням для всіх народів і націй, незалежно від рівня їх розвитку, оскільки вони залучені в процес глобалізації і, зокрема, в економічний, інформаційний та комунікаційний простір світу. Реалізація концепції навчання впродовж життя відповідає як цілям держави, що охоплюють значний діапазон питань – від економічного добробуту і конкурентоспроможності нації до забезпечення суспільства кваліфікованими кадрами, так і цілям кожної людини, бо створює умови для особистісної самореалізації в процесі досягнення життєвого успіху. Однак найбільшого значення реалізація програм навчання впродовж життя набуває для країн з перехідною економікою, до яких належить й Україна. У таких країнах необхідно значно збільшити інвестиції в освітній капітал, підвищення рівня знань і компетенції громадян. Тільки у такий спосіб країни з перехідною економікою зможуть упоратися з такими фундаментальними змінами в світовій економіці, як глобалізація ринків, швидкі темпи технологічного розвитку і світова конкуренція.

Стратегії навчання впродовж життя також зорієнтовані на людину в контексті забезпечення її зайнятості, на попит ринку праці, а отже, на досягнення життєвого успіху. Розмірковуючи про свою майбутню кар'єру, молода людина повинна враховувати особливості того часу, в якому вона житиме і працюватиме. Комп'ютеризація розвивається такими темпами, що у найближчі десятиліття електроніка «поглине» не тільки механіку, а й автоматіку і радикально перетворить усю систему суспільного виробництва і відносин. Є. Д. Малінін пише про дослідження вчених, які свідчать про великі проблеми зайнятості, з якими зіткнеться суспільство в недалекому майбут-

ньому. Так, «Інститут майбутнього» при університеті Берклі в США прогнозує перехід до суспільства загального дозвілля. «Його основними рисами стане використання спеціальних стимулів для того, аби відволікти людей від трудової діяльності, яка перетвориться на привілей, а головним заняттям для людей буде використання вільного часу» [15, с. 102].

За таких умов особистість може бути успішною лише в результаті самостійного навчання протягом усього життя. Самостійність у цьому разі полягає у тому, що людина спрямовує своє навчання на засвоєння знань, які будуть затребувані в майбутньому та допоможуть вирішувати завдання, пов'язані з досягненням успіху, новими, оригінальними шляхами [16]. Стереотипне мислення, засноване лише на завченій інформації, навряд чи дозволить людині досягти вершин і стати успішною в умовах світу, що змінюється майже щохвилини. Тому особистості необхідно сформувати гнучкий, емоційний інтелект, який, спираючись на уяву, допоможе формувати фрейми майбутніх взаємодій, відчувати, як світ зміниться завтра і що треба зробити вже сьогодні для того, аби бути успішним.

Висновки. В умовах сучасного інформаційного суспільства досягнення життєвого успіху людини неможливе без постійного поповнення свого освітнього капіталу через отримання нових знань і навичок, що сприяють формуванню творчої особистості, яка вмє ефективно адаптуватися до нових умов життєдіяльності, здатна критично мислити, самостійно ставити й ефективно досягати життєвих цілей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
2. Huber R. M. The American idea of success / R. M. Huber. – N. Y., 1971. – 328 p.
3. Parker B. Development and validation of a life-success measures scale / B. Parker, H. Leonard Chummier // Psychological Reports. – 1992. – Apr. Vol. 70.
4. Бевзенко Л. Д. Зміст життєвого успіху: соціально-культурологічний контекст / Л. Д. Бевзенко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2000. – № 1. – С. 34–51.
5. Маркозова О. О. Соціальний успіх особи у контексті історичних практик свободи / О. О. Маркозова // Вісн. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол.: А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2013. – № 3 (17). – С. 169–178.
6. Маркозова О. О. Фреймування уявлень людей про успіх інструментами засобів масової інформації / О. О. Маркозова // Вісн. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України

- ім. Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол.: А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2014. – № 1 (20). – С. 279–285.
7. Маркозова О. О. Співвідношення індивідуального і колективного успіху людини в умовах радянської реальності / О. О. Маркозова // Вісн. між нар. Слов'ян. ун-ту. Серія «Соціол. науки». – Х., 2013. – Т. 16, № 1. – С. 5–13.
  8. Shultz T. Human Capital in the International Encyclopedia of the Social Sciences / T. Shultz. – N. Y., 1968.
  9. Becker G. Human Capital / G. Becker. – N. Y. : Columbia University Press, 1964.
  10. Щетинин В. Человеческий капитал и неоднозначность его трактовки / В. Щетинин // Мировая экономика и междунар. отношения. – 2001. – № 12. – С. 42–49.
  11. Нейстик Т. Культурный, социальный и символический капиталы / Т. Нейстик // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2005. – № 4. – С. 124–147.
  12. Цуркан Ф. А. Самовизначення свідомості індивіда в пріоритетах економічного буття / Ф. А. Цуркан // Мультиверсум : філос. альм. – 2011. – № 6 (104). – С. 41–47.
  13. Степко М. Ф. Болонський процес і навчання впродовж життя : монографія / М. Ф. Степко, Б. В. Клименко, Л. Л. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ. – Х. : НТУ «ХП», 2004. – 112 с.
  14. Альшевская Н. Карьера как социальный феномен / Н. Альшевская // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2000. – № 2. – С. 106–112.
  15. Малинин Е. Д. Философия жизненного успеха. Практическое руководство: учеб. пособие / Е. Д. Малинин. – [2-е изд., доп.] – М. : Изд-во Моск. психол.-соц. ин-та ; Воронеж : Изд-во НПО «МОДЭК», 2004. – 304 с.
  16. Маркозова О. О. Самостійність людини як основна передумова досягнення життєвого успіху / О. О. Маркозова // Вісн. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол.: А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2013. – № 4 (18). – С. 151–159.

ЗНАЧЕНИЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО КАПИТАЛА ЧЕЛОВЕКА ДЛЯ ДОСТИЖЕНИЯ ЖИЗНЕННОГО УСПЕХА

Маркозова Е. А.

Проанализировано влияние образовательного капитала человека на процесс достижения жизненного успеха. Показано, что в условиях развития информационного общества образовательный капитал превращается в основной ресурс жизнедеятельности личности. Доказано, что в ситуации глобального экономического развития необходимым условием достижения успеха является обучение человека в течение всей жизни для постоянного пополнения образовательного капитала.

Ключевые слова: человек, общество, образовательный капитал, самостоятельность, жизненный успех.

VALUE FOR HUMAN CAPITAL EDUCATIONAL ACHIEVE SUCCESS IN LIFE

Markozova O. O.

Analyzed the impact of human capital on the educational process of achieving success in life. It is shown that in the conditions of the Information Society educational capital is transformed into the ultimate resource life personality. It is proved that in a situation of global economic development necessary for success is human learning throughout life for continuous replenishment of educational capital.

Key words: *people, society, educational equity, independence, success in life.*

УДК 316.334.3:324

О. Є. Шинкаренко, кандидат соціологічних наук

ОСНОВНІ ЧИННИКИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ЗМІНУ ЕЛЕКТОРАЛЬНИХ ОРІЄНТАЦІЙ БЕЗПОСЕРЕДНЬО В ПРОЦЕСІ ВИБОРЧОЇ КАМПАНІЇ

У статті розглянуто актуальну та дуже важливу проблему, пов'язану зі змінами електоральних орієнтацій виборців під час виборчої кампанії під впливом низки чинників, що діють безпосередньо у цей період. Аналізуються такі з них, як наявність у структурі електорату осіб, що можуть раціонально аналізувати електоральну ситуацію; вплив на настрої абсентеїстів; поява на електоральному ринку нових політичних сил; вплив на виборців технологій електорального маркетингу, у тому числі таких, як мобілізація зусиль різних груп електорату в умовах складних періодів, які потребують об'єднання таких зусиль, та деякі інші.

Ключові слова: *електоральний маркетинг, електоральні кампанії, чинники сти- мулювання електоральної активності.*

Постановка проблеми. Проведення демократичних виборів у країнах, які стали на шлях демократичного розвитку, трансформації політичної системи, стикається із низкою важливих проблем, що висувуються як перед органами влади, так і перед партіями та кандидатами, які визначають їх поведінку безпосередньо в процесі проведення виборчої кампанії. Причому особливої актуальності ця проблема набуває безпосередньо в період самої виборчої кампанії, коли відрегульовані «правила гри», тобто кінцево визна-

чені особливості виборчого законодавства, що використовуються, висунуті кандидати на виборчі посади, розпочинається пропагандистська кампанія.

Ключова проблема, яка надає подібної актуальності визначенню та використанню різноманітних чинників у виборчих перегонах, — це те, що у реально демократичних країнах, до яких уже можна віднести й Україну, практично не буває ситуацій, коли той чи інший кандидат, та чи інша політична партія мають такий обсяг «сталого» електорату, який би їх підтримував, щоб він забезпечив реальну та рішучу перемогу. Тому особливу увагу учасників електоральних перегонів привертає саме та частина електорату, яка може суттєво змінювати свої електоральні орієнтації вже у період проведення виборчої кампанії, безпосередньо перед днем голосування.

Мета дослідження. У статті аналізуються основні чинники, що визначають зміни в електоральній поведінці виборців безпосередньо під час проведення виборчої кампанії.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що під електоральною поведінкою розуміють процес прийняття виборцем рішення про вибір певних кандидатів чи політичних партій у процесі голосування, на який впливає багато об'єктивних та суб'єктивних чинників, мотивів тощо, що групуються у низку достатньо відомих моделей електоральної поведінки. Серед таких виділяють зокрема: соціально-демографічну, статусну, соціально-психологічну, партійно-ідеологічної ідентифікації, раціонального вибору, «економічного голосування», маркетингову та деякі інші, аналіз яких в останні роки здійснювався низкою відомих вітчизняних та зарубіжних дослідників (О. Вишняком, Є. Малкіним, О. Морозовою, В. Полтораком, А. Ручкою, В. Чигріним, Ю. Сурмінім та ін.).

Детальний аналіз згаданих моделей не входить до завдання автора цієї статті, він потребує спеціального, ретельного розгляду з точки зору їх використання в сучасних українських умовах. Але зазначимо, що при використанні та аналізі будь-якої з подібних моделей виникає поставлена проблема значної чи хоча б якої зміни електоральних орієнтацій виборців уже безпосередньо в процесі організації та проведення виборчої кампанії.

І головне, що викликає особливий інтерес до розгляду означеної проблеми, — це те, що у демократичному суспільстві, де існує дійсно значна політична конкуренція між партіями та кандидатами, зазвичай їх перемога практично ніколи не забезпечується за рахунок тільки тих виборців, які мають достатньо тверді політичні переконання та зберігають «вірність» своїм партіям та кандидатам. І тому виступають як надійна їх опора. Зрозуміло, що коли йдеться про країни, які перебувають у процесі політичної трансформації (зокрема такі, як Україна), то це твердження набуває особливої значущості.

Навіть не дуже тривала історія проведення демократичних виборів в Україні багата прикладами, коли вже у період, який передував безпосередньому вияву електоральних переваг виборців, вони, ці переваги, значним чином змінювалися. Так було на парламентських виборах 2007 р., коли БЮТ, що значно відставав від Партії регіонів, практично її наздогнав, а також на парламентських виборах 2012 р., коли Всеукраїнське об'єднання «Свобода» здобуло практично 11 % голосів виборців, тобто здобуло результат, який ніхто не прогнозував, і т. ін.

Саме тому аналіз чинників, що впливають на поведінку виборців, зміни їх виборчих переваг уже безпосередньо у період виборчої кампанії викликає особливий інтерес як науковців, так і політиків, політологів, політтехнологів, які організують виборчі кампанії. На жаль, якогось глибокого аналізу цієї проблеми практично не існує. Часто-густо говорять про «об'єктивні» та «суб'єктивні» чинники, перераховуючи дуже значну (та що важливо — практично не «зважену») кількість факторів, що впливають або можуть впливати на електоральну поведінку.

У цій статті ми зробили спробу виділити та стисло розглянути декілька основних, ключових чинників, що дійсно впливають на електоральну поведінку виборців безпосередньо в процесі проведення виборчої кампанії. Відразу зауважимо, що ми не претендуємо на визначення та аналіз усього переліку подібних чинників. Наше завдання: розглянути саме ті, що беззаперечно визначають переваги виборців та можливості їх зміни в період проведення виборчої кампанії.

У першу чергу, з нашої точки зору, необхідно розглянути три такі чинники, на які звернув увагу відомий французький політик та дослідник Мішель Рокар, що якраз розглядав ті з них, які викликають зсув у структурі й обсязі електорату у цей період [1, с. 124–125].

Перший – наявність таких виборців у контингенті електорату, які можуть змінювати та змінюють свій вибір на користь тієї чи іншої партії. Це, з одного боку, люди, які мають значні здібності в аналізі політичної ситуації, що склалася, та володіють можливістю за рахунок подібного аналізу визначити ті тенденції, які мають місце в процесі змін політичного курсу (і, додамо, особливо у період проведення виборчих кампаній).

Другий чинник, що пояснює зміни у настроях виборців, з точки зору М. Рокара, це зсуви у настроях груп абсентеїстів, тобто тих громадян, що ухиляються від участі у виборах. Дійсно, в останні роки і в Україні (ми це неодноразово підкреслювали у своїх роботах з електорального маркетингу) часто на вибори з'являються менше 50% виборців, що мають право голосу, особливо коли йдеться про вибори в органи місцевого самоврядування. Тому проблема, що розглядається, у цьому випадку вирішується таким чином:

якщо політик або партія впевнені, що чим більше людей прийдуть на виборчі дільниці, тим більше проголосують за них, вони різним чином стимулюють електоральну активність громадян. Якщо ж ні, то діють протилежним чином, тобто «розхолоджують» виборців, використовуючи найрізноманітніші методи чи технології.

Третій чинник, на який звертає увагу М. Рокар, — це поява нових політичних сил чи політиків на електоральному ринку. І це дійсно так. На виборах у Верховну Раду України у жовтні 2012 р. саме поява таких нових для парламентських виборів партій, як «Удар Віталія Кличка» та Всеукраїнське об'єднання «Свобода», значно збільшила відсоток голосів, які були віддані тоді опозиційними силами. Можна цілком упевнено стверджувати, що якщо б цей «табір» репрезентувала б тільки «Батьківщина», то опозиціонери «зібрали» б значно меншу кількість голосів.

Розглянемо далі ще декілька чинників, які, з нашої точки зору, серйозно впливають на електоральну поведінку виборців у процесі проведення виборчої кампанії. У першу чергу відзначимо дію так званого «Парадокса Даунса» та раціональної моделі голосування, пов'язаної із ним, які дійсно мають значний вплив на електоральну поведінку виборців. Ідеться про достатньо глибоке протиріччя поміж можливостями та результативністю участі громадян у виборах, сформульоване відомим американським економістом і політологом Ентоні Даунсом, одним із фундаторів теорії Суспільного вибору.

Сутність його поглядів зводиться до такого: якщо раціональний індивід, виборець бере участь у виборах, виконуючи свій громадянський обов'язок, то він, зрозуміло, у кращому чи навіть найгіршому випадку повинен би мати певний зиск від подібної участі, бачити, яким чином його електоральна поведінка вплинула на результати голосування. Але... Насправді, враховуючи ту обставину, що у виборах беруть участь дуже багато людей, виборців, вплив його рішення на кінцевий результат голосування є не тільки незначним, але й часто навіть непомітним.

У той же час значна частина людей, незважаючи на це, саме в період проведення виборчої кампанії все ж приймають рішення та приходять на виборчі дільниці, тому що їх виборча поведінка має не тільки цілераціональний характер, але й ціннісно-раціональний (за Максом Вебером), тобто вони вірять у моральну, релігійну, національну та іншу цінність своєї електоральної поведінки, сподіваються, що участь у виборах приведе до якихось позитивних змін у країні, регіоні, їх особистому житті.

При цьому основною тезою раціональної моделі голосування Е. Даунса, доповненої потім М. Фіориною (модель «економічного голосування»), виступає те, що кожен громадянин голосує за ту партію, яка для нього є більш

прийнятною у порівнянні з іншими. Саме ця обставина і призводить до зміни електоральних орієнтацій у процесі вже безпосередньо виборчої кампанії, якщо з'являється (інша або нова) політична сила, яка пропонує відмінні ідеї, підходи до розвитку економіки чи реалізації соціальної політики. Саме подібна ситуація складається в Україні, коли безпосередньо в ході виборчої кампанії пропонується інше вирішення внутрішніх проблем (таких як підходи до впровадження регіональних мов) чи зовнішніх, зокрема приєднання до Європейського Союзу.

Наступним важливим чинником, що впливає на зміни у виборчій поведінці населення у період проведення виборчої кампанії, виступає спадання лояльності виборців до політичних партій та посилення у зв'язку з цим впливу на них застосування у процесі проведення виборів політичного маркетингу. Дійсно процес «спадання лояльності виборців» до політичних партій почався у 60-ті рр. ХХ ст. та активно продовжується. Головною причиною подібного «спадання», як справедливо зауважує В. Полторак, є ослаблення соціально-класового поділу сучасного суспільства та деякі інші фактори, що призводять до можливості зміни виборцем своїх політичних переваг у дуже короткий відрізок часу [2, с. 66].

Але як він змінює подібні електоральні переваги? Під впливом яких чинників? У цьому плані ми погоджуємося із Ю. Шведою, який справедливо вважає, що при спаданні психологічної ідентифікації індивіда із політичною партією виявляється, що «часто існування стабільної партійної лояльності (навіть у цьому випадку — авт.) не обов'язково повинно відобразитися у способі голосування виборця. Це означає появу зовсім «неєвропейських» процедур, котрі полягають у тому, що партійна лояльність і акт прийняття виборцем рішення не мають причинно-наслідкового зв'язку. Загалом нерідко простежується, коли виборець, який ідентифікується з однією партією, відає голос за інше угруповання» [3, с. 103].

Якщо розкрити та уточнити цю проблему, то мова йде про політичний та електоральний маркетинг, під впливом якого якраз і відбуваються сучасні процеси, що визначають електоральні спрямування виборців. Причому проблема ця має три основні аспекти. По-перше, дійсно значно спадає партійна лояльність виборців. По-друге, навіть коли б такого спадання не було (а те, що воно є, посилює ефект), маркетингові підходи дуже значно посилюють чинники, що впливають на електоральну поведінку виборців. По-третє, треба особливо підкреслити ту обставину, що вплив електорального маркетингу на поведінку виборців головним чином відбувається саме у період проведення виборчої кампанії.

Розкриємо ще один важливий чинник, що впливає на таку поведінку електорату у період проведення виборчої кампанії, який пов'язаний із про-

веденням соціологічних досліджень, опитувань громадської думки та публікацією результатів подібних опитувань. Мова йде про так звану технологію «фургона з оркестром». Стисло суть подібного ефекту, який здобувається при використанні подібної технології, полягає у тому, що публікація рейтингів партій та політиків, які вступили у електоральні перегони та мають високі рейтинги, призводить до того, що потенційні виборці, які ще не визначилися стосовно того, за кого їм проголосувати, обирають для себе саме таких претендентів. Тобто приєднуються до «більшості».

Хоча у наявності подібного ефекту практично немає сумнівів і дійсно певна частина населення може його врахувати, насправді справа значно складніша. Як зауважує О. Петров, дослідження американських фахівців, а саме Л. Харіс, свідчать про те, що якщо б цей ефект працював завжди, то опитування соціологів завжди були б безпомилковими. Більш того, проведені дослідження показали, що деколи використання подібної технології може призводити до зворотного ефекту, оскільки викликає у виборців роздратування та ще й недовіру до «дуже ефективної» кампанії якогось кандидата [4, с. 147]. До речі, саме подібного «ефекту» здобула Н. Королевська на парламентських виборах 2012 р., коли настирливо публікувала рейтинги, здобуті невідомо якими соціологічними підрозділами.

І все ж цілком відхрещуватися від того, що подібний ефект має місце, не можна. Він породжується наявністю так званої «спіралі мовчання». Цей стан громадської думки меншості населення відкрила відомий німецький фахівець з досліджень громадської думки Е. Ноель-Нойман. І сутність його у тому, що меншість населення, на відміну від більшості, намагається приховувати свої думки та оцінки. У результаті у процесі виборів (саме в останній період виборчої кампанії) виникає ефект так званого «зсуву останньої хвилини», коли значна частина виборців, що кінцево не визначилися щодо своїх електоральних переваг, враховують рейтинги кандидатів та партій, яких підтримує більшість населення.

Завершуючи розгляд важливих чинників, що впливають на зміни в електоральній поведінці виборців у процесі проведення виборчих кампаній, не можна обминути наступні два, що яскраво проявилися в ході виборчих перегонів у травні 2014 р. під час позачергових виборів Президента України. Щодо першого з них, то він є достатньо зрозумілим та обґрунтованим і не викликає будь-яких наукових пояснень. Мова йде про рішучі зміни у ставленні виборців до політичних партій (маються на увазі Партія регіонів та Компартія України) та політиків, які визначилися як практично антинародні політичні сили, що стримували просування України демократичним шляхом розвитку і навіть сприяли сепаратизму у східних регіонах України,

анексії Криму. Очевидно, що подібні дії не могли не відбитися на ставленні громадян країни до них.

А от інший чинник, пов'язаний із вибором Президента України в одному турі, заслуговує більш значної уваги з боку як політиків, так і фахівців з проблем електорального маркетингу. Щодо того, що П. Порошенко користався дуже великим авторитетом серед виборців України й у будь-якому разі здобув би перемогу на виборах, практично немає сумнівів. Щодо ж того, що перемога буде здобута вже у першому турі виборів, то у цьому випадку, з нашої точки зору, особливу роль відіграв такий чинник впливу на потенційних виборців, як певна мобілізація суспільства для вирішення важливої загальнонаціональної проблеми.

Про що йдеться? Було використано специфічну виборчу технологію, яка раніше (зокрема в Україні) не використовувалася. Вона була спрямована на пряме, не завуальоване звернення до громадян з проханням використати свій голос на виборах на користь певного кандидата. Цікаво стосовно цієї технології, що з подібним «проханням» звертався до виборців сам кандидат, а не тільки його помічники, пропагандисти, політтехнологи.

Подібна технологія спрацювала, хоча зрозуміло, що навряд чи більше 50% виборців, які проголосували за П. Порошенка, були безперечними прибічниками саме цього кандидата. Цікаво також те, що подібного ефективного використання такої технології практично не було у світовій практиці, навіть тоді, коли певні держави, суспільства стикалися із подібними проблемами, які спостерігалися в Україні у період кінця 2013 — початку 2014 р. Отже, з нашої точки зору, можна говорити про можливість (підтверджену практикою) використання виборчої технології, чітко і відкрито спрямованої на мобілізацію електоральних зусиль усього суспільства для вирішення електоральних проблем суспільства із притягненням до цього різноманітних політичних сил, які можуть для цього у такі періоди об'єднуватися.

Висновки. Як свідчить теорія електорального маркетингу та практика організації і проведення виборчих кампаній, існують та активно використовуються низка чинників, що стимулюють закріплення усталеності або зміни електоральних переваг виборців безпосередньо в процесі виборчої кампанії, що вже розпочалася і продовжується. Серед подібних чинників виділяють такі (перелік неповний):

- наявність у структурі електорату виборців, що можуть аналізувати політичну ситуацію та використовувати вплив раціонального її аналізу;
- вплив з боку держави, партій, кандидатів на настрої абсентеїстів з метою їх утягнення до участі у виборах;
- поява на електоральному ринку нових політичних сил та кандидатів, що стимулює активність виборців;

– вплив на ціннісно-раціональну поведінку виборців, які не бажають брати участі у виборах, оскільки випробовують вплив так званого «Парадокса Даунса», тобто не бачать зв'язку їх електоральної поведінки із результатами виборів;

– поширення впливу на електоральну поведінку виборців технологій електорального маркетингу в умовах спадання лояльності до партій;

– вплив на виборців завдяки використанню ефекту «фургона з оркестром», тобто на тих з них, що не визначилися, соціологічних рейтингів, що здобуваються при опитуванні громадської думки;

– використання технологій електоральної мобілізації виборців, які підтримують (або можуть підтримувати) різних кандидатів та політичні партії у складні для держав періоди, що потребують об'єднання зусиль громадян усієї країни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рокар М. Трудиться душой : пер. с фр. / М. Рокар. – М. : Международные отношения, 1990. – 344 с.
2. Полторак В. А. Спадання лояльності виборців і політичний маркетинг / В. А. Полторак // Вісн. Харк. нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна, № 1031. Серія «Питання політології», вип. 22. – Х., 2012. – С. 65–68.
3. Шведа Ю. Р. Політичні партії у виборах: теорія та практика виборчої кампанії / Ю. Шведа. – К. : Знання, 2012. – 373 с.
4. Петров О. В. Социологические избирательные технологии / О. В. Петров. – Днепропетровск : Арт-Пресс, 1998. – 164 с.

ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ИЗМЕНЕНИЕ ЭЛЕКТОРАЛЬНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ НЕПОСРЕДСТВЕННО В ПРОЦЕССЕ ИЗБИРАТЕЛЬНОЙ КАМПАНИИ

Шинкаренко Е. Е.

В статье рассмотрена актуальная и очень важная проблема, связанная с изменениями электоральных ориентаций избирателей во время избирательной кампании под влиянием ряда факторов, которые действуют непосредственно в этот период. Анализируются такие из них, как наличие в структуре электората людей, которые могут рационально анализировать электоральную ситуацию; влияние на настроение абсентеистов; появление на электоральном рынке новых политических сил; влияние на избирателей технологий электорального маркетинга, в том числе таких, как мобилизация усилий различных групп электората в условиях сложных периодов, требующих объединения таких усилий, и некоторые другие.

Ключевые слова: электоральный маркетинг, электоральные кампании, факторы стимулирования электоральной активности.

THE MAIN FACTORS AFFECTING THE CHANGE IN ELECTORAL ORIENTATIONS DIRECTLY DURING THE ELECTION CAMPAIGN

Shinkarenko O.

The article considers relevant and very important problem connected with the changes of electoral orientations of voters during the election campaign under the influence of several factors, which act directly in this period. Analyzed are as presence in the structure of the electorate people who can rationally analyze electoral situation; the impact on the mood of absentee; the appearance on the market of new electoral political forces; the impact on voters of electoral technologies marketing, including such as mobilization of efforts of different groups of the electorate in the conditions of difficult periods that require a combination of such efforts and some others.

Key words: *electoral marketing, the electoral campaign, the factors stimulating electoral activity.*

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

**ВСЕУКРАЇНСЬКА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ
«УКРАЇНА ПЕРЕД ГЛОБАЛЬНИМИ ВИКЛИКАМИ СУЧАСНОСТІ»
(XXVII ХАРКІВСЬКІ ПОЛІТОЛОГІЧНІ ЧИТАННЯ)
(ХАРКІВ, 5 ЧЕРВНЯ 2014 РОКУ)**

Вступне слово

Шановні учасники XXVII Харківських політологічних читань!

Від імені нашого багатотисячного колективу, від імені ректора Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, академіка, Героя України Василя Яковича Тація хотів би привітати вас у стінах нашого навчального закладу!

У нас сформувалася добра традиція — щороку проводити за участю провідних вітчизняних та зарубіжних учених наукові конференції, присвячені стратегічним, магістральним проблемам розвитку українського суспільства і держави. На сьогоднішню конференцію подали свої матеріали представники наукових шкіл з усієї України. Це вчені з Харкова, Луганська, Чернівців, Донецька, Житомира та інших міст.

Важко переоцінити значущість нашої нинішньої зустрічі. Її основна мета — з урахуванням підсумків та уроків зробленого розглянути стратегічні завдання нового етапу правового та соціально-політичного розвитку нашої держави.

В ході конференції обговорюватимуться найважливіші проблеми та виклики, що постали перед теперішньою Україною. Це специфіка сучасних внутрішньополітичних процесів в Україні, політико-культурні трансформації, місце і роль нашої держави у системі міжнародних відносин, комплекс проблем національної безпеки Україні, процеси глобалізації тощо.

Особливого значення сьогодні отримали зовнішньополітичні виклики для України. Сучасному світу притаманні стрімкий динамізм і тенденція до подальшого ускладнення системи міжнародних зв'язків, які набувають багатовимірного характеру за всіма напрямками — від економіки і фінансів до сфери безпеки. Взаємна залежність між Україною та іншими суб'єктами міжнародних відносин постійно зростає, що вимагає пошуку нових форм для їх координованої та узгодженої взаємодії. Новітні виклики нашій державі та міжнародній спільноті, як правило, мають транскордонний характер, потребують спільних зусиль не лише національних урядів, а й усього міжнародного співтовариства. У цих умовах на перший план виходить завдання побудови гнучкої й диференційованої системи відносин України з ключовими міжнародними акторами, яка відповідатиме викликам глобалізованого світу і сприятиме посиленню ролі нашої держави на світовій арені.

Україна сьогодні по-новому визначає свої зовнішньополітичні пріоритети. Ми вибудовуємо систему відносин стратегічного партнерства у трьох головних вимірах — на рівні інтеграційних процесів з Європейським Союзом, на рівні країн — глобальних гравців (США, Китай тощо) та на регіональному рівні (Польща, Туреччина та ін.). Усі ці магістральні напрями української зовнішньої політики є самодостатніми та водночас взаємодоповнювальними.

Хотів би наголосити на тому, що інтеграція до Європейського Союзу була підтверджена як головний напрям нашого розвитку на позачергових виборах Президента України 25 травня 2014 р. Наші громадяни обрали лідера держави, який сповідує європейські цінності та стоїть на патріотичних позиціях. Європейська орієнтація поряд із вирішенням зовнішньополітичних завдань передбачає проведення радикальних внутрішніх реформ з метою наближення до європейських економічних, соціально-політичних, правових стандартів.

Сподіваюсь, що ідеї, які будуть висунуті нашими науковцями в ході цієї конференції, цілком можуть послужитися новій українській владі, що дозволить задовольнити основні суспільні запити, які сформувався в нашому соціумі.

Від щирого серця бажаю плідної роботи та успіхів усім учасникам XXVII Харківських політологічних читань!

Проректор з наукової роботи
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, академік Національної
академії правових наук України
А. П. Гетьман

Л. М. Герасіна, доктор соціологічних наук, професор

ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ЯК ВИКЛИКИ СВІТОСИСТЕМНІЙ СТРУКТУРИ

Переважна більшість міжнародних аналітиків переконані, що архітектоніку сучасного світу все більше визначає глобалізація — найзначущіша тенденція розвитку людства, об'єктивний процес економічної, політичної і культурної інтеграції, транснаціоналізації та уніфікації членів світової спільноти, який супроводжується глобальними викликами усім сферам суспільного життя. Головними наслідками цього процесу є світовий розподіл праці, що посилює, як правило, міграцію робочої сили, концентрацію капіталу і виробничих ресурсів в окремих зонах планети, веде до стандартизації законодавства, економічних і технологічних процесів, а також до зближення культур і духовних цінностей різних народів, становлення елементів системи глобального управління.

Глобалізація економіки — найважливіша ознака сучасного світового розвитку: в економічному просторі зростає взаємозалежність різних країн, де галузева структура, географія розміщення продуктивних сил, обмін інформацією і технологіями визначені світовою кон'юнктурою, а економічні підйоми та спади, зокрема кризи, набувають планетарних масштабів. Це відчувається у різкому збільшенні обсягів і темпів переміщення або вивезення капіталів (за сприяння новітніх інформаційних систем), у випереджаючому розвитку міжнародної торгівлі порівняно з валовим внутрішнім продуктом країн, у потенційній здатності світових фінансових ринків (валютних, кредитних, фондових) до руйнування усталених економічних систем, що, безумовно, підриває національно-державний суверенітет, адже фінансовий капітал прагне не свободи, а панування. Як відмічає Дж. Сорос, «вільна торгівля зміцнює порівнянні переваги усіх учасників; вільний рух капіталу зміцнює порівнянні переваги власників капіталу і тих, хто ним управляє».

Оскільки економічний прогрес визначають інновації, то багатіють заможні країни, тож глобалізація створила у світі своєрідний «клуб обраних», і учасниками глобальної економіки стають держави з високим рівнем технологічного розвитку, в яких дохід на душу населення складає понад 20 тис. дол. Глобальним викликом стає те, що глобалізація є вираженням національних і транснаціональних інтересів «золотого мільярда» (найбагатших країн світу). Своєї мети країна-лідер та світові еліти досягають завдяки застосуванню чотирьох видів зброї — фінансово-економічної, інформаційної, воєнної, екологічної; а прообразом майбутньої світової влади виступають такі фінансові організації, підконтрольні США, як Міжнародний валютний фонд, Світова організація торгівлі, Всесвітній банк тощо.

Практика також доводить, що глобалізація не є продовженням модернізації суспільств; глобальна економіка — це пул уже модернізованих країн. Сутність же «наздоганяючої» модернізації відома: мобілізація мас незалежно від соціально-політичного ладу, перебудова економіки задля індустріалізації та різні фінансові спекуляції. Незахідні країни, що дотримуються «наздоганяючої» моделі, прагнуть відтворити інституційну систему Заходу, але не всі спроможні це здійснити. Усупереч глобалістським гаслам частина планети фактично позбавлена можливостей сучасної НТР. Через це чимало народів опиняються на узбіччі цивілізації. Тому постає доречне запитання: яку ж стадію розвитку «наздоганяє» Україна, можливо, первісне нагромадження капіталу? На наш погляд, йде процес утворення політичної нації та соціально-економічної структуризації. І глобальний виклик полягає в тому, що спроби імітувати фази розвитку Заходу не здатні вивести Україну у світ глобальної економіки — це може приректи її на прогресуюче відставання. Сьогодні потрібно бути кращим або унікальним, і володіти тим, із чим можна конкурентно виходити на світові ринки.

Отже, складний і суперечливий процес глобалізації економіки, з одного боку, стимулює світовий прогрес; полегшує господарську взаємодію країн; створює умови доступу до передових технологій, забезпечує економію ресурсів, але з другого — спричиняє й негативні наслідки: закріплення «периферійної» моделі економіки; втрату своїх ресурсів країнами, які не входять до «золотого мільярда»; поширення на менш розвинені країни глобальної конкуренції; розорення національного малого бізнесу; зниження рівня життя населення тощо.

Глобальна політика характеризується тим, що не знає бар'єрів і єдиного центру; легко долаючи державні кордони, вона здатна впливати на організовані спільноти людей у будь-якому місці планети. Політичним викликом глобалізації стають централізація та монополізація світової влади і суб'єктів глобального управління, послаблення національних держав, певне скорочення їх суверенітету. Існування глобальної світосистеми, керованої з геополітичних центрів впливу, передбачає дію відповідних програм світової влади; їх політичний аспект полягає у тому, що жодна країна світу вже не має повної незалежності. Почасти це відбувається тому, що сучасні держави все більше повноважень делегують впливовим міжнародним організаціям (ООН, ЄС, СОТ, МВФ, НАТО, ЄАзС). Інший чинник — за рахунок обмеження державного втручання в економіку та зниження податків зростає політико-економічний вплив транснаціональних корпорацій. Через полегшення міграції людей за кордон і вільне переміщення ідей та інформації також зменшується обсяг влади урядів щодо своїх громадян.

Сучасні проблеми глобальної світової політики вирішуються переважно двома «клубами» — Великою сімкою (G 7) і Великою двадцяткою (G 20), а також Давоським Форумом, БРІК, ЄвразС та ін., до сфери впливу яких входять здебільшого політико-економічні питання. Ці світополітичні й макроекономічні структури не формалізовані згідно з міжнародним правом, але їх значущість у світовій політиці постійно зростає. Їхні форуми присвячені узгодженню позицій провідних акторів міжнародної політики; у цьому форматі вони виробляють механізми збалансування інтересів різних країн та інтеграції їх зусиль у протистоянні глобальним викликам сучасності. Адже глобалізація як двостороння медаль є неоднозначною: світ поки що не досяг епохи гармонії і торжества ліберальної демократії, омріяні стабільність і безпека не здобуті. Зробити позитиви глобалізації доступними максимальній кількості країн — одне з актуальних завдань світової політики.

Культурній глобалізації притаманне зближення ділової та споживчої культур різних народів і розширення сфери міжнародного спілкування. Як безумовний позитив це сприяє поширенню у світі культурно-освітніх програм і проєктів, освітянській міграції, популяризації окремих видів національного мистецтва тощо. Величезну роль у культурній глобалізації відіграє все більше поширення Інтернету та його соціальних мереж, що сприяє соціокультурному спілкуванню. Розвивається міжнародний туризм — галузь культурного дозвілля, відпочинку; перекладені на інші мови книжки та кінофільми здобувають популярність серед читачів і глядачів різних країн світу. Але надпопулярні міжнародні культурні явища здатні витіснити національні чи перетворювати їх на інтернаціональні. Дехто з дослідників вважає цей факт як глобальний виклик, тобто втрату (дифузію) національних культурних цінностей і виступає за ренесанс автохтонної етніки — відродження національних культур.

Соціальну реальність початку ХХІ ст. віддзеркалює категорія «глобальне громадянське суспільство», яка демонструє соціальні перетворення у рамках процесу глобалізації світу. Новим фактором сучасності є зростання кількості і розширення масштабів діяльності міжнародних і транснаціональних інституцій — активних учасників світового управління, які діють незалежно від держави. Дійсно, сформувалася транснаціональна сфера громадсько-політичної участі, в якій публічні особи, міжнародні громадські організації, деякі соціальні групи, залучені до діалогу, дискусій, конфронтацій або перемовин одне з одним, з урядами та бізнесом. Глобалізація розширює і поглиблює соціальні зв'язки у просторі й часі таким чином, що на життя окремого суспільства впливають події, які відбуваються в інших частинах земної кулі. Ці зміни забезпечила дія «хвиль» демократизації, що

утворює реальні передумови для формування глобального громадянського суспільства на базових принципах ліберальної демократії.

Але сучасні дослідники фіксують також соціальний виклик глобалізації — процес диференціації світу. Як помітив Е. Гідденс, було б помилковим розглядати лише процеси зростання світової єдності, швидше *глобалізація соціальних відносин* — це диференціювання часових і просторових відносин у житті країн. Глобалізація уніфікує не тільки митні тарифи у світі, а й рівні зарплати, соціального забезпечення, національного пенсійного законодавства; зрізає частку трудових прав і гарантій. Звідси походить інший наслідок глобалізації: різке посилення майнової та соціальної нерівності між людьми і країнами. Відбуваються «глобалізація експлуатації», наступ глобальної економічної стихії, розквіт спекулятивного характеру переміщення капіталу. Отже, має відбутися глобальна переоцінка сутності та критеріїв суспільного прогресу, адже перспективи цивілізації напряду залежать від того, чи знайдуть суб'єкти світової політики баланс своїх власних і загальнолюдських інтересів.

І. О. Поліщук, доктор політичних наук, професор;
В. К. Лур'є, студентка

ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА УКРАЇНУ

Для того щоб адекватно з'ясувати вплив глобалізації на Україну потрібно спочатку визначити поняття «глобалізація». Глобалізація — процес всесвітньої економічної, політичної, культурної інтеграції та уніфікації. У більш вузькому розумінні — це перетворення певного явища на планетарне, таке, що стосується всієї Землі. Основними наслідками глобалізації є міжнародний поділ праці, міграція в масштабах усієї планети капіталу, людських та виробничих ресурсів, стандартизація законодавства, економічних та технічних процесів, а також зближення культур різних країн.

На сьогодні глобалізація перетворилася на важливий фактор розвитку цивілізації. Все більше країн піддаються впливу цього явища. Україна — не виняток. Саме під впливом глобальних, а також локальних факторів формується нова геополітична, економічна, цивілізаційна та внутрішня національна ситуація.

Що стосується політичного аспекту, не секрет, що Україна страждає на хворобу під назвою «слабкість». Симптомом цього захворювання є нездатність виконувати свої класичні функції, тобто відстоювати у власних інтересах право на легітимний вибір правлячої еліти та бути гідним представником на світовій політичній арені.

Щодо економічного аспекту слід підкреслити, що важливим фактором у здійсненні зовнішньої політики України є її співпраця з міжнародними організаціями, особливо економічними. Але якими насправді є наслідки співпраці нашої країни з міжнародними економічними організаціями?

Спочатку Україна досягла деяких успіхів у цих відносинах. Із часу проголошення України незалежною державою, тобто з початку 1990-х років, міжнародні фінансові організації охоче давали кредити нашій країні. У 1992 р. Україна стала членом Світового банку та МВФ. Фінансова допомога Бреттон-Вудських інститутів дозволила Україні подолати гіперінфляцію, успішно провести грошову реформу в 1996 р., утримувати курс гривні стабільним практично протягом двох наступних років, здійснити безліч стабілізаційних заходів.

Але ці поодинокі факти не свідчать про позитивні зміни в економічній ситуації в Україні. Дуже часто одна проблема вирішувалася за рахунок іншої. Наша країна не змогла подолати системну кризу. Навпаки, ця криза поглибилася, набула руйнівного характеру та охопила всі галузі економіки й суспільного життя, а в найближчому майбутньому може перейти в незворотну стадію, коли вже нічого буде рятувати.

Нині Україна посідає 42-ге місце за рівнем глобалізації. Росія посіла 44-те. Такого висновку дійшли автори щорічного «Рейтингу Глобалізації» (GlobalizationIndex), який щорічно публікує журнал Foreign Policy. Але як саме впливає глобалізація на нашу країну сьогодні?

Перед Україною як частиною глобалізованого світу постає майже весь спектр зазначених глобальних проблем. І не тільки Україна, а навіть найпопулярніші країни світу опиняються не спроможними самотужки їх розв'язати. Глобалізація несе для України як позитивні, так і певні негативні наслідки. До позитивів можна віднести поширення швидкими темпами інформаційних технологій, більші можливості пошуку партнерів у всьому світі, а не лише серед найближчих сусідів, вільне пересування українських громадян у світі, можливості отримання освіти і роботи за кордоном. Серед негативів, які приносить Україні глобалізація, — посилення економічної, політичної і культурної залежності від наддержав, поступова втрата національно-культурної ідентичності і самобутності і навіть національного суверенітету за рахунок добровільного делегування деяких державних функцій таким міжнародним об'єднанням, як ООН, ЄС, ОБСЄ, СНД.

Але треба зазначити, що наша країна має визначитися щодо стратегії або посилення інтеграції, або пошуку ефективних шляхів зменшення несприятливих наслідків, надійних методів прогнозування можливих змін з метою виживання і подальшого процвітання. Фактично Україна задіяна у світові глобалізаційні процеси, але, на жаль, виступає далеко не провідним актором.

Так, одні з найсуттєвіших процесів глобалізації відбуваються в економічній сфері, але Україна має слабку матеріальну базу та недостатнє фінансування, що гальмує дані процеси. Що стосується політичної сфери, то деякі представники нашої політичної еліти піддаються впливу думок високопосадовців інших країн і не завжди вміло їх імплементують у політичні реалії сьогодення. Але ж, якщо Україна буде повністю поглинута глобалізаційними тенденціями, то фактично вона передасть свій суверенітет іншим країнам та міжнародним організаціям.

Таким чином, для України основною вимогою зараз є спрямування глобалізму не лише на осмислення світових проблем і процесів, а передусім на наукове забезпечення управління сучасним світовим розвитком. Суперечливість і турбулентність цього розвитку вимагають активного пошуку стабілізуючих, урівноважуючих механізмів управління надскладними глобальними відносинами і процесами в інтересах виживання людства.

М. П. Требін, доктор філософських наук, професор

УКРАЇНА ПЕРЕД ВОЄННИМИ ВИКЛИКАМИ СУЧАСНОСТІ

Війна була, є і буде в досяжному майбутньому сумною складовою людського розвитку. Арнольд Джозеф Тойнбі писав, що хоча війна не є головним предметом його «Осягнення історії», історія людства, на жаль, виявляє, що інститут війни «посідає місце біля серця цієї трагічної теми». Із часів глибокої давнини тягнеться до нас річка лих, породжена війнами і збройними конфліктами. Швейцарець Жан-Жак Бабель підрахував, що з 3500 р. до н. е. людство прожило без війн лише 292 роки. За цей період були приблизно 14 550 великих і малих війн, у ході яких загинули, померли від голоду, епідемій та інших причин понад 3,66 млрд людей.

Спробуємо систематизувати все різноманіття воєн в історії людства крізь призму революцій у військовій справі. Під революцією у військовій справі слід розуміти всю суму корінних змін у засобах збройної боротьби, способах ведення бойових дій, організації військ, їх навчанні та вихованні. Використання даної методології дозволяє представити всю історію еволюції воєн у вигляді шести поколінь воєн (див. таблицю).

З таблиці видно і воєнні виклики для України, які виходять від звичайної (конвенціональної) війни шостого покоління: наявність сучасних повітряно-космічних сил, високоточної ударної і оборонної зброї, зброї на нових фізичних принципах, інформаційної зброї, сил і засобів радіоелектронної боротьби. Їх відсутність або слабкий розвиток роблять країну нездатною до захисту своїх національних інтересів та державного суверенітету.

Таблиця

Еволюція воєн

Порівняльний параметр	Війна першого покоління	Війна другого покоління	Війна третього покоління	Війна четвертого покоління	Війна п'ятого покоління	Війна шостого покоління
Основний вид зброї	Холодна зброя	Гладкоствольна зброя	Нарізна багатозарядна зброя підвищеної скорострільності, точності та дальності стрільби	Автоматична і реактивна зброя, механізовані війська, танки, авіація, авіаносці, підводні човни	Ракетно-ядерна зброя	Високоточна зброя, зброя на нових фізичних принципах, інформативна зброя, сили і засоби радіоелектронної боротьби
Основний вид протиборства на суші	Рукопашне протиборство	Фронтальне вогневе протиборство	Траншейні, окопні війни загальновійськових з'єднань і об'єднань	Операційні фронтів	Ракетно-ядерний удар	Спільна повітряно-морська наземна операція
Основний вид протиборства на морі	Абордажний бій галерного флоту в прибережній зоні	Морські битви вітрильного флоту в прибережних морях	Морські битви парових, металевих кораблів різних класів	Морські операції	Ракетно-ядерний удар	Спільна повітряно-наземна морська операція; повітряно-космічна морська операція
Основний вид протиборства у повітрі				Повітряні удари по військах, авіаційні бої	Ракетно-ядерний удар	Повітряно-космічна операція із застосуванням звичайної зброї
Масштаб війни	Тактичний	Оперативно-тактичний	Оперативно-стратегічний	Стратегічний	Стратегічний, глобальний, загроза загибелі цивілізації або окремих континентів	Оперативно-стратегічний
Головна мета	Знищити противника, заволодіти його зброєю, цінностями	Знищити противника, заволодіти його територією, цінностями	Розгром збройних сил противника, руйнування його економіки і захоплення території	Розгром збройних сил противника, руйнування його економічного потенціалу, повалення політичного ладу	Ніякі цілі в ній не досягаються — сторона, яка застосувала ядерну зброю першою, гине пізніше другої	Підрив економіки, системи управління, життєдіяльності держави і знищення військових об'єктів

У 2004 р. на замовлення НАТО було проведено дослідження Multiple Futures — спроба заглянути в майбутнє, отримати уявлення про те, чого в найближчому майбутньому можна чекати у сфері міжнародної безпеки. Над дослідженням працювали більше восьми тисяч учених, військових і політиків, причому вчених не тільки з країн НАТО. Дослідники дійшли декількох основних висновків. Відповідно до одного зі сценаріїв на тлі слабкого, розділеного в думках міжнародного співтовариства стане можливим повернення до політики зразка ХІХ ст., коли сильні держави будуть нав'язувати свою волю слабким державам, оскільки міжнародне співтовариство, яке могло б приструнити подібну поведінку, фактично відсутнє. Сьогодні ми спостерігаємо приблизно такий самий розвиток подій у світі.

Останніми роками виникла форма військового конфлікту, що починається з «мирних» антиурядових акцій і завершується жорстокою громадянською війною і зовнішньою інтервенцією, яка становить для нас особливий інтерес як окремий вид воєнної загрози. Така війна виходить за рамки традиційних уявлень про неї, набуваючи комбінованого характеру, перетворюючись на заплутаний клубок політичних інтриг, запеклої боротьби за ресурси і фінансові потоки, непримиренних цивілізаційних зіткнень. У хід пускаються всі можливі засоби, сторони вдаються до будь-яких, навіть безчесних способів і прийомів дій, як силових, так і несилових. Жертвами конфлікту нового типу стають мирні жителі, насамперед найбільш беззахисні категорії населення — люди похилого віку, жінки та діти. В умовах громадянської війни стає неможливим відрізнити правих від винуватих, ворогів від союзників, простих мирних громадян від бойовиків і терористів-смертників. Прихована чи явна зовнішня військова інтервенція, проведена бандами бойовиків сусідніх країн за підтримки високотехнологічних засобів розвідки і поразки деяких розвинених держав світу, надає такому воєнному конфлікту ще більш заплутаного і неоднозначного характеру. Змістом військових дій у війні даного типу стають не фізичне знищення збройних сил противника, а деморалізація і нав'язування своєї волі всьому населенню держави. Фактично реалізується класична ідея давньокитайського стратега Сунь-Цзи: «Сто разів битися і сто разів перемогти — це не краще з кращого; краще з кращого — підкорити військо противника, не борючись».

На полі бою сучасного військового конфлікту поряд з регулярними військами з'являється безліч нових дійових осіб: іррегулярні формування повстанців і бойовиків, кримінальні банди, міжнародні терористичні мережі, приватні військові кампанії і легіони іноземних найманців, підрозділи спецслужб різних країн світу, а також військові контингенти міжнародних організацій.

На Заході новий тип війни отримав назву «гібридної війни». За словами підполковника Корпусу морської піхоти США Білла Неметта, гібридна війна — це «сучасний вид партизанської війни», який «об'єднує сучасні технології та сучасні методи мобілізації». Генерал-лейтенант у відставці Натан Фрейер з Центру стратегічних і міжнародних досліджень (США) визначив чотири загрози, які включає в себе гібридна війна: 1) традиційні; 2) нестандартні; 3) катастрофічний тероризм; 4) підривні, коли використовуються технології для протидії переваги у військовій силі. Девід Кілкаллен, автор книги «Випадкова герілья» («The Accidental Guerilla») стверджує, що гібридна війна — це краще визначення сучасних конфліктів, але підкреслює, що вона включає в себе комбінацію партизанської та громадянської воєн, а також заколоту і тероризму. «Держава, що веде гібридну війну, укладає угоду з недержавними виконавцями — бойовиками, групами місцевого населення, організаціями, зв'язок з якими формально повністю заперечується. Ці виконавці можуть робити такі речі, які сама держава робити не може, тому що будь-яка держава зобов'язана дотримуватися Женевської та Гаазької конвенцій про закони сухопутної війни, домовленості з іншими країнами. Всю брудну роботу можна перекласти на плечі недержавних формувань», — роз'яснює генерал-майор у відставці Франк ван Каппен, колишній радник з безпеки в ООН і НАТО. Так діяла Росія в Криму, так само діє вона й на Донбасі.

У квітні 2009 р. у статті «Гібридні загрози» (Strategic Forum №240 Інституту національних стратегічних досліджень Національного університету оборони США) старший консультант міністерства ВМС США, директор групи стратегічних досліджень командування морської піхоти США з розробки бойового застосування Френк Хоффманн охарактеризував гібридну війну як «повний арсенал різних видів бойових дій, включаючи конвенціональні можливості, іррегулярні тактику і формування; терористичні акти (включаючи безглузде насильство і примушування) і кримінальний безлад». Гібридні війни можуть вестися як державою, так і різними недержавними акторами. За Хоффманом, гібридна війна поєднує в собі п'ять таких елементів: 1. Модальність проти структури: чи повинно визначення фокусуватися на методах ведення бою противника або його структурі (комбінації держав, недержавних акторів, іноземних бойовиків)? 2. Одночасність: чи використовують сили одночасно чотири різні режими конфлікту або демонструють здатність використовувати всі чотири в ході кампанії? 3. Злиття: чи повинні сили з'єднувати різні підрозділи (регулярні та нерегулярні) на арені бойових дій або вони повинні змішувати різні режими конфлікту? Наскільки повинна вводитися координація і на якому рівні війни? 4. Комплексність: чи потрібно актору змішувати усі чотири режими або трьох з чотирьох досить, щоб

зробити його гібридним? 5. Злочинність: чи є злочином умисний вибір режиму конфлікту, чи це просто джерело доходу або підтримка бандформвань?

Слід пам'ятати, що все нове — це добре забуте старе. Полковник Генерального штабу царської Росії Євген Месснер у 60-ті рр. минулого століття розробив концепцію «Всесвітньої Заколотвійни» у книзі «Заколот — ім'я третьої всесвітньої», виданої у Буенос-Айресі в січні 1960 р. Він передбачив настання епохи «некласичних воєн», назвав головні загрози миру і форми збройної боротьби майбутнього, такі як повстанство, партизанство (містопартизанство), глобальний тероризм, «ідеологічні диверсії». Саме суміш таких способів «воювань», а також «плутанину ідеологій, безідейної злоби, принципового протесту і безпринципного буйства» він назвав «Заколотвійною» і зазначав: «Воювання повстанцями, диверсантами, терористами, саботажниками, пропагандистами прийме в майбутньому величезні розміри ... Насильство (залякування і терор) та партизанство — головна зброя цієї війни». Його пророчі слова сьогодні збуваються.

Заслужують на увагу і поради Месснера «Як перемогти у “заколотвійні”»? По-перше, в жодному разі не можна ігнорувати сам факт цієї війни, що являє собою очевидну агресію, якої слід давати швидку і рішучу відсіч. У «заколотвійні» не можна воювати, щоб не перемогти: «Бій не можна замінити дипломатичними вивертами... Суворов і Кутузов боями, а не філософствуванням вивойовували мир, дивлячись на війну свідомістю рядового спартанця: «Зі щитом чи на щиті». На війні, у бою рішучість повинна домінувати над психологічними делікатесами».

По-друге, всі цивілізовані держави повинні об'єднатися для боротьби із «заколотвійною», тобто створити особливу систему внутрішньої безпеки; спеціально підготувати свою «класичну» армію до боротьби в умовах «малої війни», зробити її здатною завдавати противнику найглибші «психологічні потрясіння»; зосередити всю увагу на людському чиннику, оскільки саме людина є вирішальним фактором будь-якої війни взагалі і «заколотвійни» зокрема. На думку Месснера, основою такої системи боротьби зі всесвітнім заколотом має стати «невелика, але якісно потужна, добірна та рухома професійна армія», «відлита з благородних металів, а не з легковагих», що впевнено володіє сучасною військовою стратегією і тактикою, а також новітніми засобами боротьби.

По-третє, успіх у «заколотвійні» дається не тільки і не стільки збройною боротьбою, скільки продуманою політикою, глибокою і ретельною розвідкою, активними психологічними операціями з метою залучити на свій бік і власний, і ворожий народи: «Тепер при психологічному воюванні ні перемога в битві не є самоціллю, ні територіальні успіхи: вони цінні, головним

чином, своїм психологічним ефектом. Не про знищення живої сили треба думати, а про руйнування психічної сили. У цьому найвірніший шлях до перемоги у заколотвійні».

По-четверте, Месснер вважав, що відповіддю на «заколотвійну» не можуть бути тільки військові та політико-психологічні операції — перемагати її можна і потрібно також «всесвітньою ре-революцією», яка повинна повернути життя суспільства на нормальний, еволюційний шлях, шлях поступового розвитку. «Основні методи революції — терор і диктатура. Ре-революція не буде домовлятися з революцією. Вона боротиметься. А для боротьби потрібно озброїтися фізично і, головне, морально... Ре-революція хоче бути конструктивною і серед руїн дореволюційної будівлі і мішури революційних декорацій знайти місце і матеріал для спорудження того, що відповідає вічному стилю даного народу і відповідає його розумним потребам. Руйнувати може будь-який Стенька Разін і Омелян Пугачов, а для творення потрібні носії творчих, слухних, зрозумілих, прийнятних ідей, як патріарх Філарет і Столипін».

Зрозуміло, що Україні потрібно робити висновки з аналізу сучасних воєнних загроз (конвенціональних і неконвенціональних) і вживати рішучих заходів щодо їх мінімізації.

О. М. Кузь, доктор філософських наук, професор

ПРИМАРИ ІДЕНТИЧНОСТІ У СВІТІ «ПОЛІТИЧНОГО»

Суттю політичного є становлення соціальності, соціальність побутує через політичне. Соціальні відносини є політичними відносинами, незалежно від того, постають суб'єктами цих відносин великі соціальні групи чи окремі індивіди, чи є приводом участь у владних структурах або ні. Однак соціальне не тотожне політичному: це об'єктивний зміст форм і способів комунікації соціальних суб'єктів. Політичне ж — це суб'єктивний зміст цієї взаємодії, і не лише тому, що воно завжди характеризує теперішнє, але насамперед тому, що це результат взаємодії соціальних суб'єктів, які реалізують свої цілі (у суб'єктах об'єктивне міститься в їхніх якісних параметрах).

Немає нічого більш політичного, ніж створювати та відворювати власне «Я», підтримувати ідентичнісні практики тих соціальних груп, що розглядаються як свої, та заважати або забороняти соціокультурній репрезентації тих, хто розглядається як «Інші». Тому припустимо розглядати ідентичність як фундаментальну проблему політичної реальності, а отже, й політичної свідомості та політичної культури. Актуалізація дискурсу ідентичності

зайвий раз демонструє передчасність тези про «кінець історії». Утім контексти глобалізації та постмодерності, безумовно, змінюють наші уявлення щодо суб'єкта історії та політики.

Постмодернізм, що розпочався як «бунт проти примусу соціальної машини», перетворив людину на перекотиполе, позбавивши її вкоріненості. Постсучасне суспільство — вже не єдність, а товариство волоцюг (З. Бауман), абсолютно не залучених до життя одне одного. Нескінченно перформативне «Я» налаштоване вже не на «зростання» з певними масками (що вважалося патологією в контексті модерного суспільства), а на *процес постійної зміни* масок із повною зневагою до їхньої конфігурації. Як зазначає Ж. Ф. Ліотар, «об'єкти та змісти стають байдужими. Єдине питання — чи є вони “цікавими”» [1, с. 33].

У постсучасності «бути» поступилося місцем «видаватися», поверхня замінила глибину. Люди перетворилися на *картинки*, існування замінило сутність і саме поступилося *ілюзії*. Постмодернізаційні процеси посилюються віртуалізацією культури. Звільнення людини від соціального примусу, помножене на позбавлення фізичної тілесності, довершило перетворення індивіда на зображення. «Гору взяв образ» [2]. У віртуальності зникає людське фізіологічне (біологічне) тіло та з'являється тіло віртуальне, яке людина наділяє довільними ознаками, нівелюючи природну передзаданість статі, раси, національності, зовнішності тощо.

Перетин зазначених тенденцій проблематизується як віртуалізація повсякденності, коли «реальне» повсякденне життя поза електронними пристроями вибудовується на кшталт віртуального, «ніби» немає жодних прив'язок до «натури». Симптоматично, що сучасна соціологія (задумана як наука про структури *над* людьми) переорієнтовується на мікрорівень, центруючись довкола мозаїчного індивіда із довільним репертуаром ролей. Так, І. Гофман наголошує на тому, що в постсучасній культурі виробництво матеріальних товарів поступається місцем не сфері послуг, а *виробництву вражень*, унаслідок чого відбувається виробництво соціального об'єкта — людини. При цьому кожна людина має множинні «Я» — низку соціальних подоб, ситуативних образів і характеристик, що не вкладаються в цілісну картину Самості. За А. Шюцом, у соціумі взаємодіють не особистості, а *типажі*, що є продуктами соціальної тип(олог)ізації. При цьому основною комунікативною стратегією та найпоширенішим механізмом світоставлення соціального персонажу виступає іронія.

По-справжньому корелювати з такою соціальністю може тільки плюралістична або множинна ідентичність. Для деяких вона взагалі не є проблемою. Але такі щасливі власники постмодерної множинної ідентичності — це, ймовірно, мешканці чарівного «політкоректного світу», жаданого простору

«золотого мільярда», світу, де справдилися очікування людини-споживача, а примари «мінімальної заробітної платні» зникли раз і назавжди. Зміна сюжетів, масок, ампула, сексуальних, політичних, естетичних уподобань, гендерних реліктів, сімейних кайданів, історичних і соціокультурних міфологем стає підвалиною строкатого, забарвленого, розмаїтого, нескінченного спектаклю, що відтворюється не тільки «селебритіс», а й пересічними глядачами гальорки. Таким зваблливим типажем «царства свободи» в українській політиці є Олег Ляшко, а, наприклад, модерні страждання «царства необхідності» відіграють актори націонал-державницького та комуністичного спрямування. Звісно, що модерно серйозні актори претенційно володіють своїм ампула, розглядаючи себе як володарів або принаймні спадкоємців «давно померлих сутностей»: класу, соборності, справедливості, нації, вітчизни тощо.

Та множинна ідентичність, якою начинена сьогодні людина, повинна бути якось організована, приведена до ладу. Загалом можна вказати на те, що відповідно до духу часу ширша ідентичність повинна бути і більш глибокою (засадничою). Сьогодні, схоже, це цивілізаційна ідентичність. Не потрібно перестрибувати через певні етапи (колись ідентичність була обмежена кордонами села) — ейфоричні буржуа Каті Осадчої, космополіти Давоса та Брюсселю, персонажі на кшталт банкірші Ксідіас з бурлескної «Інтервенції» з її «чого сумувати — літо ми проведемо в Норвегії, зиму — в Неаполі», на жаль, для багатьох так і залишаться примарами метафізики *luxury*.

Різноманіття форм людської ідентифікації — це насамперед плюралізм її підвалин або «предметів»: раса, етнічність, гендер, громадсько-політична національність (громадянство), сексуальна практика, конфесійність, ідеологічна доктрина, кіберпросторовий *nickname* тощо. Деякі автори навіть ставлять питання про мережевий і переговорний характер сучасної ідентичності.

Постмодерна ідентичність — гранично розкута і короткотермінова — доходить до повної свободи примірювання і зміни ідентичнісних масок. Велична подорож ідентичності продовжується. Її перебування на теренах України актуалізує весь потенціал «політичного», перетворюючи постмодерну театралізацію політики на справжню давньогрецьку трагедію, із руйнуванням суб'єктності одних та примарної перемоги інших. Займаючи непереконливу позицію об'єктивного спостерігача, науковці з жахом і надалі примушені констатувати «полікультурність українського суспільства», «геополітичний і цивілізаційний розломи», «несформованість української політичної нації», «креолізацію політичної еліти», відсутність чіткої етнонаціональної політики тощо. Зважаючи на предмет дослідження, ми можемо лише розвести руками, бо «іншого (країни, народу, історії, мови, сусідів, метанаративів, міфологем тощо) не дано».

ЛІТЕРАТУРА

1. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна / Ж.-Ф. Лиотар ; [пер. с фр. Н. А. Шматко]. – М. : Ин-т эксперимент. социологии ; СПб. : Алетейя, 1998. – 160 с.
2. Бодрийяр Ж. Злой демон образов / Жан Бодрийяр ; пер. с англ. Н. Цыркун // Искусство кино. – 1992. – № 10. – С. 64–70.

В. Л. Погрібна, доктор соціологічних наук, професор

«КУЛЬТУРНА ТРАВМА» В ЕПОХУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Глобалізація є одним із знакових тенденційних явищ початку ХХІ ст., що торкнулися своїм впливом усіх сфер суспільного життя. Світ, у якому продовжують існувати і наростати суперечності, ризики та проблеми, перетворюється в новому невизначеному напрямі, у процесі чого значної реструктуризації зазнають економічні, політичні, соціальні, технічні та культурні основи суспільства. Глобалізаційні процеси, змінюючи звичну темпоральність і соціальний простір, устанавлюють рубіж між епохами, змушуючи все людство по-новому сприймати те, що до цього виглядало досить фрагментарним і недосяжним, традиційним і консервативним.

Не викликає сумніву, що зміна для кожної більш-менш стійкої системи, наприклад такої, як культура, обертається кризою, котра створює різні перспективи як свого розвитку, так і свого розв'язання. Оскільки саме культура є тією галуззю, де кодуються ідентичність і безперервність еволюції суспільства, саме культурна ідентичність «диктує» людині постійну, міцну впевненість, безпеку, можливість передбачати соціальні ситуації, однозначність власного становища в суспільстві. Отже, зміни в цій сфері призводять до найтравматичніших наслідків.

Подібну травму змін у сфері культури П. Штомпка назвав «культурною травмою». Як симптоми «культурної травми» він виділяв такі соціальні наслідки: 1) відсутність довіри як до соціальних інститутів, так і до інших людей; 2) пасивність, апатія, відчуття свого безсилля; 3) орієнтація на сьогоднішній день і скорочення часової перспективи стосовно минулого; 4) ностальгія за минулим, ідеалізація дій своєї групи, спільноти, культури; 5) невизначений стан занепокоєння, комплекс страхів, тривожний настрій, схильність вірити міфам, фантазмам.

На особистісному рівні «культурна травма» проявляється в культурній дезорієнтації, непевності в тому, яким зразкам має відповідати власна поведінка людини, які цінності є для неї домінуючими. Причинами кризи

культурної ідентичності стають: досвід «втрати вкорінення» («втрата онтологічного ґрунту») в ситуації «забуття» традиції (детрадиціоналізації), віртуалізації та фрагментації культурного контексту; дистанціювання індивідуальних виборів від колективних життєвих зразків у рамках порушення традиційних типів зв'язку, типів «близькості» між соціальними спільнотами, типів соціальної ідентифікації в суспільстві; плюралізація форм життя і життєвих середовищ; виникнення «віртуальних світів» із «своїми» цінностями, формами комунікації, дискурсивних практик. Прискорення темпу соціальних змін та інституціональних зрушень на всіх рівнях соціокультурного простору породжує новий спосіб дій, що часто формується спонтанно, ситуативно, вступає в конфлікт із традиційною культурою. У таких ситуаціях загострюється проблема зміни або підтримки усталених зв'язків між нормами соціального контролю і самоконтролю. Доти, поки новий спосіб життя не закріплений у нових культурних кодах і правилах і не буде санкціонований новими патернами взаємодії, норми соціального контролю і самоконтролю будуть конфліктувати між собою, викликаючи соціальну дезорієнтацію людини і породжуючи кризу ідентичності на всіх рівнях. Полікультурність як властивість глобального суспільства робить питання про ієрархію обраних у майбутньому груп ідентифікації особливо важким: чи збереже обрана «мною» група в майбутньому свою позитивну характеристику, коли при виборі я маю досить обмежену інформацію про те, яка буде в глобальному суспільстві «ціна» прийнятних для мене сьогодні цінностей?

Безумовно, руйнування підстав символів, змістів та значень соціальної реальності, знецінювання накопичених попереднім життєвим досвідом правил соціальних дій призводять до порушення усталеного способу життя, образу думки і дій людей, способів прийняття варіантів розв'язання проблем, що виникають унаслідок цього. Але це означає, що травма полягає не тільки в ламанні уявлень про соціум і індивідуальну долю окремої людини. Ламається також звична стратегія поведінки і дій. Додатковий фактор — виникнення особливого роду *страхів*, що поширюються в суспільстві. Усе це породжує розгубленість, «утрату інтелектуального компасу» для пересічної людини. При цьому ще раз стає очевидним, що вплив на процес ідентифікації може виявитися одночасно і на рівні соціальної ідентичності (тобто при виборі групи приналежності), і на рівні ідентичності особистісної (тобто при пошуку індивідом власної цілісності і тотожності). Відповідно до цього видозмінюються й види поведінкових стратегій. Саме тому проблема будь-якої травми стає проблемою соціальної травми.

Своєрідний прояв травми — виникнення *негативних* ідентичностей, коли ціла група розглядається не просто як «інші» або «чужі», а й як джерело погрози і небезпеки. Тому виникає особливе *табу* на ідентифікацію з такою групою. Подібні *негативні* ідентифікації — теж прикмета часу в умовах кризи.

В. П. Колісник, доктор юридичних наук, професор

ПЕРСПЕКТИВИ ПРОВЕДЕННЯ РЕФЕРЕНДУМУ ЯК ПРАВОВОГО ЗАСОБУ ПОДОЛАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КРИЗИ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ УКРАЇНИ

З метою подолання перманентної політичної кризи в Україні, усунення сучасних викликів та загроз, пов'язаних з анексією частини української території та штучною дестабілізацією в окремих регіонах (зокрема, східних та південних), дехто з політиків, посадовців та пересічних громадян пропонують призначити і провести референдум. На референдум, який сприймається як одна із головних форм безпосередньої демократії, котра здатна вгамувати політичні пристрасті та перевести їх у конструктивну площину громадсько-політичної дискусії, пропонується винести питання визначення форми державно-територіального устрою України, перетворення окремих областей на автономні утворення або ж навіть на суб'єктів федерації, децентралізації бюджетних та публічно-владних відносин, надання російській мові статусу державної тощо. Однак, крім політичної привабливості та удаваної перспективності такого шляху, існують численні пастки та юридичні застереження, які можуть поставити під сумнів не лише доцільність, а й конституційність призначення та проведення такого референдуму. Причому не лише в межах окремих областей та міст, а й у всеукраїнському масштабі.

Передусім слід наголосити на тому, що згідно з ч. 1 ст. 72 Конституції України «всеукраїнський референдум призначається Верховною Радою України або Президентом України відповідно до їхніх повноважень, встановлених цією Конституцією». Причому Верховна Рада України може призначити всеукраїнський референдум лише в одному випадку, тобто тоді, коли постає питання про зміну території України. У Законі України «Про всеукраїнський референдум» міститься категоричне застереження винятково про так званий «ратифікаційний референдум», тобто такий всеукраїнський референдум, який полягає в прийнятті громадянами України рішення лише щодо затвердження закону про ратифікацію міжнародного договору про

зміну території України. Передбачається, що спочатку глава держави має укласти міжнародний договір щодо зміни території України. Потім Верховна Рада України має надати згоду на обов'язковість такого міжнародного договору шляхом ухвалення відповідного Закону. І лише після цього український парламент зобов'язаний ухвалити постанову щодо проведення всеукраїнського референдуму. Інших умов чи випадків призначення всеукраїнського референдуму Верховною Радою України ні Конституція України, ні поточне українське законодавство не передбачають. А за народною ініціативою питання про зміну території не може бути винесене на референдум.

Президент України може призначити всеукраїнський референдум лише у разі внесення змін до розділів I, II та XIII Конституції України. Однак виконавчач обов'язків глави держави такого права не має, а призначення та проведення такого всеукраїнського референдуму повинні відбуватися винятково за умови дотримання демократичної процедури, передбаченої ч. 1 ст. 156 Конституції України.

Іноді окремі політичні сили, депутати та протестувальники посилаються на положення ст. 5 Конституції України щодо виняткового права народу визначати та змінювати конституційний лад. Дійсно, таке право належить народові, однак, по-перше, реалізувати його можна лише в порядку, передбаченому Розділом XIII Конституції України. По-друге, спроби обґрунтувати можливість проведення місцевого референдуму з питань набуття Україною статусу федеративної держави чи надання російській мові статусу державної мови посиланням на ст. 5 Конституції України не можуть визнаватися коректними та прийнятними, оскільки право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить винятково всьому народові України, а не територіальним громадам чи його окремій частині.

Узагалі за загальним правилом предметом місцевого референдуму можуть бути лише ті питання, які віднесені до відання місцевого самоврядування. Оскільки вказані вище питання не віднесено до предметів відання та повноважень жодного з органів місцевого самоврядування, то й призначити місцевий референдум з цих питань жодна рада (у тому числі й обласна) не має права. Але навіть шляхом ухвалення нового Закону про місцеві референдуми таке право не може бути визнане за відповідними органами місцевого самоврядування, оскільки воно суперечило б правовій доктрині та Конституції України.

Досить дивно, нелогічно та непереконливо виглядають сентенції стосовно того, що «нова київська влада» начебто не дослухається до вимог південно-східних регіонів України, нехтує їх інтересами. Особливо з огляду на те, що, маючи протягом багатьох років переважну більшість представників саме

від Партії регіонів України практично в усіх органах місцевого самоврядування на Сході та Півдні, а протягом останніх майже чотирьох років — і на владному Олімпі (йдеться про главу держави, парламент, уряд, центральні та місцеві органи виконавчої влади тощо), тоді теперішні «активісти» чомусь не піднімали питання ні про децентралізацію, ні про федералізацію, ні про другу державну мову. Хоча вся система публічної влади була в руках політиків, які завжди позиціонували себе як виразники інтересів перш за все населення східних та південних областей і саме тут мали левову частину свого електорату. За примітивною риторикою про примарну «фашизацію» та начебто «масові порушення прав російськомовного населення» (які існують переважно в численних пропагандистських міфах російських посадовців, медіа та їх викривленій уяві) криється спроба штучно дестабілізувати політичну ситуацію в Україні та остаточно зруйнувати українську державність, й без того ослаблену попереднім політичним режимом. Тим режимом, який нагадує скоріше «злочинний синдикат» з його численними системними зловживаннями у вигляді масової корупції, «відкатів», запровадженням наскрізної системи «наглядачів» над регіонами та привабливими підприємствами, непотизму (кумівства), непрофесіоналізму, знищення залишків конкуренції, формування монополізації економіки, розкрадання бюджетних коштів тощо. Напевно саме задля того, аби відволікати громадськість від розслідування тих зловживань та з метою уникнути політичної (а можливо, і юридичної) відповідальності за формування такої системи публічного урядування, здійснюються численні спроби нав'язати референдуми, здатні ще більше розхитати політичну систему України, розбалансувати понівечену економіку та остаточно розколоти українське суспільство.

Ю. Ю. Калиновський, доктор філософських наук, професор

УКРАЇНЬСКА СОБОРНІСТЬ ЯК ІНТЕГРАТИВНИЙ ЧИННИК БУТТЯ ПРАВОВОГО СУСПІЛЬСТВА

У сучасній Україні вкрай загострилися дезінтеграційні процеси, які загрожують існуванню самої державності. Саме тому ідея соборності, філософія соборності становить те об'єднане тло, що сприяє подоланню цивілізаційного розриву і є надактуальною для подальшої розбудови України як правової, демократичної держави. Зазначимо, що без втілення в життя ідеї соборності не може розвиватися і правове суспільство, яке є полем для самореалізації громадян незалежно від мовної, культурної та релігійної приналежності.

У класичному розумінні українська соборність — це духовно-культурна єдність українського народу, об'єднаність, цілісність та неподільність українських етнічних територій. Вочевидь, соборність не зводиться лише до територіальної спільності. Територіальна соборність має доповнюватися духовною, спільними інтересами, переживаннями, реакціями на потреби часу. У такому контексті вона становить складник національної ідеї, до змісту якої органічно вплетені національна солідарність, загальноукраїнський патріотизм, усвідомлення єдності народу.

Розвиваючи попередню тезу, зазначимо, що в широкому розумінні ідея соборності передбачає не тільки «збирання українських земель» у єдину державу, а й духовну, економічну та політичну єдність громадян України. Філософія соборності — це всебічний розвиток Української держави на основі національно-культурних традицій, демократичних політичних цінностей та констант правової держави і правового суспільства. Філософія соборності являє собою різновид національно-культурного солідаризму, який передбачає поєднання колективних (нації) та індивідуальних (особистості) інтересів у процесі розбудови Української держави.

Підкреслимо, що реалізація ідеї соборності є підґрунтям для розвитку правового суспільства, яке може прогресувати лише за умови духовної та політичної єдності держави. У цьому контексті важливо зупинитися на визначенні сутності правового суспільства, оскільки втілення права в його різних формах має сприяти національно-культурному прогресу вітчизняного соціуму та бути практичним втіленням філософії соборності. Фактично правові цінності є константами філософії соборності.

Зазначимо, що правове суспільство — це така спільнота, в якій реалізовано принцип верховенства права, тобто всі суб'єкти підкоряються праву не примусово, а за переконанням, громадяни мають право безперешкодно висловлювати свою думку, приймати власні рішення, відчувати себе самостійними і не залежними від волі держави. Інституційними умовами розвитку правового суспільства є громадянське суспільство та правова держава, а неінституційною — домінування у суспільстві громадян з розвиненою правосвідомістю, які є реальними суб'єктами правовідносин даного суспільства.

У свою чергу М. Цимбалюк наголошує на тому, що ідея правового суспільства є значно масштабнішою за мету побудови правової держави, тобто ідею правового обмеження державної влади шляхом визначення непорушності певних суб'єктивних прав. Це означає, що право як сфера відносин між людьми мусить здійснюватися за межами держави, у сфері громадянського суспільства і визнаватися як цінність, якщо не всіма та кожним, то принаймні більшістю.

Відповідно реалізація правових цінностей є органічною складовою самої філософії соборності, яка виявляється у поглибленій інтеграції українського соціуму на основі державницько-правових цінностей, пріоритетності прав і свобод людини тощо. Зазначимо, що ідея соборності в усій своїй багатогранності може реалізуватися лише у правовому суспільстві та правовій державі, які передбачають максимальне самовираження і свободу всіх суб'єктів правовідносин.

На нашу думку, основними соціально-правовими цінностями та пріоритетами (принципами) філософії соборності, без яких неможлива побудова правового суспільства в Україні, є: свобода у колективному (свобода нації вирішувати свою долю самостійно) та індивідуальному (захист прав людини) вимірах, єдність у множинності (врахування етнонаціонального та культурного різноманіття народу України), соціальна солідарність, взаємна відповідальність громадян та влади за долю держави, соціальна справедливість, рівність усіх громадян перед законом, визнання права як соціальної цінності, законність та ін. Разом з тим деякі дослідники слушно вважають, що основоположним принципом соборності є єдність у множинності, тобто органічне поєднання одиничного і загального (особистості і суспільства). Соборність передбачає прийняття членами певної спільноти вищих людських цінностей при збереженні неповторних рис кожної окремої особистості. Вона заперечує як індивідуалізм, що порушує людську солідарність, так і світський колективізм, що нівелює індивідуальність. Отже, не лише церковна, а й соціальна практика формує принципи соборності.

Соборність, як і правове суспільство, ґрунтуються на поєднанні особистісних і суспільних цілей, усебічному розвитку як усього суспільства, так і кожного громадянина. Вона спрямована не на нівелювання особистості, а навпаки, на людську єдність за збереження самостійності і самоцінності кожного індивіда. Як відзначає О. Пестрецов, соборність — це злиття індивідуального і соціального. Це загальне, що містить багатство особливого й одиничного. У свою чергу правове суспільство не може існувати без розкриття індивідуального у колективному, коли громадянин, усвідомлюючи цінність права, розуміє, що його реалізація можлива лише у певній спільноті, у взаємодії рівних за своїми правами особистостей.

Отже, українська соборність спрямована на подолання соціальних суперечностей між індивідуальним і суспільним, і як наслідок — між свободою й об'єктивною необхідністю. Ця теза є важливою для розуміння сутності правового суспільства, існування якого передбачає компроміс між правами громадянина, суспільства та держави на основі загальноновизнаних цінностей.

Г. П. Клімова, доктор філософських наук, професор

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ЗДІЙСНЕННЯ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Глобалізація є всеохоплюючим, багатоаспектним процесом перетворення світу в цілісну систему, яка визначає майбутнє цивілізації. До найбільш важливих її напрямів належать ті, що відображають найбільш фундаментальні сторони життєдіяльності сучасного суспільства.

Економічна глобалізація є історичним процесом ступеня інтеграції країн, яка постійно збільшується і включає інтернаціоналізацію капіталу, трудових ресурсів, товарів і послуг, а також організаційних економічних структур, що привело до утворення транснаціональних корпорацій. Інакше кажучи, економічна глобалізація означає вихід ринку за межі національних кордонів. Плата за відкритість суспільства і відмову від протекціонізму є високою, особливо для слаборозвинених країн, оскільки найбільшою «спроможністю, що проникає» володіють розвинені країни, або їх продукція є більш конкурентоспроможною.

Тенденції в галузі економічної глобалізації на сьогодні вважаються чітко визначеними. До їх числа належать: збереження провідної ролі великих компаній у вигляді суперкорпорацій, функціонування глобальних ринків (фінансового, валютного, фондового) в цілях фінансування потреб населення «золотого мільярда», зміни структури транспортних потоків на основі інформаційних мереж, виникнення глобальних торгово-економічних об'єднань і союзів, переведення всіх національних і міжнародних фінансових і валютних транзакцій (операцій переказу коштів з одного рахунку на інший), а також різноманітних банківських, страхових і торгових операцій у глобальну мережу.

Культурно-історична (ментальна) глобалізація є історичним процесом уніфікації традицій, культур, релігії та ідеології. Сучасний світ характеризується присутністю культур часто з діаметрально протилежними цінностями, ідеологіями, історичними традиціями. У ньому представлені шість могутніх релігійних систем, таких як християнство, іудаїзм, індуїзм, буддизм, конфуціанство, іслам. Чим щільніше виявляється взаємодія країн з різними історичними традиціями, релігіями та ідеологіями, тим сильніше їх толерантність відносно один до одного. Але цей процес не можна спрощувати — взаємодія культур здійснюється в напрямку поглинання «західною» культурною традицією всіх інших культур, у тому числі європейської, що загрожує розмиванням національної самоідентичності населення країн, які втягуються в глобалізацію під прапором американізації.

Вважається, що інтеграційні (екуменні) процеси в напрямі появи єдиної релігії повною мірою виявляться у другій половині ХХІ ст. Цьому має передувати усунення суперечностей між католицькою, протестантською та православною гілками християнства. Аналогічні інтеграційні процеси, вочевидь, повинні відбутися й усередині ісламу. Міжконфесійна інтеграція порівняно з внутрішньоконфесійною проходитиме повільніше. Необхідність об'єднання економічної міці християнського світу з демографічним ресурсом і активністю нехристиянського світу стане каталізатором інтеграції церковних інститутів. Фактором міжконфесійної інтеграції можуть стати економічні інтереси церковних установ, а також тиск з боку політичного керівництва провідних країн світу. Через меншу інертність інтеграційних процесів у сфері культурної глобалізації поява глобальної суперкультури очікується в першій чверті ХХІ ст. у формі синтезу традиційних культурних традицій (класичної європейської, масової північноамериканської, далекосхідної, мусульманської, індійської) в поєднанні з новими формами (мережевої, кібернетичної) при існуванні в кожному регіоні тих чи інших уподобань.

Територіальна глобалізація є процесом укрупнення державних і недержавних утворень, які виражаються у створенні економічних, соціально-політичних та інших союзів за типом ООН, ЄС, СНД, концентрації фінансових, трудових й інших ресурсів в обмеженому урбанізованому просторі, введенні загальної валюти, загальних митних правил і візових режимів на території, що охоплює низку країн, та ін.

Інформаційно-комунікативна глобалізація є інтеграційним процесом, який включає розширення комунікаційних можливостей, швидке зростання глобальних інформаційних мереж (з використанням космічного простору для передання інформації), комп'ютеризацію процесів життєдіяльності людини. Фактично інформаційно-комунікативна глобалізація виступає каталізатором багатьох інтеграційних процесів. Очікуються збереження і посилення цієї її ролі. Основними напрямками даного типу глобалізації виступатимуть такі, як створення глобальних за охопленням комунікаційних систем на базі космічних комплексів, пріоритетний розвиток космічних систем подвійного призначення, розвиток персональних систем зв'язку і глобального позиціонування, створення глобальних систем управління бізнесом, виробничими процесами і домашнім господарством, комп'ютеризація і роботизація все більшого числа процесів життєдіяльності людини.

Етнічна глобалізація формується з процесів росту загальної чисельності населення планети і взаємної асиміляції різноманітних етнічних груп. Вона буде характеризуватися зростанням загальної чисельності населення планети і поетапною етнічною асиміляцією (спочатку будуть змішуватися етноси в межах однієї територіальної або професійної групи, причому пер-

шими кандидатами на етнічну асиміляцію пропонуються народи, що сповідують іслам, а також європейці і латиноамериканці) майже до формування єдиного етносу (на що вистачить більше двох століть).

Глобалізація управління виражається у прагненні опрацювати такі норми і механізми, які б мінімізували ризики в прийнятті управлінських рішень. Зростання темпів розвитку суспільства, швидка зміна одних соціальних форм іншими ускладнюють прогнозування розвитку. У сучасних умовах важливим видається урахування не тільки близьких, а й віддалених наслідків рішень, що приймаються, оскільки в глобалізованому світі будь-яка точка соціального простору може служити каталізатором нищівних процесів (від політичних до техногенних). Глобалізація вимагає системного управління, що виходить з уявлення світу як цілісної системи.

Таким чином, глобалізація — це процес, у результаті якого світ стає більш взаємозалежним. Вона характеризується посиленням і ускладненням інтеграційних зв'язків між країнами в основних сферах суспільного життя, які набувають планетарного характеру.

Є. М. Мануйлов, доктор філософії, професор

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОЛІТИКИ І ПРАВА ЯК СОЦІАЛЬНИХ РЕГУЛЯТОРІВ

Сучасна політична система суспільства дуже тісно пов'язана з правовою системою. Держава є політичною корпорацією, а право підтримується силою держави, тобто ці системи взаємозалежні.

Проблема співвідношення політики і права на різних етапах розвитку суспільства та політичного життя перебували у центрі уваги філософів, соціологів, політологів. І ця проблема є однією з найскладніших в історії суспільно-політичної думки. Сенс полягає у визначенні сумісності цих форм соціальної практики. Ще з Античних часів філософи намагалися з'ясувати співвідношення цих соціальних явищ. У працях Аристотеля, наприклад, політика визначається як дія істоти суспільної, яка прагне державного спілкування, а людина, яка живе поза законом і правом, є найгіршою з усіх.

Французькі матеріалісти зводили багатство політичних зв'язків до причинно-наслідкових відносин. Людина, на їх думку, народжена бути вільною. Але свобода докорінно відрізняється від безрозсудного свавілля, яке є опозиційним правовій і політичній культурі.

У німецькій класичній філософії ідея свободи набувала особливої загостреності. Так, І. Кант уважав, що природа і свобода несумісні і виключають одна одну.

Що стосується сучасного розуміння співвідношення політики і права, то більшість дослідників (Ю. А. Агешин, Е. А. Лукашевич, Г. В. Мальцев, В. С. Нерсесянц, А. С. Нікітин, Т. М. Поляков та ін.) вважають, що політика і право — це складні феномени суспільного життя, які охоплюють практично всі сторони соціального буття індивіда і суспільства. Політика і право виступають як способи соціального регулювання і являють собою багатогранне суспільне явище.

Політика є сферою діяльності, яка пов'язана з особливостями взаємовідносин соціальних груп, що мають різні соціальні інтереси. Сутність політики виявляється перш за все у завоюванні, утриманні та використанні державної влади.

Право — це система загальнообов'язкових соціальних норм, що встановлюють певний порядок як належний. Мета права полягає у тому, аби зробити можливим мирне співжиття людей, що досягається встановленням обов'язкових для них меж їх зовнішньої діяльності. Право не тільки підтримується і забезпечується політикою держави, а й у свою чергу підтримує і забезпечує її.

Отже, політика і право — це дві взаємозалежні сфери громадянського життя. Їх взаємини двосторонні. Держава санкціонує і конструює систему права, роблячи її публічною, загальнообов'язковою, а її порушення спричиняє застосування заходів державного впливу. З другого боку, сама держава підтримується і забезпечується правом.

Спільність у політиці і праві виявляється у такому:

1. Політика і право мають однакові причини формування, тобто є запитом суспільства на їх появу і функціонування.

2. Політика і право у своїй основі мають владний характер власної природи. Саме через владу виявляється їх єдність у діяльності щодо соціального регулювання в суспільстві.

3. Політика і право виконують також управлінські функції стосовно встановлення певних взаємовідносин між різними соціальними групами.

Політика і право виявляються також нормативними регуляторами поведінки членів суспільства згідно з чинним законодавством.

Розходження між політикою і правом виявляються у такому.

1. Існує відмінність між політичною і правовою сферами керування. Адміністративно-правова сфера керування здійснюється через закони, укази, розпорядження, а політична сфера керування — це стратегія і тактика діяльності людей і їхніх організацій.

2. Різниця між політикою і правом полягає й у тому, що норми права закріплені в законах і правових актах і є досить стійкими, а політичні цінності й принципи у різних групах людей мінливі і сприймаються неоднаково.

3. Відмінність між політикою і правом полягає й у тому, що політика більш широке явище, ніж право. Вона охоплює всі сфери життєдіяльності людей, а право далеко не завжди присутнє у політичних рішеннях.

Таким чином, аналіз сфер і функцій політики і права як соціальних регуляторів, на наш погляд, має досить істотне значення, особливо для українського суспільства, коли формуються правова держава і громадянське суспільство. Це дає можливість подолати небезпечні тенденції у розвитку суспільства та його владних структур. І перш за все не можна підмінити політичними рішеннями правотворчість і правозастосування у суспільстві.

Н. П. Осипова, доктор філософських наук, професор

КРИЗОУТВОРЮЮЧІ СУПЕРЕЧНОСТІ СУЧАСНОГО СТАНУ УКРАЇНИ

При дослідженні кризоутворюючих суперечностей сучасного стану соціуму необхідно виходити, принаймні, з двох обставин. По-перше, з того, що природа соціального організму проявляється найбільш повно, коли цей організм перебуває під загрозою існування; по-друге, з того, що кризовий стан виявляє все фіктивне і потребує докорінного реформування. Цей аспект є особливо актуальним для України, оскільки може здатися, що в ній відбувається процес змін, тоді як насправді лише руйнується те, що приречене, і те, що існує і розвивається в зручному для окремих спільнот напрямі. Тобто спотворюється об'єктивно необхідний процес суспільно-політичних змін.

З гносеологічної точки зору вихід із подібного стану полягає в тому, щоб з урахуванням глибинних передумов і вимог існування суспільства заново затвердити сутнісні цінності людського буття. Традиція нічим нам тут не допоможе. Навпаки, вона обдурить нас, якщо ми довіримося лише їй. В Україні настав такий момент, коли свої цінності слід випробувати в дії, з тим щоб сили сучасності, що рвуться на свободу, змогли вийти на поверхню історичного руху і полинати в новому напрямі і до нових цілей. Головне при цьому полягає в тому, щоб не відрікатися від принципу свободи, але заново його осмислити і відтворити, нехтування цим принципом веде до *соціального спустошення*. Під цим терміном ми розуміємо такий стан особистості і соціальних спільнот, що характеризується втратою відповідальності перед суспільством (чим би це не породжувалося — гіпертрофованою могутністю або повним приниженням особистості), фактичним знищенням суспільного визнання і схвалення цілих соціальних спільнот, нарешті, перетворенням на оману соціальних інститутів, у межах котрих особистість реалізує себе саме як особистість. Тобто соціальне спустошення означає знищення органічних

форм соціального буття і заміну їх атомістичним та індивідуалістичним типом громадянської як організації, так і особистої поведінки. Щоб цього не сталося, необхідно по-справжньому зрозуміти грандіозну проблему суспільного контролю над процесом революційних змін. У свою чергу, цей контроль може бути лише за умови усвідомлення і практичного вирішення суспільних суперечностей; це і є реальним механізмом подальшого реформування і руху вперед суспільства.

Основоположною суперечністю, на наш погляд, виступає те, що виклик, необхідність радикальних перетворень, суспільство приймає як ціле, а відповідь на нього дають різні групи, прошарки та класи. Їх дії детермінують з їх цілями та прагненнями і зовсім не обов'язково зумовлюють успіх чи невдачу зусиль з точки зору суспільства в цілому. Щоб вирішити цю суперечність, необхідна реалізація простої, з точки зору розуміння, але надзвичайно складної на практиці, вимоги: забезпечити представникам даної спільноти реальну підтримку інших спільнот. Що стосується України, то успіх у вирішенні цієї суперечності визначається широтою і різноманіттям суспільних дій, відмінних від її власних інтересів, яким спільнота здатна служити. Жоден клас, спільнота, група, що є відвертим егоїстом, не здатні закріпитися на провідних позиціях суспільства. Альтернативою таких спроб стає руйнування існуючого соціального порядку із загрозою падіння в безодню абсолютного хаосу і руйнування.

Реалізація зазначеної вимоги з метою запобігання соціальному спустошенню вимагає відповідної поведінки як соціальної, так і особистісної. Її принципами виступають взаємність у визнанні соціальних статусів і інтересів, перерозподіл (звичайно частковий) цих статусів у процесі функціонування суспільства як органічно цілого феномену, спрямування економічних відносин на задоволення потреб усього суспільства, а не відокремлених соціальних чи особистих інтересів.

Сама природа цих принципів обумовлює необхідність їх усвідомленої й організованої реалізації. Ключова роль у забезпеченні такого підходу належить владним інститутам. Їх функції мають подвійний характер: з одного боку, вони повинні орієнтуватися на необхідність суспільних змін, не припускаючи перетворення цих змін на стихійний прогрес, а з другого — орієнтуючись на обставини, вони мають впливати на темпи цього прогресу, не допускаючи переродження його суспільно необхідної спрямованості. У реалізації цих функцій у владній системі України виникла фундаментальна регулятивна суперечність, яка полягає в тому, що найважливіші владні функції, що реалізуються через відповідні інститути, перетворилися із гарантій стабільності й ефективності суспільної системи на знаряддя боротьби за групові інтереси. Найбільш небезпечним наслідком такої ситуації при

її протяжному існуванні неминуче стане не економічна катастрофа, як це частіше за все подається, а розпад соціокультурного середовища. Економічні ж процеси зіграють лише роль знаряддя руйнування в неминучій соціальній та історичній катастрофі суспільства.

Україна, як показав її сучасний кризовий стан на межі першого і другого десятиліть XXI ст., є надзвичайно різноманітним у соціальному й особливо етнічному відношенні феноменом. Вирішення існуючих у ній суперечностей потребує зведення суспільства в його соціокультурному зрізі до певного «загального знаменника». Цим знаменником, на наш погляд, є не проста культурна спільність народів, яка вимагає використання схожих знарядь праці та її винагородження, близьких економічних інтересів, однакової суспільної активності та подібних розваг й інших схожих рис. Має існувати головне — схожість ставлення до подій у діалектичному (історичному) контексті, тобто стосовно розвитку сучасного і становлення майбутнього. Іншими словами, головне полягає у тому, щоб бачити сприйнятливую для всіх подібність в історичній долі суспільства, окремих спільнот і навіть типів особистостей. Формування такої подібності та її реалізації на практиці є, на наш погляд, атрибутивною ознакою національної ідеї України в її широкому розумінні.

І. О. Поліщук, доктор політичних наук, професор

ТРАДИЦІЙНА ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА УКРАЇНИ

Серед основних ознак традиційної української політичної культури слід назвати: екзистенціальний індивідуалізм, егоцентризм, інтроверсивність (спрямованість психіки на внутрішній світ), ескапізм (прагнення ілюзорного мрійництва), консерватизм, кордоцентричність, егалітаризм (прагнення рівності), громадоцентризм, локальну обмеженість мислення, провінційність, загальну аполітичність, анархійність та ін.

Поява екзистенційного індивідуалізму, егоцентризму в українського народу багато в чому спричиняється сприятливими кліматично-географічними умовами, які, на думку багатьох учених, є одними з найкращих у світі для ведення індивідуального хліборобського господарства фермерського типу. Неосяжні смуги якісних чорноземів, великий вегетативний період створюють найліпші умови для одноособового землеробства, але, крім того, роблять українські терени неабиякою спокусою і для іноземних загарбників, експансіоністські акції яких полегшувалися внаслідок відсутності (за винятком західної частини) природних гірських кордонів.

Іншим, глибинним джерелом індивідуалізму українського народу є спільність української та індійської протокультур, які зумовлюють формування інтроверсивного типу особистості, більше схильного до індивідуальних форм співжиття. У подальшому, з прийняттям елліно-візантійської православної версії християнства, орієнтованої на екзистенціальний індивідуалізм «внутрішньої людини», інтроверсивний тип особи, що прагне самозаглибленого спокою, лише отримує новий релігійно-світоглядний ґрунт.

Геополітична межовість України, яка знаходиться на кордоні двох цивілізацій — західної та східної і тому часто-густо ставала ареною зіткнення цих двох великих світів, теж відіграла не останню роль в усталенні українського індивідуалізму. В. Янів з цього приводу зазначає: «Коли індивідуалізм українця впливав насамперед із зустрічі з життям, у якому він мусив утриматися, виявитися, самоствердитися в найважчих умовах граничних ситуацій проміжної землі, то в дальшому цей індивідуалізм стрепенувся якраз з протилежних причин, коли українець залишався в собі, утікаючи від світу й шукаючи джерел вартості в обличчі небезпек та загроз у самім собі...». Постійна екзистенційна напруга в житті спонукала мирних українських хліборобів шукати підвалини власного існування у певній індивідуальній трансценденції буття, прагненні втекти від здебільшого жахливої реальності у царину ескапізму.

Індивідуалізм українського менталітету отримав у працях дослідників найрізноманітніші епітети: «вибуялий» (В. Янів), «безмежний» (І. Мірчук), «самоізолюючий» (Д. Чижевський), «анархійний» (В. Липинський) та ін. Останній вираз найбільш влучно передає змістовне значення українського індивідуалізму щодо можливостей утворення власної держави. В. Янів зазначав у цьому зв'язку: «Український індивідуалізм, який справді поєднує нас у певному смислі з індивідуалістичною Європою, але, перейшовши межі, веде нас над провалля анархізму». Гадаю, вся справа полягає у тому, що якраз не «перейшовши межі», а навпаки — не дійшовши межі. Тобто індивідуалізм українця не «доростає» до громадського рівня та існує виключно у царині вузькоegoїстичних інтересів, на побутовому рівні.

У той час як індивідуалізм західноєвропейців, що ґрунтується на іншій світоглядно-релігійній (католицькій, протестантській) підоймі, найяскравіше втілюється у суспільно-політичних справах, коли громадяни реалізують та обстоюють власні природні права. Саме тому, на мій погляд, вірніше було б казати не про безмежний, а про обмежений лише побутовою сферою індивідуалізм українства. Про це свідчать характерні народні вирази: «моя хата з краю, нічого не знаю», «нижче трави, тихіше води» та ін. У художній літературі, мабуть, якнайкраще українську нездатність сублімувати особисті інстинкти та нижчі емоції й інтереси у вищі, суспільні демонструють

персонажі М. В. Гоголя — Коробочка та Собакевич, життя яких проходить і закінчується виключно в межах власного маєтку.

Втеча українців від суспільного життя до природи (відомий український антеїзм — любов до природи) є в певному сенсі втечею від частини свого «я», пораженством, рисою ментальності, яка так чи інакше притаманна багатьом генераціям бездержавного українства, багатомільйонної нації, що протягом усієї історії мала лише фрагментарну державність, а отже, не знаходила можливостей для самореалізації. Численні невдачі українців у спробах створення власної національної держави сформували певну психологічну травму, яка успадковується прийдешніми поколіннями від минулих у вигляді панівної непевності у своїх силах, байдужому ставленні до суспільно-політичних справ. Інтроверсивний індивідуалізм пересічного українця має за підсумок егоцентризм, який призводить до браку дисципліни, браку підпорядкування, знецінення власних авторитетів, загалом до нездатності створити свою владу, а головне — утримати її, до утопічного гасла: «Україна без влади і без підвладних». Тобто, у кінцевому рахунку, на думку переважної більшості дослідників, саме індивідуалізм української ментальності виступає підмогою для виникнення загального анархізму, який детермінує недостатню державну дієздатність українства, його слабку здатність до інтеграції.

О. І. Романюк, доктор політичних наук, професор

ПРОБЛЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ КРИЗИ СВІТОВОГО ПОРЯДКУ

Російська військова агресія проти України, що здійснена всупереч фундаментальним засадам міжнародного права, системи європейської безпеки та українсько-російських договорів, підриває підвалини світового порядку, який був створений після Другої світової війни, з великими труднощами збережений у роки холодної війни та усталений після загибелі комуністичного світу. Російська агресія створила реальну загрозу існуванню Української держави. Політичні та економічні санкції, що сьогодні застосовує до Росії цивілізований світ, поки що не довели свою ефективність. Наявність у Росії великого ядерного потенціалу є чинником, який стримує застосування проти агресора заходів військового характеру. В такій ситуації постало запитання: що має робити Україна для захисту свого суверенітету та незалежності в умовах, коли супротивник значно переважає в економічній та військовій сферах? Існують дві пропозиції з його розв'язання.

Перша — відмова Україні від без'ядерного статусу і створення власної ядерної зброї. Деякі фахівці вважають, що технологічно Україна може впо-ратися з цим завданням. Якщо це й так, то великий сумнів викликає здатність нашої держави найближчим часом фінансово забезпечити реалізацію атом-ного проекту. До того ж вихід із договору про нерозповсюдження ядерної зброї викликає негативну реакцію з боку міжнародного співтовариства, підтримка якого так необхідна Україні.

Друга — вступ України до НАТО, що забезпечить її «атомною парасоль-кою». Відповідно до п'ятої статті Північноатлантичного договору збройний напад на одну або декілька країн альянсу розглядається як напад на всі його країни. Але, по-перше, вступ до НАТО передбачає тривалий багатоступене-вий процес, що включає політичний діалог та військову інтеграцію, а також відповідність країни певним вимогам. По-друге, оскільки рішення в НАТО ухвалюються консенсусом, не виключена ймовірність того, що одна із 28-ми країн — членів НАТО буде проти членства України в організації, оскільки це може втягнути альянс у воєнний конфлікт з Росією.

Ураховуючи проблематичність реалізації перших двох пропозицій, я ви-суваю третю, сутність якої полягає у створенні нового воєнно-політичного блоку за участю України та інших держав, що можуть стати об'єктом вій-ськової агресії з боку російського імперіалізму. Цей блок територіально має охопити простір від Чорного моря до Балтійського (можлива назва — Ор-ганізація Чорноморсько-Балтійського Договору). Головна мета ОЧБД по-лягатиме у створенні ефективної системи колективної безпеки країн цього простору, що гарантувала б їх від можливості нової російської агресії. По-тенційними учасниками блоку можуть бути тринадцять країн (див. таблицю).

Т а б л и ц я

Країни — потенційні учасники Організації Чорноморсько-Балтійського Договору та їх мотивації до вступу

Країна	Територія, кв. км	Населення, тис. осіб	Мотивація до вступу
Україна	603 700	46 315	Російська агресія 2014 р., окупація Криму
Грузія	69 700	4 385	Російська агресія 2008 р., окупація Абхазії та Північної Осетії
Молдова	33 843	3 396	Окупація російськими військами Придністров'я
Румунія	237 500	22 277	Підтримка етнічно близької Молдови, створення умов для возз'єднання румун-ського етносу

Країна	Територія, кв. км	Населення, тис. осіб	Мотивація до вступу
Литва	65 200	3 484	Загроза російської окупації, заяви Росії про утиски етнічних росіян та російськомовного населення в цих країнах, пам'ять про 1940 р.
Латвія	64 589	2 267	
Естонія	46 227	1 341	
Польща	312 685	38 636	Небажання наближення Росії до своїх кордонів, пам'ять про напад СРСР на Польщу в 1939 р., придушення радянськими військами народного повстання 1956 р. в Угорщині, «празької весни» 1968 р. у Чехословаччині
Угорщина	93 030	10 059	
Словаччина	48 845	5 431	
Чехія	78 866	10 241	
Азербайджан	86 600	9 235	Окупація Вірменією, яку підтримує Росія, Нагірного Карабаху
Туреччина	780 580	71 157	Посилення військового потенціалу Росії на Чорному морі, підтримка етнічно близьких Азербайджану та кримськотатарського народу

Те, що дев'ять держав майбутнього ОЧБД є членами НАТО, не повинно завадити його утворенню. Будь-яка країна може бути одночасно членом декількох військово-політичних блоків, що на різних просторах переслідують спільні цілі. Так, у свій час США та Велика Британія були членами трьох військово-політичних блоків (НАТО, СЕНТО, СЕАТО), членами двох блоків були Франція (НАТО, СЕАТО) та Туреччина (НАТО, СЕНТО). Оскільки ОЧБД певною мірою дистанціює інші країни НАТО від прямої конфронтації з Росією, то створення нового блоку не повинно викликати заперечень з боку євроатлантичної спільноти.

Загальна територія країн ОЧБД дорівнює 2 521 365 кв. км, а сукупний людський ресурс (205 947 тис.) перевищує російський (142 857 тис.). Їх спільний військовий неядерний потенціал можна швидко довести до рівня російського, у тому числі й за рахунок використання військово-промислового потенціалу України (танко-, корабле-, літако-, ракетобудування). Таким чином, Росію буде позбавлено можливості виграти неядерну війну проти цих держав у разі організації колективної відсічі агресору. Належність дев'яти країн ОЧБД до НАТО завадить застосуванню Росією атомної зброї. Унаслідок цих чинників створення нового військово-політичного блоку забезпечить країни чорноморсько-балтійського простору від імовірності російської агресії та окупації їх територій.

Хоч ОЧБД матиме явну антиросійську спрямованість, але це спричиняє агресивна політика сучасного російського керівництва, його намагання відродити Російську імперію та біполярний світ. Якщо в Росії відбудуться демократичні зміни і вона відмовиться від імперіалістичної політики, звільнить окуповані території та сприятиме миру і безпеці в цьому регіоні, необхідність в існуванні такого блоку відпаде і він може саморозпуститися.

О. В. Зінченко, доктор історичних наук, доцент

ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОСТІ ТА УКРАЇНА

Учені-політологи розподіляють глобальні проблеми сучасності, від вирішення яких залежать існування, збереження та подальший розвиток світової цивілізації, на чотири основні групи соціально-політичного, соціально-економічного, соціально-екологічного та гуманітарного характеру. Ключові проблеми нинішньої епохи, що постають перед Україною, логічно розподілити на дві частини: 1) проблеми, у вирішення яких вона робить і об'єктивно здатна зробити значний внесок; і 2) проблеми, які їй загрожують через серйозні перешкоди на шляху їх вирішення, гальмуючи світовий процес глобалізації.

До першої частини слід віднести проблеми запобігання ядерній війні та зменшення рівня озброювання через роззброєння, припинення громадянських воєн, локальних військових конфліктів та ліквідації інших «гарячих» точок планети, подолання культурної відсталості окремих народів, пошуку шляхів вирішення світової енергетичної, сировинної та продовольчої кризи, освоєння в мирних цілях космічного простору, ліквідації голоду, епідемічних захворювань та неосвіченості. Означені проблеми належать до перших двох груп глобальних проблем сучасності, а саме: соціально-політичного та соціально-економічного характеру. Після здобуття незалежності Україна добровільно відмовилася від володіння третім у світі ракетно-ядерним потенціалом після США та РФ (176 міжконтинентальних ракет із 6 ядерними боєголовками до кожної з них, які сумарно сягали 1056 одиниць) разом із ракетами великої дальності та стратегічною авіацією, різко скоротила чисельність інших озброєнь і п'ятикратно обсяги особового складу збройних сил. Представники останніх брали і продовжують брати активну участь у миротворчих операціях на різних континентах та в боротьбі із морським піратством. Україна має понад 820 вищих навчальних закладів, у яких навчаються тисячі іноземних громадян. Багато українських фахівців різних галузей знань працюють у країнах, що розвиваються, вносячи частку зусиль

у ліквідацію неосвіченості та епідемічних захворювань, їх культурний та економічний розвиток. Україна має потужні родовища кам'яного вугілля, а також поклади уранових руд, що складає певний потенціал для вирішення світової енергетичної та сировинної кризи. Великі можливості має Україна і в боротьбі із голодом, систематично збираючи врожаї зернових культур у декілька разів більше від потреб власного населення. За певних зусиль ці врожаї можна значно підвищити, а також повернути до використання понад чверть необроблюваних орних земель. Великий потенціал належить Україні й у виробітку цукру та рослинних масел. Необмежені можливості існують в країні й для інтенсивного розвитку тваринництва та птахівництва. Україна виробляє технічні засоби освоєння у мирних цілях космічного простору і співпрацює у цьому напрямі з іншими країнами.

Другу частину ключових проблем нинішньої епохи складають відновлення і зміцнення довіри між народами та зміцнення системи спільної безпеки, подолання злиденності, оптимізація демографічної ситуації, поліпшення складу повітряно-газової оболонки атмосфери Землі, гармонійний розвиток і взаємодія живої та неживої природи, раціональне використання природного потенціалу, дотримання соціальних, економічних, політичних та індивідуальних прав і свобод, сприяння всебічному розвитку людини, подолання відчуження людини від природи, суспільства, держави та результатів власної діяльності, усунення маніпуляцій особистістю з боку політики, ідеології та міжнародних відносин. Ці проблеми входять до третьої та четвертої груп глобальних проблем сучасності.

Затяжний процес побудови правової держави в Україні, брудні методи боротьби за владу, корумпованість посадовців різних рівнів, працівників правоохоронних органів, урядові та парламентські кризи, клановість викликають недовіру до України з боку інших країн, інвесторів та кредиторів, що гальмує політичний та економічний розвиток країни і консервує її відсталість. Усе це гальмує зміцнення довіри між народами та системи спільної безпеки, подолання злиденності. Економічні негаразди обумовили різке падіння народжуваності і зменшення чисельності населення, відтік за межі країни мільйонів працівників, науковців, фахівців вищої кваліфікації, що не сприяє оптимізації демографічної ситуації. Незаконне привласнення державного майна та бюджетних коштів викликало різке соціальне розшарування та розподіл населення на купку можновладців і масу тих, хто виживає, демонстративне зневажання законів політиками, порушення прав громадянина і зумовило маніпуляцію людиною з боку урядовців, скороминущої кишенькової ідеології та іноземного втручання у внутрішні справи України.

Існують проблеми й екологічного характеру. З 1991 по 2002 р. Верховна Рада України ухвалила 16 законів щодо збереження безпечного для існуван-

ня живої і неживої природи навколишнього середовища, захисту життя і здоров'я населення від негативного впливу, зумовленого забрудненням навколишнього природного середовища, досягнення гармонійної взаємодії суспільства і природи, охорону, раціональне використання і відтворення природних ресурсів. Однак в Україні ще існують регіони із смогами над цілими містами та районами, забрудненими водоймищами та землями, численні невпорядковані сховища отруйних хімічних речовин, унаслідок чого страждають не тільки населення, а й флора та фауна. Нераціональна вирубка лісів на території Західної України обертається систематичними зсувами ґрунтових шарів, затопленнями населених пунктів, орних земель, руйнацією тисяч жител, водозахисних споруд, мостів, шосейних доріг, залізниць тощо.

Таким чином, Україна, як і світове співтовариство, постала перед глобальними викликами сучасності, які вимагають зростання її ролі у позитивних відповідях на них. При цьому Україна, з одного боку, активно бореться за вирішення глобальних проблем сучасності, маючи для цього потужний потенціал, а з другого — створює перешкоди на шляху розвитку цього процесу, усунення яких зможе його прискорити. Ефективне використання означеного потенціалу й усунення вказаних перешкод залежить від чинників внутрішньополітичного і міжнародного характеру, перш за все від удосконалення системи державного управління України і політичної волі керівництва та відповідного ставлення до її проблем провідних країн світу.

Т. В. Панченко, доктор політичних наук, доцент

ЗМІЦНЕННЯ ІНСТИТУЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД: АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ПОЛОЖЕНЬ КОНЦЕПЦІЇ РЕФОРМУВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Від часу ухвалення Конституції України та базових для місцевого самоврядування нормативно-правих актів розвиток місцевого самоврядування фактично призупинився на рівні міст обласного значення, а переважна більшість територіальних громад інших рівнів через їх надмірну подрібненість та назвичайно слабку фінансову основу виявилася неспроможною до виконання повноважень місцевого самоврядування.

Міжнародний досвід показує, що неможливо перерозподілити повноваження та ресурси між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування на користь останніх без їх посилення (укрупнення) чисельно та територіально. Переважна більшість європейських країн здійснила

укрупнення муніципалітетів (не завжди на добровільній основі), деякі прийшли до укрупнених муніципалітетів через створення проміжних структур — міжгромадських органів, що перебувають у віданні рад та директорів, обраних/призначених муніципалітетами.

Удосконалення системи територіальної організації влади є на порядку денному реформи територіальної організації влади та місцевого самоврядування (Концепція від 01.04.2014 р. № 333-р). Уже на першому її етапі (2014 р.) передбачається створити законодавчу основу для реалізації права територіальних громад на добровільне об'єднання та співробітництво на засадах ресурсно-організаційної кооперації, а також законодавчо врегулювати нову систему адміністративно-територіального устрою. У попередніх концепціях (зокрема, аналогічній Концепції від 16.07.2013 р.) питання створення законодавчої основи для реалізації права територіальних громад на добровільне об'єднання підіймалось, однак власне оптимізація територіального устрою передбачалася на наступних етапах реформи, які планувалися після переобрання керівних органів держави.

Інше важливе завдання реформи — створення належних матеріальних, фінансових та організаційних умов для забезпечення здійснення органами місцевого самоврядування власних і делегованих повноважень. Належні матеріальні умови — це надання територіальним громадам права розпоряджатися земельними ресурсами, об'єднувати свої майно та ресурси в рамках співробітництва територіальних громад. Фінансові умови — визначення достатньої податкової бази, надання органам місцевого самоврядування права регулювати ставки місцевих податків і зборів, надання трансфертів з державного бюджету безпосередньо кожному місцевому бюджету. Організаційні умови — утворення на кожному рівні представницьких органів місцевого самоврядування з власними виконавчими органами. Мова йде у першу чергу про створення виконавчих органів обласних та районних рад та перегляд функцій та повноважень місцевих державних адміністрацій. Це положення не є принципово новим, але на відміну від попередніх концепцій створення виконавчих органів обласних та районних рад передбачається також уже на першому етапі реформи, тоді як раніше подібні заходи планувались у віддаленій перспективі.

Розмежування повноважень у системі органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади на різних рівнях за принципом субсидіарності та на засадах децентралізації влади — не менш важливе завдання реформи та засіб подолання дублювання повноважень — рудименту радянського типу влади. Чинна концепція бере за основу статичну субсидіарність, коли повноваження віднесено до певного рівня, який, виходячи з об'єктивних потреб та ресурсного потенціалу, здатний їх виконувати. Динамічна субсидіарність,

яка передбачає наявність суміжних компетенцій у різних рівнів врядування й прийняття остаточних рішень відповідно до ситуації, поки що за межами концепції, адже на порядку денному — ліквідація суміжної компетенції місцевих державних адміністрацій та територіальних громад, розподіл повноважень між ними на засадах децентралізації влади, коли пріоритет мають виборні органи влади.

Запровадження механізму державного контролю за відповідністю Конституції та законам України рішень органів місцевого самоврядування та якістю надання населенню публічних послуг чинна Концепція вбачає через оновлений статус місцевих державних адміністрацій. Передбачена Концепцією зміна статусу місцевих держадміністрацій з органів загальної компетенції на контрольно-наглядові органи у системі виконавчої влади з функцією координації діяльності територіальних органів центральних органів виконавчої влади на відповідній території відповідає досвіду інституту префектури, який діє в Італії, Іспанії, Франції, а також останніми роками запроваджений у Польщі, Угорщині, Туреччині.

Таким чином, Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади від 01.04.2014 р. є результатом багаторічних напрацювань у відповідній сфері. Вона відрізняється від попередніх проєктів тим, що такі рішучі заходи, як утворення виконавчих органів обласних і районних рад та розподілу повноважень між ними, а також законодавче врегулювання нової системи адміністративно-територіального устрою, передбачені вже на першому етапі реформи (у 2014 р.). У ситуації, коли значна частина населення України усвідомлює необхідність реформи, ці заходи можуть бути втілені в життя і стати початком масштабної реформи територіальної організації влади, на яку багато років чекає Україна.

Л. В. Анучина, кандидат філософських наук, професор;

В. Г. Грицаненко, доцент

УКРАЇНЦІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Кінець ХХ — початок ХХІ ст. став часом, коли Україна ввійшла у світовий культурний простір, який характеризується активізацією глобалізаційних процесів. Уже в так званій час перебудови вітчизняна культура відкрила свої кордони, що до цього були міцно замкнені для настанов культури країн несоціалістичного табору. Ця культура вважалася загниваючою, тому її цінності відкидалися як несумісні з соціалістичними ціннісними орієнтирами. На зміну закритості прийшов час не просто встановлення контактів,

співпраці зі світовими культурами, а такої собі «всеїдності» відносно їхніх здобутків. Заради об'єктивності слід підкреслити, що водночас в українській культурі розпочався потужний, активний процес актуалізації вітчизняної культурної спадщини. Слід віддати належне: в Україні були повернені із забуття не тільки історичні факти буття народу, його традиційні ціннісні настанови, а й прізвища тих особистостей, які уславили країну своїми здобутками у різних сферах духовного життя.

Нова картина культурного життя України, яка відкрилася і світу, і самим українцям завдяки відмові від ідеологічних «шорів», затверджених у Радянському Союзі, свідчила про значущість його досягнень. Не тільки за морально-естетичними якостями, вибудованими на фундаменті християнських заповідей та невід'ємності добра і краси, а й за своїми здобутками в усіх сферах духовного життя українці продемонстрували всьому світу свою неповторність, самобутність, а також значущість для світового загалу.

Нові перспективи відкрилися перед українською культурою завдяки прискоренню на межі ХХ–ХХІ ст. процесів глобалізації, у вир яких поринула Україна. Перш за все активний діалог та взаємопроникнення культур значно підвищили динаміку розвитку культури в Україні, її новаційну спрямованість, сприяли появі та затвердженню в країні світоглядного плюралізму. Модерністські та постмодерністські світоглядні настанови сповідує значна частина населення України, хоча для певної кількості українців світоглядні позиції, як і раніше, визначено матеріалізмом. Світоглядне розмаїття створює фундамент для демократизації культури, реалізації духовного потенціалу суспільства та окремої особистості, підвищує цінність толерантності, зобов'язує дотримуватися прав, свобод кожного громадянина тощо. Крім того, існування широкого кола можливостей по-різному розуміти, сприймати, оцінювати, ставитися до світу (природного, людського) дозволяє людині бути більше спрямованою на самовдосконалення та самореалізацію.

Водночас процес глобалізації поставив перед Україною завдання збереження традиційної вітчизняної культури. Нові умови життя, що склалися у незалежній Україні, обумовлювали зміни, іноді радикальні, ціннісних пріоритетів українців. Суттєвим у цьому відношенні було збільшення в суспільстві кількості тих, кого Е. Фромм визначав як «непродуктивні особистості» в усіх чотирьох різновидах — рецептивному, експлуатуючому, накопичуючому, ринковому. Наслідком цього є не тільки пасивність, прагнення підвищення матеріального благополуччя будь-якими засобами, а й втрата традиційних моральних якостей, які з давнини характеризували український народ.

Сучасні українці опинилися в ситуації, яка характеризується поширенням та поглибленням стандартизації життя на підставі активного формування

стандартизованого мислення. Сьогодні не важко помітити, що в стандартизації мислення особливо результативно діють засоби масової комунікації, зокрема вітчизняне телебачення. Його продукція за змістом і формою спрямована на затвердження однакових поглядів на природний та людський світ, у яких превалюють споживацтво, егоїстичність, агресивність тощо. Примітивність більшості програм, кіносеріалів, різного роду конкурсів та ін., створених конвеєрними засобами, «вбиває» людське в людині, робить її «піпл, який усе хаває», якому можливо дати будь-яку жуйку.

Слід звернути увагу й на те, що в Україні виявляється тенденція до заміни знання інформацією. Як відомо, значущість знання полягає у тому, що воно формує у людини здатність логічно мислити, узагальнювати, прогнозувати, виявляти тенденції на наслідки. Навпаки, інформації притаманна уніфікованість, вона має безособовий характер, віддаляє людину від прагнення робити самостійні розвідки та прогнози, призначаючи використовувати вже існуюче.

Негативним наслідком глобалізації стала втрата у значної частини українців упевненості в адекватності змісту вітчизняних культурних орієнтирів, спрямованості світового культурного процесу. Це виявляється в провінційності українців, їхньому постійному зверненні до зразків зарубіжних країн, очікуванні оцінки з боку останніх, визнанні вітчизняних здобутків, схвалених за кордоном. Власне у цьому можна помітити виявлення ознак маргіналізації, а тому й загрози для майбутнього української культури.

Неспокій викликає і факт космополітичної орієнтованості за рахунок загублення патріотизму українців, що є реальною загрозою існування України.

Л. К. Байрачна, кандидат філософських наук, доцент

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ: СУЧАСНИЙ ВИМІР

У сучасному суспільстві фактор іміджу відіграє особливу роль у політичних процесах. Імідж учасників політичного процесу здатний визначити хід і результат виборів, а політичний імідж державної влади — вплинути на наступний вектор розвитку сучасного соціуму. Необхідними умовами для подальшого успішного просування реформ, побудови соціальної держави, розв'язання проблем розвитку суспільства є обґрунтованість і суспільна підтримка дій влади. Імідж, виступаючи в ролі основного символічного посередника між представниками влади й суспільством, є найважливішим

засобом інформаційно-комунікаційного впливу на різні соціальні групи з метою формування певної політичної свідомості й спонукання їх до певних дій (або бездіяльності). Тому проблеми формування й управління політичним іміджем державної влади та впровадження його в масову свідомість здобувають особливо важливого значення в умовах трансформацій, які відбуваються в державній системі України, що відображається в законодавстві. Виникнення й поширення нових технологій у галузі формування і впровадження іміджу суб'єктів політики в масову свідомість постійно надають означеній проблемі злободенного характеру й актуальності.

Політичний імідж — це штучно створований, стійкий, соціально-психологічний образ того чи іншого суб'єкта політики, який впливає на поведінку особистості в політичній сфері суспільства, що включає в себе як загальні характеристики, властиві іміджу взагалі, так і особливі ознаки, властиві конкретному різновиду політичного іміджу. Імідж державної влади містить три компоненти: імідж політичного діяча (лідера), імідж правлячої політичної партії та політичний імідж держави.

Структура іміджу політичного діяча представлена набором іміджевих характеристик: моральні характеристики (чесність, порядність, справедливість, принциповість, обов'язковість); професійні характеристики (компетентність, освіченість, діловитість, працездатність, відповідальність, рішучість); соціальні характеристики (турбота про населення, розуміння його проблем, доброта, людяність, чуйність); персональні характеристики (фізичні і психофізіологічні особливості, характер, тип особистості). Імідж політичного діяча (лідера) синтезує сукупність уявлень про зовнішність, особистісні та професійні якості, місце у певній ієрархії, переконання, спосіб життя й стиль політичної діяльності. Він здатний формувати у свідомості громадян певне ставлення до політики в цілому (як до сфери громадського життя), мотивувати відповідне політичне поведіння, викликати в населенні інтерес до соціально-політичних та інших процесів, що відбуваються в суспільстві.

Імідж політичної партії містить програмно-ідеологічну, діяльнісну, особистісну (лідерську) та зовнішню (атрибутивну) складові. Програмно-ідеологічна складова є основою іміджу політичної партії, оскільки відображає основний зміст її створення і діяльності. Партія, яка не має своєї програми та ідеології, не може бути повноцінною політичною партією, оскільки позбавлена будь-якого політичного змісту. Формування іміджу партії за допомогою діяльнісної складової передбачає ініціювання й проведення партійними органами спеціальних PR-заходів, спрямованих на підвищення популярності партії. Лідери політичної партії зазвичай виступають її обличчям, особливо в процесі комунікацій з виборцями, тому їхній імідж ба-

гато в чому проектуватиметься на імідж усієї політичної партії, а у деяких випадках і повністю асоціюватися з ним. Зовнішня (атрибутивна) складова іміджу партії — це певний набір основних атрибутів політичної партії: емблема (логотип), колірна гама партійної символіки, стиль написання назви і слоганів партії, прапори, єдине стильове рішення інтернет-ресурсів політичної партії й т. п.

Структура іміджу держави містить умовно-статичні характеристики (природний ресурсний потенціал, геополітичні параметри тощо); умовно-динамічні характеристики (соціально-психологічні настрої в суспільстві, показники економічного розвитку країни, правовий простір держави, політико-правовий режим, ефективність владної конструкції); характеристики-константи, тобто історично сформовані національні образи-символи, пов'язані з географічними, історико-культурними та іншими особливостями.

Формування політичного іміджу — складний і багатоступінчастий процес, що включає в себе певні стадії. Найбільш важливими є такі стадії, як визначення очікувань і вимог цільової аудиторії до політичного лідера або партії; впровадження необхідних характеристик у формований імідж; просування сформованого іміджу за допомогою засобів масової комунікації; постійне коригування основних параметрів іміджу відповідно до потреб цільової аудиторії. У процесі формування політичного іміджу державної влади визначення найбільш ефективних методів, прийомів та способів впровадження іміджу в масову свідомість є особливо важливим завданням при розробці іміджевої стратегії. Формування політичного іміджу й впровадження його в масову й індивідуальну свідомість громадян здійснюються в процесі політичної комунікації за допомогою спеціальних засобів інформаційно-психологічного впливу, таких як політична реклама, політична пропаганда та політичний PR.

В умовах інтенсивного розвитку політичної системи у масову свідомість прагнуть впровадити свої іміджі конкуруючі суб'єкти політичного процесу. В українських умовах це іміджі десятків партій, блоків та незалежних кандидатів. У свідомості людей вони стикаються, конкурують і кінцевий підсумок залежить від того, який імідж буде впроваджений у масову свідомість різних груп населення і знайде у ньому для себе сприятливе ідеологічне, політичне і психологічне обґрунтування.

Тому, на наш погляд, подальші дослідження слід спрямовувати у напрямі конкретних рекомендацій щодо впровадження сучасних форм і методів формування політичного іміджу держави в умовах демократизації системи державно-управлінських відносин в Україні.

Ф. В. Веніславський, кандидат юридичних наук, доцент

КОНСТИТУЦІЙНІ ЦІННОСТІ ЯК ОСНОВА КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Становлення державності на землях сучасної України майже постійно перебувало під безпосереднім впливом перетину, а досить часто — прямого зіткнення стратегічних інтересів держав Європи і Азії, які на різних етапах свого історичного розвитку набували значної політичної та військової могутності. Насамперед це зумовлено особливостями географічного розташування України, яке фактично збігається із зоною розлому двох цивілізацій, двох культур — західної та східної, в основу яких покладено зовсім різні, а подеколи й протилежні, взаємовиключні цивілізаційні цінності. Як наслідок український народ також територіально поділяється на дві великі групи, що тяжіють до різних цивілізаційних цінностей.

У зв'язку з цим одним із найбільш актуальних завдань сучасного етапу державно-правового розвитку України є пошук ефективних засобів об'єднання різних частин українського народу в одну монолітну соціально-політичну та духовно-культурну єдність. На наш погляд, основою такої консолідації може стати саме система цивілізаційних цінностей, які однаково сприймаються і поділяються всіма соціальними та національно-етнічними групами, що входять до складу українського народу. Більше того, таку систему цінностей уже фактично утворено самим народом і формально-юридично втілено в тексті Конституції України, який є актом його установчої влади. Адже саме Конституція втілює головні суспільні ідеали, які склалися на момент її прийняття і які, з одного боку, є безумовними для цивілізаційної парадигми даного суспільства, а з другого — відбивають історичні та морально-психологічні, світоглядні особливості і традиції всього українського народу.

Системний аналіз тексту Конституції України дозволяє віднести до найбільш важливих, загально визнаних суспільних цінностей свободу, права людини, справедливість, моральність, гуманізм, демократію, верховенство права, правове обмеження влади, плюралізм та низку інших основоположних ідей. Адже саме вони зумовлюють демократичність правового статусу особи, демократичні процедури формування, організації та функціонування державної влади, взаємодію її різних органів, вільну діяльність інститутів громадянського суспільства тощо. У своїй сукупності вони складають базові цінності конституційного ладу України, тобто ті політико-правові та моральні ідеї і принципи, які відображають існуючі в українському суспільстві ідеали, покладені в основу всього конституційно-правового регулювання.

Особливістю базових цінностей конституційного ладу є те, що вони формуються в суспільній свідомості фактично протягом усього часу становлення національної державності, частково відображаються чи безпосередньо закріплюються в різноманітних політико-правових актах, що приймаються на різних етапах її розвитку, і потрапляють до офіційного тексту чинного Основного Закону вже у своєму здебільшого сформульованому і завершеному вигляді. На процес їх формування суттєвий вплив справляють національно-історичні традиції та звичаї українського народу. Адже цінності — своєрідний культурний «код», який забезпечує процес культурної ідентифікації особистості, суспільства і нації та розвиток національної свідомості всього народу.

Усі базові цінності конституційного ладу, закріплені в тексті Основного Закону України, умовно можна поділити на дві великі групи. Перша з них охоплює визначальні історичні, політичні, правові, морально-світоглядні ідеї, що містяться в преамбулі, яка стисло визначає генеральні цілі, задля досягнення яких приймається Конституція (забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя; зміцнення громадянської злагоди; розвиток демократичної, соціальної, правової держави) та які посідають провідне місце в усій ієрархії суспільних цінностей, а тому слушно вважаються загальнолюдськими, загальноцивілізаційними. До них слід віднести такі базові конституційні цінності: усвідомлення відповідальності перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та прийдешніми поколіннями; піклування про зміцнення громадянської злагоди на землі України; ідеї демократії (Конституцію прийнято від імені народу як вираз його суверенної волі з прагненням розвивати і зміцнювати демократичну державу); державно-правові та історичні цінності (врахування багатовікової історії українського державотворення і здійсненого українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення; розвиток і зміцнення правової держави) тощо. Ці вихідні політико-правові ідеї пронизують собою весь зміст Конституції, усі її положення.

Друга група охоплює політико-правові цінності та ідеї, що формалізовані втілені в конкретних конституційних принципах, закріплених переважно в розділі I Основного Закону України. Ці принципи мають основоположний характер, оскільки більшість з них визначають сутність конституційного ладу України та його засад. Саме відповідно до конституційних принципів здійснюється нормативна регламентація практично всіх соціальних зв'язків. Вони є концентрованим виразом найважливіших сутнісних рис та цінностей сучасного конституціоналізму, які у своїй сукупності і взаємозв'язку відбивають особливості вітчизняного державотворення та основні ідеї українського суспільства. До базових цінностей конституційного ладу, через які

проявляється суспільний ідеал і які мають надзвичайно важливе значення і для суспільства, і для держави, слід віднести: соціальну свободу у широкому сенсі, правове обмеження публічної влади, пріоритет людини, її прав і свобод, державний суверенітет, республіканську форму правління, соціальну спрямованість державно-владної діяльності, відповідальність держави перед людиною, ідеологічний, політичний, економічний плюралізм, гарантування місцевого самоврядування, міжнаціональну злагоду тощо. Базові цінності конституційного ладу України є концентрованим втіленням найбільш значущих для українського суспільства ідей та прагнень. Вони є своєрідним суспільним ідеалом, а тому реально здатні стати консолідуючою основою всього українського народу.

В. Д. Воднік, кандидат філософських наук, доцент

НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Динамічні зміни міжнародного середовища, нові тенденції світового розвитку впливають на формування і практичну реалізацію зовнішньополітичної діяльності нашої країни. Будучи невід'ємною частиною системи міжнародних відносин, Україна все більше утверджується на міжнародній арені як активний суб'єкт міжнародних відносин.

Водночас із внутрішньополітичними змінами, що стали наслідком парламентських та президентських виборів, піддалися перегляду ціннісні орієнтири у формуванні та реалізації зовнішньої політики держави як інструменту реалізації її національних інтересів.

Серед зовнішньополітичних цілей такі:

- оновлення зовнішньої політики і політики в галузі безпеки з метою реалізації мети України щодо повної євроатлантичної інтеграції;
- реформування державних органів у сфері національної безпеки та оборони, яке б відображало євроатлантичну політику України;
- утвердження України як ключового донора регіональної стабільності та безпеки, включаючи збільшення внеску України до міжнародного співробітництва з урегулювання конфліктів та підтримки миру;
- продовження і розширення участі у відповідних операціях з підтримки миру;
- цілковите дотримання міжнародних зобов'язань з контролю над озброєннями;
- розвиток цивільно-військових відносин тощо.

Вибір головного пріоритету зовнішньої політики України має враховувати логіку історичного процесу на європейському та пострадянському просторах і відповідати довгостроковим інтересам українського народу. Зрозуміло, що необхідною передумовою входження країни до європейського політичного, економічного та правового простору є подальше поглиблення євроатлантичної інтеграції.

Будь-який аспект зовнішньополітичної чи зовнішньоекономічної діяльності дуже залежить від зовнішніх чинників, проте визначальними виступають внутрішні. До внутрішніх факторів, що ускладнюють процес формування зовнішньої політики, належать: уповільнення темпів економічного розвитку, перманентна загроза бензинової та газової криз, політичний розкол у країні, що виявився на останніх президентських, парламентських і позачергових парламентських виборах і продемонстрував проблематичність формування «української політичної нації», труднощі в реалізації проголошених реформ, високий рівень ідеологічного, політичного та економічного розшарування суспільства тощо. Відсутність внутрішньополітичного консенсусу як серед політичних еліт, так і населення країни визначає межі змін зовнішньополітичного курсу.

Для всебічного визнання України на зовнішній арені, сприйняття її як передбачуваного партнера вкрай необхідним є об'єднання суспільства навколо загальнонаціональних інтересів, захищати котрі повинні політики будь-якого спрямування.

Проблема формування зовнішньополітичного курсу нашої країни залежить від рівня згуртованості суспільства, розуміння ним потреб і напрямів власного розвитку, рівня його національної свідомості як загалом, так і кожним громадянином зокрема.

Період, що минув із моменту проголошення незалежності України, переконливо довів, що одним із найскладніших напрямів українського державотворення виявилось формування зовнішньополітичної стратегії та реалізація адекватної національним інтересам міжнародної політики в динамічному і взаємопов'язаному глобалізованому світі, адже пошук оптимальних концептуальних підходів до зовнішньої політики нашої держави триває й досі. Очевидним є й те, що, на превеликий жаль, зарубіжна політика України упродовж майже всього періоду незалежності залишалася заручницею складних внутрішньополітичних процесів.

Досвід життя суспільства за всі роки незалежності показує, що перспектива остаточного сприйняття нашої країни на міжнародній арені як надійного політичного партнера є не дуже виразною через непослідовність зовнішньополітичного курсу і недолугість внутрішньої політики.

Україна за економічними можливостями, інтелектуальним та науково-технічним потенціалом належить до розвинених, найбільших європейських держав, що робить її відчутним фактором міжнародного життя. Тому зовнішня політика країни має спрямовуватися на утвердження її авторитету і вагомості у світовому співтоваристві. Участь нашої країни в інтеграційних процесах можна чітко диференціювати за двома напрямками: регіональна (поглиблення співпраці з ЄС) та загальносвітова (співпраця з міжнародними альянсами та організаціями). І пріоритетним для України зараз є напрям європейської інтеграції через інтенсифікацію процесів співпраці в політико-правовій, соціально-економічній та культурній сферах.

О. В. Волянська, кандидат соціологічних наук, доцент

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ В УКРАЇНІ

Політична свідомість є одним з ключових понять політології. Тому її поглиблене вивчення є беззаперечною умовою пізнання політичного життя суспільства. Саме політична свідомість багато в чому пояснює витоки, характер та особливості певної політичної системи, поведінку суспільних груп, динаміку та спрямованість політичних процесів. Без наукового осмислення поняття політичної свідомості, тих циклів, яким вона підпорядковується, практична політика є малоефективною. Такі дослідники, як Е. Афонін, І. Бекешкіна, Є. Головаха, Н. Паніна, М. Томенко, що працюють у галузі політичної соціології, намагаються розкрити змістовні характеристики різних типів і видів політичної свідомості: демократичної, авторитарної, традиційної, бюрократичної, лояльної, бунтарської тощо. Особлива увага приділяється вивченню її ідеологічного і масового рівнів, масового і спеціалізованого видів.

Українське суспільство на порозі ХХІ ст. є вельми поляризованим. Воно не має внутрішньої єдності. Це, на думку українських істориків П. Сас та П. Ситник, пояснюється тривалим періодом відсутності державності в українській нації, насильством над нею чужої волі — через існування в минулому в складі поліетнічних імперій. В умовах незалежного розвитку до цього додалася низка «векторів розділення» української спільноти за різними ознаками: соціальними, політичними, ідеологічними тощо. Відсутній консенсус відносно фундаментальних цінностей, ідеалів та цілей суспільства. Це породжує високу конфліктність та соціальну напруженість, які зумовлю-

ють політичну нестабільність у суспільстві. А сучасній політичній свідомості України до того ж притаманні низький ступінь довіри населення до державних інститутів влади, ігнорування законних способів розв'язання конфліктів, переважання емоційних регуляторів у політичній діяльності. За таких умов українськими є компетентний аналіз та постійний моніторинг як політичної свідомості суспільства загалом, так і окремих його верств та громадян. Це має вагоме прогностичне значення, оскільки політична свідомість містить потенціал для реалізації всіх можливих варіантів розгортання соціальних подій. З другого боку, дослідження політичної свідомості має не тільки, так би мовити, «пасивне попереджальне значення», а й «активне». Його сутність полягає у свідомому формуванні політичними інститутами інформаційного простору держави, позитивних настанов громадян щодо державного будівництва, сучасної вітчизняної культури, освіти тощо з метою спрямування політичного процесу до режиму розвитку, а не стагнації чи занепаду. Тобто актуальність дослідження зумовлена також потребами соціальної практики.

Українська незалежна держава постала як результат компромісу між слабкими національними силами та провладною радянською елітою. Ця негласна угода свідчила про стан масової політичної свідомості, яка не могла стати надійною основою утвердження демократії та незалежності.

До проголошення суверенітету держави політична культура в Україні формувалася під впливом двох вирішальних чинників: індивідуалістичних рис української ментальності та багатовікової бездержавності і розчленованості. Українська громада не була тотожна російській общині, являючи собою добровільне товариство. Обов'язки людини щодо громади не йшли, як правило, далі спільно прийнятих рішень. Проте широко витлумачувана ідея свободи часто ставала на заваді утвердженню державотворчих інтенцій.

Довготривалий розвиток України у складі імперських структур, жорсткий тоталітарний прес сталінізму залишили негативний спадок у політичній культурі народу. Серед найбільш суттєвих рис науковці відзначають моральний, правовий та політичний нігілізм. Воля класу як основа моралі, права і політики була основним ідеологічним джерелом нігілізму в комунізмі. Звідси отриманий у спадок культ сили замість авторитету моральних, правових і політичних норм.

Поширений тип людини, як вважає Валерій Бебик, залишений нам у спадок тоталітарним минулим — це тип залежної та інертної людини. Її життєве кредо — від мене нічого не залежить (вихована жорсткими обставинами звичка «не висуватися»). Залежність як психічна ознака є наслідком безправності цілих поколінь людей. Вона неминуче породжує інертність — пасивне наслідування прийнятих способів мислення і поведінки. Звідси —

зневоленість, переважання пасивності та конформізму, нездатність утверджувати як особисту, так і національну ідентичність. Від зовнішніх умов у нас залежить понад 60% населення, а тих, хто відповідає, що все залежить безпосередньо від них самих, — усього 15%. На Заході — з точністю до навпаки.

Суспільну свідомість українського народу, на думку В. Бебика, можна характеризувати як хаотичну, складну та слабкоструктуровану, в якій перемішані різні ідеї, міфи і стереотипи мислення, що є як «реальним відображенням буття людей», так і «помилковими судженнями про рушійні сили сучасного суспільного розвитку».

Суттєвими складовими, що формують політичну свідомість українського суспільства у трансформаційний період, є політична ідеологія та масова політична свідомість. Специфічні риси менталітету (ментальності) істотно впливають на особливості шляху власного історичного політичного розвитку спільності, формування політичних інститутів і цінностей, бо вони є більш стійкими утвореннями, ніж політична свідомість, важко піддаються «коригуванню», однак значно впливають на формування сучасних політичних цінностей, норм та стереотипів поведінки на ірраціональному рівні. Національний характер, на нашу думку, допомагає продовжувати її і передавати з покоління в покоління у незміненому або малозміненому вигляді. Одному й тому самому національному характеру можуть відповідати декілька різновидів політичної свідомості, які послідовно змінюють одна одну.

Сьогодні, в часи, які пов'язані з виборюванням територіальної цілісності держави, відбувається досить активний процес національної самоідентифікації населення за новими чинниками, що не пов'язані ні з мовою, ні з історією народу. Цими чинниками є свідомий вибір моделі державного устрою, вектору розвитку держави тощо.

І. І. Дахова, кандидат юридичних наук, доцент

ПОВНОВАЖЕННЯ УРЯДУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

При аналізі урядової компетенції в умовах глобалізації необхідно перш за все наголосити на пріоритетності ролі уряду у сфері зовнішньої політики (насамперед в умовах парламентської форми правління). Таке становище уряду пояснюється, по-перше, тим, що виключно уряд має спеціальний зовнішньополітичний апарат для щоденного здійснення управлінських функцій у сфері зовнішньої політики; по-друге, наявністю фактичної монополії

уряду на зовнішньополітичну інформацію. Досить специфічною є реалізація цих повноважень у країнах із змішаною формою правління, де з метою налагодження конструктивної співпраці між главою держави та урядом виробляється своєрідний розподіл сфер впливу.

Можна виділити певні тенденції у сфері зовнішньополітичної діяльності уряду. По-перше, у зв'язку з посиленням інтеграційних процесів у межах Європейського Союзу уряди країн — членів ЄС почали відігравати більш суттєву роль у цій сфері діяльності. Це пов'язано з тим, що переважна більшість питань у ЄС вирішується органами, які формуються із представників саме урядових структур країн ЄС. Зокрема, визначальним органом у діяльності ЄС є Рада, яка має достатньо велику кількість складів залежно від того, яке питання на ній розглядається: якщо йдеться про зовнішню політику, то в її засіданні беруть участь міністри закордонних справ держав ЄС; якщо розглядаються валютні питання — міністри фінансів тощо. Однак у будь-якому разі рішення в Раді ухвалюються уповноваженими членами урядів країн ЄС. Цей орган має найбільшу вагу в структурі ЄС з огляду на те, що компетенція Ради не має чітких меж. Рада наділяє повноваженнями Комісію (постійно діючий орган управління в рамках ЄС), може змінювати напрями та форми своєї діяльності залежно від умов відповідного етапу інтеграційних процесів.

Іншою, тісно пов'язаною з попередньою тенденцією є збільшення числа урядових органів, що займаються зовнішньою політикою, та розширення сфери зовнішньоекономічної діяльності уряду (урядові позики, реалізація програм допомоги країнам, що розвиваються, тощо) у зв'язку з процесами інтернаціоналізації та глобалізації.

З повноваженнями уряду в зовнішньополітичній сфері діяльності тісно пов'язані його повноваження у сфері національної безпеки й оборони. Насамперед збільшення терористичної загрози та кількості локальних військових конфліктів стало причиною делегування значної частини повноважень від парламенту до більш оперативного та більш дієвого вищого державного органу — уряду. На сучасному етапі в конституціях зарубіжних країн закріплюються такі повноваження уряду у сфері національної безпеки й оборони: як прийняття рішень про пропозицію щодо оголошення військового стану, оголошення мобілізації збройних сил, оголошення надзвичайного стану та пропозиції про їх закінчення; направлення збройних сил за межі території країни з метою надання гуманітарною допомоги, проведення військових навчань або мирних спостережних місій, згоду на присутність іноземних збройних сил на території держави з метою надання гуманітарної допомоги, військових навчань або мирних спостережних місій, згоду на прохід іноземних збройних сил через територію держави.

Як і у випадку з повноваженнями уряду країн ЄС у зовнішньополітичній сфері, уряд набуває більшої ваги у вирішенні питань національної безпеки й оборони за рахунок того, що переважна більшість ключових рішень у межах того чи іншого міждержавного об'єднання приймається органами, що, як правило, складаються з уповноважених представників урядів країн-учасниць.

Слід зазначити, що процеси глобалізації неминуче впливають і на економічні можливості та напрями діяльності уряду. Тому заради розуміння ролі та значення уряду в економічній сфері діяльності слід більш детально розглянути сутнісні риси сучасних глобалізаційних процесів. По-перше, в сучасних умовах фінансовий капітал став неймовірно рухомим. Транснаціональний характер сучасних економічних процесів проявився у тому, що національні уряди поступово втрачають вагу свого владного впливу на економічні процеси, насамперед усередині держави. Про це, зокрема, свідчить той факт, що в середині 90-х рр. ХХ ст. транснаціональні корпорації контролювали третину світового виробництва, 40% якого було розміщено поза їх країнами, а річний обіг таких корпорацій становив понад 5000 млрд доларів. Це, у свою чергу, призвело до того, що серед політичної еліти країн Західної Європи все частіше висловлюється думка про те, що настав час замінити національний уряд демократичними, політичними та державними транснаціональними організаціями, здатними до ефективної діяльності. Утопія про всесвітню державу знову стала актуальною сьогодні, в умовах глобальної екологічної кризи.

За таких умов урядам доводиться більш оперативно реагувати на вимоги часу. Насамперед ідеться про зміну пріоритетів у економічній політиці уряду, в першу чергу, про відхід від суто мілітаризаційних підходів до зростання економічної міцності держави. Це потрібно не тільки для збільшення фінансових ресурсів, а й для забезпечення економічної безпеки держави. Наприклад, Японія, маючи мінімальні витрати на оборону, посідає перше місце в світі за експортом капіталу, золотовалютними резервами. Вона допомагає американській державі покривати фінансовий дефіцит і отримує за це великі відсотки. Тому фахівці радять сучасним урядам, по-перше, не створювати замкнуту економічну систему; по-друге, відходити від мілітаризаційних програм; по-третє, залучатися до світових глобалізаційних процесів та регіональних організацій економічної співпраці.

О. П. Евсеев, кандидат юридических наук, доцент

ВОЗМОЖНЫЕ ПУТИ ПРИЗНАНИЯ УКРАИНОЙ ЮРИСДИКЦИИ МЕЖДУНАРОДНОГО УГОЛОВНОГО СУДА

Как мы помним, при вынесении своего Заключения от 11 июля 2001 г. Конституционный Суд Украины (далее — КСУ) смутил фактически единственный аспект функционирования Международного Уголовного Суда (далее — МУС), а именно дополняющий характер его юрисдикции. Именно то обстоятельство, что МУС «дополняет национальные органы уголовной юстиции», послужило главным аргументом для признания Римского статута неконституционным. Сегодня, на наш взгляд, существуют следующие более-менее легальные способы придания ему юридической силы в украинском правовом порядке.

I. Самый беспорядный. При подготовке поправок в действующую Конституцию, которые предполагается подготовить до начала парламентских каникул лета 2014 г., можно пойти по немецкому или французскому пути, непосредственно внося изменения в Основной Закон, что раз и навсегда снимет все спекуляции на эту тему, а печально известное Заключение КСУ *ipso facto* утратит свою юридическую силу. Так, французская Конституция 8 июля 1999 г. была дополнена статьей 53², гласящей, что «Республика признает юрисдикцию МУС, как она предусмотрена положениями договора, подписанного 18 июля 1998 г.» Тем самым на конституционном уровне в самой общей форме признается юрисдикция МУС. Германия же 29 ноября 2000 г. дополнила ст. 16 Основного Закона, первоначальный текст которой устанавливал, что «ни один немец не может быть выдан за пределы Германии», следующим положением: «Законом может быть предусмотрено иное правило, допускающее выдачу государству – члену ЕС или международному суду, при условии соблюдения принципов правового государства». Как видим, в немецкой модели как бы делается исключение из общего статуса личности.

II. Пассивный. Вообще не предпринимать никаких ратификационных шагов, усиливая при этом работу по дипломатической линии, надеясь на то, что МУС проявит известный «судебный активизм» и по собственной инициативе откроет производство в отношении трагических событий, имевших место на Майдане 18–20 февраля 2014 г. в ходе проведения операции «Бу-меранг». В связи с этим подчеркнем, что ст. 17 Статута в принципе позволяет это делать, но только тогда, когда «имеет место нежелание государства обеспечить расследование и пресечение или неспособность сделать это ввиду полного или существенного развала национальной судебной системы». Однако очевидно и то, что признание нами подобного факта оконча-

тельно дискредитирует украинскую судебную систему в глазах западных партнеров.

III. Судебный. Приходится констатировать, что фактически единственным способом, который позволит преодолеть правовую позицию о неконституционности Римского статута, изложенную в Заключении КСУ от 11 июля 2001 г., является принятие КСУ нового Заключения, причем субъектами обращения с соответствующим представлением могут быть лишь Президент или Кабмин. Но также очевидно и то, что для очень многих такая «динамическая корректировка» КСУ собственных правовых позиций будет сродни желанию подстроиться под изменившуюся политическую конъюнктуру. Поэтому КСУ понадобится какая-то новая аргументация, более убедительная, чем та, которая звучала в ранее принятом Заключении. В данном случае можно попытаться обосновать тезис о том, что участие Украины в Римском статуте МУС следует трактовать как вид обязательств *erga omnes* («между всеми»). В самом деле, еще в 1970 г. Международный суд ООН подтвердил, что такие преступления, как агрессия, геноцид и др., «являются заботой всех государств. С учетом значения соответствующих прав все государства могут считаться обладающими юридическим интересом в их защите».

Да и сам КСУ в своем Заключении констатировал, что «установление ответственности за совершение большинства преступлений, предусмотренных Римским статутом, является международно-правовым обязательством Украины, в соответствии с другими международно-правовыми документами, которые вступили в силу для нашего государства (многие из них — задолго до вступления в силу Конституции Украины). К ним, в частности, относятся Конвенция о предупреждении преступления геноцида и наказании за него от 9 декабря 1948 г. (вступила в силу 15 февраля 1955 г.); Женевская конвенция о защите гражданского населения во время войны от 12 августа 1949 г. (вступила в силу 3 января 1955 г.); Женевская конвенция об обращении с военнопленными от 12 августа 1949 г. (вступила в силу 3 января 1955 г.); Конвенция о защите культурных ценностей в случае вооруженного конфликта от 14 мая 1954 г. (вступила в силу 6 июля 1957 г.); Международная конвенция о предупреждении преступления апартеида и наказании за него от 30 ноября 1973 г. (вступила в силу 18 июля 1976 г.); Конвенция против пыток и других жестоких, бесчеловечных и унижающих достоинство видов обращения и наказания от 10 декабря 1984 г. (вступила в силу 26 июня 1987 г.). Фактически Статут отражает большинство положений, определяющих преступления, перечисленные в упомянутых выше и других конвенциях, к которым присоединилась Украина».

Таким образом, в новом Заключении КСУ следует подчеркнуть, что участие Украины в работе МУС нельзя рассматривать исключительно через

призму ратифікації (или нератифікації) Римського статута. Это, в первую очередь, касается государств — основателей ООН, к числу которых, как известно, относится и Украина.

С. Б. Жданенко, кандидат філософських наук, доцент

ЩОДО ПИТАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УКРАЇНІ

Проблема ідентичності набуває особливої актуальності щодо сучасних українських реалій. За роки незалежності в нашій державі так і не сформувалася чітка, єдина національна ідентичність. Українське суспільство загалом та окремо взятий пересічний українець постійно стикаються з проблемами свого самовизначення. Це самовизначення відбувається як на тлі цивілізаційного вибору між двома головними моделями розвитку: європейською та євразійською, так і на підставі постійного пошуку своєї ідентичності у різних соціальних структурах повсякденності, які в наш час стрімко змінюються. Стан невизначеності перспектив українського суспільства та його окремих прошарків, коли суб'єкти перебувають нібито в різних соціальних реальностях, живуть у різних нормативно ціннісних координатах або зовсім у стані аномії, породжує кризу соціальної та особистої ідентичності.

В основі сучасного ракурсу розгляду проблематики ідентичності лежить уявлення про ідентичність як результат культури пізнього модерну. В рамках сучасного соціально-філософського знання формується інтегративне уявлення про ідентичність, що поєднує онтологічну, когнітивну, гносеологічну, аксіологічну проблематику.

Ідентифікацію можна визначити як «аккультурацію» до способів, норм, практичних рекомендацій у повсякденному житті. Людина підкоряється стереотипам та процедурам, прийнятим у певній культурі, які зафіксовано перш за все у мові — способах усного мовлення, письма і читання. Набуття ідентичності було б неможливим без реалізації лінгвістичної системи за допомогою мовлення, винаходу своєї мови, самоствердження в сьогоденні.

У контексті діалогічної філософії сформульовано ідею всенаходження людини, згідно з якою справжнє «Я» завжди виявляється в точках розбіжності людини із самою собою, в її ідентифікації з «Іншим». Дійсно, проблема самовизначення спочатку виступає як співвіднесеність з іншими суб'єктами. Специфіка людського способу існування полягає в світі співвіднесення самовизначення і визначення «Іншими».

Головним критерієм самовизначення є активність життєвої позиції як результат взаємодії об'єктивного процесу спілкування з «Іншими» і суб'єктивного внутрішнього процесу самовизначення.

Проблема культурної ідентичності України є вічною «проблемою» української філософії. Динамізм історичного процесу і розвиток теоретичної думки, що супроводжує цей процес, створюють постійно мінливі практичні та теоретичні підстави для постановки та вирішення цієї проблеми. У силу своєї специфіки проблема культурної ідентичності є не просто теоретичною проблемою, а проблемою історичної орієнтації, вибору України історичного шляху.

У філософії з цієї проблеми постійно протистоять один одному декілька альтернативних позицій. Проблема культурної ідентичності України має аналізуватися в загальному контексті історіософської парадигми.

Нині можна виділити два основні парадигматичні напрями в аналізі проблеми культурної ідентичності України. Перший напрям — розробка проблеми культурної ідентичності на основі ідеалістичної історіософської парадигми, що акцентує на таких категоріях, як українська душа, український характер, українська ідея тощо. Другий напрям — парадигма матеріалістичного, геополітичного погляду на світову історію, в якій акцентується на визначенні місця України в сучасному світовому економічному, політичному та духовному порядку, геополітичних інтересах і завданнях України.

Слід, однак, відзначити, що в чистому вигляді ідеалістичні або матеріалістичні підходи сьогодні не зустрічаються. Зазвичай слід вести мову про домінування елементів того чи іншого підходу. Якщо йдеться про духовні характеристики української цивілізації, то дослідники прагнуть зазвичай зв'язати їх із впливом певних матеріальних чинників, починаючи від природних і закінчуючи соціально-політичними та економічними. Якщо ж досліджуються економічні та політичні особливості, то при цьому зазвичай звертається увага і на їх відображення в духовному житті цивілізації.

Комплексний, системно-теоретичний аналіз як структурних елементів української цивілізації, так і причинно-наслідкових зв'язків між ними є методологічною умовою синтетичного підходу до проблеми культурної ідентичності України. Світоглядною ж підставою цього синтезу повинен бути не односторонній націоналізм і не космополітизм, а взаємодоповнюваність національних та загальнолюдських інтересів на базі цінностей практичного гуманізму.

Головною тенденцією розвитку сучасного світу, своєрідним викликом локальним цивілізаціям є глобалізація. Узагалі-то глобалізація — це об'єктивний процес світового розвитку, спричинений розвитком міжнародної економічної системи, єдиного всесвітнього політичного та культурно-інформаційного простору.

Для визначення національно-культурної ідентичності сучасного українця вкрай необхідним є формулювання модерної національної ідеї. Ця ідея

диктується насамперед геополітичним статусом та інтересами України і перш за все інтересами культурно-цивілізаційного самозбереження. Нова ідея повинна визначити рятівну для цивілізації, ефективну і гуманістичну модель зовнішньополітичної орієнтації та внутрішньої соціальної організації, а також шляхи реалізації програми національного порятунку.

За своєю сутністю національна ідея — це соціальний ідеал, який поділяє більшість суспільства і над побудовою якого воно працює. Сама історія підводить до того, що цією ідеєю може бути тільки гуманістичний ідеал. Сучасна українська національна ідея — це ідея боротьби за збереження власної національно-культурної ідентичності, утвердження цінностей свободи, справедливості та демократизму.

Л. О. Закоморна, кандидат юридичних наук, доцент

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ В ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНИХ КРАЇНАХ СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Схвалення Кабінетом Міністрів України Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні відкриває шлях до децентралізації влади в країні та значного розширення повноважень територіальних громад. Слід зазначити, що в основу цієї Концепції покладено ґрунтовні розробки у сфері муніципального управління провідних вітчизняних науковців (О. В. Батанова, І. І. Бодрової, М. П. Воронова, П. М. Любченка, О. Ю. Лялюка, Н. Р. Нижник, С. Г. Серьогіної та ін.). Однією з проблем, яка ускладнює процес теоретичного осмислення і практичного вирішення головних завдань цієї реформи, вчені називають існуючу тривалий час жорстку централізацію влади. Зважаючи на це, як ніколи актуальним видається звернення до досвіду проведення подібних змін у тих постсоціалістичних країнах, які вже подолали наслідки «радянської системи» управління місцевими справами та домоглися визначних результатів у справі демократизації взаємин держави і територіальних громад.

Серед постсоціалістичних країн Східної Європи, які вирізняються найбільш вдалою діяльністю щодо впровадження засад децентралізації влади, є Республіка Польща. За оцінкою польських науковців (В. Вітражека, В. Долницькі, Т. Рабської, Я. Тарно, Я. Сулемерські та ін.), у Польщі реформа місцевого самоврядування була основою для проведення інших реформ у державі, адже саме вона вплинула на зменшення корупції на місцевому рівні, зростання підприємств малого і середнього бізнесу та становлення прозорих і демократичних відносин на місцях. Вітчизняні вчені О. М. Чер-

касов і О. В. Радченко підкреслюють, що в результаті системних змін, проведених Республікою Польщею у сфері місцевого управління, утворилися дієві, відносно незалежні від директив центрального уряду місцеві органи влади. Причому муніципалітети отримали не тільки право розподіляти бюджетні кошти відповідно до преференцій та потреб, які визначаються на місцевому рівні, а й посилену відповідальність за виконання досить широкого переліку завдань. На їх думку, це зумовило досягнення успіху на місцевому рівні за трьома напрямками: державні інвестиції; зростання малого бізнесу; розвиток громадянського суспільства.

Безумовно, фундаментом реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Республіці Польща є норми Конституції. Так, Конституція (статті 15 і 16) визначає такі засади адміністративно-територіального устрою та місцевого самоврядування: територіальний устрій держави забезпечує децентралізацію публічної влади; основний територіальний розподіл ураховує соціальні, економічні та культурні зв'язки і забезпечує територіальним одиницям здатність виконувати публічні завдання; сукупність мешканців одиниць основного територіального розподілу складає самоврядну громаду; територіальне самоврядування бере участь у здійсненні публічної влади; самоврядування виконує від власного імені і під власну відповідальність завдання, які входять до його компетенції. У розвиток цих конституційних положень було прийнято низку нормативно-правових актів (закони «Про запровадження триступеневого територіального уряду», «Про вибори до рад гмін, рад повітів і сеймиків воєводств», «Про місцеве самоврядування повітів», «Про самоврядування гмін», «Про збереження чистоти та порядку в гмінах» тощо).

Упровадження в національне законодавство європейського принципу оптимальної децентралізації і реальної керованості території стало базою реформування територіального устрою і місцевого самоврядування Республіки Польща. Зокрема, Закон «Про запровадження триступеневого територіального уряду» передбачає, по-перше, здійснення муніципальних функцій тими територіальними рівнями влади, які мають найтісніший контакт із громадянином; по-друге, досягнення ефективності й економії при розмежуванні повноважень між територіальними рівнями влади. На думку польського науковця В. Вітражека, імплементація засад субсидіарності вплинула на встановлення різноманітного статусу всіх рівнів влади. Зокрема, ці особливості можна побачити в багатьох проявах, таких як: ступінь економічної активності, рівень зайнятості, розмір підприємницького сектору, якість інфраструктури, кількість некомерційних організацій, розгалуженість механізмів управління, участь громади у виборах та ін. За твердженням цього вченого, подібний плюралізм і багаторівневність місцевого управління

сприяють втіленню в життя конституційно-правових засад децентралізації влади, що у свою чергу призводить до формування самодостатнього громадянського суспільства.

У рішенні Конституційного трибуналу Республіки Польща К 24/02 у справі про відповідність законів «Про устрій столиці Варшави» та «Про місцеве самоврядування гмін» ст. 15 Конституції та ч. 3 ст. 4 Європейської хартії місцевого самоврядування визнається важливість принципу субсидіарності, адже він розширює повноваження громадян та їх громад, виправдовує вжиття заходів на місцевому рівні, якщо вони виявляються кращими та ефективнішими. Причому застосування принципу субсидіарності не слід розуміти як обмеження дії органів державної влади, оскільки розв'язання певних місцевих проблем на базовому рівні є неможливим. Наслідками втілення субсидіарності є: а) формування засад соціального плюралізму; б) введення широких можливостей для участі громадян в управлінні державою; в) становлення принципу децентралізації державної влади. За висновком Конституційного трибуналу, концепція децентралізації являє собою процес безперервного розширення повноважень публічної влади, так би мовити, «зверху вниз», що надає регіонам робочі місця та необхідні ресурси. Децентралізація розкриває Конституцію Польщі як «системну проектну організацію, яка є постійним елементом політичної культури та будує Республіку у вигляді загального блага для всіх». Більш того, децентралізація означає необхідність збереження балансу між потребами та інтересами, з одного боку, місцевого рівня, а з другого — надлокального характеру.

В. Я. Зимогляд, кандидат філософських наук, доцент

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ: ПИТАННЯ ЗМІСТУ І ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ УКРАЇНИ

Державне управління посідає ключове місце у структурі цілісного політичного процесу. Реальна практика створення Української держави поставила суспільство і його еліту перед необхідністю об'єктивного переосмислення місця, ролі та функцій державного управління в контексті сучасного політичного процесу і його ресурсного забезпечення.

Під державним управлінням слід розуміти діяльність органів державної влади та їх посадовців з практичного втілення виробленого на основі відповідних процедур політичного курсу. Державне управління справляє практичний, організуючий та регулятивний вплив на громадську життєдіяльність людей з метою збереження історичної пам'яті, впорядкування і розвитку

конституційних інститутів та громадських справ. Державне управління є способом функціонування і реалізації державної влади як виразника національних інтересів народу. У структурному відношенні таке управління об'єднує два субпроцеси: регулювання колективних ресурсів суспільства та цілеспрямоване керівництво людьми, підтримка інституціонального порядку спілкування між ними.

Динамізм, гострота, непередбачуваність політичного розвитку — риси, що стали останніми десятиліттями характерними для України. Україна сьогодні — це економічні руїни, система управління, що деградувала, розколотий у безперервному політичному конфлікті соціум, який не з'єднаний за ментальним, культурним, мовним та історичним критеріями. Україна виявилася на порозі втрати суверенітету і розпаду держави.

За таких обставин Україні потрібна децентралізація влади. Про це заявили голова ПАРЄ Ганна Брассер, виконуючий обов'язки президента А. Турчинов, який 13 квітня 2014 р. видав Указ про децентралізацію влади та Уряд України, який 17 квітня 2014 р. прийняв розпорядження «Про організацію проведення обговорення положень змін до Конституції України щодо децентралізації влади».

Децентралізація є старим політико-правовим утворенням, яке супроводжує багатовіковий розвиток державності. І сьогодні децентралізація є одним із ключових моментів сучасних концепцій управління, що передбачає передачу повноважень і відповідальності від центральної державної влади на нижні рівні управління і недержавного сектору.

Останнім часом децентралізація проявила себе як глобальне явище. Її причинами у всьому світі стали політичні зміни, що надали місцевим співтовариствам право виражати і відстоювати свої інтереси; глобальна інтеграція, що істотно змінила уявлення про межі й архітектуру управління і самоврядування; необхідність участі регіональних і місцевих співтовариств у політичних і економічних процесах. У багатьох країнах світу відбуваються процеси, коли централізм влади й управління змінюється хвилиною децентралізації, і навпаки. Останніми десятиліттями виразно проявляється курс на децентралізацію, який здійснюється неабиякою мірою під впливом рішення Ради Європи про розвиток демократичних інститутів. Державне управління вважається демократичним тільки за умови децентралізації.

Децентралізація — це об'єктивний процес, зворотний централізації. Для досягнення повної децентралізації необхідне дотримання трьох найважливіших умов. По-перше, аби Конституція визнала громадські інтереси, незалежні від тих, які забезпечуються державою і належать до відання певної території. По-друге, важливо, щоб ці громадські інтереси забезпечувалися рішеннями і методами, незалежними від влади Центру. По-третє, саме в цьо-

му контексті необхідно суворо дотримуватися балансу інтересів держави і місцевого самоврядування з метою виключення чинника деградації держави.

До основних ознак децентралізації слід віднести:

- максимальне наближення до нижчестоячих об'єктів управління, до населення;
- самостійність в ухваленні рішень;
- забезпечення власними ресурсами;
- виборність влади і доступність їх громадській участі і контролю;
- саморегулювання;
- гарантування самостійності і дій.

Межі децентралізації державного управління залежать від політичної ваги, людських і фінансових ресурсів, що знаходяться у розпорядженні місцевої влади. В той же час децентралізація не існує поза державою, вона проводиться за ініціативою і під контролем центральної влади.

До позитивних рис децентралізації дослідники відносять такі:

- зміцнення демократії;
- захист свободи і прав людини (через систему вертикальних стримувань і противаг);
- підвищення ефективності органів місцевої влади завдяки передачі повноважень на місця;
- підвищення якості комунальних послуг;
- підвищення ефективності соціального й економічного розвитку як країни, так і її територій.

Форми децентралізації можуть бути найрізноманітнішими, наприклад, децентралізація політична, адміністративна або фіскальна. Вона може здійснюватися по-різному: за допомогою деконцентрації або деволуції. Форми децентралізації відрізняються одна від одної своїми особливостями, політичними наслідками, до яких вони призводять, і умовами досягнення успіху.

Необхідно врахувати й той факт, що стандартної моделі децентралізації не існує, бо її процеси і процедури відрізняються один від одного і залежать від основних цілей і завдань, а також від організаційної структури і механізмів реалізації цього процесу.

В Україні основні цілі децентралізації полягають у підвищенні ефективності державного сектору і якості життя населення, розкритті потенціалу місцевого самоврядування. Децентралізація державного управління в Україні повинна розглядатися як найважливіший елемент у вирішенні проблем якості державної служби й управління, з надіями населення на ефективне виконання державними установами своїх функцій. Децентралізація має сприяти поліпшенню планування суспільного розвитку українського соці-

уму, враховувати місцеві потреби й умови досягнення місцевих, регіональних і загальнонаціональних цілей.

Отже, стратегія децентралізації в Україні є закономірним процесом і результатом демократизації суспільства, трансформації державної влади, поділу влади, придбання громадянами політичних прав і свобод, підвищення якості діяльності органів самоврядування і створення суспільства, здатного до самоврядування. У той же час перш ніж проводити децентралізацію державного управління (влади), необхідно досягти глибокого і всебічного розуміння сутності даного процесу. Цьому має передувати серйозне обговорення стратегії реформ з урахуванням інтересів місцевих еліт, існуючої політичної культури і методів роботи державних інститутів.

Ю. І. Золотарьова, кандидат філософських наук, доцент

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЯК ФАКТОР СОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІ

Глобалізаційні процеси, впливу яких зазнає українське суспільство, актуалізують традиційно існуючу в предметно-дослідницькому ареалі науки проблему соціалізації людини, основою якої є детермінанти культури, що задають принцип зв'язку її складових та їхніх культурних значень, організують світ культури як систему, яка визначає загальну спрямованість і зміст життя людини. Найгострішою є проблема соціалізації молоді, що визначається перехідним характером її суб'єктності, деякою маргінальністю соціальних і культурних позицій, невизначеністю соціальних ідентифікацій.

Глобалізація значною мірою сприяє руйнуванню механізмів традиційного функціонування культури, її дисфункції, негативно впливає на соціалізацію молоді (адже соціалізація за своєю сутністю є культурним процесом). Спостерігаються деяка невизначеність ціннісних орієнтацій, співіснування протилежних ціннісних уявлень в індивідуальній свідомості. Наявність консенсусних ціннісних настанов породжує серйозну проблему інтеріоризації соціальних детермінацій та унеможлиблює вважати формування соціальної ідентичності (як групової, так й індивідуальної) фактом, що стався.

Невизначеність соціального статусу молоді, трансформація традиційних механізмів регуляції поведінки, руйнування соціальних стереотипів, норм і уявлень, що відбувається не без впливу культурної глобалізації, зумовлюють процес маргіналізації значної частини молоді і призводять до розвитку та поширення або нігілізму, або фанатизму. Особливо небезпечним є правовий нігілізм, що завжди передбачає негативне ставлення до права, неправові методи керівництва і досягнення цілей.

Крім того, необхідно відзначити, що труднощі соціальної адаптації, відсутність чіткого розуміння норм і цінностей породжують соціальну фрустрацію. Невідповідність самооцінки особистості її реальних можливостей, що може виникати й унаслідок соціального виключення, теж може призвести до розвитку соціальної фрустрації, що виявляється у поведінці як соціальна апатія або підвищена агресивність.

Підсилює фрустрацію й те, що під впливом глобалізації різко знижується контроль індивідів над процесами та подіями, які впливають на долі людей. Людина стає практично беззахисною перед силою неконтрольованих нею процесів, а розвиток суспільства набуває непрогнозованого, спонтанного характеру. За цих умов виникає прагнення відмовитися від побудови довгострокових планів, а жити сьогоднішнім днем, задовольняючи миттєві потреби, одержуючи негайні результати, що не може не позначитися на процесові соціалізації, оскільки спричиняє перегляд усієї системи цінностей.

Ускладнення соціальної дійсності і відсутність у молоді достатнього соціального досвіду стали певною передумовою для того, щоб в уявленнях про сьогодні й майбутнє, побудову системи цінностей орієнтуватися на те, що пропагують ЗМІ, віртуально реалізовувати себе за допомогою комп'ютерних ігор, віддаючи перевагу віртуальному спілкуванню замість реального. Орієнтація на матеріальні і гедоністичні цінності, зведення принципу задоволення в абсолют, що пропагують ЗМІ, транслявання вульгаризованих версій культури інтелектуалів у масову свідомість (зокрема, трансформація мистецтва постмодернізму в масове) продукують у молоді чітку ціннісну настанову: «добре те, що мені подобається». Така позиція спричиняє те, що починається гонитва за багатством і насолодами, які й стають основними цілями життя. А досягнення цих цілей, на думку багатьох, можливе через науково-технічний прогрес (один зі способів глобалізації). Отже, головною цінністю стає новизна. Остання модель товару — завжди найкраща. Чим новіше, тим престижніше, а той, хто цим володіє, за всіма параметрами перевершує інших. Про це повторює всюдишча, всепроникна глобальна реклама, одночасно пояснюючи, як поводитися, що красиво, що гідно. Відбувається своєрідна персоніфікація предметів споживання, людина стає нібито додатком до них. Таке ставлення поширюється і на мистецтво. Класичні форми мистецтва, які могли б стати джерелом соціального досвіду і протистояти негативному впливу масової культури, найчастіше просто не сприймаються молоддю саме тому, що це «колишне», а тому несучасне, непопулярне. Відбулася підміна критеріїв, коли найціннішим вважається те, що популярно, а в умовах комерціалізації мистецтва популярним стає те, у що вкладено гроші, які повертаються потім в усе зростаючій кількості. До того ж масова культура, мистецтво зокрема, рівняє всіх за нижньою планкою (комерційно — це вигідніше), що призводить до деперсоналізації особис-

тості, її моральної та естетичної деградації. Тим паче, що масове мистецтво активно використовує теми порушення соціальних норм, естетизації насильства та статевої розбещеності, негативної героїки.

Розвага і комфорт — головні принципи нігілістичного гедонізму, що звільняє задоволення від категорій заборони, обмеження та обов'язку. А оскільки при постійному повторенні того самого задоволення поступово зменшується і виникає нудьга, то виникають і різного роду перекручення, садо-мазохістські імпульси у сфері мистецтва і розважальної індустрії.

Ці явища не можуть не викликати тривогу серйозних учених і діячів мистецтва. «В литературе, некогда пахнувшей полевыми цветами и сеном, возникают новые запахи — это вонь. Все смердит: смерть, секс, старость, плохая пища, быт. Начинается особый драйв: быстро растет количество убийств, изнасилований, совращений, аборт, пыток. Отменяется вера в разум, увеличивается роль несчастных случаев, случая вообще. ... Многие герои либо безумны, либо умственно неполноценны. На место психологической прозы приходит психопатологическая», — відмічає Дж. Рітцер. Цю оцінку можна поширити і на кінематограф, телебачення тощо.

Процеси глобалізації та інформатизації сприяють виникненню комп'ютерної комунікації, роль якої стрімко зростає. Інтернет не тільки забезпечує корпоративну й особисту комунікацію, звужуючи поле дійсної інтеракції, а й створює нібито нове середовище перебування. І навіть у родині прагнення безпосереднього спілкування поступається бажанню поринути у віртуальний світ за допомогою комп'ютера або телевізора, що не сприяє реалізації однієї з головних функцій родини — соціалізації.

Змінюються деякі сутнісні аспекти соціалізації як набуття соціального досвіду і його інтеріоризації, що зумовлено й інформаційними чинниками. Різко зростає доступність видів і обсягів інформації, інтернет-комунікації змінюють уявлення про простір і час, універсалізується шоу-культура, яка формує нове ставлення до самореалізації й самопрезентації; інституціоналізується гегемонія зовнішності, що стає критерієм життя й успіху; мішанина культур створює транскультурне мислення.

Такі прояви глобалізації, як стандартизація освіти, інформації, розваг, серійність духовної продукції, її вульгаризація, що впливає на процес соціалізації (аж до цілком можливого перетворення на асоціалізацію), породжують проблему становлення суб'єктності молодого людини, її здатності зберігати власну ідентичність під впливом уніфікуючих чинників.

Отже, слід зазначити, що під впливом глобалізації відбувається культурне зрушення в суспільному житті України як на колективному, так і на індивідуальному рівні, що зумовлює зміну ціннісних настанов людей, особливо молоді, яка визначає трансформацію деяких сутнісних аспектів соціалізації як освоєння соціального досвіду.

О. В. Карчевська, кандидат політичних наук, доцент

КОМП'ЮТЕРНА ДЕМОКРАТІЯ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

У зв'язку із значним поширенням та розвитком ІКТ змінилася і їхня роль у суспільних відносинах. Інформація стає ключовим ресурсом влади та громадянського суспільства. Сучасне життя вимагає трансформації всіх суспільних секторів, відтепер насичених та збагачених інформаційно-комунікаційними технологіями. Отже, зростають інтерес до їхнього дослідження та вивчення ролі, значення нової — комп'ютерної — форми демократії у сучасному суспільстві, яке використовує інноваційні технології при спілкуванні та взаємодії з владою. Ці питання стають нагальними в контексті наближення України до стандартів інформаційного суспільства.

Теорія «комп'ютерної демократії» виникла в результаті розвитку нових технічних розробок у галузі засобів зв'язку та електронно-обчислювальної техніки, що призвели до оформлення нового напрямку — телекомп'юнікації (попарне з'єднання ЕОМ і телебачення, ЕОМ і телефону, телебачення і супутникового зв'язку). Комп'ютерна демократія генетично пов'язана з попередніми теоріями демократії, але зосереджена на дослідженні сутності змін у системі демократичних інститутів, що відбулися внаслідок «комунікаційно-комп'ютерної революції».

Перехід до комп'ютерної демократії обумовлений інтенсивним розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, переходом ЗМІ на цифрову основу, значним поширенням глобальних комп'ютерних мереж — це призводить до того, що сучасна людина стає елементом єдиного інформаційного континууму. Вищим досягненням комп'ютерної демократії ідеологи вважають пропускну здатність інформації в суспільстві. Суспільство та пам'ять ЕОМ розглядаються як «саморегульовані системи», що утворюють інформаційний простір.

Засновником зазначеної форми демократії вважають німецького вченого Г. Крауха, на думку якого ця форма дозволяє вирішити проблеми демократії за допомогою електроніки на більш високому рівні. Однакове ставлення людей до машин і навпаки створює необмежені можливості для розвитку демократії за допомогою кібернетики.

Японський соціолог Й. Масуда у роботі «Інформаційне суспільство як постіндустріальне суспільство» наголошує, що виробництво інформаційного, а не матеріального продукту стає рушійною силою розвитку суспільства, продукт стає більш інформаційно містким, зростають частка та значення інноваційної діяльності. Також значним можна вважати внесок ученого

в обґрунтування доцільності переходу до комп'ютерної демократії в умовах розвитку інформаційного суспільства.

Серед основних причин можна виокремити: «багато питань, котрі ми маємо вирішувати, є справами, які стосуються всього людства, справами глобальними, що не знають національних кордонів, і вирішення яких безпосередньо впливає на життя всіх людей»; «технічні труднощі, які донедавна унеможлилювали участь великої кількості громадян у виробленні політики, сьогодні вже подолані за допомогою революції у комп'ютерно-комунікативних технологіях» [1]. Розвиток комунікаційних супутників та домашніх комп'ютерів дає можливість вирішити проблеми персоналу, часу та коштів. Більше того, громадяни матимуть можливість брати участь у прийнятті політичного рішення з якогось питання не один, а багато разів, що дозволить їм глибше, з різних кутів зору й у довготривалій перспективі зрозуміти природу та приховане значення цього питання. А це дасть можливість приймати вдумливі рішення.

Французький філософ Р. Гароді вважає, що комп'ютер і телебачення створюють можливість «перманентного збору цілого народу, де кожна індивідуальна думка реєструватиметься і підраховуватиметься». Американський футуролог Дж. Мартін зазначає: позитивними аспектами такої демократії є те, що за допомогою комп'ютерної техніки проблема громадської участі буде вирішена у місцевому, національному та світовому масштабах, оскільки супутники зв'язку зроблять телебачення «загальносвітовим екраном».

Переваги комп'ютерної демократії порівняно з іншими формами демократії вбачаються в такому:

1. Комп'ютерна техніка відкриває широкі можливості для громадян щодо володіння приватною власністю. Стаючи доступною для придбання та використання в побуті, вона служить свідченням «рівного» залучення всіх громадян до досягнень науково-технічного прогресу. Оскільки електронна техніка використовується на автоматизованих підприємствах, наука оголошується «колективною власністю», а трудящі — її співвласниками.

2. «Телекомп'юнікація» приводить до збільшення кількості професій, зростання ролі сфери обслуговування. З'являються нові «групи за інтересами», які додають динаміки процесам демократизації.

3. Кібернетика дозволяє встановити безпосередній зв'язок між державою та особою. Такий індивідуальний зв'язок через комп'ютер є формою прямої демократії, що дасть змогу провести «миттєвий референдум».

Комп'ютерна демократія — це оптимальний спосіб організації життя суспільства і держави в сучасній епосі. Оптимальність тут розуміється як досягнення найкращих результатів управління при мінімальних витратах часу і грошей. При цьому держава перетворюється із системи панування та примусу на систему обслуговування громадян.

Разом з цим важливо зазначити, що з активним впровадженням форм комп'ютерної демократії набувають актуальності дослідження проблем мінімізації новітніх загроз демократичному розвитку суспільства. Умовно їх можна поділити на дві групи: 1) «традиційні», тобто ті, які властиві попереднім видам демократій, але пов'язані з використанням сучасних інформаційних технологій; 2) принципово нові. До загроз першого виду можна віднести, наприклад, обмеження можливості реалізації виборчого права шляхом втручання в роботу електронних систем голосування. У свою чергу, до принципово нових видів загроз можна віднести так звані негативні інформаційні впливи, маніпулювання суспільною свідомістю з використанням електронних ЗМІ та соціальних мереж.

О. Г. Кушніренко, кандидат юридичних наук, доцент

СУТНІСТЬ І ЗНАЧЕННЯ ГРОМАДСЬКИХ РУХІВ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ УКРАЇНИ

Важливим структурним елементом політичної системи демократичної держави є громадські рухи і об'єднання. Як відомо, до громадських об'єднань належать політичні партії, профспілки, масові рухи, жіночі, молодіжні організації та інші добровільні товариства громадян країни. Вони можуть мати багато спільного з політичними партіями. Наприклад, на певних етапах у них можуть збігатися стратегічні цілі і тактичні прийоми. І все ж таки громадські рухи докорінно відрізняються від партій тим, що вони не створюються для завоювання і використання державної влади. Вони являють собою спонтанне, досить часто стихійне добровільне об'єднання людей, які мають спільні інтереси та цілі.

Існує багато передумов, які спонукають людей добровільно вступати в громадські рухи. Найважливішими із них є: погіршення матеріального становища людей; відчуження влади від народу; докорінні зрушення у духовному житті; незадоволення певних груп людей цілями і темпами суспільного розвитку та ін.

Як свідчать факти, рухи в Україні та інших державах виникали, як правило, в умовах назрілих чи зріючих соціальних змін. Такі рухи зазвичай мають яскраво виражену форму протесту, який може бути конструктивним, деструктивним або до певної міри і тим і другим. Чисельність таких рухів у розвиненому суспільстві завжди досить значна, адже вони, як і громадські об'єднання — це прояв самодіяльності населення, його участі в громадському житті. Звідси можна зробити висновок і про те, що вони виступають як складова частина демократії та форма життя громадянського суспільства.

Слід відзначити, що в країнах західних демократій під масовими громадськими рухами зазвичай розуміють громадські організації і власне самі рухи. В Україні ці поняття не є тотожними, а тому основну увагу у висвітленні проблеми сутності і ролі в забезпеченні конституційного ладу звертаємо саме на масові рухи, а не на громадські організації.

Конституція України гарантує право громадян створювати громадські об'єднання та свободу їх діяльності (ст. 36). Як різновид громадських об'єднань громадські рухи, безумовно, потребують певних, установлених законом прав, насамперед вільно здійснювати свою статутну мету. Державні ж органи не можуть втручатись у внутрішню діяльність таких рухів, у тому числі фінансувати їх діяльність.

На сьогодні в Україні діють кілька десятків громадських рухів: Комітет виборців України, рух «Чесно», «За вільний Київ», «Оплот», «Поступ» та багато інших. Деякі із громадських рухів, що існували раніше, наприклад, «Народний рух України за перебудову», виконали свою статутну місію в часи здобуття Україною незалежності і трансформувалися в політичні партії. По суті можна навіть стверджувати, що громадянські рухи в певний час розвитку суспільства і свого існування виступають своєрідним «стартовим майданчиком», на базі якого може утворюватися громадська організація у своєму класичному розумінні чи політична партія. Ми дотримуємося думки, за якою громадський рух не можна вважати громадською організацією, і головним аргументом у цьому виступають декілька критеріїв: по-перше, існує сумісність між статутними цілями і правовим регулюванням діяльності. Закон України «Про громадянські об'єднання», майже повністю присвячений регулюванню статусу саме громадських організацій, майже не згадує таку форму, як громадські рухи. По-друге, на відміну від громадських організацій, які можуть бути з місцевим статусом, громадські рухи передбачають саме масовий характер. По-третє, учасники масових громадських рухів не сплачують членських внесків. Існує й багато інших відмінностей.

Проте, незважаючи на певну правову невизначеність чи відмінність від інших громадських об'єднань, значення масових громадських рухів у житті суспільства надзвичайно велике. Адже люди від природи не є однаковими; відрізняються їх умови життя, інтереси. Цю багатоманітність ні держава, ні суспільство не можуть штучно створювати, а повинні прийняти як природний стан речей. І така політична та ідеологічна багатоманітність визнається конституціями більшості держав світу, а Конституція України закріплює ці принципи в ранзі засад конституційного ладу. Зроблено це, мабуть, і у зв'язку із можливою загрозою повернення до недемократичного минулого України.

Діяльність існуючих на сьогодні в нашій державі масових громадських рухів, нехай навіть і не дуже численних, все ж таки слід визнати досить

ефективною. Багато із них продемонстрували, особливо під час виборчих кампаній, високу результативність, збуджували чутливість широких верств населення до нагальних проблем, які існують у суспільстві. Важливою є також та обставина, що органи державної влади реагували на ті проблеми, які піднімалися громадськими рухами. У кінцевому рахунку їх діяльність, як і діяльність інших суб'єктів політичної системи, в першу чергу неурядових громадських організацій, здійснює свій вагомий внесок у стабільність конституційного ладу України, побудову правової, демократичної держави та становлення громадянського суспільства.

Т. М. Максимішина, кандидат політичних наук, доцент

ПОЛІТИКО-КУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Під культурою взагалі в широкому сенсі розуміються всі вироблені людством духовні та матеріальні творіння: теорії, вчення, ідеї, науку, релігію, твори літератури, мистецтва, норми, зразки поведінки, фабрики, банки. Політична культура — це проекція загальної культури суспільства на політичне життя. Політика і політична культура змішуються між собою та взаємно зумовлюють і впливають один на одного. Сучасні концепції політичної культури з'явилися у середині ХХ ст. в американській політологічній школі. Зокрема, одним з перших у 1956 р. американський політолог Г. Алмонд визначив політичну культуру як орієнтацію на особливий тип політичних дій, що відображає певний тип політичної системи. До структури політичної культури він включив виключно ідеальні компоненти, а саме:

- знання і думки про політичну систему та її функції;
- відчуття та емоції, що мають люди до політичних інститутів та політиків.

Такий підхід до політичної культури звузив можливість розуміння цього складного феномену та ускладнив перехід до аналізу практичної політики. Саме тому вже у 70-ті рр. ХХ ст. американські дослідники Р. Карр і М. Бернстайн доповнюють Г. Алмонда, включаючи в поняття «політична культура» не лише політичні емоції, політичну свідомість, а й соціальну практику у вигляді політичної поведінки. Сьогодні під політичною культурою розуміють як потенційні можливості політичної діяльності у вигляді ідеальних теорій, програм, знань, відчуттів, емоцій, так і реалізацію всього цього у політичному житті. Тому структура політичної культури включає: політичну свідомість, політичні відчуття (політичну психологію), політичну поведінку.

Поняття «політична культура» дозволяє виділити якісну сторону політичної системи, пояснити відмінності у функціонуванні і результатах діяльності ззовні схожих політичних систем, поєднати дослідження формальних і неформальних компонентів політичної системи з аналізом національної політичної психології, політичної ідеології, фундаментальних цінностей суспільства.

Сучасна політична культура українського суспільства багато в чому визначається особливостями історичного розвитку України. Серед чинників, що у вирішальний спосіб вплинули на політичну культуру українців, слід назвати такі:

- століттями територія України була розділена на частини і перебувала під впливом країн, що часто ворогували між собою;
- упродовж століть українці були бездержавною нацією, і тому фактично не мали необхідного досвіду власної державної влади на своїй території;
- правляча еліта українського народу постійно піддавався асиміляції та реальній денационалізації.

Зазначені особливості дозволяють констатувати той факт, що українська нація розділена на політико-культурні блоки. Українська політична свідомість характеризується фрагментарністю, тобто відсутня єдність між носіями різної субкультури в розумінні фундаментальних цінностей, цілей суспільства, ідеалів, і події останнім часом демонструють наявність розділу суспільства за соціальними, політичними, етнічними та економічними показниками. З цього випливає, що надзвичайно важливим є подолання фрагментарності політичної свідомості українського народу, оскільки саме в політичній свідомості міститься потенціал для реалізації всіх можливих варіантів розгортання соціальних процесів. Слід пам'ятати, що характер масової політичної свідомості, ціннісні настанови політичної еліти впливають на ефективність функціонування політичної системи, розвиток і спрямованість соціальних перетворень, які відбуваються в нашій країні. Саме тому процеси демократизації мають бути відображені в політичній свідомості українського народу.

Це завдання не уявляється таким уже складним через те, що масовій свідомості українців, на погляд більшості дослідників, притаманний демократизм, про що свідчить історія. Набагато складнішою проблемою є подолання фрагментарності свідомості, оскільки вона доповнюється наявністю історичної пам'яті, котра як складова політичної свідомості жителів різних регіонів, етнічних груп, віруючих різних конфесій є досить стійкою та дуже повільно піддається корегуванню за допомогою ЗМІ та системи освіти. Історична пам'ять є наслідком історичного процесу і відображає особливості самоорганізації людей, які мали суперечливі цілі (пригадаймо події Першої

і Другої світових війн та настанови різних українських партій, організацій того періоду). Історична пам'ять пов'язує покоління, об'єднує народи, але в разі різних ціннісних настанов, наявності суперечливого політичного досвіду різних регіонів України, різних культурно-історичних домінант і детермінант розвитку ми стикаємося з майже нерозв'язною проблемою — негативною складовою в політичній свідомості різних регіональних груп відносно подій української історії. Ця проблема вимагає надзвичайно обережного, усвідомленого підходу до свого розв'язання, яке можливе лише у дуже віддаленому майбутньому.

О. В. Прудникова, кандидат філософських наук, доцент

ДО ПРОБЛЕМИ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У даний час практично немає сфери людської діяльності, яка не відчувала б залежності від ринку інформації і не потребувала використання новітніх інформаційних технологій. Це значною мірою змінює уявлення, погляди, поведінку, спосіб життя й мислення сучасної людини і ставить до неї нові вимоги, головною серед яких є оволодіння інформаційною грамотністю, інформаційною культурою. У зв'язку з цим виникає потреба в усвідомленні інформаційної культури як найважливішого показника розвитку інформаційного суспільства та становлення нового характеру взаємодій людини й навколишнього середовища.

Бурхливе зростання обсягів інформації породило кризу, яка полягає у суперечностях: різноманітність інформації зростає і задовольняє різні потреби, але при цьому циркулює маса надлишкової інформації, не потрібної споживачеві; накопичено величезний інформаційний потенціал, а люди не можуть ним скористатися в силу фізичних і технічних обмежень тощо.

Взаємовідносини людини з інформацією фахівці пропонують розглядати, використовуючи чотири шаблі взаємодії особистості та культури: пасивну, споживацько-розважальну, активно сприймаючу та творчо перероблювану. Однак тут важливо враховувати, що інформаційна культура в умовах глобалізації перебуває під сильним впливом як західної, так і східної (російської) систем цінностей.

Соціокультурні аспекти інформатизації суспільства виявляють три основні проблеми. Однією їх них є проблема зайнятості все зростаючого населення планети. Зайнятість населення починає переміщатися із сфери виробництва у сферу послуг, що створює проблему номер два. Нарешті, третя

проблема — це визначення шляхів подолання суперечностей між національними інтересами та інтересами глобального мережевого суспільства. Крім того, вступ в епоху інформатизації та зростаюче значення інформації в житті суспільства зумовили більш глибокий зв'язок між інформацією та культурою. Засобом поширення досягнень культури на основі технічних завоювань стали інформаційно-комунікаційні технології, які самі по собі також є проблемою.

Інформаційний потенціал суспільства визначається розвитком інформаційної техносфери, але багато чого залежить і від рівня розвитку його інформаційної культури. Будь-які технічні нововведення й ідеї стають ефективними у соціальному плані в тих випадках, коли вони виступають невід'ємною частиною загальної культури.

Інформаційна культура передбачає самодіагностику рівня і широти власних знань, виявлення прогалин, планування особистого інтелектуального розвитку на основі безперервної освіти протягом усього життя. Глобальні проблеми зробили світ, у якому живе людина, неспокійним і вибухонебезпечним.

Через це виникає проблема нерозуміння впливу інформаційної культури на якість підготовки фахівця, його ставлення до створюваної техніки, вплив нових винаходів на навколишнє середовище і людину. У зв'язку з доступністю мережевих ресурсів сьогодні є великою спокуса розваг, азартних ігор, подорожей еротичними сайтами тощо. Рядовий користувач виявляється невідповідно підготовленим, витрачає час нераціонально, використовуючи односторонньо ресурси глобальних мереж. Рівень його культури не дозволяє йому побачити, які можливості йому відкриваються при використанні світових ресурсів інформації для підвищення свого професійного, культурного та життєвого рівня.

Часто інформація надходить до людини повз її волі, нав'язується їй. Таким прикладом може служити реклама. Уберегтися від неї важко, але ставитися до неї можна по-різному. І від рівня загальної культури найчастіше залежить, як людина реагує на нав'язану їй інформацію рекламного характеру. Ця проблема має таке значення у зв'язку із збільшенням обсягів інформації і можливістю засвоєння її окремою людиною, а також недостатнім навчанням основам інформаційної культури.

Від того, наскільки високим є рівень культури споживання інформації, залежать і рівень розвитку сучасної техніки, якість і екологічна безпека наукових розробок, а отже, й рівень розвитку суспільства знань.

Зараз актуальною стає проблема формування культури мислення, без якої неможлива орієнтація діяльності на розвиток людини, на розробку технологій для людей. Поза загальної культури діяльність обертається на технократизм, формалізм, зневагу людськими цінностями, спричиняє негативні соціальні

наслідки, аварії та катастрофи. І від того, які знання з основ загальної та інформаційної культури отримає майбутній фахівець, які навички, вміння він придбає в процесі навчання, залежатимуть і розвиток інформаційного суспільства, побудова суспільства, заснованого на інформації та знаннях.

Процеси, пов'язані з інформатизацією суспільства, зумовлюють необхідність пошуку нового підходу до підготовки споживачів інформації, яким знадобилися відповідні знання для пошуку і використання інформації. В умовах глобалізації багаторазово зростають можливості впливу окремої людини на інформаційні процеси всього суспільства. Це актуалізує в особистості поєднання максимальної індивідуальної волі з високою мірою відповідальності за свої вчинки.

Отже, в сучасних умовах принципового значення набувають оцінювання ефективності використання інформаційних технологій в управлінні, розробка ефективних моделей використання інформаційних технологій у процесах управління соціальними системами з обов'язковим урахуванням культурних цінностей та інтересів людини і суспільства.

О. М. Сахань, кандидат соціологічних наук, доцент

ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ ЯК ЧИННИК КОНСОЛІДАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Бурхливий розвиток сучасних внутрішньополітичних процесів в Україні, з одного боку, сприяв консолідації суспільства та поглибленню демократії, а з другого — виявив певну роз'єднаність нації, що є результатом комплексу невіршених проблем, які залишилися у спадок від напівколоніального минулого нашої держави та призвели до загрози її безпеці.

Процеси консолідації та розмежування суспільства залежать як від внутрішніх, так і від зовнішніх політичних процесів, активності і розвиненості зовнішньополітичних сил. В основі консолідації — близькість завдань і цілей, принципів взаємовідносин, а також політичних практик. Саме європейські інтереси України та її євроінтеграційні прагнення стали підґрунтям процесу консолідації українського суспільства, пік якого припав на осінь 2013 р. У цей час по всій країні проходила мирна масова акція на підтримку зовнішньополітичного курсу держави на євроінтеграцію. Народ України продемонстрував єдність у бажанні подолати цивілізаційне відставання та наблизитися до європейських стандартів життя. Проте раптовий відхід колишнього керівництва держави від обраного і законодавчо закріпленого курсу країни на євроінтеграцію та розгін мирних мітингуючих наприкінці

листопада минулого року обурив громадян, що стало поштовхом до рішучих протестних дій та переформатування євроінтеграційного майдану на анти-владний. Пересічні люди продемонстрували високий рівень самоорганізації та об'єдналися в революційній боротьбі за оновлення політичної системи, створення умов для незворотності демократичних перетворень та забезпечення участі громадян у керуванні країною. Для оборони мирних мітингів та охорони громадського порядку від провокацій з боку кримінальних елементів та ненасильницького опору силовикам були створені добровільні громадські формування — народні дружини та загони самооборони. Незабаром було прийнято рішення про створення всеукраїнської структури самооборони — позапартійного громадського руху «Самооборона Майдану».

Якщо такі позитивні чинники, як ідея євроінтеграції та наявність базових цінностей, наприклад, патріотизму, соціальної справедливості, взаємоповаги і взаємодопомоги, зумовили консолідацію українського суспільства, то на заваді створенню сприятливих умов для динамічного розвитку політичного процесу на шляху дійсної демократизації українського суспільства стали численні негативні внутрішньополітичні процеси. Це не вирішені за роки незалежності проблеми державотворення, відсутність консолідованої правлячої еліти, авторитетних політичних та національних лідерів, професійної та моральної влади, єдиних соціокультурних цінностей і орієнтирів керівників і керованих, постійне відтворення адміністративно-командних методів управління, слабкість політичної опозиції, непослідовна реформаторська політика, нестабільність законодавства, недосконалість судової системи, недостатня ефективність правового регулювання ринкових, між-етнічних стосунків, несформоване громадянське суспільство, залежність особи від держави та ін.

Крім того, багаторічне спекулювання політиками та мас-медіа темою територіального та мовного розколу українського суспільства, поділу людей на «своїх та чужих», вплив на внутрішні процеси в Україні зовнішніх суб'єктів, у тому числі реакційно-консервативно налаштованих східних сусідів, що виявлялося в просуванні російського варіанта християнства (православ'я), ксенофобії та вестернофобії, етатократії як моделі державного устрою, поширенні ідеї федералізації, перекручуванні історії, залякування російськомовного населення утисками з боку «бандерівців» та постійному загостренні через засоби масової інформації у людей старшого та похилого віку ностальгічних переживань за авторитарним радянським минулим. Як наслідок самоідентифікація населення південних та східних регіонів України стала досить розмитою, і багато хто тут усвідомлює себе скоріше громадянином колишнього СРСР, аніж незалежної України. Усі ці дії сприяли появі сепаратистських рухів у південно-східних регіонах України, посиленню деконсолідуєчих процесів у суспільстві.

Нещодавня анексія Криму і Севастополя Росією та загроза територіальній цілісності України стали для більшості громадян, які опинилися перед загрозою жити з «братським» окупаційним народом, консолідуючим чинником. Згідно з результатами дослідження, проведеного групою Рейтинг на замовлення Міжнародного республіканського інституту на початку квітня 2014 р. в Україні, лише 1% громадян виступили проти єдності держави, при цьому кількість прихильників єдиної України переважала навіть у південно-східних областях: у південній частині країни за унітарну форму 44% (проти 22%), у східній частині за федералізм — 45%, проти 26%.

Стабілізація політичного процесу в сучасній Україні і розвиток суспільства до дійсної демократизації цілком залежать від державницького професіоналізму і відповідальності політичного класу, в першу чергу від владних інституцій, правлячої еліти та провідних лідерів. Це надзвичайно важливо для України, де відбуваються нові політичні процеси, з'являється нове у політичній системі, що, у свою чергу, потребує впорядкованості, пристосованості, самозбереження, попередження безвихідних політичних процесів. За умов стрімких політичних змін, несподіваних поворотів у розвитку внутрішніх та зовнішньополітичних процесів рівень неупорядкованості соціально-політичного життя не повинен перетворитися на хаос, інакше зміни втрачають сенс і трансформуються у руйнівний і загрозливий процес. Вихід вбачається у зміцненні у свідомості людей ідеології прогресивного динамічного розвитку держави та забезпеченні сталого розвитку всіх галузей народного господарства, створенні необхідних матеріальних та духовних умов для життя громадян зараз та для майбутніх поколінь, повазі до людської гідності, формуванні справжнього народовладдя, подоланні відчуження влади і суспільства. Зволікання з проведенням необхідних дій щодо створення умов для розгортання внутрішнього потенціалу держави та кожної особи істотно гальмує консолідацію і розвиток суспільства.

Т. М. Слінько, кандидат юридичних наук, доцент

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ЗАХИСТУ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ УКРАЇНИ

Стрімкий розвиток телекомунікаційних систем, глобальних мереж та інтерактивних засобів поширення інформації створює можливості доступу до практично необмежених інформаційних масивів, що зумовлює необхідність визначення і структуризації сукупності зовнішніх потреб України щодо

забезпечення інформаційної безпеки. Зростає усвідомлення суспільством проблем регулювання суспільних інформаційних відносин, пов'язаних з формуванням національного інформаційного простору, забезпеченням інформаційної безпеки, підвищенням значення міжнародно-правових механізмів захисту національних інтересів.

Слід зазначити, що система забезпечення інформаційної безпеки сучасних держав зіткнулася з низкою чинників, які негативно впливають на можливості держави ефективно захищати її національні інтереси в інформаційній сфері. Серед зовнішніх чинників одним з найбільш небезпечних, на думку фахівців, уявляється процес глобалізації, що супроводжується нав'язуванням країнам і народам інших цінностей та підривом їх традиційних цінностей за допомогою нових інформаційно-телекомунікаційних систем і технологій. Обсяги світової інформаційної індустрії на початку 90-х рр. ХХ ст. досягли 2 трлн доларів США, а на початку ХХІ ст. зросли на порядок.

Конституційно-правові засади інформаційної безпеки визначено Конституцією України (ст. 17), у якій у пріоритетному порядку встановлено, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. У Конституції достатньо чітко закріплено повноваження вищих органів державної влади стосовно забезпечення національної безпеки України. Для Української держави питання забезпечення національної безпеки, невід'ємним елементом якої є інформаційна безпека, постають особливо гостро, що пояснюється низкою проблем, а саме: необхідністю створення сприятливих умов для подальшого розвитку українського суспільства та держави; існуванням перманентної економічної кризи; порушенням прав і свобод людини і громадянина в Україні та за її межами; зростанням рівня злочинності та корупції; поширенням загрози тероризму, неконтрольованого розповсюдження зброї та наркотиків; загрозливим станом довкілля та ін. Важлива роль у системі забезпечення безпеки держави належить Президенту України та Уряду, а особлива роль, як свідчить світова практика, — парламенту. Саме держава повинна виконувати функцію забезпечення інформаційної безпеки, а для цього в першу чергу необхідно створити належну правову базу.

Важливе політичне і практичне значення щодо вдосконалення правового забезпечення інформаційної безпеки та інформаційного суверенітету має Концепція (засади державної політики) національної безпеки України, схвалена Верховною Радою України. Передбачалося також, що Уряд надасть на розгляд парламенту Концепцію національної інформаційної політики та інформаційної безпеки, а після її затвердження створить умови для забезпечення поєднання підходів до формування інформаційної законодавчої бази

та розробки заходів як на державному, так і на регіональному рівні. Однак такі закони так і не були прийняті. На створення правових основ регулювання державної політики національної безпеки спрямований Закон України «Про основи державної політики національної безпеки України», прийнятий у червні 2003 р.

Окрім того, поряд з правовими механізмами підвищується роль економічних важелів регулювання суспільних інформаційних відносин. Реальністю є також поява на міжнародній арені нових суб'єктів економічної діяльності, насамперед транснаціональних корпорацій (ТНК), які мають значні ресурсні можливості, чітку ієрархію управління, розвинені вертикальні і горизонтальні зв'язки, сучасні технології. Фактично ТНК є наднаціональними суб'єктами.

Що стосується збільшення глобальної інформаційної присутності України, то тут спостерігається сталий, хоча й повільний, прогрес. На вирішення питань, пов'язаних з розширенням інформаційної присутності України за кордоном, формуванням та підтриманням адекватної репрезентації держави як усередині країни, так і поза її межами, була спрямована Державна програма забезпечення позитивного міжнародного іміджу України на 2003–2006 рр. Однак ефект від її втілення виявився недостатнім, що підтверджується експертними оцінками. Разом з тим спостерігається відставання України від розвинених держав у розвитку вітчизняного сегменту Інтернету. Кількість користувачів Інтернетом в Україні становить 2,8% населення (для порівняння: в Норвегії — 38%, США — 30%, Японії — 15,8%, Польщі — 7,3%, Португалії — 5,7%, Росії — 6,4%). Випукла «цифрова нерівність» у використанні можливостей Інтернету, нерівномірність розвитку комунікацій (технологічне відставання) збільшує розрив між країнами, посилює залежність одних від інших.

Треба зазначити, що, враховуючи значущість цієї проблеми, сучасні дослідники розглядають різні аспекти та виділяють різні підходи щодо захисту інформаційного суверенітету та забезпечення інформаційної безпеки держави. Особливо слід відмітити, що з посиленням глобалізації у світі відбувається суттєвий перегляд стратегії держави відносно інформаційного обміну на її території. Крім того, потреба забезпечення інформаційної безпеки та захисту інформаційного суверенітету обумовлена формуванням інформаційного простору, необхідністю забезпечення національної безпеки України в цілому та існуванням загроз в інформаційній сфері держави, які можуть завдавати значної шкоди загальним національним інтересам. Для своєчасного вирішення цих завдань у правовому, організаційному та організаційно-технічному планах Україні ще багато треба зробити. Насамперед необхідно створити системи управління національними інформаційними

ресурсами, надійного захисту каналів державного управління, протидії інформаційним загрозам і захисту власного інформаційного простору.

О. А. Стасевська, кандидат філософських наук, доцент

ГЛОБАЛЬНА ЕТИКА: ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ

Досвід світобачення в контексті глобалізації та інтернаціоналізації сучасного життя, формування нового культурного простору, в якому існує нескінчений діалог (полілог) смислів і символів культур різних епох та народів, безпрецедентний тиск віртуального світу зумовлюють усвідомлення колективної відповідальності і створення етики, яка б стала вагомою та значущою для всього людства. Аналіз сучасного глобального світу, який характеризується кризовими явищами, свідчить про необхідність включення етичного компонента у всеохоплюючий процес взаємодії людини з цим світом, оскільки способи подолання таких явищ передбачають створення принципово нових регуляторів поведінки. Ситуація в Україні як частини глобалізованого світу виявила майже весь спектр ознак світової духовної кризи, складовою підгрунтя розв'язання якої має стати єдина система загальнолюдських цінностей подальшої модернізації суспільства.

Канадський дослідник М. Макклюен характеризує сучасний світ як «глобальную деревню», в якій усе, що відбувається, стосується безпосередньо й абсолютно кожного. Отже, чужих проблем просто не існує, і сьогодні нагальним є завдання створення концепції єдиної глобальної етики. Слід вказати на відсутність повної єдності в науковому середовищі щодо перспектив існування глобальної (універсальної, планетарної, загальнолюдської) етики. Реалії дійсності дають багато прикладів, які свідчать про крах політики мультикультуралізму в Європі, складності асиміляції вихідців із країн Сходу в суспільствах західного типу, надзвичайні труднощі вироблення сприйнятливою для всіх культурного і етичного стандарту тощо. Однак, на думку значної частини наукового філософського товариства, одним із провідних напрямів сучасного пошуку є створення саме глобальної етики, до якої неминуче має прийти людство у своєму розвитку.

Поняття «глобальна етика» означає систему цінностей, норм, настанов і принципів, що можуть стати основою єдиного культурного простору для всього людства в перспективі або, принаймні, в тих межах, у яких уже сьогодні відбувається так званий діалог цивілізацій. Це означає, що глобальна етика покликана знайти певні безумовні цінності, які були б притаманні всім культурам, можуть сприйматися представниками різних етносів незалежно

від соціальної, класової, релігійної приналежності. Відсутність єдиної системи цінностей створює загрозу ескалації протистояння всіх проти всіх і навіть створення передумов нової світової війни.

Глобалізаційні процеси (економічні, інформаційні, культурні), незважаючи на створені протягом історії людства універсальні етичні цінності та настанови, нині породжують край негативні явища. Стрімкість соціальних змін порушує культурну спадкоємність, процес гуманізації, а також призводить до послаблення морально-нормативної регуляції, морального регресу, неузгодженості цінностей, втрати ефективності моральних кордонів, які регулюють як суспільне, так і індивідуальне життя.

Створення глобальної етики є надзвичайно складною справою, що виявляється у деяких моментах. По-перше, постає завдання усвідомити її необхідність; по-друге, запобігти спокусі взяти за основу одну з уже існуючих етичних систем і механічно поширити її на всі інші. Саме через це деякі представники наукового товариства вважають проблему створення глобальної етики певною мірою утопічною. Безумовно, необхідно враховувати відмінності економічного та політичного плану, різні духовно-релігійні цінності, які й заважають узгоджено прийняти єдину етичну основу. Сьогодні, наприклад, з боку Заходу іноді застосовуються застарілі підходи до ведення діалогу зі Сходом на рівноправній основі, бажання нав'язувати сформовані в межах західноєвропейської культури уявлення про моральні принципи та права людини всім народам. Жорсткі універсалізуючі заходи завжди призводять до уніфікації, насильницького нав'язування, заперечення поліфонічності світу, а отже до активної протидії. (Відомим фактом є прагнення лідерів східних країн ще з кінця минулого століття переглянути документи ООН як застарілі і такі, що не відповідають культурним запитам окремих народів через ігнорування їх традиційних цінностей.)

Якщо звернутися до історії європейської філософсько-етичної думки, то можна побачити, що ще І. Кант заклав підвалини можливості існування глобальної (в його інтерпретації — універсальної) моралі, створення таких етичних приписів, норм, які б претендували на всезагальність, були б здатними регулювати поведінку всіх людей. Кантівська теорія має вагомий відгук серед сучасних філософів, які є прихильниками протистояння моральному релятивізму та аномії. Звернення до кантівської традиції обґрунтування моралі, її сучасне переосмислення актуалізуються необхідністю відповісти на запитання: чи можлива за умов існування різних етосів, множини світоглядних настанов та ціннісних уподобань глобальна етика? Дискусія про співвідношення східної та західної систем цінностей, урахування культурних відмінностей у процесі формування глобальної етики повинна вестися з різних позицій — політичних, юридичних, економічних, але головне — з філософ-

ських. Означена проблема може бути вирішена за активною участю філософів-компаративістів шляхом вивчення світового етично-філософського досвіду, порівняльного аналізу етичних систем, концепцій і понять різних культур, виявлення спільних і прийнятних для всіх цінностей, принципів та настанов.

І. І. Чхеайло, кандидат філософських наук, доцент

ЕКОЛОГІЗМ ЯК РІЗНОВИД СУЧАСНОЇ ІДЕОЛОГІЇ

Природоохоронна риторика і практика нині активно входять до політичного процесу в Україні. Охарактеризуємо поняття «екологізм» та екологістську ідеологію у контексті українських реалій. Термін «екологізм» досить активно вживається як у академічних колах, так і в публіцистичних статтях на тему політичного процесу. Коли йдеться про екологізм як світоглядно-ідеологічну систему, аж ніяк не говориться про «екологію» як фундаментальну наукову дисципліну [1].

З часу свого виникнення наприкінці XIX ст. як вузької галузі біологічної науки наприкінці XX ст. екологія значно переросла власні межі. Відбулося поступове перетворення екології як науки про універсальні зв'язки живих організмів з їх середовищем на екологізм як різновид сучасної ідеології та сучасного світогляду. На сьогодні екологізм претендує на роль своєрідного компасу, що вказує шляхи розв'язання проблем, пов'язаних із кризовим станом довкілля та глобальної екосистеми, а також гуманітарної кризи, що є наслідком дисгармонії між людиною та світом, що її оточує.

Екологізм прийнято розділяти на соціальну та глибинну екологію. Одним із найбільш впливових сучасних напрямів є глибинна екологія. Поняття «глибинна екологія» та засадничі принципи цього екофілософського вчення вперше були запроваджені норвезьким філософом Арне Наессом у 1972 р.

На відміну від так званої «поверхневої екології», яка базується на західному раціоналізмі і вбачає необхідність розв'язання екологічних проблем індустріального суспільства тією мірою, якою це необхідно для збереження здоров'я й добробуту людини, переважно шляхом зменшення рівнів забруднення й раціонального використання природних ресурсів, глибинна екологія розглядає всі форми життя на Землі як рівноцінні й рівнозначні. Так, за А. Наессом, добробут і процвітання людства та інших форм життя на Землі мають свою внутрішню цінність, яка не визначається через поняття користі для людини; люди не мають жодних прав на зменшення цього багатства і розмаїття, за винятком задоволення своїх життєвих потреб; процвітання

людського життя та культури сумісні із суттєвим зменшенням чисельності людської популяції, а процвітання інших форм життя вимагає такого зменшення. Глибинна екологія — це вчення про егалітарне ставлення до світу. Наесс узагалі вважав, що кожна людина повинна працювати над своєю власною філософією. Усі живі істоти, чи це людина, тварина або овоч, мають рівне право жити і процвітати. Фактично це означає: якщо ви не знаєте, як результати ваших дій торкнуться інших істот, то так діяти не можна.

Глибинна екологія виступає з позицій біоцентризму або екоцентризму й апелює радше до людської мудрості, ніж до наукових аргументів, спираючись на розмаїття форм світосприйняття та філософствування, — буддизм, трансперсоналізм, філософське вчення Б. Спінози, етику Землі американського натураліста Альдо Леопольда, претендуючи на синтез багатьох філософських вчень.

Така розмитість і еkleктичність філософсько-світоглядних підвалин глибинної екології дають підстави її опонентам і критикам вказувати на «дефіцит теорії» цього вчення, на понятійне болото, в якому може потонути все, що надає привабливості екологічному мисленню.

Самі ж прибічники та послідовники глибинної екології виправдовують таку еkleктичність своїх ідейних засад необхідністю об'єднати людей різних віросповідань і світобачення заради збереження усього живого та досягнення гармонії між людьми та світом природи. Тому завдання глибинної екології — створити ширшу платформу загальних принципів, щоб об'єднати різні групи людей заради спільної справи, спільних цілей і цінностей.

З часом світоглядні засади глибинної екології було покладено в основу діяльності деяких радикальних природоохоронних рухів, до яких належить, наприклад, така організація, як «Земля понад усе!». Активісти цієї організації називали людський вид найнебезпечнішим чинником, що становить загрозу існуванню дикої природи і наближує апокаліпсис.

В Україні так і не постала потужна політична партія, яка сформулювала б екологічні інтереси та природоохоронні ініціативи населення у вигляді законопроектів та дієвих механізмів їх втілення. Єдиним ефективним механізмом урахування інтересів природоохоронної громадськості є повсякчасний громадський тиск на владу: це ініціативи зі створення та охорони природно-заповідного фонду, обмеження шкідливих викидів.

Через захист свого двору, парку чи зеленої зони найактивніші мешканці великих міст дійшли почуття громадянськості та участі у справжньому, а не формальному, політичному процесі. Саме завдяки активності громадян поняття «громадянське суспільство» має шанс стати на теренах України не академічним терміном, а реально існуючим феноменом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрос О. Є. Екологізм як складова політичного процесу: огляд тенденцій [Електронний ресурс] / [О. Є. Андрос] // III Всеукраїнський з'їзд екологів з міжнародною участю : зб. наук. ст. – Вінниця, 2011. – Т. 2. – С. 700–702. – Режим доступу: <http://eco.com.ua/>.

Д. С. Бірюков, кандидат технічних наук, головний консультант, м. Київ;
Л. М. Якушенко, старший консультант, м. Київ

ЕКОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ ЗАСТОСУВАННЯ «М'ЯКОЇ СИЛИ»: СТАН ТА ПРОГНОЗИ ДЛЯ УКРАЇНИ

За останні півстоліття екологічні проблеми посіли одне з ключових місць з-поміж тих питань, що відносять до глобальних викликів людству. Тому не є несподіваним те, що все більш помітним стає застосування «м'якої сили» у конфліктах за стратегічні природні ресурси. Саме поняття «м'яка сила» набуло поширення завдяки новаторським працям Джозефа С. Ная, який на початку 1990-х рр. аргументовано відстоював тезу про абсолютну перевагу Сполучених Штатів на світовій арені не тільки за показниками військової сили та економічної могутності, а й за параметрами несилового впливу на міжнародні відносини [1]. Вітчизняні науковці теж зробили власний внесок у розвиток досліджень на основі цього концепту. Так, у роботі О. Богомолова та О. Литвиненка [2] досліджується вплив Росії на Україну із застосуванням культурної та ідеологічної компонент «м'якої сили». У дослідженні Інституту міжнародної політики (м. Київ) оцінено потенціал «м'якої сили» України у шести країнах (Польщі, Румунії, Молдові, Грузії, Білорусі та РФ) на основі підрахунку понад 30 кількісних та якісних показників [3]. Проте, як зазначають П. П. Гай-Нижник та Л. В. Чупрій, наша держава й досі не ефективно використовує інструменти «м'якої сили», зокрема свої історико-культурні надбання [4]. Семченко О. А. розглядає «м'яку силу» як інструмент формування позитивного іміджу держави, відзначаючи роль ЄВРО-2012 у цьому процесі [5].

За нашими спостереженнями, Україна відчуває все більший вплив «м'якої сили» країн-сусідок шляхом експлуатації екологічних питань. Особливим прикладом є можливий видобуток сланцевого газу в Україні. Показовими є протестні акції, що відбулися в жовтні 2013 р. у м. Белгороді проти видобутку сланцевого газу на території Скіфської ділянки, зокрема Харківської області. Представники російських громадських природоохоронних організацій особливо загострювали увагу на питаннях транскордонного впливу на

екосистеми та господарські комплекси на території РФ. «На підтримку» цих акцій виступило Мінприроди РФ, яке направило офіційний лист до Мінприроди України, висловивши стурбованість відносно екологічних ризиків, пов'язаних з видобутком сланцевого газу, особливо в питанні ймовірного забруднення поверхневих та підземних джерел господарсько-питного водопостачання, що використовуються населенням РФ у Брянській та Курській областях. Такі події дають підстави очікувати на те, що нескінченні «газові війни» незабаром отримають досить суттєво проявляться у вигляді екологічного протистояння.

Для території України можна виділити ще декілька потенційно конфліктних екологічних ситуацій, які можуть спровокувати застосування інструментів «м'якої сили» різної спрямованості:

- україно-білоруський конфлікт інтересів, пов'язаний з розробкою крейдового родовища «Хотиславське» на території Білорусі, що може призвести до порушення гідрологічного режиму комплексу Шацьких озер на Волині;
- загроза забруднення вод річки Дністер, яка є головним джерелом питно-господарського водопостачання Румунії та Молдови, внаслідок просочування або катастрофічного викиду токсичних розсолів Калуського солерудника в річки Лимниця та Сівка та подальшого забруднення р. Дністер;
- деградація української частини дельти Дунаю внаслідок незбалансованої водогосподарської діяльності на території Румунії та загроза забруднення поверхневих вод річок Дунаю і Тиси внаслідок діяльності гірничозбагачувальних та хімічних підприємств на території Румунії [6].

Окремим стає питання екологічно збалансованого ведення господарської діяльності на території Криму, яка внаслідок свого розміщення та невизначеного статусу може стати майданчиком для формування серйозних еколого-техногенних загроз для України з боку РФ. Розмови про можливе відновлення будівництва на території Криму АЕС, екологічні наслідки функціонування флоту РФ, проблеми, що виникнуть при подальшому порушенні режиму роботи Північно-Кримського каналу — це перші ознаки загострення екологічного протистояння.

Суттєвою характеристикою «м'якої сили» є її відносно більш помітна незалежність від держави та уряду, оскільки важливу складову «м'якої сили» створюють недержавні актори [7]. Проте НГО в Україні не користуються значною довірою, є по суті гранітоїдами, зазвичай це «маріонетки» певних політичних чи бізнесових структур. Крім того, представникам НГО не вистачає кваліфікованої експертної підтримки та ґрунтового наукового забезпечення [8]. Але якщо аналізувати готовність різних об'єднань громадян до згуртування та спільних акцій, то останнім часом вона суттєво підвищила-

ся. Згідно з даними опитування Фонду «Демократичні ініціативи», що було проведено навесні 2013 р., 25,5% українців вважали за можливе виникнення масових протестів населення, пов'язаних з погіршенням життя, або заради захисту своїх прав і свобод. Така ж кількість опитаних (25%) збиралися особисто брати участь у протестних акціях [9]. Ураховуючи досвід, який українці отримали наприкінці 2013 – на початку 2014 р., ці тенденції надалі підсилюватимуться та радикалізуватимуться.

З огляду на те, що потреба в безпеці, в тому числі екологічній, є базовою потребою людини, а прояви екологічних проблем — наочними та зрозумілими для населення, екологічні питання можуть стати «спусковим механізмом» для успішного розгортання різних сценаріїв застосування інструментів «м'якої сили» проти нашої держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Nye J. S. Bound to lead: the changing nature of American power / J. S. Nye. – N. Y. : Basic books, 1990. – 307 p.
2. Bogomolov A. A Ghost in the Mirror: Russian Soft Power in Ukraine [Електронний ресурс] / A. Bogomolov, O. Lytvynenko. – Режим доступу: <http://www.chatham-house.org/>.
3. «М'яка сила» України в регіоні: інструмент ефективної зовнішньої політики [Електронний ресурс]. – К. : Ін-т світов. політики, 2011. – Режим доступу: http://iwr.org.ua/img/myaka_syla_ukr.pdf.
4. Гай-Нижник П. П. Культура як основа «м'якої сили» України в контексті підвищення її зовнішньополітичного авторитету / П. П. Гай-Нижник, Л. В. Чупрій // Гілея. – 2013. – Вип. 79. – С. 266–269.
5. Семченко О. А. «М'яка сила» держави як потенціал іміджу України / О. А. Семченко // Політ. менеджмент. – 2012. – №4–5. – С. 265–272.
6. Якушенко Л. М. Аналітична записка [Електронний ресурс] / Л. М. Якушенко. – НІСД, 2013. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1355/>.
7. Pamment J. Articulating influence: Toward a research agenda for interpreting the evaluation of soft power, public diplomacy and nation brands / J. Pamment // Public Relations Review. 2014. – № 40. – P. 50–59.
8. Чи довіряєте Ви громадським організаціям? (динаміка, 2001–2013 рр.) [Електронний ресурс] / Центр Розумкова. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=81.
9. Протестні настрої населення: останні тенденції Дослідження Фонду «Демократичні ініціативи ім. Ілька Кучеріва» та соціологічної служби Центру Розумкова, 17–22 трав. 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/ua/polls/2013-year/hihivihviihihuihuuuu.htm>.

М. Б. Закіров, кандидат історичних наук, докторант, м. Луганськ

УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ У СВІТЛІ ПОЛІТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЙ ДІЯЧІВ РОСІЙСЬКОГО ЗАРУБІЖЖЯ

Процеси глобалізації в сучасній Україні відбуваються в умовах зростаючого біполярного зовнішнього впливу. Тому вагомим чинником вироблення зваженої і адекватної політики держави стає визначення істинної мотивації партнерів з урахуванням історичного досвіду і пануючих ідеологічних концепцій. Зокрема, у сучасній Російській Федерації останніми роками спостерігається зростання інтересу до творчої спадщини вчених російської післяреволюційної еміграції (докладніше про це див.: Актуалізація політичних концепцій російського зарубіжжя у риторичі і політиці сучасної Росії) [1].

Поряд з іншими ілюстрацією ідеологічного підґрунтя сучасних російсько-українських відносин є думки одного із засновників євразійського руху М. Трубецького. Зокрема, оцінюючи розвиток українізації, він зазначав: «... на Україні переважає прямо-таки намагання повного культурного сепаратизму» [2, с. 179]. А одним із чинників цього сепаратизму він уважав «...наплив галиційської інтелігенції, національна самосвідомість якої цілком спотворена як багатовіковим прилученням до католицизму, так і польським рабством і тією атмосферою провінційно-сепаратистської національної (точніше мовної) боротьби, яка завжди була притаманна колишній Австро-Угорщині» [2, с. 179]. Отже, становлення і розвиток суверенної української культури, а в сучасних реаліях — і держави для деяких послідовників євразійської концепції сприйматиметься як вияв сепаратизму, причому ще й спотвореного галиційським впливом.

Ще більш різко висловлювався інший і навіть більш відомий діяч російського зарубіжжя філософ М. Бердяєв: «...українці, які здійснюють відступництво від народу Пушкіна і Достоевського, відкидають російську мову в ім'я малоросійського наріччя і розділяють Росію» [3, с. 167]. Російській філософ писав ці слова у часи повалення і розпаду Російської імперії. Проте сьогодні вони знову набули актуальності, оскільки розпад СРСР несподівано виявився далеко не остаточним і завершеним фактом, як це недавно бачилося світу. Ми стали свідками загрозливого рецидиву, ідеологічним підґрунтям якого може бути твердження М. Бердяєва: «Перемагають духи партикуляризму, провінціалізму, сепаратизму... Заперечується з різних боків існування Росії, російського народу, російської ідеї. Великий російській народ поступається місцем новим, приватним, малим утворенням, він розтросчений... дрібно-гоїстичними національними самоутвердженнями» [3, с. 167].

Філософ наголошував на тому, що не має ні великоруської, ні малорусь-

кої культури, а є лише єдина руська культура. Слід зазначити, що М. Бердяєв не відкидав очевидні факти і не намагався їх приховати. Він лише інтерпретував їх у потрібному ключі. Зокрема, наявні відмінності культур він визнає, але визначав як «провінційно-обласні» відмінності Великої Росії і Малоросії, що, на його думку, лише підтверджує єдність російської національності, культури і російської держави, що осягає безліч провінційних особливостей [3, с. 168].

Однак заради справедливості слід підкреслити, що М. Бердяєв виступав не з позицій великоросійського шовінізму. Він наполягав на єдності рівнозначних і рівновеликих складових російської культури і державності. Але, на жаль, його сучасні послідовники й інтерпретатори втрачають зазначені зваженість, поміркованість і певну толерантність суджень.

Інший російській філософ І. Ільїн оцінював можливий сценарій пострадянського розвитку з позицій необхідності збереження державної єдності. На його думку, якщо «волелюбні і демократичні» зусилля тимчасово досягнуть успіху і Росія буде розчленована, це призведе до виникнення «держав», що не мають беззаперечної території, авторитетних урядів, беззаперечно національного населення. На його думку, у ці держави похлине потік іноземних авантюристів, наймитів сусідніх держав (з числа емігрантів), іноземних шукачів пригод, спекулянтів і «місіонерів». «Усе це буде зацікавлено у затягуванні хаосу, у протиросійській пропаганді, в політичній і релігійній корупції... З'являтимуться нові жадібні, жорстокі і безсовісні «псевдогенерали», здобуватимуть собі «субсидії» за кордоном і починатимуть нову різанину» [3, с. 356]. Як вражає точно характеризував майже століття тому філософ окремих діючих осіб і реалії українського сьогодення.

Слід зазначити, що І. Ільїн попереджав нас і про інше: «Розчленування Росії має свої межі. Доки ведуться розмови, доки політичні доктринери висувують “спокусливі” лозунги... доки вони вважають Росію кінченою і похованою, а тому беззахисною, — справа її розчленування може виявитися вирішеною і легкою ... але одного дня Росія отямиться і заговорить; тоді вирішене виявиться проблематичним і легке важким. Росія, як здобич, кинута на розкрадання ... викличе до життя неймовірні і неприйнятні загрози для людства» [3, с. 358].

Проте, як засвідчили останні події, справа прогнозування російської політики — річ занадто невдячна. Треба пам'ятати слова Отто фон Бісмарка, який свого часу, оцінюючи політику Росії, казав «... на кожную вашу хитрість вона відповість своєю непередбачуваною дурістю».

ЛІТЕРАТУРА

1. Закіров М. Б. Актуалізація політичних концепцій російського зарубіжжя у риторичі і політиці сучасної Росії / М. Б. Закіров // Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук : матеріали III всеукр. наук. конф. з міжнар. участю (м. Дніпропетровськ, 20 груд. 2013 р.) : у 5 ч. – Д. : Інновація, 2013. – Ч. 4. – С. 164–166.
2. Трубецкой Н. С. К украинской проблеме / Н. С. Трубецкой // Евразийский современник. – Париж, 1927. – Кн. 5. – С. 165–184.
3. Бердяев Н. А. Россия и Великороссия / Н. А. Бердяев // Накануне. – 1918. – № 3. – С. 4–5.
4. Ильин И. А. Что сулит миру расчленение России / И. А. Ильин // Ильин И. А. Наши задачи. Статьи 1948–1954 гг. : в 2 т. Т. 1. – М. : Айрис-пресс, 2008. – С. 347–359.
5. Афоризмы Отто фон Бисмарка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.orator.ru/bismarck.html>.

Н. П. Пашина, кандидат історичних наук, доцент, м. Луганськ

КРИЗА ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ФАКТОР

Проблема формування консолідованої політичної ідентичності в Україні є одним з найактуальніших завдань, що постають перед Українською державою і суспільством. Недостатньо виражена загальнонаціональна ідентичність загострює суперечності між ідентичностями та конфліктність політичного процесу, що, у свою чергу, підсилює фрагментацію суспільства, може спровокувати громадянське протистояння, аж до розколу держави. Події в Україні наприкінці 2013 — початку 2014 р., ситуація з Кримським півостровом та хвилювання на Південному Сході продемонстрували відсутність консенсусу в українських громадян з багатьох важливих проблем суспільного розвитку, що дає змогу констатувати кризу політичної ідентичності в сучасній Україні.

Криза ідентичності характерна для багатьох сучасних держав, що свідчить про швидкісну динаміку розвитку сучасних суспільств, бо сама криза ідентичності є попередником нових витків суспільного розвитку.

Криза національної ідентичності стала, за висловом С. Хантінгтона, «глобальним феноменом» [1, с. 12–13]. У роботі «Хто ми? Виклики американській національній ідентичності» С. Хантінгтон відзначає, що криза ідентичності характерна сьогодні для всіх націй незалежно від «статусу успішності». Ці питання однаково важливі як для молодих держав, що ви-

никають, так і для держав, давно «укорінених» у світовій геополітичній структурі. Складнощі формування ідентичності особливо характерні для тих держав, які включають у себе кілька етнічних, релігійних або лінгвістичних груп. І Україну С. Хантінгтон відносить до таких розколотих суспільств.

В аспекті впливу глобалізації на ідентичність в українському науковому дискурсі все частіше актуалізується проблема лімітрофного (прикордонного, периферійного) розташування. Зокрема, С. Троян вважає, що «з одного боку, східні кордони України виступають лінією розмежування між Європою і Росією як окремою російсько-євразійською цивілізацією, з іншого — Росія вважає західні кордони України лінією розмежування між НАТО і простором СНД, який розглядає як зону своїх особливих інтересів» [2, с. 188–190].

На його погляд, «Україна є лімітрофом у трьох вимірах. У геополітичному вона опинилася між НАТО і Росією. В економічному — між країнами з переважно ринковою, економікою Заходу і державно-монополістичною під контролем нового правлячого класу економікою Росії. У духовно-моральному — між тоталітарно-моноідеологічним минулим і багато в чому невизначеним майбутнім у формі фактично лише ідеї про правову, демократичну, соціально орієнтовану державу».

Лімітрофне становище С. Троян визначає як проміжне. «Якщо народ «лімітрофа» не укорінюється в структуру якоїсь регіональної цивілізації, то його самоутвердження у формі незалежної держави залишається проблематичним, як проблематично здійснити і створення своєї консолідованої локальної цивілізації» [2].

Популярною в науковому середовищі є тема зіткнення цивілізацій. Спираючись на С. Хантінгтона, який вважає, що Україна знаходиться на перехресті світових цивілізацій, які об'єднують у собі різні етнічні та релігійні субкультури, науковці аналізують, яким чином «зіткнення цивілізацій» усередині України позначається на стані українського суспільства. Так, М. Нічога стверджує, що причиною кризи національної ідентичності в Україні є її цивілізаційний розкол, який несе в собі потенційний конфлікт аж до конфлікту культур, націй та цивілізацій. Автор підкреслює, що конфлікт, який розколює Україну, є конфліктом між західною та православною цивілізаціями [3]. Крім того, тривала геополітична невизначеність негативно позначається на внутрішньому стані українського суспільства. «Якби ми не страждали на кризу ідентичності, — зазначає М. Нічога, то давно були б або зі східноєвропейськими сусідами в ЄС, або ж у Росії. В обох випадках ми точно опинилися б на вищому рівні добробуту, ніж є зараз» [4].

На думку С. Трояна, Україна «знаходиться на перехресті трьох великих і потужних цивілізаційних просторів — західноєвропейського, євразійсько-

го, ісламського, тому в українському суспільстві очевидні розходження й навіть протистояння щодо культурно-цивілізаційних орієнтацій. Належність України до периферійних зон декількох цивілізацій дозволяє визначити її приналежність до розколотих цивілізацій» [2, с. 188–190].

На наш погляд, розглянуті концепції кризи політичної ідентичності в Україні доводять складність і суперечливість цього процесу. Всі вони мають право на існування, оскільки підтверджуються науковим аналізом, політичною практикою і повинні враховуватися при формуванні державної політики ідентичності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Huntington S. Who are we? The Challenges to America's National Identity / S. Huntington. – N. Y. ; L. ; Toronto ; Sydney, 2004. – P. 12–13.
2. Троян С. Сучасна Україна: від локальної цивілізації до консолідації суспільства / С. Троян // 20 років незалежності України: здобутки, втрати і стратегії майбутнього : матеріали XI наук.-практ. конф. — К. : Нац. акад. упр., 2011. – 404 с.
3. Нічога М. Зіткнення цивілізацій посеред України [Електронний ресурс] / М. Нічога. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2010/06/11/5126765/>.
4. Нічога М. Діагноз: криза ідентичності [Електронний ресурс] / М. Нічога. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2010/06/25/5166756/>.

Д. В. Прошин, кандидат исторических наук, доцент, г. Днепропетровск

СОСТОЯНИЕ ТЕРРОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ В УКРАИНЕ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Ознакомление с результатами работы некоторых отечественных террологов показывает, что украинские специалисты, как правило, разделяют наиболее расхожие из тех оценок, которые дают терроризму их зарубежные коллеги. Это свидетельствует о том, что украинской школе террологических исследований еще предстоит длительный путь к обретению большей самостоятельности и глубины анализа.

Повторяющиеся рассуждения о невиданном росте террористической угрозы на рубеже XX–XXI вв., коренных изменениях в характере этой угрозы, появлении невиданных, трудноконтролируемых форм террористической активности и т. д. — все это, надо полагать, одновременно дает авторам комфортное чувство «знакомой территории» и убеждает как окружающих, так и самих этих авторов в особой актуальности проводимой работы. Однако следует подчеркнуть, что украинские (и зарубежные) террологи,

привычно рассуждающие о беспрецедентном «новом» терроризме, вольно или невольно — и во всяком случае весьма серьезно — искажают картину реального положения дел.

В западной террорологии уже сравнительно давно началась масштабная дискуссия о «старом» и «новом» терроризме, точнее, об оправданности самой парадигмы качественного разрыва между неким «новым» и «старым» терроризмом. Противниками этой парадигмы, к числу которых относятся специалисты мирового уровня (такие как М. Креншоу), приведены весьма убедительные доводы против упрощенной дихотомии. По их мнению, нет решительно никаких убедительно верифицируемых доказательств того, что рубеж XX–XXI вв. стал временем возникновения гомогенной и устойчивой новой и более опасной разновидности (или разновидностей) терроризма. За такие доказательства, разумеется, выдаются крупномасштабные теракты последних двадцати лет; возникновение «сетевого» террористического подполья; радикализация элементов мусульманской диаспоры в Западной Европе и Америке; действия террористов-одиночек (именуемых на Западе «одинокими волками») и др. Все эти феномены, безусловно, заслуживают пристального внимания. Однако при этом они должны быть помещены в надлежащий контекст — как ретроспективный, так и современный. Результаты же подобных аналитических процедур показывают, что в большинстве случаев проявления якобы «нового» терроризма отнюдь не беспрецедентны; что своей частотой — и в большинстве случаев смертоносностью — они не отличаются сколь-нибудь существенным образом от терактов сорока- или пятидесятилетней давности; что новые формы организации террористической активности (там, где новизна действительно наблюдается) отнюдь не делают этот так называемый «новый» терроризм однозначно опаснее «старого»; что наряду с «новыми» формами терроризма в наши дни сохраняются — и весьма активно обнаруживают себя — традиционные, «старые» формы, и т. д.

За снижением градуса сенсационной беспрецедентности фантомного «нового» терроризма должно последовать переключение украинских исследователей на более «прозаические», но также более вещественные характеристики террористической деятельности, причем как на преимущества, так и на слабости акторов терроризма в их противодействии властям. Изучение слабых мест терроризма, осознание его имманентной уязвимости не означают самоуспокоения, а говорят о трезвости и вдумчивости подхода к проблеме (и, естественно, о готовности использовать слабости терроризма против самих террористов). Так, рассуждения о «невиданных опасностях», исходящих от современного терроризма, заслоняют проблемы форм и характера взаимодействия террористических группировок с их конституентной базой (и значительной нестабильности этого взаимодействия); проблемы

внутренней организации террористических группировок и чисто управленческих, «бюрократических» ограничений, с которыми они сталкиваются (уделить внимание данной проблеме намного перспективнее, чем снова и снова рассуждать едва ли не о «бессмертии» современных террористических групп, которые в действительности весьма далеки от организационных совершенства и эффективности).

Освободившись от шаблонных оценок и подходов к исследуемым явлениям, украинская террология сможет внести значительно больший вклад в понимание природы терроризма, действительно представляющего заметную проблему (сегодня, как и двадцать или пятьдесят лет назад). Быть может, несколько парадоксальным образом, более спокойный подход к террористической опасности принесет в противодействии ей больше пользы, чем экзальтированные призывы всеми доступными силами отражать атаки некоего фантомного мирового зла.

С. В. Рудницький, кандидат філософських наук, доцент, м. Житомир

ПОЛІТИКО-КУЛЬТУРНІ ІНТЕРЕСИ ПОЛЬСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНШИНИ НА ТЛІ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Стан задоволення потреб польської групи як однієї з національних меншин України виступає показником розвитку Української держави і суттєво впливає на польсько-українські відносини. Серед суспільних інтересів, викликаних різноманітними потребами польської меншини, вирізняються інтереси у культурній сфері, оскільки культурні потреби диференціюють групу більшою мірою, ніж потреби нижчого рівня. Задоволення інтересів, викликаних культурними потребами, великою мірою залежить від реалізації політичних інтересів, оскільки саме їх забезпечення відкриває шлях до реалізації інтересів в інших сферах. Саме ці чинники дозволяють говорити про політико-культурні інтереси польської громади, а також актуалізують аналіз їх забезпечення на тлі трансформаційних процесів у сучасній Україні.

Звернення до наукової літератури дає змогу стверджувати, що є численні роботи, присвячені історії польської меншини в різні періоди розвитку України, серед яких треба виокремити монографію О. Калакури [1]. Українські політологи О. Коляса [2], Л. Радченко [3], Г. Потеряйко [4] та ін. досліджували інтереси і групи інтересів, у тому числі в етнічному вимірі; В. Гажаман розглянув задоволення етнокультурних потреб поляків України [5]. Але аналіз політико-культурних інтересів української полонії не став

предметом уваги вітчизняних політологів, і саме тому автор присвятив дану розвідку зазначеній проблематиці.

Інтереси польської громади у культурній сфері загалом стосуються наявності пам'яток польської культури, діяльності польських художніх колективів, доступу до польської книжки, культурних заходів, наявності центрів польської культури. До сфери культурних інтересів будуть входити також освітні і наукові інтереси, але у даній розвідці автор сконцентрувався на культурних інтересах у вузькому розумінні цього слова.

Лідери польської громади артикулювали інтереси, пов'язані зі збереженням і відновленням пам'яток польської культури, таких як «Цвинтар орлят» на Личаківському кладовищі у Львові, польське кладовище у Житомирі [6, с. 116], загалом пам'яток польської культури [7, с. 17]. Репрезентувалися інтереси, пов'язані зі створенням польських художніх колективів, придбанням для них костюмів, нот, організації фестивалів і конкурсів, поїздок до Польщі [7, с. 17]. Виголошувалися потреби у наявності польської книжки в бібліотеках [8, с. 151], осередків польської культури у місцях компактного проживання поляків [9].

Аналіз реалізації інтересів доводить, що у сфері відновлення польських некрополій зусиллями Польської держави впорядковано лише «Цвинтар орлят» на Личаківському кладовищі у Львові, не відновлено натомість польське кладовище у Житомирі, на якому різні місцеві польські товариства з 1989 р. проводять заходи з його впорядкування.

Було повною мірою реалізовано інтереси, пов'язані з існуванням польських художніх колективів: якщо в УРСР у Львові функціонував лише один польський театр, то станом на 2007 р. було вже близько 70 польських художніх колективів [10, с. 74]. Забезпечено потреби в організації виїздів на фестивалі, придбанні концертних костюмів, у нотах і співаниках. Реалізовано інтереси, пов'язані з проведенням культурних заходів — фестивалів, конкурсів, Днів і Тижнів культури: їх на рівні району, селища, міста, області проводять польські організації, школи з польською мовою навчання, ВНЗ, консульські установи.

Натомість загалом не реалізовано інтерес в існуванні центрів культури у місцях проживання поляків, реалізовувався інтерес у доступі до польської книжки: з 1992 р. Українська держава випускає літературу мовами національних меншин. Товариство «Спільнота польська», Фонд «Допомога полякам на Сході» з Варшави, польські консульські установи переказували книжки польським організаціям, збільшувалася кількість книжок польською мовою у комунальних бібліотеках, хоча інтерес у наявності польської книжки у ній послабився з огляду на розповсюдження Інтернету.

Отже, польська громада в Україні артикулювала інтереси у культурній сфері, реалізація яких великою мірою була пов'язана із забезпеченням політичних інтересів. Репрезентувалися інтереси у відновленні пам'яток польської культури, створенні польських художніх колективів, наявності культурних заходів, польської книжки у бібліотеках, центрів польської культури. Реалізовувалися здебільшого інтереси у наявності польських художніх колективів і культурних заходів, частково забезпечено відновлення польських некрополій, не забезпечено загалом існування центрів польської культури, інтерес у наявності польської книжки реалізовувався, але з часом почав послаблюватися через розвиток Інтернету.

ЛІТЕРАТУРА

1. Калакура О. Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті / О. Я. Калакура. – К. : Знання України, 2007. – 508 с.
2. Коляса О. Я. Політичний інтерес як спосіб раціоналізації суспільних відносин : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.01 / О. Я. Коляса. – Л., 2007. – 168 с.
3. Радченко Л. М. Політичні інтереси: об'єктивно-суб'єктивна детермінація і механізми реалізації : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.01 / Л. М. Радченко. – К., 2009. – 192 с.
4. Потеряйко Г. Особливості політичної суб'єктивації національних меншин в Україні : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Г. В. Потеряйко. – К., 2005. – 16 с.
5. Гажаман В. Задоволення етнокультурних потреб поляків у сучасній Україні / В. Гажаман // Польська культура в житті України. Історія. Сьогодення : матеріали II міжнар. наук. конф., 6–9 листоп. 1997 р., Київ / за ред. Ю. Вовка. – К. : Гол. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України, 2000. – С. 24–26.
6. Бабак О. Політичні відносини України та Польщі у 1980–2005 рр. / О. Бабак // Поляки на Півдні України: Історія та сьогодення : у 2 т. – Жешов ; Київ ; Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2008. – Т. 2. – 2008. – С. 108–151.
7. Jabłoński E. Wzlot. Dokąd zmierzają Polacy na Ukrainie / E. Jabłoński. – Warszawa, 2004 – 228 s.
8. Шалацький Є. Jak trudno być Polakiem = Як важко бути поляком / Є. Шалацький. – К. : Гол. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України : Спілка поляків України, 1997. – 336 с.
9. Wątróbski L. Polacy na Ukrainie – rozmowa ze Stanisławem Kosteckim – prezesem Związku Polaków na Ukrainie. 05.03.2004 [Електронний ресурс] / L. Wątróbski. – Режим доступу: <http://expatpol.com/index.php?stsid=16595&kid=39&ckst=1>.
10. Polityka Państwa Polskiego wobec Polonii i Polaków za Granicą 1989–2005. Projekt raportu opracowany w ramach prac Międzyresortowego Zespołu ds. Polonii i Polaków za Granicą. – Warszawa, 2007. – 263 с.

А. В. Стовпеч, кандидат философских наук,
старший преподаватель, г. Одесса

СООТНОШЕНИЕ КАТЕГОРИЙ «КУЛЬТУРА» И «ЦИВИЛИЗАЦИЯ» В СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКОМ ДИСКУРСЕ

Рассматривая процессы глобализации в культурном контексте, представляется необходимым обратиться к анализу категорий «культура» и «цивилизация», с тем чтобы определить их соотношение с учетом многообразия существующих точек зрения относительно природы этих двух понятий.

Например, антропологи Э. Тайлор и Д. Келли демонстрируют понимание культуры как ценностно-нейтральной, демократической и релятивистской концепции. При этом Тайлора интересует прежде всего социальное выражение культуры. Так, в своих работах он стремится показать, что все народы и все культуры условно можно поместить в один непрерывно и прогрессивно развивающийся эволюционный ряд, действующий в соответствии с законами, аналогичными природным [1]. И в таком контексте понятия «культура» и «цивилизация» обретают некое тождество.

Однако, начиная с 1930-х гг., под влиянием работ другого антрополога, Ч. Бэрда, «цивилизация» и «культура» стали противопоставляться друг другу. Это следует из утверждения Бэрда о том, что отличие «западных обществ» от других культур заключается в опоре на науку и технику, что превращает западные народы в «технологическую цивилизацию» [2]. Подобные выводы были связаны с критическим переосмыслением опыта ведущих стран в 1920–1930-х гг. Тогда многие европейские исследователи рассматривали США с их массовой культурой, гедонизмом и увлеченностью технологиями как пример вырождения традиционных «западных» ценностей [3]. В итоге такая оценка проявилась в противопоставлении культуры и цивилизации. Вместе с тем их различие все же не было достаточно ясным, и в обыденной речи в отношении этих двух понятий имело место взаимоналожение.

Тем не менее, попытки разграничить их не прекращались. Британский культуролог Т. Иглтон, к примеру, воспринимает различие между культурой и цивилизацией как данность, особенно применительно к глобальному миру: линия проходит между «цивилизацией» (в смысле универсальности, автономии, индивидуальности, рационального мышления) и «культурой», если понимать под ней все «неотрефлексированные лояльности» и спонтанные убеждения, утверждает он [4]. Аналогично высказывался и немецкий социолог Н. Элиас: «Если культура может принадлежать классу, то все граждане страны будут принадлежать к одной цивилизации. Само понятие

«цивілізація» применяют по отношению к самым разнообразным феноменам — к состоянию техники, манерам, развитию научного познания, религиозным идеям и обычаям. <...> В нем резюмируется все то, что отличает западное общество последних двух или трех столетий от более ранних или же от современных, но более примитивных обществ. С помощью данного понятия пытаются охарактеризовать нечто важное для западного общества, то, чем оно гордится: состояние его техники, принятые в нем манеры, развитие его научного познания, его мировоззрение и многое другое...» [5]. Цивилизация (по Н. Элиасу) — это более высокая ступень прогресса человечества, которая противостоит национальной форме самосознания.

Интересно то, что для различных наций Запада понятие «цивилизация» означает не одно и то же. Огромное различие существует прежде всего между использованием этого слова англичанами и французами, с одной стороны, и его употреблением немцами, — с другой. В первом случае это понятие выражает гордость по поводу значимости своей нации для прогресса западного мира и всего человечества. По-немецки же «цивилизация» обозначает нечто очень полезное, но все же имеющее ценность как бы второго порядка, а именно — то, что охватывает лишь внешнюю сторону жизни, затрагивает поверхностные слои человеческого существования. Для самоинтерпретации, выражения собственной сущности и гордости за свои достижения немцы предпочитают использовать слово «культура». Здесь уместно упомянуть своего рода формулу немецкого писателя Т. Манна, который определял культуру как категорию «национальную», а цивилизацию — как «ликвидацию национализма» [6].

Этой же проблеме посвятил немало страниц своей знаменитой работы «Столкновение цивилизаций» С. Хантингтон. По его мнению, усилия ввести различия между культурой и цивилизацией не получили поддержки, и за пределами Германии существует убежденность в непродуктивности стремления «по-немецки отделять культуру от основания цивилизации» [7]. Не ссылаясь на Э. Тайлора, С. Хантингтон явно рассуждает в его традиции, рассматривая в качестве носителей цивилизации крупные социальные общности. Свои рассуждения о цивилизациях он распространяет на целые регионы, и в этом близок французскому философу П. Рикеру, который еще в начале 1960-х обратил внимание на «взаимное оплодотворение коренной культуры и универсальной цивилизации», введя для объяснения их связи понятие регионализма [8].

Альтернативный подход к исследованию проблемы в конце 1940-х гг. предложил французский социальный антрополог К. Леви-Стросс. Он идентифицировал «цивилизацию» с современными обществами, раздираемыми противоречиями и социальными конфликтами. Такие общества Леви-Стросс

протипоставив обществам «застойным, неподвижным, примитивным, с их традиционными культурами, в которых отсутствуют и история, и прогресс». Развитие цивилизации в то же время принесло с собой массу негативных последствий для индивида. Так, искусство сделало человека пленником символических структур, отмечал К. Леви-Стросс.

Таким образом, почти 250-летние споры о смыслах культуры и цивилизации и ныне не завершились. Однако в теории международных отношений сегодня преобладает англо-американская интерпретация понятий, предполагающая, что культура без цивилизации невозможна, поскольку культура как локально переживаемый опыт всегда опосредуется цивилизацией; цивилизация же — абстрактная универсалия, обретающая свою конкретность только через культуру.

ЛІТЕРАТУРА

1. Kelley D. The Old Cultural History / D. Kelley // History of the Human Sciences. – 1996. – P. 108.
2. Beard C. Toward Civilization / C. Beard C. – N. Y., 1930.
3. Mathy J. P. Extreme Occident: French Intellectuals and America / J. P. Mathy. – Chicago : Chicago University Press, 1993. – P. 11.
4. Eagleton T. Die Gottesfrage / T. Eagleton // Die Zeit. – 2008. – № 20. – 8 Mai. – P. 46.
5. Элиас Н. О процессе цивилизации: социогенетические и психогенетические исследования / Н. Элиас. – М. ; СПб., 2001.
6. Mann T. Reflections of an «Unpolitical Man» / T. Mann. – N. Y., 1983. – P. 179.
7. Huntington S. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order / S. Huntington. – London, 1996. – P. 41.
8. Ricouer P. Universal Civilization and National Cultures / P. Ricouer // History and Truth. – Evanston, 1965.

М. М. Чеховська, кандидат економічних наук, доцент, м. Київ

ГЛОБАЛЬНІ ВИКЛИКИ У СУЧАСНОМУ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Питання глобального геополітичного характеру останнім часом набувають усе більшої актуальності для формування внутрішньої і зовнішньої політики нашої держави. Це пов'язане у тому числі й з тими змінами, що відбуваються у політичній та економічній сферах країн-лідерів і країн — сусідів України. Однак практично не проводяться аналітичні дослідження щодо впливу можливих наслідків глобальних процесів на подальший розвиток нашої країни, попередження та нейтралізації їх негативних рис. Напрями реагування на зазначені зміни також не відображаються у норма-

тивно-правовому забезпеченні державної політики у сфері національної безпеки України.

На нашу думку, сутність глобальних тенденцій сьогодення полягає у визначенні глобальних і геополітичних ризиків та викликів, формуванні механізму щодо їх попередження та нейтралізації, а також перспективних напрямів реалізації своїх переваг.

Зазначимо, що Bank of America підготував звіт стосовно основних ризиків, сформованих у 2013 р., для країн, що розвиваються [1]. Так, для України суттєвими будуть ризики, пов'язані із так званим «фактором Росії», тобто зміни в уряді Російської Федерації, можливі після Олімпіади-2014 у Сочі, а також ризики, що формуються у відношеннях між Європейським співтовариством, Україною та Росією. Останні пов'язані у тому числі й зі станом резервів Національного банку України, а також імовірністю витоку приватних капіталів із країни. У цілому можна відзначити, що прогнози реалізовані, але з певними корективами, вкрай негативними для України.

Серед глобальних ризиків експерти міжнародного економічного форуму у Давосі на 2014 р. визначили, зокрема, поширення корупції, яке підриває авторитет влади; ескалацію організованої міжнародної злочинності та незаконної торгівлі; терористичні атаки; розгортання зброї масового знищення, наслідком чого є провокування міжнародних конфліктів. На думку експертів, на сьогодні також існує загроза переростання інтернаціональних спорів у так зване «зіткнення армій» [2]. Тривожною є ресурсна націоналізація, тобто прагнення деяких держав експропріювати або обмежити експорт важливих для світової економіки ресурсів. Наголосимо, що перелічені ризики, хоча й з іншим забарвленням, включені до переліку загроз для національної безпеки України.

На нашу думку, найбільш актуальними для України серед наведених є три ризики — корупція, інтернаціональні спори та ресурсна націоналізація.

Серед глобальних проблем невирішеними також є посилення конкуренції за обмежені природні ресурси (енергетичні, водні тощо), а також продовольство.

У майбутньому геополітична напруженість через доступ до водних ресурсів може зрости. У звіті зазначається, що будь-яка помилка в плануванні, управлінні або використанні водних ресурсів країни може мати хвилювий ефект по всьому світу [2]. Так, значне зниження якості та кількості прісної води загострює конкуренцію в таких важливих ресурсноємких галузях, як виробництво їжі та електроенергії. Виникнення дефіциту води у певному регіоні може загальмувати його розвиток або спровокувати міждержавний конфлікт [3].

Загроза виникнення харчових криз з'являється тоді, коли країни втрачають надійний доступ до постачання продуктів у необхідній кількості і якос-

ті. Крім найбільш вразливих країн Африки та регіонів, що постраждали від природних катаклізмів, голод може виникнути в охопленій війною Сирії [3]. Зауважимо, що починаючи з 2008 р. уряд США приділяє особливу увагу реалізації міжнародної програми із забезпечення продовольчої безпеки у світі.

Таким чином, розвиток аграрної сфери, застосування природоохоронних технологій, широке залучення державних та недержавних інституційних механізмів до впровадження у зазначених сферах дадуть можливість у подальшому не тільки уникнути системних глобальних криз в Україні, а й реалізувати свій потенціал для гармонізації міжнародних відносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bank of America підготував звіт про 10 ключових ризиків для економік розвиваючихся ринків на 2013 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forum.aforex.ru/profiles/blogs/10-2014>.
2. Економіка-2014: 30 глобальних ризиків [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://agravery.com/3936>.
3. Шафранський А. Основні світові ризики 2014 року [Електронний ресурс] / А. Шафранський. – Режим доступу: <http://www.economists.pro/osnovni-svitovi-riziki-2014-roku/>.

О. А. Бажінова, асистент

МЕХАНІЗМИ КОМУНІКАЦІЇ ВЛАДИ ТА ГРОМАДСЬКОСТІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Світовий досвід показує, що стабільність і розвиток держави, яка спирається на засади демократії, неможливі без організації дієвого діалогу між державними органами й організаціями громадянського суспільства та окремими громадянами. Саме участь громадян в управлінських проектах на всіх рівнях (від місцевого до загальнодержавного) і на всіх етапах (від підготовки рішень до їх виконання) дозволяє підвищити ефективність здійснення владних функцій у цілому.

В умовах сучасної демократії конструктивна співпраця суспільства та влади дозволяє мобілізувати соціальні ресурси для розв'язання суспільно значущих проблем у загальнодержавному масштабі.

Нині співпраця держави та громадськості перестала бути виключно завданням національного рівня. До цього процесу активно долучаються й міжнародні організації, що не тільки сприяє посиленню соціального діалогу

в окремих державах, а й дає змогу розбудувати стабільні відносини між державами на єдиних ціннісних засадах: захисту прав людини, верховенства права та демократії. У свою чергу, це зумовлює активізацію діалогу влади та громадських організацій, підвищує його якість, ефективність взаємодії сторін, результативність співпраці та характер досягнутих домовленостей, що сприяє зміцненню потенціалу консенсусної демократії і солідарних засад соціального розвитку.

Термін «комунікація» у державному управлінні визначається як рух інформації, інструмент діалогу між учасниками управлінського процесу, складова процесу взаємодії влади і громадянського суспільства.

Комунікація передбачає не менше двох суб'єктів, які постійно або тимчасово взаємодіють. Взаємодія влади з цільовими аудиторіями — це безперервний обмін соціальною інформацією, який здійснюється завдяки наявності комунікативного ланцюга.

На сьогодні у вітчизняній науці існує певна проблема, яка полягає у тому, що громадська думка недостатньо врахована і недостатньо вивчається органами публічної влади.

Український дослідник І. Василенко виокремлює комунікації, які включені в процес прийняття рішення. До них він відносить такі: спільне обговорення, виявлення спільності в процесі мислення при обговоренні, що і є етапом збирання інформації. Останній ґрунтується на статистичних матеріалах, анкетуванні, результатах інтерв'ю, допомозі соціальних проектних груп, результатах нарад, спостережень [2]. Він вважає, що для ефективного процесу ухвалення рішення необхідно використовувати прикладні методики конфліктології, правила раціональної дискусії [2]. До таких дискусій він пропонує залучати також зацікавлені соціальні групи [2].

Аналізуючи стан правового врегулювання налагодження комунікації між органами державної влади і громадськістю, можна дійти висновку, що сучасний стан комунікації не повною мірою відповідає рівню розвитку українського суспільства та світовим тенденціям.

Як зазначає український вчений О. Радченко, «механізму» як такому мають бути обов'язково притаманні такі ознаки: він є продуктом організованої діяльності; має мету або функцію; містить послідовність дій, певний вид руху; передбачає переважно однобічний вплив з чітко визначеним вектором впливу; має суб'єкт і об'єкт; характеризується жорстким взаємозв'язком, усталеністю процесу, правил взаємодії; його функціонування в ідеалі спрямоване на автоматизм; його побудова має структурно-функціональний характер; він містить ознаки відкритої або закритої системи [1, с. 64–65].

Вітчизняна наука під механізмом державного управління розуміє «способи розв'язання суперечностей явища чи процесу в державному управлінні, послідовну реалізацію дій, які базуються на основоположних принципах,

цільовій орієнтації, функціональній діяльності з використанням відповідних форм і методів управління. За формою подання «механізми державного управління» — це схематичне відображення статично-динамічного (структурно-функціонального) змісту процесу управління як взаємодії суб'єкта й об'єкта, єдності діяльності і відносин, функціонування певної системи чи підсистеми. Механізми державного управління відображають явища, дії, заходи, результатом яких є узгодження інтересів, визначення цілей, розробка рішень та їх реалізація за допомогою ресурсів держави (влада, апарат, засоби та методи управління)» [2].

Аналіз викладених у науковій літературі положень дає можливість визначити, що комунікативну діяльність можна розглядати і як внутрішню складову державно-управлінського процесу, і як зовнішню й внутрішню спрямовані зв'язки з громадськістю і персоналом, що вимагає своїх правил та механізмів застосування.

Таким чином, можна стверджувати, що до комунікативної діяльності органів державної влади належать три блоки завдань:

- забезпечення інформаційного обслуговування органів державної влади й органів місцевого самоврядування;
- налагодження комунікації з «внутрішніми клієнтами» — державними службовцями та посадовцями місцевого самоврядування;
- забезпечення комунікативної взаємодії із «зовнішніми клієнтами» — громадянами (населенням й інституціональними структурами громадянського суспільства).

Усе це дозволяє сформулювати основні механізми взаємодії органів державної влади та громадськості, до яких можна віднести такі: інформування громадськості (одностороння взаємодія), інтерактивна взаємодія (двостороння взаємодія), зворотна взаємодія. Також було б цілком доречним, якщо до основних механізмів комунікації можна було б віднести чотири основні блоки: правовий, ресурсний, інформаційний та організаційний (зокрема, цілі управління, елементи об'єкта, методи впливу — принципи).

Таким чином можна констатувати, що в літературі з державного управління існують різні підходи до визначення і класифікації механізмів державного управління. Залежно від сфери управління механізми державного управління матимуть специфічні особливості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Радченко О. В. Категорія «механізм» в системі державного управління / О. В. Радченко // Держава та регіони : наук.-вироб. журн. – Запоріжжя, 2009. – № 3. – С. 64–69.

2. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; наук.-ред. кол.: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. – К., 2011. – Т. 2 : Методологія державного управління / наук.-ред. кол.: Ю. П. Сурмін (співголова), П. І. Надолішній (співголова) та ін. – 2011. – 692 с.

М. О. Сльникова, аспірантка

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ІДЕЇ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ

Права людини — одна із споконвічних проблем людства. Нею цікавилися протягом багатьох тисячоліть, її розглядали різні вчені з боку політики, філософії, права, релігії та етики. Сучасний перелік прав — результат тривалого становлення, зафіксований у багатьох міжнародно-правових актах і конституціях правових держав. Сучасні еталони і стандарти у сфері прав людини, перш ніж стати нормою демократичного суспільства, розвивалися протягом декількох століть.

Ідея прав людини зародилась у V–IV ст. до н. е. у давніх полісах (Афіни, Рим). Первіснообщинний лад характеризувався наявністю так званих «моно-норм» — правил, сформованих на засадах звички, що обумовлені доцільністю певної поведінки, яка є корисною для окремої особистості лише у тих межах, у яких вона корисна для роду, племені. Ці норми ніколи не давали переваг одному члену роду над іншим, тобто закріплювали умовну «первісну рівність», але сутність цієї рівності полягала у відсутності свободи, оскільки людина цілком поглиналася суспільством, життєдіяльність індивіда досить жорстко регламентувалася.

У Стародавньому світі в епоху зародження державності і політико-правових ідей уся культура і життя людей були просякнуті міфологією, поширилися релігійно-міфологічні погляди «маат», «рта», «ріта», «дао», «діке» та ін., у яких йшлося про природньо-божжі порядки, правду і справедливість. Наприклад, у єгиптян ідеалом справедливості, правосуддя, свободи та недоторканності людини була богиня Маат. Отже, тільки те, що відповідало тодішнім поглядам на справедливість, сприймалося як право.

Уявлення стародавніх греків про людину, її місце в суспільстві та державі сформувалися крізь призму політико-правових відносин, що склалися в середині грецького полісу. Державне управління в місті-державі так само, як і політичні ідеали його громадян, суттєво відрізнялися від тих, які існують сьогодні. Так, аналізуючи особливості демократичного режиму Стародавньої Греції, сучасний дослідник не знайде такого важливого для будь-якої демократичної держави інституту, як права людини. Громадяни наділені правами,

але вони є не атрибутом окремої особистості, а лише відображенням того *statusu*, який вона займає в суспільстві. Людина отримує права лише в державі, стаючи громадянином, і втрачає їх поза державою. Природно-правові ідеї давньогрецьких мислителів про свободу і рівність усіх людей отримали подальший розвиток у Стародавньому Римі. Аналізуючи праці римських юристів, можна зробити висновок, що вони зробили суттєвий внесок у розвиток юридичних уявлень про права людини. Абстрактне уявлення про природно-правову справедливість трансформувалося в принцип позитивного права і стало основним критерієм дійсного права.

Фундаментальний внесок у поширення уявлень, з яких згодом формувалася концепція прав людини, зробило християнство. Розвинувши та збагативши ідеї свого «першоджерела» — тієї Біблії, яка відтепер дістала назву Старий Завіт, християнська релігія сформулювала у Новому Завіті чимало гуманістичних принципів та нормативів загальнолюдського характеру. Вона інтегрувала уявлення щодо прав людини, поєднавши їх з релігійно-моральними цінностями, підсиливши їх вплив посиленням на Бога: вимагалася поважати кожну людину як творіння Бога за його образом і подобою. Таке походження людей зумовлювало згідно із християнським вченням принципову рівність і свободу в духовному вимірі — перед Богом (однак ще не поміж собою).

Першим документом, у якому було закріплено права людини, слід уважати Велику хартію вольностей (1215 р.). Цей важливий правовий документ і сьогодні є одним із чинних конституційних законів у Великій Британії. Донині зберігає своє значення зафіксований у ньому, зокрема, принцип недоторканності особи: «Жодна вільна людина не буде заарештована або ув'язнена, позбавлена володіння або у будь-який інший спосіб знедолена... інакше як за законним вироком рівних їй і за законом країни».

Остаточне становлення прав людини пов'язане з поваленням феодалізму й проголошенням за часів буржуазних революцій свободи людини. Розвитку ідеалів свободи та прав людини сприяли великі історичні документи США. Серед них — Декларація прав Вірджинії 1776 р., що проголосила рівність людей у користуванні природними правами, та Декларація прав незалежності США 1776 р., яка визначила перелік невідчужуваних прав людини. Основне значення мала Декларація прав людини і громадянина 1798 р., проголошена у Франції, яка визначила перелік природних, невідчужуваних, священних прав людини.

Наступний етап бурхливого розвитку концепції прав людини нової якості — вже як світових стандартів, до яких з часом почав застосовуватися прикметник «загальновизнані», збігся із закінченням Другої світової війни та об'єднанням держав в Організацію Об'єднаних Націй. Загальна Декларація прав людини, прийнята Генеральною асамблеєю ООН у 1948 р., проголо-

сила права людини загальним ідеалом людства, який вже протягом 60 років є нормативним мірилом для законодавчої і правозастосовної діяльності всіх держав — учасниць ООН. Вона закріплює завдання, виконання яких мають прагнути всі народи та всі держави. Серед цих завдань — рівність, братерство та повнота таких можливостей, як право на життя, свободу та особисту недоторканність, свободу від рабства, тортур, жорсткого і нелюдського поводження і покарання. Цей важливий міжнародно-правовий документ став віхою у розвитку світової цивілізації. Він заклав на демократичних засадах програму дій щодо реального утвердження та функціонування на практиці прав людини.

Таким чином, у різні епохи проблема прав людини, незмінно залишаючись політико-правовою, набувала релігійно-етичного, філософського звучання. Людство на шляху утвердження прав і свобод людини пройшло тернистий шлях, крок за кроком обмежуючи всевладдя держави, поширюючи принцип рівноправності на все більше коло осіб та відносин між ними.

О. І. Ковальчук, здобувач

ПЕРСПЕКТИВИ ТА ШЛЯХИ ЗАПОЗИЧЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНОГО МОВЛЕННЯ ДЛЯ УКРАЇНИ

Інститут суспільного мовлення як один з найбільш ефективних механізмів забезпечення свободи слова є невід'ємним атрибутом демократичного суспільства. Основними цілями цього суспільного інституту є забезпечення свободи слова, обмеження прямого впливу держави на діяльність ЗМІ, забезпечення доступу різних суспільних груп до каналів масової комунікації та представлення їхніх інтересів в інформаційному просторі в умовах ринкової економіки та комерціалізації ЗМІ. Природно, що найбільшого розвитку суспільне мовлення набуло у країнах з тривалими демократичними традиціями: Великій Британії, Франції, США, Швейцарії тощо. Саме системи суспільного мовлення країн розвинутої демократії на сьогодні є моделями, на які орієнтуються країни, що знаходяться на етапі демократичних трансформацій, у тому числі Україна.

У рекомендаціях, розроблених Європейською мовною спілкою (ЄМС) (European Broadcasting Union), систему суспільного (громадського) мовлення або систему мовлення на службі у громадськості (*public service broadcasting*) визначають як систему мовлення, призначену для громадськості, фінансовану та контрольовану громадськістю. Головними принципами

функціонування системи суспільного мовлення ЄМС вважає: незалежність її програмної політики та фінансово-господарської діяльності від впливу з боку будь-якої з гілок державної влади всіх рівнів, а також політичних, економічних, релігійних та інших груп і орієнтацію на якнайширше задоволення інформаційних потреб усіх верств і груп суспільства. Зміст програм суспільного мовлення згідно з рекомендаціями ЄМС мають складати інформаційні, розважальні, освітні, спортивні та інші подібні програми для всіх вікових та соціальних груп.

Для більшості країн світу, крім низки добре відомих винятків, характерним є функціонування національного мовлення, що фінансується за рахунок бюджетних коштів. Такого типу мовні організації значно сприяють забезпеченню прав громадян на отримання різноманітної інформації і ознайомлення з різними точками зору, на вільний рух інформації, ідей і думок. При цьому ступінь впливу подібних мовних організацій залежить від певних факторів, включаючи нормативно-правове поле їх діяльності. Типовий закон про суспільне мовлення покликаний підказати, яке саме законодавство зможе допомогти у формуванні і розвитку суспільного телебачення.

Міжнародні стандарти мають велике значення для організацій суспільного мовлення. Передусім необхідно захистити суспільного мовника від політичного чи комерційного втручання у його діяльність; іншими словами, організація суспільного мовлення повинна бути дійсно незалежною, а її редакційна свобода підлягає повному дотриманню. Більше того, програми такої мовної організації мають відповідати суспільним інтересам і завжди вирізнятися рівновагою і неупередженістю. Саме ті мовні організації, які відповідають таким вимогам незалежності й об'єктивності, називаються суспільними мовниками.

Що стосується України, то останнім часом у нашій державі сформувалося декілька підходів до утворення системи суспільного мовлення. Згідно з першим, найбільш поширеним підходом система суспільного мовлення має бути створена на основі майна та організаційної структури Національної телерадіокомпанії України (НТКУ), регіональних ДТРК, телеканалу «Культура», а також ДТРК «Всесвітня служба “Українське телебачення і радіомовлення”». Таким чином, передбачаються фактична ліквідація державного мовлення та його заміна на суспільне мовлення.

Сутність другого підходу до створення системи суспільного мовлення полягає у поступовому реформуванні державного мовлення в напрямі його часткового збереження за одночасного створення на наявних потужностях НТКУ та регіональних ДТРК телерадіоорганізації, яка за своєю організаційною структурою, принципами діяльності та програмною політикою була б близькою до російського телеканалу «Культура» або американського «Discovery».

Третій підхід передбачає збереження повноцінного державного мовлення та утворення на новій матеріальній й організаційній основі системи суспільного мовлення.

Слід зазначити, що 17 квітня 2014 р. Верховна Рада України прийняла Закон «Про суспільне телебачення і радіомовлення України», в якому передбачено, що зазначена компанія створюється на базі національної телекомпанії, радіокомпанії, «Укртелефільму», державних телекомпаній «Всесвітня служба “Українське телебачення і радіомовлення”», телерадіокомпанії «Культура» та ін. Законом передбачено, що компанія фінансується за рахунок бюджету протягом чотирьох років з дня набирання чинності цього Закону. Після цього періоду компанія може фінансуватися за рахунок продажу власних програм, добродійних пожертвувань, інших надходжень. Фінансування телекомпанії з бюджету становитиме 0,2% витрат держбюджету. При цьому Закон обмежує кількість реклами на суспільному телеканалі, її розмір не може перевищувати 5% часу протягом години.

Прийняття цього Закону є важливим кроком у формуванні суспільного мовлення в Україні. І тепер постає запитання: яким чином запровадити прогресивну систему національного телерадіомовлення за нинішніх політичних та економічних умов так, щоб уникнути вад перехідного періоду і забезпечити виконання всіх суспільно важливих завдань, які нині покладено на державне телебачення і радіо? Адже вкрай важливо забезпечити процес розвитку та популяризації інституту суспільного мовлення серед суспільства та позиціонування тієї важливої мети, яку воно несе для розвитку громадянського суспільства в Україні.

О. И. Поклонская, соискательница

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЖУРНАЛИСТА В УКРАИНЕ

В функционировании средств массовой информации журналистская деятельность является ключевой, именно поэтому вопросам ее регламентации и защиты прав и свобод журналистов в Украине посвящен ряд законов, которые соответствуют в обозначенной сфере международно-правовым стандартам. Украинское законодательство в части регулирования свободы слова и распространения информации все больше стандартизируется под воздействием международных правовых положений. Информационные процессы приобретают все более глобализованный характер, что ведет к поиску одинаковых правовых решений в их регулировании.

Правовые основы деятельности журналистов в Украине определены Конституцией Украины, законами Украины «Об информации», «О печатных

средствах массовой информации (прессе) в Украине», «Об информационных агентствах», «О телевидении и радиовещании», «О государственной поддержке СМИ и социальной поддержке журналистов» и другими нормативно-правовыми актами. Статья 34 Конституции Украины гарантирует каждому человеку и гражданину Украины право на свободу мысли и слова, на свободное выражение своих взглядов и убеждений. Каждый имеет право свободно собирать, хранить, использовать и распространять информацию устно, письменно или иным способом. Осуществление этих прав может быть ограничено законом, который в Украине соответствует европейской доктрине свободы информации, которая допускает случаи, когда эта свобода может быть ограничена. В ч. 3 ст. 15 Конституции Украины установлено, что цензура в Украине запрещена.

В Законе Украины «О печатных средствах массовой информации (прессе) в Украине» дано определение журналиста редакции печатного средства массовой информации: это творческий работник, который профессионально собирает, получает, создает и занимается подготовкой информации для печатного СМИ и действует на основании трудовых или других договорных отношений с его редакцией или занимается такой деятельностью по ее поручению. В этом же Законе прописаны его права и обязанности. В Законе Украины «Об информации» закреплены гарантии деятельности СМИ и журналистов. При выполнении профессиональных обязанностей журналист имеет право осуществлять письменные, аудио- и видеозаписи, за исключением случаев, предусмотренных законом; имеет право беспрепятственно посещать помещения субъектов властных полномочий, быть лично принятыми должностными и служебными лицами, кроме случаев, определенных законодательством; также журналист имеет право не раскрывать источник информации, кроме случаев, когда его обязали к этому решением суда на основании закона. В Законе Украины «О телевидении и радиовещании» дано определение телерадиожурналиста как штатного или внештатного творческого работника телерадиоорганизации, который профессионально собирает, получает, создает и готовит информацию для распространения. На практике нередко возникают проблемы в отношении доступа журналистов к необходимой им информации. Чтобы избежать этого, субъект властных полномочий осуществляет аккредитацию журналистов, общий порядок которой приведен в Законе Украины «О порядке освещения деятельности органов государственной власти и органов местного самоуправления в Украине средствами массовой информации». В ст. 17 Закона Украины «О государственной поддержке СМИ и социальной защите журналистов» установлена ответственность за посягательство на жизнь и здоровье журналиста, другие действия против него и ответственность журналиста за нанесенный им моральный (неимуществен-

ний) вред. Ответственность за совершение преступления против журналиста в связи с выполнением им профессиональных обязанностей или препятствование его служебной деятельности приравнивается к ответственности за совершение таких же действий против работника правоохранительных органов. Служебная деятельность журналиста не может быть основанием для его ареста, задержания, а также изъятия собранных, проработанных, подготовленных материалов и технических средств, которыми он пользуется в своей работе. В ст. 171 Уголовного кодекса Украины предусмотрена ответственность за умышленное препятствование законной профессиональной деятельности журналистов, преследование журналиста за выполнение профессиональных обязанностей, за критику, осуществляемые служебным лицом или группой лиц по предварительному сговору.

Несмотря на то что украинское законодательство в отношении регулирования деятельности журналистов соответствует положениям международных актов, оно требует дальнейшего совершенствования и модернизации, поскольку профессия «журналист» в нашей стране становится все более уязвимой и опасной. Начиная с 2010 г., в стране резко ухудшилась ситуация с давлением на журналистов, созданием препятствий их деятельности со стороны силовых структур и местной власти, а в 2013 г. Международная правозащитная организация «Репортеры без границ» признала Украину худшим местом в Европе для работы представителей СМИ. В 2012 г. было зафиксировано 80 нападений на журналистов, в 2013 г. их количество увеличилось в 1,5 раза и составило 120 случаев. Правозащитники считают, что в отличие от России и Белоруссии, где существуют цензура и юридические способы давления на журналистов, в Украине практикуют физическое насилие.

В. С. Ткаченко, здобувач

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ЗДІЙСНЕННЯ ТА ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ОРГАНІВ САМООРГАНІЗАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ У М. ХАРКОВІ

Сучасне місцеве самоврядування важко уявити без такої важливої складової, як органи самоорганізації населення (ОСН), адже ці суспільні утворення покликані відігравати важливу роль у житті громад, що прагнуть розвиватися згідно зі стандартами демократичної держави. «Система місцевого самоврядування не може вважатися завершеною, якщо самоврядування відсутнє на низовому рівні, найбільш наближеному до населення, тобто на рівні будинку, вулиці, кварталу, мікрорайону, маленького села або селища» [3, с. 706].

Проблемою вивчення діяльності ОСН займалися такі науковці, як О. Здіорук, Ю. Е. Лагутов, Ю. О. Винокуров, Т. Проценко та ін., проте наразі існує багато проблем, пов'язаних зі створенням ОСН, які потребують розв'язання.

Зокрема, як свідчить практика, певна частина громадян не тільки не усвідомлює потенціалу ОСН, а й не готова до участі в облаштуванні власного середовища проживання. Так, за даними опитування 2008 р., проведеного Київським інститутом проблем управління ім. Горшеніна в м. Харкові, кількість громадян, які готові брати участь у практичній роботі з поліпшення території свого проживання, майже дорівнює кількості тих, хто до цього не готовий. Привертає увагу і великий відсоток тих, хто не має відповіді на поставлене запитання. Очевидно, це спричинено тим, що Україна успадкувала від Радянського Союзу патерналістську модель соціальної політики. Одним із її виявів дослідники вважають «соціальну пасивність громадян, сподівання на державу як на вищу інстанцію у вирішенні соціальних проблем [4, с. 345].

На думку В. Бульби та А. Мелякова [2, с. 284], за відповідної інформаційної роботи та наявності конкретних позитивних прикладів саме категорія громадян, які не визначилися, може бути резервом активних членів ОСН.

Існують також проблеми створення ОСН у м. Харкові, зумовлені недоліками діяльності органів місцевого самоврядування. Зокрема, у Положенні про органи самоорганізації населення у м. Харкові [1] зазначено, що виконавчий комітет Харківської міської ради затверджує методичні рекомендації щодо порядку здійснення та легалізації ОСН, у яких повинна бути чітко прописана відповідна процедура, проте цей документ так і не був розроблений.

Загалом, створення ОСН у м. Харкові стикається з багатьма проблемами, для розв'язання яких доцільно було б [5]:

- започаткувати інформаційний проект з метою підвищення рівня активності громадян у сфері власної самоорганізації та суспільної консолідації довкола вирішення питань місцевого значення шляхом участі у створенні та діяльності ОСН;

- розглянути питання про створення консультативно-дорадчого органу з питань діяльності ОСН, до якого б увійшли представники профільних департаментів, функції яких пов'язані з напрямками діяльності ОСН;

- внести зміни до Закону України «Про органи самоорганізації населення» у частині спрощення процедури створення та легалізації ОСН;

- розробити на місцевому рівні методичні рекомендації щодо процедури легалізації ОСН у м. Харкові.

Таким чином, для вдосконалення порядку здійснення та легалізації ОСН у м. Харкові необхідні відповідні дії з боку як громади, так і органів місцевого самоврядування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Положення про органи самоорганізації населення у місті Харкові [Електронний ресурс] : затв. рішенням 39 сесії Харк. міс. ради 5 скликання від 23.12.2009 р. № 364/09. – Режим доступу: <http://www.city.kharkov.ua/uk/document/view/id/40342>. – Назва з екрана.
2. Бульба В. Аналіз діяльності органів самоорганізації населення в Україні / В. Бульба, А. Меляков // Державне управління та місцеве самоврядування : зб. наук. пр. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Дніпропетр. регіон. ін-т держ. упр. – Д. : ДРІДУ НАДУ, 2011. – Вип. 1 (8). – С. 280–287.
3. Онупрієнко А. М. Проблеми взаємодії органів самоорганізації населення та органів місцевого самоврядування / А. М. Онупрієнко // Форум права. – 2012. – №4. – С. 706–710.
4. Сидорина Т. Ю. Два века социальной политики / Т. Ю Сидорина. – М. : РГГУ, 2005. – 442 с.
5. Ткаченко О. О. Актуальні проблеми розвитку управлінських систем: досвід, тенденції, перспективи / О. О. Ткаченко // Зб. тез VI студент. наук.-практ. конф., 20 квіт. 2011 р. (Електронне видання) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/conf/2011-2/index.html>. – Назва з екрана.

Г. І. Вальковець, аспірантка, м. Київ

ПРИЧИНИ ПОЛІТИЧНИХ ПРОТЕСТІВ В УКРАЇНІ КІНЦЯ 2013 – ПОЧАТКУ 2014 Р.

Не викликає сумнівів твердження про те, що первинний протест — це психологічна конструкція, яка активізується в умовах певного дискомфорту. Останній може бути викликаний різними чинниками: соціально-побутовими, культурними, моральними, економічними та ін. Виникнення політичного спротиву зумовлюється незадоволенням соціально-політичними процесами, гуманітарною політикою влади, конкретними політичними рішеннями владних органів тощо.

Причин для незадоволення населення соціально-політичними реаліями в Україні на момент початку масових протестів у середині листопада 2013 р. було більш ніж достатньо. Серед них слід виокремити: соціальну незахищеність, складність ведення бізнесу, процвітаюче рейдерство, деградуючу медицину та освіту, відсутність діалогу між владою і громадянським суспільством, слабкість останнього, величезну фінансово-майнову прірву між найбагатшими та злиденною більшістю, утиски демократичних прав і свобод, у тому числі свободи слова та свободи мирних зібрань, жорстку владну вертикаль і, як наслідок, зосередження всієї повноти влади в руках одного угру-

повання, знищення інституту незалежного суду як такого та ін. На фоні всіх цих дестабілізуючих факторів відмова тодішньої владної верхівки підписати асоціацію з Європейським Союзом викликала у пересічного громадянина гостре відчуття незбігання очікувань і цінностей з оточуючою дійсністю. «Світле європейське майбутнє», в яке уже подумки вступила більшість свідомого населення держави, раптом виявилось недосяжним.

Такого роду депривація й стала тією останньою краплею, після якої народний гнів вилився у мирні акції протесту, на які вийшли в основному проєвропейськи орієнтована молодь, у тому числі студенти, та нечисленний середній клас українського суспільства. Реальної загрози тодішнім очільникам держави ці акції, хоча й наймасовіші з 2004 р., не становили. Але силове придушення спротиву в ніч на 30 листопада представниками спецпідрозділу МВС України викликало хвилю обурення навіть серед євроскептиків та людей, байдужих до європейського питання. Щовихідних у столиці та у багатьох населених пунктах України на вулиці виходили сотні тисяч людей. Антидемократичні закони «16 січня» викликали ще більше обурення населення, а особливо жорсткою була реакція праворадикальних сил. Сутички на урядовій вулиці Грушевського закінчилися першими людськими жертвами.

За час активних протестів до влади було висунуто низку вимог. Суспільство не прийняло опозиційні політичні сили як єдиний варіант заміни тодішнім представникам влади. Цим протести 2013–2014 рр. принципово відрізняються від акцій 2004 р. Так, опитування, проведене Фондом «Демократичні ініціативи» в січні 2014 р., показало, що опозиція за показником народної довіри у мінусах, але «менш глибоких», ніж тогочасна влада: якщо в Азарова баланс довіри-недовіри становить 36%, то в Яценюка – 17%. Кличко і Порошенко за цим балансом вийшли на нульовий результат (перший при цьому втратив 20%, а другий підвищив його на 30%) [2].

На думку більшості населення, за зазначеним опитуванням, основні причини виходу людей на Майдан — непідписання Угоди про асоціацію з ЄС, побиття правоохоронцями студентів і взагалі «протест проти всього життя», тобто бажання змінити владу, змінити життя в країні.

Масові акції мали достатньо радикальний та агресивний характер, активісти зі зброєю влаштовували погроми, захоплювали адміністративні будівлі, вимагаючи повного перезавантаження влади. Але більшість населення прагнула мирного врегулювання конфлікту суспільства і влади. Так, за переговори між владою і опозицією виступало понад 70% населення всіх регіонів (цей відсоток скрізь був приблизно однаковим). На самому Майдані таких «примиренських» настроїв було значно менше [2].

Основною причиною масових протестів стало всеохопне корупційне загнивання представників влади всіх рівнів, яке викликало глибоку недовіру

до останньої. Українці не довіряли політичним і державним інститутам. Так, за відставку уряду М. Азарова виступало 48% громадян; міністра внутрішніх справ В. Захарченка — 49%. За відставку В. Януковича і проведення дострокових президентських виборів — 43% громадян. За обмеження влади президента і повернення до Конституції 2004 р. — 40% громадян. Тодішньому президентові України в цілому не довіряли 62% респондентів, Верховній Раді — 75%, уряду — 66, міліції — 71, СБУ — 58, судам — 72, Конституційному Суду України — 63, прокуратурі — 69%. Політичним партіям не довіряють 66% опитаних. М. Азарову — 66%, В. Захарченку — 62, А. Ключеву — 57, В. Рибаку — 64% [2].

На даний час зміна влади відбулася, але після масових розстрілів активістів, анексії Криму, триваючих безладів на Сході України суспільство не готове позбавити владу контролю, тим паче, що нових облич не з'явилося. Безперервні пікети владних установ на тлі загрози поділу країни, соціально-економічної катастрофи, деморалізованих правоохоронців, дестабілізуючих заяв колишніх можновладців із-за кордону не дозволяють говорити про зниження протестної активності населення. Численні провокації, інформаційна війна та агресія з боку найближчого сусіда продовжують розхитувати ситуацію в країні, позбавляючи конструктиву протестні акції. Першочерговим завданням влади за цих умов стає необхідність налагодження діалогу із суспільством і регіонами та стабілізації ситуації на загальнодержавному рівні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Серета Е. Психология протеста. 5 интересных фактов с украинскими примерами [Електронний ресурс] / Е. Серета. – Режим доступу: http://frazua.ua/analytics/13.02.14/187677/psihologija_protesta_5_interesnyh_faktov_s_ukrainskimi_prime-rami.html.
2. Кириченко І. Євромайдан: критичний розкол між владою і суспільством [Електронний ресурс] / І. Кириченко. – Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/socium/yeвромайдан-kritichniy-rozkol-mizh-vladoyu-i-suspilstvom-.html>.

Г. І. Жекало, аспірантка, м. Івано-Франківськ

ПРИЧИНИ ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ

У сучасному суспільстві неможливо обійтися без суперечностей інтересів та цілей різних прошарків людей. Саме конфлікти та суперечності є тим явищем, яке примушує змінювати існуючу ситуацію і частіше за все в кращий бік.

Конфлікт — певна завершальна ланка механізму вирішення суперечностей у системі суспільних відносин. Інакше кажучи, конфлікт — це не відхилення від норми, а норма співіснування людей у соціумі, певна форма встановлення і зміни пріоритетів у системі інтересів, потреб, суспільних відносин узагалі [1].

Політичний конфлікт як один із різновидів конфліктів є гострим зіткненням протилежних сторін, зумовленим певними взаємовиключними політичними інтересами, поглядами та цілями у процесі здобуття, перерозподілу й використання політичної влади, опанування провідних (ключових) позицій у владних структурах та інститутах, завоювання права на вплив або доступ до ухвалення рішень з поділу влади і власності в суспільстві. Одна з особливостей політичного конфлікту полягає в тому, що він безпосередньо або опосередковано зачіпає інтереси великих соціальних груп, прошарків, класів, суспільства в цілому [2].

Причиною конфліктів у суспільстві вважається протистояння різних потреб, інтересів, цінностей конкретних суб'єктів політики, складових соціальної структури [3].

Питання політичних конфліктів, причин їх виникнення та способів вирішення є одними з найактуальніших для всіх поколінь. Проблеми конфліктів привертала до себе увагу ще мислителів Стародавнього світу. Ці проблеми цікавили вчених Нового часу, а також учених наших днів. Проте ця тема є досить характерною у всі часи, адже з розвитком суспільно-політичних відносин виникають усе нові й нові суперечності. Тому дослідження даної проблематики завжди є актуальним.

Розглянемо найбільш суттєві причини політичних конфліктів. Глобальними причинами є суперечливість, несумісність і зіткнення національних та державних інтересів і цілей держав; екологічна криза; скорочення дефіцитних природних ресурсів тощо.

Окремо можна виділити економічні причини, до яких належать перш за все нерівномірність економічного розвитку країн, соціальних груп, осіб, різний рівень їх доступу до матеріальних цінностей і благ. На серйозну увагу заслуговують історичні причини — колишні війни, загарбання, тривалі поневолення однієї країни іншою в минулому, акти етноциду тощо [4].

Серед причин політичних конфліктів у тоталітарних режимах — надмірна централізація державної влади; відсутність можливості легальної політичної протидії існуючій владі; всезагальна ідеологізація суспільного життя і жорстока «боротьба» із інакомислячими; жорсткий контроль над отриманням, обробкою і розповсюдженням інформації; розрив між декларованими принципами і фактичною стороною політики, яка проводиться, між словом і справою; відсутність діючого механізму впливу громадян на політику держави.

У ліберально-демократичних режимах найбільш загальною причиною соціально-політичних конфліктів є нерівне становище, яке займають люди в «координованих системах», де одні управляють і командують, а інші вимушені підпорядковуватись і виконувати вказівки. Інакше кажучи, політичний конфлікт виникає через питання влади. Панівним у даній асоціації є «соціальний клас», який протистоїть домаганням на його владу з боку підлеглого йому в цій асоціації.

Конкретні причини політичних конфліктів лежать в основі поведінки протилежних сторін, які у більшості випадків є несумісними. Різноманітною є мотивація групових політичних конфліктів: економічні труднощі, політичні симпатії і антипатії; домагання політичного лідерства, національна гордість і зневага до інших національностей тощо.

Не менш багатогранними є причини політичних конфліктів на міжнародній арені. Це перш за все територіальні претензії однієї країни до іншої (всупереч чинним міжнародним договорам), національна пригніченість, а також нерівне становище державної нації і національних меншин, особливо з прикордонною праматірною державою, та ін. [3].

Отже, політичні конфлікти, як і будь-які інші конфлікти, виникають через прагнення задовольнити свої інтереси. Ці конфлікти вирізняються тим, що з їх допомогою задовольняють проблеми великих соціальних груп чи класів, а не окремих особистостей. Причини політичних конфліктів лежать в основі поведінки протилежних сторін, і вони упираються в інтереси сторін, які у більшості випадків є несумісними або протилежними.

ЛІТЕРАТУРА

1. Політологія [Електронний ресурс] : підручник / за заг. ред. І. С. Дзюбка, К. М. Левківського. – К. : Вища шк., 1998. – 304 с. – Режим доступу: <http://readbookz.com/book/180/6277.html>.
2. Росенко М. Політичні конфлікти в Україні [Електронний ресурс] / М. Росенко // Віче. – 2009. – № 16. — Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/1596/>.
3. Політичні конфлікти і кризи в суспільному житті [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.big-lib.com/book/74_Politologiya/7377_2Politichni_konflikti_i_krizi_v_sypilnomy_jitti.
4. Фоменко М. Політичні конфлікти, їх попередження та врегулювання [Електронний ресурс] / М. Фоменко. – Режим доступу: http://rusnauka.com/10_NPE_2009/Politologia/44030.doc.htm.
5. Політологія [Електронний ресурс] : підручник / за ред. М. М. Вереша. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2008. – 384 с. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/14230424/politologiya/prichini_viniknennya_oznaki_funktsiyi_politichnih_konfliktiv.

А. О. Матвиенко, аспирантка, г. Одесса

ПУБЛИЧНАЯ ПОЛИТИКА В УКРАИНЕ: АДАПТАЦИЯ К СОВРЕМЕННЫМ ВЫЗОВАМ

Драматические события Евромайдана ознаменовали собой новую точку бифуркации в сложных и отнюдь не линейных процессах постсоветской истории нашей страны. Будущее направление социально-политических трансформаций украинского общества во многом зависит от того, какой вектор развития определится именно сейчас. Безусловно, это серьезный вызов для субъектов власти, научно-экспертного сообщества и самих граждан. В этом контексте особое значение приобретает формирование такой модели публичной политики, которая смогла бы обеспечить общественный консенсус в вопросах внутреннего и внешнеполитического развития Украины.

Ученые постсоветского пространства уже не первый десяток лет в своих исследованиях подчеркивают, что особое значение в ходе общественно-политических преобразований имеет привлечение граждан к активному участию в политической жизни. Российский исследователь Ю. Красин указывает на «потребность в расширении властного пространства за пределы государственных институтов, вовлечения в него структур гражданского общества, бизнеса и духовного творчества» [2, с. 189]. Схожими проблемами общественно-политического развития общества озабочены и другие исследователи российской публичной политики и сферы: А. Сунгуров, В. Якимец, Л. Никовская. Проблемами украинской публичной политики в своих исследованиях занимаются С. Телешун, С. Ситник, С. Рейтерович.

В условиях подъема гражданской активности на данном этапе протекания украинского политического процесса исследовательская задача может быть обозначена как поиск механизмов адаптации к стоящим перед украинской публичной политикой вызовам. Основной адаптационный вызов на данном этапе — необходимость перехода на качественно новый уровень диалога между государством и обществом.

Как известно, основная задача публичной политики — обеспечение широкого согласования реализуемой государственной политики и запросов общества [6]. В этом контексте важен и уровень развития публичной сферы, выполняющей функции платформы, на которой происходит согласование интересов государства и общества. Основные функции публичной сферы — артикуляция и согласование общественного интереса. Полноценное функционирование публичной политики зависит от того, насколько согласованный в публичной сфере общественный интерес отражается в реализуемой государством политике.

Состояние современной публичной сферы в Украине свидетельствует о том, что функция согласования развита гораздо хуже, нежели функция артикуляции. Благодаря наличию относительно свободных средств массовой информации, деятельности достаточно внушительного количества отраслевых, независимых от государства общественных организаций, а также относительно открытой информации о реализации политики органами государственной власти общественный интерес формируется достаточно свободно, хотя также имеет свои особенности, определяющиеся спецификой постсоветского развития. Однако функция согласования в публичной сфере за многие годы так и осталась, по большей части, только задекларированной. Например, государственная инициатива по созданию общественных советов не принесла ожидаемых результатов: общественные советы и консультации с гражданским обществом не смогли стать полноценным связующим звеном между обществом и государством.

Среди причин, которые воспрепятствовали получению эффективного результата от указанных инициатив, исследователи выделяют несовершенный и субъективный порядок формирования общественных советов, а также последующую прямую зависимость от руководителей органов власти, навязывающих советам повестку дня [3]. Неспособность реализуемой государственной политики отвечать на запросы общества свидетельствует о неработающем механизме обратной связи, что в первую очередь сказывается на легитимности власти. Поэтому теперь уже новое правительство стоит перед необходимостью формирования широкого общественного согласия по поводу реализуемой политики.

Осознание необходимости учета общественного мнения не нашло своего отображения в Программе деятельности Кабинета Министров Украины [5]. В то же время нельзя исключать, что полноценный переход к публичной политике (в противовес политике государственной) может осуществляться стихийно и без директивных указаний «сверху». Имея нормативную базу для работы «совещательных площадок» публичной сферы, необходимо как минимум не препятствовать существующим государственным структурам в расширении демократических практик.

Должное восприятие в среде украинского политикума одного из главных импульсов Евромайдана — усиление влияния общества на власть способно обеспечить качественно новый характер построения взаимоотношений между гражданами и обладателями властных полномочий. Поэтому едва ли не главной задачей как на общенациональном, так и на местном уровне должен стать переход от политики уведомления общественности о своих действиях к согласованию с ней своих решений в публичном пространстве, что в свою очередь способно обеспечить широкий общественный консенсус в отношении будущих реформ.

ЛИТЕРАТУРА

1. Красин Ю. А. Демократия или новая парадигма правления? / Ю. А. Красин // Вестн. Тюмен. гос. ун-та. – 2011. – № 8. – С. 187–193.
2. Круглашов А. М. Громадські Ради як комунікатор між владою та організованою громадськістю: регіональний досвід і потенціал розвитку [Електронний ресурс] / А. М. Круглашов // Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва». – 2013. – Режим доступу: http://dif.org.ua/ua/commentaries/expert_opinion/anatolii-kruglashov/grtencial-rozvitku.htm#_ftn7.
3. Телешун С. Що таке публічна політика? [Електронний ресурс] / С. Телешун, С. Ситник, С. Рейтерович // Відкриті очі. – 2012. – Режим доступу: http://www.vidkryti-ochi.org.ua/2012/12/blog-post_26.html.

И. С. Прибегин, студент, г. Одесса

ЯЗЫКОВАЯ ПРАКТИКА В СОВРЕМЕННОМ ИЗРАИЛЕ: ПОЛИТОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Рассматривая существующую в Израиле языковую практику, творчески применим предложенную Джайлсом, Борхесом и Тейлором модель так называемой «этнолингвистической жизнеспособности», упростив ее динамический и прогностический характер до квазистатического. Модель предлагает набор социальных переменных, сгруппированных по трем основным направлениям: статусные факторы, демографические переменные и факторы институциональной поддержки, в наибольшей степени свидетельствующие об уровне этнолингвистической жизнеспособности. Модель утверждает, что чем большей жизнеспособностью обладают этнолингвистические группы, тем успешней они борются за сохранение своей коллективной социальной идентичности, а также поддерживают функционирование своего родного языка в различных общественных сферах. В противоположность этому этнолингвистические группы, обладающие малой жизнеспособностью, со временем утрачивают как свою уникальную коллективную идентичность, так и свой родной язык [1].

Под статусными факторами мы будем понимать экономическое благосостояние, социальное положение и символический статус языка. При этом экономический статус языка, вероятно, будет ключевым элементом его жизнеспособности. В этом свете израильские арабы, являющие собой национальное меньшинство, обладают относительно низким экономическим статусом: уровень жизни большинства из них существенно ниже среднего показателя уровня жизни еврейского населения, а зависимость израильских

арабов от еврейского сектора экономики по-прежнему огромна. Вторым фактором является социальный статус языка, иначе говоря, его престижность [2, с. 3–4]. «Когда язык большинства рассматривается как предоставляющий более высокий социальный статус, большую политическую власть, сдвиг в сторону языка большинства может произойти» [3, с. 55]. Третьим фактором является символический статус языка. Здесь положение дел демонстрирует заметные противоречия [2, с. 4]. Несмотря на свой формально высокий статус, арабский язык практически не заметен в публичной сфере [4, с. 34]. Вместе с тем, несмотря на текущее состояние и положение арабского языка в Израиле, израильские арабы воспринимают свой родной язык в качестве одного из наиболее важных маркеров собственной идентичности.

Вторая группа факторов — демографические, включает в себя: число носителей определенного языка на рассматриваемой территории, географическое распределение этнолингвистического меньшинства, а также число смешанных браков, заключенных между представителями различных этнолингвистических групп. На сегодняшний день израильские арабы составляют около 20% от общей численности населения страны. Помимо этого, около 3,5 млн арабоязычных палестинцев проживают на Западном берегу, в секторе Газа и Восточном Иерусалиме, не говоря уже об окружающих Израиль арабских странах [2, с. 4–5]. Что касается географического распределения, то подавляющее большинство арабского населения Израиля сосредоточено в трех зонах: около 60% живут на севере, в Галилее, 20% — в центре страны, еще 10% обитают на юге, в Негеве, оставшиеся 10% — в шести городах со «смешанным» еврейско-арабским населением [5, с. 291]. Тем не менее даже в «смешанных» городах они в основном живут в отдельных кварталах. С точки зрения социальной лингвистики это означает, что израильские арабы используют арабский в качестве языка общения во многих областях жизни. Относительно смешанных браков, заключенных между ивритоговорящими и арабоговорящими жителями страны, можно сказать, что они рассматриваются в обществе как социально девиантное поведение. Поэтому модели поведения, существующие в языковой сфере, склонны передаваться из поколения в поколение.

Еще один набор факторов, которые значительно влияют на жизнеспособность языка, относится к институциональной поддержке, которую тот получает [2, с. 5–6]. «К соответствующим учреждениям относятся национальные, региональные и местные органы власти, ... культурные общества, коммерческая и производственная сферы, средства массовой информации, и не в последнюю очередь образование» [3, с. 57]. Несмотря на высокий статус арабского языка, закрепленный в израильском законодательстве, именно

иврит является языком бюрократии, языком высшего образования, практически всех отечественных традиционных и электронных СМИ и, самое главное, тех секторов рынка труда, которые доступны арабскому меньшинству. И хотя израильские арабы распоряжаются общинными делами посредством местного самоуправления, они в силу централистского характера израильского правительства не осуществляют полный контроль над ними. Поэтому из-за интенсивного и постоянного общения с правительством арабские советы и муниципалитеты вынуждены использовать иврит во всех официальных документах. Что касается культурных обществ израильских арабов, то большинство из них использует арабский в качестве языка коммуникации, однако, зачастую, особенно когда речь идет о межнациональных отношениях, используется и иврит [2, с. 6–7].

Таким образом, иврит на сегодняшний день — гегемонный язык в стране, в то время как арабский является социально значимым языком лишь для арабского меньшинства, по-прежнему играющего едва заметную роль в публичной сфере.

ЛИТЕРАТУРА

1. Giles H. Towards a Theory of Language in Ethnic Group Relations / H. Giles, R. Y. Bourhis, D. M. Taylor // *Language, Ethnicity and Inter-group Relations*. – N. Y. : Academic Press, 1977. – С. 307–343.
2. Amara M. The Vitality of the Arabic Language in Israel from a Sociolinguistic Perspective / M. Amara // *Adalah's Newsletter*. – 2006. – № 29 – С. 1–11.
3. Baker C. Foundations of Bilingual Education and Bilingualism / C. Baker // *Multilingual matters*. – 2011. – С. 512.
4. Jabareen A. Language policy and the status of Arabic in Israel / A. Jabareen // *Jami'a: Al-Qasemi*. – 2005. – № 9. – С. 24–46.
5. Карасова Т. А. Политическая история Израиля: Блок Ликуд: прошлое и настоящее / Т. А. Карасова. – М. : Наталис : Ин-т востоковедения РАН, 2009. – 528 с.

НАШІ АВТОРИ

ВЛАДЛЕНОВА <i>Ліана Вікторівна</i>	<i>Національний технічний університет «ХПІ», кандидат філософських наук, професор</i>
ГАВРИЛЮК <i>Геннадій Іванович</i>	<i>Харківська державна академія культури, кандидат історичних наук, доцент</i>
ГЕРАСІНА <i>Людмила Миколаївна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор соціологічних наук, професор</i>
ГОНЧАРЕНКО <i>Леонід Олександрович</i>	<i>Харківський національний медичний університет, кандидат філософських наук, доцент</i>
ДАНИЛЬЯН <i>Олег Геннадійович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор</i>
ДОРОЖКО <i>Ірина Іванівна</i>	<i>Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, доктор філософських наук, доцент</i>
ЗИМОГЛЯД <i>Віктор Якович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, доцент</i>
ЗОЛОТАРЬОВА <i>Юлія Іванівна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, доцент</i>
КЛІМОВА <i>Галина Павлівна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор</i>
МАНУЙЛОВ <i>Євген Миколайович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософії, професор</i>
МАРКОЗОВА <i>Олена Олексіївна</i>	<i>Харківський національний автомобільно-дорожній університет, кандидат соціологічних наук, доцент</i>
МЕЛІХОВА <i>Юлія Анатоліївна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук, асистент кафедри культурології</i>
МЕЛЯКОВА <i>Юлія Василівна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, асистент</i>
МІХЕСВА <i>Віталіна Володимирівна</i>	<i>УкрДАЗТ, кандидат історичних наук, доцент</i>
ПАНФІЛОВА <i>Ярославна Олександрівна</i>	<i>Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, аспірант</i>
ПОГРІБНА <i>Вікторія Леонідівна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор соціологічних наук, доцент</i>
ПРУДНИКОВА <i>Олена Вікторівна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук</i>
РОМАНЮК <i>Олександр Іванович</i>	<i>Харківська державна академія культури, доктор політичних наук, доцент</i>
САХАНЬ <i>Олена Миколаївна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат соціологічних наук, доцент</i>

СІДАК <i>Людмила Миколаївна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, доцент</i>
ТІМАШОВА <i>Вікторія Михайлівна</i>	<i>Київська національна академія внутрішніх справ, кандидат юридичних наук</i>
ТРОФИМЕНКО <i>Володимир Анатолійович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук, доцент</i>
ФІНІН <i>Георгій Іванович</i>	<i>Харківська гуманітарно-педагогічна академія, кандидат філософських наук, доцент</i>
ЦЕНКО <i>Маргарита Борисівна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, доцент</i>
ШИНКАРЕНКО <i>Олена Євгенівна</i>	<i>Мелітопольський державний педагогічний університет ім. Б. Хмельницького, кандидат соціологічних наук</i>

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

ВЛАДЛЕНОВА <i>Гліана Вікторівна</i>	14	МІХЕСВА <i>Віталіна Володимирівна</i>	50
ГАВРИЛЮК <i>Геннадій Іванович</i>	197	ПАНФІЛОВА <i>Ярославна Олександрівна</i>	91
ГЕРАСІНА <i>Людмила Миколаївна</i>	140	ПОГРІБНА <i>Вікторія Леонідівна</i>	208
ГОНЧАРЕНКО <i>Леонід Олександрович</i>	76	ПРУДНИКОВА <i>Олена Вікторівна</i>	57
ДАНИЛЬЯН <i>Олег Геннадійович</i>	7	РОМАНЮК <i>Олександр Іванович</i>	152
ДОРОЖКО <i>Ірина Іванівна</i>	26	САХАНЬ <i>Олена Миколаївна</i>	173
ЗИМОГЛЯД <i>Віктор Якович</i>	160	СІДАК <i>Людмила Миколаївна</i>	66
ЗОЛОТАРЬОВА <i>Юлія Іванівна</i>	217	ТІМАШОВА <i>Вікторія Михайлівна</i>	189
КЛИМОВА <i>Галина Павлівна</i>	100	ТРОФИМЕНКО <i>Володимир Анатолійович</i>	123
МАНУЙЛОВ <i>Євген Миколайович</i>	36	ФІНІН <i>Георгій Іванович</i>	81
МАРКОЗОВА <i>Олена Олексіївна</i>	223	ЦЕНКО <i>Маргарита Борисівна</i>	41
МЕЛІХОВА <i>Юлія Анатоліївна</i>	130	ШИНКАРЕНКО <i>Олена Євгенівна</i>	230
МЕЛЯКОВА <i>Юлія Василівна</i>	107		

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ

Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: *Філософія, філософія права, політологія, соціологія* передбачає публікацію робіт із відповідної тематики, у тому числі матеріалів кандидатських і докторських дисертацій.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

Мова статті – *українська*; обсяг – 7–14 аркушів, включаючи рисунки, таблиці, графіки та бібліографію.

Для публікації статті необхідно подати до редакційної колегії:

- *рукопис статті*, роздрукований на принтері, вичитаний і підписаний усіма авторами (2 примірники у форматі А4);
- *електронний варіант статті* на магнітному носіїві (дискета, CD);
- *анотацію* (до 10 рядків) російською та англійською мовами з ключовими словами. Анотація повинна містити конкретну інформацію про отримані результати і подаватися окремим файлом та роздрукованою на окремому аркуші;
- *рецензію* доктора наук та витяг із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку (для авторів поза НЮУ імені Ярослава Мудрого);
- *відомості про авторів*, роздруковані та в електронному варіанті (прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи, посада, домашня адреса, контактні телефони, e-mail).

Параметри сторінки:

- розмір паперу – книжковий;
- поля: верхнє, нижнє, праве – 2 см, лівє – 2,5 см.

Файли поданих матеріалів повинні бути підготовлені в MS WORD 7.0/97/2003. Для набору тексту використовується шрифт Times New Roman (кегель – 14; міжрядковий інтервал – 1,5; абзацний відступ – 1,25 см).

На початку статті (до назви) ліворуч без абзацного відступу ставиться індекс УДК.

На наступному рядку по центру курсивом вказуються ініціали та прізвище автора(-ів), прямим шрифтом – науковий ступінь, вчене звання (наприклад: *І. І. Іванов*, кандидат філософських наук, доцент).

Нижче по центру великими літерами (напівжирним шрифтом) набирається назва статті.

Далі перед текстом подається анотація до статті *українською мовою*¹ з ключовими словами (12 кегль, вирівнювання по ширині) обсягом 5–10 рядків.

Нижче друкується текст статті.

---

¹ Усі анотації до статті (українською, російською та англійською мовами) в електронному вигляді будуть розміщені в українському реферативному журналі «Джерело».

Структура наукової статті

Згідно з Постановою ВАК України від 15 січня 2003 р. № 7-05/1 текст статті повинен мати такі основні елементи:

- **актуальність проблеми** у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- **аналіз останніх джерел і публікацій**, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор статті, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття;
- **формулювання цілей** статті (постановка завдання);
- **виклад основного матеріалу** дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- **висновки** з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в даному напрямку.

Список літератури друкується згідно з вимогами ВАК України (бюлетень № 3, 2008 р.). Список наводиться наприкінці статті (шрифт Time New Roman, кегль 12, вирівнювання по ширині). Заголовок **ЛІТЕРАТУРА** (шрифт Time New Roman, кегль 12, розріджений на 2 пункти, вирівнювання по центру). Використана література подається мовою оригіналу загальним списком за порядком її згадування у тексті у квадратних дужках (наприклад, [1, с. 22], або [1], або [1; 5]).

При підготовці рукопису не слід користуватися для форматування тексту пробілами, табуляцією тощо; не слід використовувати у тексті колонтитули, ставити переноси вручну, не користуватися автоматичним переносом.

Таблиці повинні мати вертикальну орієнтацію і будуватися за допомогою майстра таблиць редактора Word, формули необхідно готувати в редакторі формул Microsoft Equation Editor 2.0.

Робота редакції з авторами

1. До статті можуть бути внесені зміни редакційного характеру без згоди з автором (авторами).
2. Остаточне рішення про публікацію приймає редакційна колегія.
3. Точка зору редакційної колегії може не збігатися з точкою зору авторів статей. За зміст і достовірність наведеної в статтях інформації відповідальність несуть автори статей.
4. Матеріали, які надійшли до редакційної колегії з порушенням зазначених вимог, не реєструються й не розглядаються, а повертаються авторам на доопрацювання.

Підписано до друку з оригінал-макета 12.08.2014.
Формат 70×100^{1/16}. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 29,03. Обл.-вид. арк. 22,33. Вид. № 1059.
Тираж 100 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
Україна, 61002, Харків, вул. Чернишевська, 80а
Тел./факс (057) 716-45-53
Сайт: www.pravo-izdat.com.ua
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011 р.

Друкарня ПП Леонов
Тел. (057) 717-28-80